

GÁRDONYI GÉZA

A LÁTHATATLAN EMBER

TÖRTÉNELMI REGÉNY

ELŐSZÓ, AMELY UTÓSZÓNAK IS OLVASHATÓ

Kérdezzétek Konstantinápolyban: ki ismeri Zétát?

Mindenki azt mondja:

- Én is.

És némelyek hozzáteszik:

- Könyvtárosa ő a császárnak, és barátja a jeles Priskosznak. Bölcs és becsületes ember. A szíve arany.

Hát én volnék az a Zéta. S bizony mondom: nem ismer engem senki. Igaz, hogy könyvtárosa vagyok a császárnak, és hogy Priskosz szeret engem, de bölcs ember nem vagyok. A becsü-
letem se folt nélkül való. És hát emberszeretetről szólhat-e az olyan, aki ölt?

Öltem. Embert öltem, nem is egyet: százat. Loptam is, csaltam is. Mindezt megírtam ebben a könyvemben, mintha gyónnék. A bölcsességet is megítélhetik ebből, vagyis a bolondsá-
gomat, amelynél nagyobb ember még nem követett el ezen a világon.

Azután mondják meg majd ők is, hogy ismertek-e engem. Dehogyan ismertek! Az állatok ismerik egymást, az ember nem. Még Dzsidszia sem ismer engem, pedig feleségem és őrzőangyalom, s nyitva előtte fiókom és szívem egyaránt. De azért nem ismer. Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.

Egy leány tanított erre engem.

Tizenkét esztendő voltam, mikor apám eladott. Rabszolgának. Mint ahogy a csirkét eladják vagy az ebkölyket vagy a számarcsikót. Nem panaszolom: sírva cselekedte.

Trákiában laktunk, a keletrómai birodalomban, és adóért sanyarták. Abban az időben kezdték a hunok adóját kiharogatni az emberek bőréből. A világ a hunok nevével volt tele.

- Jönnek a hunok. Hallgass! - ijesztette síró gyermekét az anyja.

- Hunokkal álmodtam - morgott, aki kedvetlenül ébredt.

A szegény trák embernek elhajtották a marháját, hogy a hunok ne őket egyék meg.

Anyám akkoriban került a temetőbe. Hat gyermek maradt a házban meg egy tehén. Apámnak nem volt más választása, csak az, hogy vagy engem vigyen a vásárra, vagy a tehenet.

Engem vitt el.

Elhajóztunk Konstantinápolyba. Apám bemeszelte a lábamat, és fölállított a piacon a pallóra, ahol a többi rabszolga is állott.

Volt ott ilyen magamkorú fiú harminc is.

Engem először egy ruhakereskedő kérdezett meg, utána egy zöld selyemkendős öregasszony. Apám tíz aranyat kért értem. Ellegyintették. Nevették.

Azután egy tógás úr jött, büszke, nagy szál ember. Két rabszolga vert neki utat a nép közt. Attól az apám csak két aranyat kért. Az úr megadta.

Apám akkor sírva fakadt és megcsókolt:

- Isten veled! Emlékezzél meg rólam, ha kedvez a szerencse. Mert azért adtalak olcsón ennek az úrnak, hogy a szerencsének mindig az útjában légy.

Soha nem láttam többé az én jó édesapámat.

Az úr, aki megvett, nagyméltóságú, barna ember volt. A fejét úgy forgatta, mint a sziklán ülő sas. Lábát úgy rakta, mint a trák legény húsvétkor, mikor új saruban megy a templomba.

Makszimosz volt a neve.

Ahogy hazaérkeztünk, engem először is megfüröszttettek, és szép fehér ingbe öltöztettek. A derekamat fekete szíjjal övezték át. Azután Makszimosz úr magához intett, és bevitt a kertjébe.

Három gyermek játszott ott egy platánfa alatt.

- No, itt a rabszolgátok - mondotta Makszimosz úr -, Teofil a neve.

A gyermekek akkoraformák voltak, mint én. Kettő idősebb valamivel, az egyik fiatalabb. Hasonlítottak az apjukra, már amennyire tücsköket lehet egybe hasonlítani valami bivallyal.

A tücskök örömmel szemlélték végig. Én is megvidultam - hiszen csak játszópajtásnak keltek! Azonban csakhamar megismertem, hogy milyen pajtásnak. Hát olyan pajtásnak, mint amilyen pajtás a bárány vagy a kutyakölyök vagy a macskakölyök a vásott emberkölyöknél.

Kiállítottak célba, és citrommal dobáltak.

- Ugorj, no!

Ugrottam. A játék mulatságos volt, míg el nem találtak. Azután már csak nekik volt mulatságos. Később már el is bődultem, és lefeküdtem a gyepre. Akkor aztán csalánnal verték a lábam meztelenjét. Megbőszültem: rárohantam a legnagyobb fiúra, és úgy löktem egy fának, hogy a feje koppant.

A fiúk elképedtek. A legöregebb megfordult és befutott: a nevelőt hívta. Már akkor én is éreztem, hogy hibás vagyok valamennyire. De gondoltam, hívjanak bárkit, megmondom, hogy hogyan bántak velem a gonoszok!

A nevelő csakhamar ott termett. Amint megértette, mi történt, elmeresztette rám a szemét.

- Uram - sírtam neki -, ezek a fiúk bántottak engem.

- Nem vagy-e rabszolga?! - ordította az arcomba.

Irtózatosan összevert. A házból a többi rabszolga is odafutott. Az egyiknek korbács volt a kezében. Az is megvert, de úgy, hogy a vér minden csapásán kiserkedt a bőrömből.

Aznaptól fogva örökös nyaggatás volt a sorsom. Ha talán elfojtom a szenvedéseim kitörését, megunják, de én akkor alig tízesztendős voltam, s abban a korban nem színlel még az ember. Nem bírtam mást mutatni, csak a fogam haragos fehérét. Az ellenkezésem mulattatta őket. A rabszolga haragszik - milyen kacagtató!

A láncra kötött kutyával ingerkedik így a gyermek.

Azt nem mondhatom, hogy az apjuk és anyjuk előtt is cudarkodtak velem, csak mikor magunkban voltunk, vagy ha csak a többi rabszolga látta. Mennyire kivetkőzik a rabszolga az emberségéből, ott láttam. Egyik se merte őket megszólalni, sőt inkább velük nevettek. Kedves mulatságuk volt, hogy bekenték sárral vagy még utálatosabb mocsokkal az arcomat, vagy kötelet kötöttek a nyakamba, s hóhérosdit játszottak.

- Akasszuk fel!

A nagyobbik fölhangzott a fára, és engem fölfelé húzott. A kisebbik fogta a kezemet hátul. A kétségbeesésem és az ordításom volt a mulatságuk.

Vagy azt mondták:

- Játsszunk vak koldust.

Bekötötték a szememet, és a szökőkúthoz vittek. Háttal állítottak a medencének, s átlöktek a vízbe.

Vagy kutyát kötöttek a hátamra, s verték. Az eb a nyakamat és fületem harapdálta.

Vagy összekötötték a két lábamat, s kényszerítettek, hogy ugrálva járjak. Mikor a rózsabokrokhoz érkeztünk, belöktek a tövises bokrok közé.

Vagy mikor tengerparti sétán kísértem őket, bedobták a pálcájukat a tengerbe:

- Hozd ki!

Nekem az nem volt nehéz: úgy úsztam, mint a vidra. Hanem mikor megfordultam, hogy kifelé ússzak, kavicsal dobáltak.

Otthon az ételembe beleköptek, vagy szemetet szórtak belé. Az ágyamba sündisznóbőrt rejtettek, a lepedőm alá. A hajamat leöntötték ragasztóval.

És nekem mindezt túrnöm kellett, mert rabszolga voltam.

Sokszor kértem őket sírva:

- Úrfiak, játsszunk szépen, ne kínozzatok engem. Én sok játékot tudok.

Tudtam is, játszottunk is. De aztán, ha megunták, megint csak az én jajgatásom volt a legérdekesebb játékuk.

Tán tíz napja voltam már ott, mikor egy délben sietve megettem az ebédemet, s elbújtam. A kertben bújtam el. Gondoltam, nem jövök elő, míg csak a tanítójuk nem hívja őket. Bebújtam egy sűrű tamariszkusz bokor alá, és elaludtam.

Nem tudom, meddig aludtam ott: valami nagy kínra ébredtem föl. Az egyik lábam égett. Gyaluforgácsot tettek a lábam fejére, s meggyújtották. A három fiú szinte sikított a nagy nevetésben.

Kiugrottam a bokrok alól, s nekik rontottam. Egyiket jobbra, másikat balra löktem. A harmadikat pofon csaptam, megtépáztam. A három kölyök háromfelé esett, magam is a fűre hemperedtem, és sírva nyálazgattam a lábamat.

Az ordításra előfutottak a házbeliék. Az úr a ház erkélyén ült egy vendégével. Ő is lekiáltott a kertbe:

- Mi az?

Válaszul az egyik rabszolga megragadott, és odavonszolt az erkély alá.

- Ez a kölyök - mondotta - veri az úrfiakat!

Láttam, mint sárgul el a gőgös nagyúr. Láttam, hogy a vendég iránt való tekintetből mint nyeli vissza magába a mérget, s miként int a fejével, hogy vigyenek el. Ebben az intésben benne volt az is, hogy megkorbácsoljanak.

- Uram - sírtam a térdemre esve -, tűzzel égették a lábamat!

De a rabszolga elhurcolt.

Akkor annyira megverték, hogy mozdulni se tudtam. Csak a könnyeim folytak szüntelenül.

Talán négy nap is beletellett, mire fölkelhettem, kívánszoroghattam.

Gondoltam: délelőtt van, az úrfiak tanulnak, és ilyenkor nincs a kertben senki. Hát lementem, és lefeküdtem a gyepre, a napra. Mert a beteg állat szereti a napfényt.

Ahogy ott nyugszom, látom, hogy a kertben az az idegen, kövéres úr sétál, aki az úrral akkor az erkélyen beszélgetett.

Csak egyedül sétált és gondolkodón. Amúgy is olyan fejfájós homlokú ember. A ruhája tejfelszínű ünnepi tóga, nem olyan széles szegésű, mint a szenátoroké, de azért olyanféle.

Gondoltam: most már nem kelek föl. Ez nem házbeli, ez nem bánt engem.

A kövéres úr megállt előttem.

- Beteg vagy, kisfiú?

Erre a jóságos hangra megeredt a könnyem.

- Ó, uram - feleltem, mintha csak apámnak panaszkodnék -, igen megverték. És különösen a kupám fáj, és a hátam is nagyon fáj, és a lábam csupa fájdalom.

S leeresztettem a hátamról az ingemet. Csupa seb volt a testem, és kék-zöld az ütésektől.

S ahogy ő szótlánul nézett, gyermeki bizalommal sírtam a panaszomat tovább:

- Úgy bánnak velem, mint a kutyával, de még rosszabbul. Tüzet raktak a lábamra, aztán azon nevettek. Senki se büntette meg őket. Azután, mikor ott feküdtem összeverten az udvaron, ők is rám estek, rugdostak, vertek: „Nesze! nesze! Kell pofon? Nesze!” Ó, uram, meghalok én itt ebben a házban, érzem, hogy meghalok!

Amint így sírdogálom a keserveimet, egyszer csak ott terem Makszimosz úr, és üdvözlí a vendégét.

Az is kezet nyújt és szól:

- Nem adnád el nekem ezt a kis rabszolgát?

- Szíves örömet! - felelt Makszimosz. - Igen lekötelezel, ha értéktelen kis ajándékomnak tekinted.

- No, úgy nem - válaszolta a vendég -, hanem itt egy arany, hogy színe legyen a vételnek.

- Ahogy akarod - felelte Makszimosz udvariasan.

Darabig a kertben járkáltak még, és beszélgettek. Azután a kövér úr kézen fogott, és elvitt magával három-négy utcán át egy kétemeletes kis házba. Csak faház, de szép, s az alsó harmada mégis kőből épült.

Azt a napot soha el nem felejttem. S az én jó megmentőm Priszkosz rétor volt.

Magányosan élt a ház alsó felében a könyvei és írásai között, csupán egy ősz görög asszony volt a gondozója. Az az asszony fölvitt engem a második emeletre. Ágyba fektetett, és olajjal kent be fejemtől sarkamig..

Mikor teljesen fölépültem, Priszkosz két öltözet ruhát csináltatott nekem. Az egyik ünnepi, gyapjúból szőtt fehér ruha volt, zöld selyemmel szegett. A másik köznapi ruha, közönséges vászonból való.

Reggelenként az asszonynak segítettem a bevásárlásban, azután iskolába mentem. Délután a szebbik ruhát öltöttem magamra, és a császári palotába kísértem el a gazdám. Többnyire papirostekercseket vittem utána a hónom alatt. De milyen büszkén vittem!

A gazdám jó ember volt. Néha meg is simogatott, és megveregette az arcomat. Néha tréfából Zétának¹ nevezett. Aztán, hogy ezt az asszony is hallotta, ő is Zétának hív. Utoljára rajtam maradt a Zéta név.

Később, hogy az asszony előregedett, az én dolgom is megsaporodott. Nekem kellett a gazdám ruháit tisztogatnom, a saruit festenem. Én jártam a piacra, a boltba. Az én dolgom volt a lámpás megtöltése, a söprés, porolás, mosogatás is. S én minden dolgot szívesen teljesítettem.

A gazdám évről évre jobban kedvelt. S különösen azért, hogy a könyveit, iratait érdeklődéssel gondoztam, porolgattam, tisztígtattam. A tanítóm figyelmeztette egyszer, hogy valami ritka erős a memóriám. Az uram megpróbált: elolvasott előttem két sort Homéroszból. Aztán négy sort, aztán hat sort. Elmondtam neki hibátlanul. Magam se tudom, hogy hogyan van, de a szavak úgy beleragadnak az elmémbe, hogy amit figyelemmel hallok vagy olvasok, azt többé el nem felejttem. Már a harmadik esztendőmben másolásokra fogott.

Nagy javamra vált az. A császári könyvtárban csupa tanult ember másolt. Sok jó tanáccsal segítettek azok nekem, s a beszélgetéseikből is sokat tanultam.

¹ Zéta (dzéta) - a görög ábécé egyik betűjének elnevezése

Tőlük tudtam meg azt is, hogy a rabszolgának a nyolcadik évi rabsága után szabadsága akad. De van olyan rabszolga is, amelyik örökre le van kötve az urához. Én nem tudtam, hogy melyik rendbe tartozom, s nem is kívántam elszakadni a gazdámtól. A lefolyt nyolc éven igen összeszoktunk. A gazdám akkor már nemcsak a szolgálataimért szeretett, hanem azért is, mert filozófiai és történelmi témákról is beszélgethetett velem. Ismertem Platót, Arisztotelészt, Hérodotoszt, Plutarkhoszt, Szvetóniuszt, a filozófusokat, grammatikusokat, kicsiben-nagyjában minden tudományt ismertem. A gazdám mindig tőlem kérdezte írás közben a helyneveket, a dátumokat, az évszámokat. A császári levéltárban is én lettem lassanként az eleven kalendárium, a földrajzi szótár és a névlajstrom.

Egy reggel különös nekem, hogy a gazdám nem szól. Én szoktam őt beretválni, s én szolgáltam be a reggelijét is. Aközben mindig elmondta, mit álmodott, s bár egyikünk se hitt az álmok jelentésében, mind a ketten találgattuk, hogy ugyan mit jelent.

Hát mondom: egy kora tavaszi napon nem szól hozzám semmit. Már a reggeli tejet is betettem az asztalára, és szokás szerint megkérdeztem:

- Hogy aludtál, uram? Mit álmodtál az éjjel?

De erre se felelt. Néha rám pillantott, és gondolkodó volt a tekintete, szinte szomorú.

Mi lelhetett? - tűnődtem magamban. - Hibáztam volna valamiben? Soha nem mulasztottam én el semmit a dolgaiban.

Végre megszólalt:

- Mennyi a pénzünk, Zéta?

- Mint tegnap, uram: hetvenöt szolidus és háromszázhárom szesztercius.

- És a vörös bőrzacskóban?

- Kilencvenhat szolidus, vagyis egyfontnyi aragnál valamivel több.

Az a bőrzacskó külön fülkében rejtett. Egy fából faragott Jézus-fej volt az elfödője.

Arról a zacskóról azt mondta egyszer a gazdám, hogy tartozik egy embernek, azé. A nevét nem mondta, és én nem is kérdeztem. A pénzt különben mindig én tartottam számon.

- Add ide a vörös bőrzacskót - intett bágyadtan. - Tégy még hozzá négy aranyat, hogy legyen száz.

Odatettem neki a pénzt az asztalra.

Gondolkodva sétált föl és alá a szobában. Én az ajtó mellett álltam, és nyugtalanul vártam: mi a hiba a pénzek körül. Akkor már nem volt kövéres, s ha kedvetlenítette valami, mély ráncok verődtek amúgy is fejfájósan barázdált homlokára.

Egyszer aztán megáll, és rám néz:

- Zéta fiam, tudod-e, mi nap van ma?

- Szombat - feleltem készségesen -, április harmadika. Ezen a napon alapította Antiókia városát Szeleukosz Nikátor. Ezen a napon kezdődött Nagy Heródes fiainak az uralkodása. És ezen a napon halt meg némelyek szerint a mi urunk: Jézus.

- Igaz - bólintott rá Priszkosz.

És keresztet vetett magára. Tovább sétálgatott a szobában. Aztán megint megállt.

- Ott van a naplóim között a 440-ik év. Törd fel a pecsétet, és nyiss rá április 3-ra. Olvasd el.

Kivettem a kis iratcsomót. Levertem róla a port. Fölbontottam, és olvastam hangosan:

Reggel a császár hívatott magához. Hosszan tanácskoztunk a margusi békekötésen. A hunok királyára ugyan nem kötés, csak ránk, mireánk! Jaj, ennek az országnak, ha az a barbár felénk fordítja a lóva fejét! Délután Makszimoszhoz mentem. Ott egy kis rabszolgát találtam. Embertelenül bántak vele. Magamhoz váltottam. A neve Teofil.

A hangom elhalkult az utolsó sorokon. Zavarodottan néztem a gazdámra.

- Ma nyolc éve ennek - nézett rám Priszkosz nedves szemmel -, szabad vagy.

Mintha mellbe vágta volna - de angyal kezével.

Csak néztem, nyitogattam a szememet: ébren vagyok-e?

Priszkosz fölvette a bőrzacsokót:

- Íme, ezt neked raktam félre. Mától fogva süveget viselhetsz, házasodhatol, magad ura lehetsz, vagy beállhatsz katonának. Mától fogva csak annak köszönsz, akinek akarsz.

A szemem könnybe lábadt.

- Ó, jó uram - rebegettem térdre esve -, ne küldj el engem! Ne adj nekem pénzt! Hadd maradjak, ahogyan voltunk!

- Kelj föl - pillogott az öreg elérzékenyülten. - Jól van, no...

Valami szépet akart mondani, láttam a szeméről meg az ajka mozgásáról, de csak mosolygott és pislogott, és a fejét csóváltgatta:

- Hát ilyen bolond ember vagy te?

Könnyezve feleltem:

- Neked köszönhetem, uram, hogy kiemeltél az állati sorból! Neked köszönhetem, hogy világossága van az értelmemnek. Nem korbáccsal neveltél, hanem jó szívvel. Szép ruhában járattál, asztalodhoz ültettél. S nem te tanítottál-e arra, hogy az ember csak a szívével érdemelheti meg az ember nevet?

Bólogatott:

- Jó, jó, kedves fiam. - Aztán elmosolyodott. - Hát eljössz-e velem a barbárokhoz?

- A barbárokhoz?! - S a szívem eldöbrent: - Átillához?

- Oda ám, a lidérc egye meg! - felelte a fejét csóválva Priszkosz. - Egypár nap múltával oda kell utaznunk.

Leült, és maga elé bámult.

- Átillához? - ismételt, mintha álmodnék.

Mert ez az újság hihetetlen volt nekem. Az uramat máskor is küldözte a császár, ahová okos ember kellett, de hogyan küldheti a vadak közé?

Azonban csakhamar megvilágosodott nekem a gazdám szava. A minap hun követek érkeztek a császárunkhoz, Theodóziuszhoz. Nagy süvegű, rút, barna emberek. Tigrisbőr és párducbőr a hátukon. A képük is olyan, mintha valamikor tigrissel csókolódtak volna. De a sok aranylánc úgy ragyogott, zörgött a mellükön, hogy ámulat volt nézni. Voltak valami öten. Az uramat minden órában hívták az udvarhoz, vagy hozzánk szaladgáltak. Hol Krizafiosz jött, a kappanember, hol Makszimosz, a császár tanácsosa, hol Vigilász, a császár tolmácsa. A házunk olyan volt néha, mintha csendes örültek háza volna. De a császári palota még inkább.

A nagyméltóságú urak mindenütt suttoztak-buttoztak, s a szemükben hol aggodalom borongott, hol pedig ravaszság csillogott.

A hun urak levelet hoztak a császárnak. A levélben Atilla azokat a szökevényeket követelte, akik a római birodalomban lappanganak. Továbbá azt követelte, hogy az Iszter (Duna) mellékén ne szántsanak-vessenek a császár népei, mert az a föld az övé, és ahogyan fegyverrel szerezte, fegyverrel meg is tartja. Végül az volt a kívánsága, hogy a vásár ne az Iszter partján legyen Illíriában, hanem ötnapi járással beljebb: Naiszoszban, a két birodalomnak a határán.

Én is ott álltam a palotában, mikor a hun követek a levelet odanyújtották. Az uram mögött álltam, és láttam az udvart sápadt képűnek, míg Vigilász tolmács a levelet mondatról mondatra fordította.

A császár megkönnyebbülten lélegzett, mikor Vigilász a levél végére ért, ahol Atilla jó egészséget kívánt a császárnak.

Némi okoskodással gonosz humort lehetett volna ebben gyanítani, de törődtek is ők a szófejtéssel! A fő az, hogy Atilla nem nyergel.

A császár fölemelte a fejét, és szinte alázatosan nézett az öt mord hun követre:

- Van-e még valami üzenete öfelségének?

A főkövet, Edekon, egy nyalka bajuszú ember, felvágta a fejét:

- Van. Azt üzeni, hogy máskor, ha követeket küldesz hozzá, ne holmi egytógájú fráterek legyenek azok, hanem országod fő-fő jelesei közül valók: szenátorok vagy legalábbis konzulok.

S ahogy a hun szólott, mintha csak ő volna a császár, Theodóziusz meg az Atilla kengyeltisztítója.

A császár mindenre nyájasan bólintott, azután rábízta a követeket Krizafioszra, hogy míg a válasz készül, kenje őket vajjal.

A válasz napokig készült, s az én jó uramnak ami fekete volt még a hajában, az is megőszült belé. Láttam, hogy miket ír, mert hiszen én tisztáztam neki. Ha a betűk mozogni tudnának, a válaszuk betűi térden csúsznának Atilla szeme elé. Gyalázat a neved, alázat! A művelt Európa hajlong a barbár Ázsia előtt!

A császár alázatosan könyörgött Atillának, hogy ne engedje a népét becsapkodni a római birodalomba, meg hogy egy végleges békekötés végett küldje el a fővezérét.

Mindez villámként futott át az emlékezetemen, s kértem az uramat:

- És kivel még, uram, ha szabad tudnom: kit küld a császár? Krizafioszt, ugye?

Priszkosz a fejét rázta:

- Nem, egy jobb képű embert: Makszimoszt.

Tehát az első gazdám.

- Követlek, uram, ahová még - bókoltam szívem igaz érzésével -, aztán talán nem is olyan fekete az a hun, mint amilyennek festik!

- Gondold meg! Most már ha maradsz is, szabad vagy, Zéta: nem rendelkezek veled. Gondold meg.

- Meggondoltam, uram.

- Azok az emberek vért isznak, embervért! A csatában fölhasítják az elesett ember mellét, és a fogukkal harapják ki belőle a még dobogó szívet!

Éreztem, hogy elsápadok. A vértől mindig irtóztam, ha csak emlegették is. Azonban az uramat annyira szerettem, hogy ha maradást parancsolt volna, akkor is elmentem volna utána.

- Veled megyek, uram - feleltem -, követlek akár a világ széléig.

- No, derék - mosolygott az öreg -, hát akkor csak szedd össze, fiam, amiket gondolsz, hogy elvigyünk. A virágaimat add ki az asszonynak. A szobát bezárjuk. Aztán nézd: itt van tíz arany. Ezen végy mindenféle fűszert, amit az egyiptomi kalmárok árulnak, meg egynéhány krokodilusbőrt meg piros szattyánt, rézgyűrűket, fülbevalókat, mindent-mindent, amiről gondolod, hogy a vadak közt hasznunkra válik. De hát igazán eljössz velem?

- Ó, uram - feleltem most már a szívemnek minden melegével -, az árnyékod is inkább elhagyhat, hogysen én elhagyhatnálak!

Már ugyan kitavaszkodott, mikor az Iszter vizében megitathattuk a lovainkat. Fűzfák, nyírfák már javában bontogatták a levelüket, s a rétek és legelők, mintha nagy zöld bársonyszőnyegekre tojássárgáját szórt volna szét valami mérföldeket lépő óriás.

Tíz sátorral voltunk mindössze. Az egyik Makszimoszé, az első gazdámé. Ő a császárnak a valójában való követe. A másik sátor Priskoszé meg az enyém. A harmadik Vigilász tolmácsé, egy hunyorgó szemű, vézna emberé, aki már máskor is járt Atillánál. A többi hitvány sátor a szolgáké, s egy meg Rusztikiosz kereskedőé, aki egy rokona kiváltása végett csatlakozott hozzánk, Makszimosznak az engedelmével.

Egy nyíllövésnyire előttünk az a katonaság haladozott, amelyik Atillának a tizenkét szökevényét kísérte, s azokkal együtt verték az út porát előttünk a hun követek is.

Az úton persze érdeklődtünk a hun nyelv iránt, hogy miféle ebnyelv. Vigilász meg Rusztikiosz taníttatta is az urakat, de én, szegény Senki Pál, nem kérdezhettem tőlük semmit; csak éppen amit fülhegygel elkapogattam a tanításukból, az volt az enyém.

Vigilász ügyes tanító volt különben: mindig hunul mondta a kérdést, s az uraknak a kérdés ismétlésével kellett felelniük.

- Mi legel ott a mezőn?

- Ott a mezőn birkanyáj legel.

Eleinte persze csak szavakat kérdezett:

- Mi ez?

S a köpönyegére mutatott.

- *Esz van keppenjekk!* - felelte Makszimosz.

- *Esz van kepenyökk* - felelte a gazdám.

- Se nem *keppenjekk*, se nem *kepenyökk* - korrigált Vigilász -, hanem *köpönyeg*.

Az ilyeneken nevettek is.

- Hordja el a manó ezt a barbár nyelvet, ki tanulhatja meg, ha nem az anyja emlőjéből szopta?

De nekem volt rá kedvem.

Engedelmet kértem az uramtól, hogy hadd járjak elől a szökevények mellett: valamelyik hunnal összebarátkozok - még tán hasznunkra is válik.

Priskosz maga kísért el a századoshoz, és megkérte, hogy hadd járjak a szökevényekkel: hadd beszélgessek velük.

Csakhamar kinéztem magamnak egy forradásos arcú kis hun legényt. Mert valamennyi hun, mind forradásos arcú az. Mégis hát látszott, hogy fiatal, s az egykorúak könnyebben megértik egymást. Darabig szótlánul lovagoltam mellette, azután latinul kérdeztem szép nyájasan:

- *Quid nomen tibi est?* (Mi a neved?)

A hun rám fordította apró fekete két szemét. Láttam, hogy nem érti. Egy szelet kenyér volt nálam. Odaadtam neki. Gondoltam: a kutyát is kenyérrel édesgetjük magunkhoz. És kérdeztem tőle hun szóval:

- Mi ez?

A hun elmosolyodott.

- Nem vagy-e görög? - mondotta idegenesen ejtett görög szóval. - Mért szólsz nekem hun nyelven, holott nem tudsz hunul?

- *Tanulni akarni* - feleltem kérően, barátságosan.

De jó volt, hogy görögül is értett: könnyebben megegyezhettünk: étellel, itallal segítem az úton, ő meg hunul tanít.

Mindjárt az első napon fölírtam valami száz névszót meg néhány köszöntést, szólásformát: - Jó napot adjon Isten! - Erőt, egészséget! - Isten áldja meg! - Kérem. - Köszönöm. - Bocsánatot kérek! - Merre az út? - Nem harapós-e a kutya? - s más efféléket.

Már aznap este hunul köszöntem Rusztikiosznak:

- *Jó estét kívánom. Nem elkéstem-e tól vacsora?*

Rusztikiosz nevetett.

- Nézzék már - mondotta az uraknak -, ez a fiú reggel óta megtanulta a hun nyelvet.

- Csak tanuld, Zéta - biztatott örömmel a gazdám -, ki tudja, mire jó?

S én oly buzgón tanultam, mintha a másvilágon is csak a hun nyelvvel lehetne boldogulnom. Ó, én vak számár! Micsoda hévvel dolgoztam a szerencsétlenségemen!

A hunomtól néhány nap múlva már megtudtam, hogy Deél a neve, s hogy egy Csáth nevű főúrnak volt a szolgája. Az a Csáth pedig Atilla fővezérének a testvéröccse.

- Hát aztán mi rosszat követtél el - kérdeztem -, hogy olyan nagy zsírosfazék mellől kellett elugornod?

A legény búsan hunyt a szemén.

- Nem követtem el én semmi különöset.

- Mégis...

- Csak éppen hogy... van annak egy leánya...

Elmosolyodtam:

- Hát persze, beleszerettél.

- Ki tehet arról?

- És a leány is szeretett?

- Nem is beszéltem vele soha.

Nem szívesen nyilatkozott. De ebéd után egy kobak bort juttattam neki, s azzal megoldottam a szíve lakatját.

- Mondd el már, Deél, hát hogyan történt. Ha nem is beszélhettél vele. Mégiscsak valami rosszat cselekedtél?

Sóhajtott:

- Semmit. Írattam egy szerelmes vesszőt. Becsempészttem hozzá.

- No, nagy bolondság volt! De mi az a szerelmes vessző?

- Nálunk csak a fejedelemnél írnak papirosra. A nép vesszőre ír. Arra se tentával, hanem késheggyel. Hát én is metszettem egy csipkerózsavesszőt, és elvittem Bogár táltoshoz.

„Ródd rá szépen - mondtam neki -, amit legény szokott mondani a lánynak. De mégis leginkább, hogy az szereti őt, aki rá se nézhet.”

Hát a táltos fel is róttá szépen: „*Szereti az fű az csillagot, de a csillag messze fenn ragyog. Jaj, a csillagos ég de magos! Szegény földi fűszál harmatos.*” Így összeszedte a szavakat takarosan. Értik a táltosok. A leánynak a nevét persze nem mondtam meg, de azt is elfelejtettem neki megmondani, az ebattát, hogy az én nevemet ne rója rá a vesszőre. Ebből csapott ki aztán a veszedelem.

- Az anyja kezébe került.

- Az apjába. Az volt a szerencsém, hogy ott ólálkodtam a palota mellett, és meghallottam, mikor az úr a nevemet ordította. Az oroszlán ordítana úgy, ha tüzes vasat szúrnának a vékonyába.

Megcsóválta a fejét.

- Ha történetesen este nincsen, hát már azóta a varjak begyében volnék.

- És a leány szép?

Deél a levegőbe legyintett, és nagyot emelt a szemöldökén, mintha azt mondaná, hogy szóval kifejezni azt a szépséget nem lehet.

Mosolyogtam rajta. Valami kövér libuska lehet az a szépség.

- De hát nézd, Deél barátom: ha olyan nagy úr az apja, úgysem adták volna neked.

- Bizony nem azt.

- Csodálom, hogy te, ilyen eszes létedre, ilyen örültséget cselekedtél.

Hallgatott, pillogott. Fölhajtotta a kobakot.

Tovább vallattam:

- Hogy hívják azt a leányt?

Csak azért kérdeztem, hogy egy hun női nevet halljak.

- Emőnek - sóhajtott szomorúan.

- Emő? Furcsa név. Hallod - mondom aztán elgondolkodva -, én is csak olyan szolga vagyok, mint te voltál. De ha az én gazdámnak lánya volna, akármilyen szép leánya, én az eszemet el nem veszteném.

Nem felelt. Láttam, hogy fájdalmas már neki ez az ügy, hát másra fordítottam a beszélgetést.

Hogy a határra érkeztünk, lovas hun vezetők csatlakoztak elénk, s erdőkön, hegyeken kalauzoltak át bennünket.

A harmadik héten sík földre jutottunk, s azontúl mindig síkon jártunk. Már akkor érdekelt az út: lépten-nyomon újat láttam, s a hunokkal való beszélgetés öröm volt nekem.

Végre eljutottunk Atilla első telepére. Azt gondoltam, hogy valami nagy barbár várost látok majd és sok vadembert. De bizony csalódtam: béke idején szanaszéjjel él a nép, s Atilla körül csak az urak rajzanak.

A hun nép pedig nem házakban lakik, hanem sátrokban. És éppenséggel nem harapós népség.

Sok falun haladtunk át, s mindenütt ott láttuk a házak udvarán a sátor. A házakat persze nem ők építették. Ott találták, mikor bevándoroltak. Deél magyarázta, hogy a házba csak csikorgó tél idején húzódnak be, akkor is csak az asszonyok meg a betegek.

- Nem értem - mondtam Deélnek. - A ház télen-nyáron jobb a sátonál. Télen melegebb, nyáron hűvösebb. Minden holminkat jobban elrejtethetjük. Kincsünket is.

Deél a fejét rázta:

- A ház egy helyhez foglalja az embert. Mikor házban kell hálnom, úgy érzem, mintha sírboltban hálnék. A sátor jobb. A sátor velem jár. A sátoros ember ott él, ahol akar. Nagy a világ és szép. Mán énnkem kicsi lesz nemsokára.

Atila maga is sátorban lakott. Messziről láttuk már a pompás aranygombos sátor, amint a többi barna és szürke sátor közül kitornyollott. Fehér selyemzászló lengett az ormán.

A sátorok között kékes füstoszlopok emelkedtek az égnek. A levegőben pecsenyeillat szállongott. Trágyaszag is.

Az idő délfelé járt.

- A néped nem koplal, ahogy látom - mondtam a hunoknak. - Igaz, hogy lóhússal éltek?

Deél vállat vont.

- Mikor hogy. A lóhús jó étel, jobb a marhahúsnál. De én már aligha válogatok benne.

S aggodalmas arccal szemlélődött a sátorok felé.

- Hallod-e, görög - szólott egy perc múltán -, te mind az úton jó szívvel néztél rám: ennem és innom adtál. Köszönöm. De még egy szívességre kérnélek, ha megtennéd.

- Csak mondd, és megvan, ha lehető.

- Hát... ha meglátsz majd engem valahol karóban, arra kérlek, jer oda éjjel, és ha még élek, gyakintsd a töröd a mellembe.

Nem beszélhettem vele többet. Elvitték a többi rabbal együtt Atila sátorai felé.

Füves dombot láttunk a telep mellett, azon állapodtunk meg. S kis ideig némán szemléltük a síkot, amelyen vagy tízezer sátor tarkállott.

A sátorok közül apró lovakon sok gyermek nyargalt hozzánk. Bámultak, és víg szemmel nevettek bennünket. Többnyire fehér vászonruha volt rajtuk, és sem a lábukon nem volt saru, sem a fejükön süveg. A hátukon tegez volt, a vállukon vagy a kezükben íj. A hun gyerekek, mint később láttam, napestig verebekre és fecskékre lövöldöznek. Míg meg nem szoktam az arcukat, azt mondtam, hogy rútak. Az orra valamennyinek be volt horpasztva, s az arcuk, mintha kutya marta volna meg kisdéd korukban, s annak a forradása látszanék.

Annál szebbek a leánygyermekek. Azoknak az orra nem lapos: az arcuk meg olyan tiszta, mint a rózsza. Mindenféle piros ruha van rajtuk. Csakúgy bábuval játszanak, mint a mi lánykáink, de ők is mezítláb járnak, mint a kácsák. Lovon csak a fiúkat látni.

Vigilász magyarázta, hogy a hun fiúk szándékosan vannak elcsúfítva. Az ilyen harcos nép büszke a sebeire. Minél ütöttebb-vertebb a képe, annál szebb neki. A hibátlan arc férfiban szinte csúfság. Csak a vezérek, fejedelmek arca lehet olyan, mert azokat nem foghatta fegyver. De nem is kapkodja ám a hun a csatában a fejét, mint más nemzetbeli.

A dombon kiraktuk a sátorfákat és ponyvákat, azonban egy mérges hun lovas vágatott hozzánk: ránk hurrogott, hogy magasabbra merjük-e állítani a sátrunkat, mint a királyé áll. Akkor eszelkedtünk, hogy csakugyan illetlenség lett volna...

Azután megmutatták, hogy hol állíthatjuk föl a sátrainkat.

Míg mi a sátorveréssel foglalkoztunk, három párdücbőrös, medvesüveges hun ügetett hozzánk. Kettőt közülök már ismertünk: a nyalka bajuszú Edekon volt az egyik, a másik Oresztész, szintén főúr, szintén gögös, bár a képéről látszott, hogy nem hun eredetű. A harmadiknak a nevét később tudtuk meg, hogy Csáth.

- Micsoda ügy hozott benneteket? - kérdezte Csáth szigorúan.

Az urak rábámultak, hogy Vigilász eltoltácsolta a kérdést. Hiszen tudhatja Atila!

Az én uram mégis válaszolt:

- A császár - úgymond - a királyotokhoz küldött bennünket, mi tehát csakis öneki felelhetünk.

- Azt gondoljátok-e - dörögte Csáth -, hogy mi a magunk fitogtatására jöttünk hozzátok? Minket a fejedelem küldött ezzel a kérdéssel.

Csak fejedelemnek mondta Atillát.

Nagy szuszú, borzas bagoly volt különben - s ő is olyan kutyaharapta képű, mint minden hun. Négysoros aranylánc fénylett a nyakában. A láncon aranykarikák és pénzek villogtak. Gyémántos görbe kardja maga megért egy kis országot. No, szegény Deél, ha ennek a leányába szerettél bele, akkor csakugyan nem válogathatsz többé a csikópecsenyében!

- Magatok is tudhatjátok - védekezett udvariasan az én uram -, hogy mi a szokás. Avagy mikor a ti követeitek a mi császárunknál járnak, megmondanák-e másnak Átilla izenetét? Csak magának a császárnak felelnének ők is.

A hunok összefordultak, és néhány szót váltottak. Aztán nagy csörgéssel visszaügettek Atillához.

Azt gondoltuk, hogy Atila buta barbárfejjel küldte a kérdezőket, s hogy az uraink válasza után a homlokára csap, és azt mondja: bizistók jól beszélnek! Azonban nem így történt. A hun urak közül Csáth és Oresztész ismét visszatért, és Csáth nagy fennen megint ránk harsogott:

- Ha egyéb mondanivalótok nincsen, csak amit mondottatok, azt izeni a fejedelem: fel is út, le is út.

S otthagytak bennünket.

Makszimosz úr szinte elkéült haragjában. Az én uram is elképedten nézett a lovasok után. Vigilász szinte pukkadózott.

- Így menjünk-e haza? Így vigyük-e haza a semmit? Átilla ösmer engem. Ha én vele szemben lehettem volna, rá tudtam volna venni, hogy hagyja békében az országunkat.

A sátorokat már fölraktuk a szekerekre, és indultunk volna, mikor új követ üget hozzánk, s kiáltja már messziről:

- A király nem engedi, hogy éjjel induljatok!

Ő meg már királynak mondotta Atillát. Furcsálltam. Később értettem meg, hogy csak hozzánk alkalmazta a szót.

Hát megint csak leraktuk a sátorokat, Atila egy ökröt és egy szekér halat küldött. Az volt a vacsoránk.

Azután álomnak ereszkedtünk.

Az én uram mind éjten át hánykolódott. Sóhajtott, nyögött. Meg is kérdeztem, mi baja.

- Aludj - nyögte -, engem a szégyen gyötör, hogy egy barbár így packáz velünk.

- Uram - mondtam felkönyökölve -, te okos ember vagy: nem gondolod-e, hogy *oka van* annak?

- Mi oka volna?

- Gondolj csak vissza, uram, a jövetelünkre. Emlékszel-e, hogy az úton egyszer ebédre hívtatok az öt hun követet, aztán ebéd közben, hogy Theodóziusról meg Atilláról folyt a beszéd, Vigilásznak elcsúszott a nyelve.

- Részeg volt.

- Azt mondta, hogy *nem való Istent emberrel együtt emlegetni*.

- Mondom, hogy részeg volt, hiszen tántorgott is.

- Tántorgott, igaz, hogy tántorgott.

- A hun urak másnap megbocsátottak neki.

- Megbocsátottak, igaz. De ebből nem következik, hogy Atillának el nem mondták: hogyan gondolkodnak felőle Theodóziusznak a követei.

Az én uram nem szól többet. Én elalszom. Reggel látom, hogy Maksziminossal a sátor előtt tanakodik. Azután szólítja Rusztikioszt is.

Rusztikiosz, amint említettem, velünk utazott, noha a követséghez nem tartozott. Jól beszélt hunul. Atillának az egyik íródeákjához jött, akit valamikor Aéciusz ajándékozott a hun királynak. Göndör görög volt, negyvenévesforma, mindig sietős mozgású.

A gazdám lóra ült. A lovat én vezettem kantárszáron. Rusztikiosz csak úgy gyalogosan szedegette mellettünk a lábát a tavaszi verőfényben.

Csáthnak a sátorához mentünk.

Én künn maradtam a lóval; ők ketten bejelentkeztek.

Mi dolga volt az én uramnak Csáthtal? Csak később tudtam meg. Ajándékot ígért neki, ha Atilla elé juttatja a követeket.

Míg ők bent időztek Csáth sátorában, én kívülről bámultam a terebélyes, szép két négyszög sátorépületet. Belefért volna ötven ember is. Látszott, hogy úré. Kettős sátor volt, vastag, vörös sávcsérgéből mind a kettő. A bejáratot fehér lófarkak és ökölnyi aranyozott gömbök díszítették. A bejárat fölött jelvény ötlött a szemembe: piros posztóból varrt kézben két valószínű kard, mind a két kard szurokkal volt festve, s a kardok fölött a nap aranyozott képe. Később láttam, hogy minden sáornak van valami efféle jelvénye. Vagy bejárat fölött lóg, vagy oldalt van odatűzve. Zászló csak a király sátorán lengett.

A hátsó sátor nyilván a nőké volt. Látszott az a bejáraton csüggő fehér gyöngyfüzérekről s az ablakokon fehérle fátyolkárpitokról.

A női sátor előtt négylovas szekér állott. Szőnyegetek és ládákat raktak rája. Tehát útra készülnek a nők. Sohase láttam olyan cifrára pingált faládákat. Nálunk a láda magaszínű, ahogy a cédrusból kimunkálják. Szőnyeggel vagy kendővel borítják le, s nincs rajtuk semmi díszítmény. Bezzeg a barbárok telepingálják rózsával, tulipánnal, pávaszemmel. No, furcsa! De még a ládáknál is jobban érdekelné, ha láthatnám azt a vadleányt, akinek a szépségét csak

kézlegyintéssel lehet kifejezni, s aki miatt meghal az a szegény hun legény. Valami pogácsa-képű, tenyeres-talpas hun leány lehet.

A szekér mellett egy ráncosodó szemű, tokás nő állott. Nem tudom, mi prémből készült hamuszínű mente volt rajta, éppen olyan, mint a férfiaké, és a mente alatt diószínű szoknya. Gögös tokáján látszott, hogy nem cseléd.

Az rendelkezett a rabszolgákkal: mit hová rakjanak.

Cipelkedtek, rakodtak, verejtéküket törölgették.

Kis idő múltán kilép egy finom arcú, tizenöt-tizenhat éves leány is. A mentéje éppen olyan, mint a hamuszín mentés, büszke tokás asszonyé, csak épp hogy a szoknyája fehér.

Ez-e az vajon?

No, ha ez az, nekem bizony nem tetszik. Rútnak nem éppen rút, hiszen csupa finomság, mint minden surján leány, aki egészséges. De nem szép. Nincs benne vér. Nincs, ami melegítené a rá nézőt. Láttam én Konstantinápolyban olyan leányokat, hogy a szépségük megcsapott, mint a tűz lángja. Csak épp hogy a mi lányaink nem ilyen büszkék.

A leány egy kis rezes sarkú tulipános ládát tétetett föl. Pénz volt-e abban vagy ékszer, nem tudom, de bizonyosan az ő holmija volt, mert gonddal takargatta gyékénybe.

A tavaszi nap elősugárzott a fellegek közül, és rásütött az arcára. A leány szürke strucc toll legyezőt tartott a homloka fölé.

Az a mozdulata tetszett nekem. S egyszerre csak mégis szép lánnyá vált. A manó tudja, hogyan és miért kezdett tetszeni, de tetszett. Minden szép leányon van valami, ami megmarad az emlékezetünkben.

Neki a szeme meg a szája volt olyan. Mintha a leány egész valója csupán azért jött volna elő a teremtés műhelyéből, hogy azt a két álmodozó fekete szemet és azt a piros formás száját legyen kinek viselnie. Most is, ha rá gondolok, a szeme és a szája van előttem.

- Anyám - mondotta -, én lovon mennék.

Olyan édes volt a hangja, mint a távoli furulyaszó.

- Ebben a ruhában? - ütközött meg az anyja. - Milyen lesz a szoknyád?

- Csak nem ülök estig...

- Ugyan, Emőke!

Hm, hát ez az.

- Veszek rám másik szoknyát - alkudozott a leány. - Hát megengeded?

S ekkor rám is pillantott.

Csak átfutó pillantás volt, mint mikor a tükörrre vetett napfény végigsiklik a falon, egy percre megáll, aztán továbbsiklik - de én mégis megrezdültem tőle.

Az a leány a halál szellemét ábrázolta nekem. Mi emberi csontváz alakjában, kaszával és homokórával festjük a halált. A hun földön fekete szemű és piros szájú leány. Akinek megjelenik, meg kell halnia.

Ismét az anyjához fordult: kérdezett valamit - nem hallottam tisztán. Beindult a sátorba. Még az árnyéka is valami különös... Habozva megállott. Gondolkodott. Közben ismét rám tévedt a tekintete, s talán, hogy idegen voltam, megállott rajtam.

A nézésünk találkozott.

Nem tudom, vizsgálják-e valamikor a tudósok az emberi szemnek a mélységeit.

Mi van azokban a mélységekben, hogy láthatatlan sugarak szállnak belőle elő? És miért más minden sugár? Miért hideg ebben a percben? Miért meleg a másik percben? Jégnek a sugara és tűznek a sugara. Néha simít, mint a bársony, néha szúr, mint a tövis, néha üt, mint a mennykő.

A leány nézett.

Én sarkamig elzsibbadtam.

A férfisátorból kilépett Csáth, s körülpillantott a sátor előtt álló szolgáin. Én mély meghajlással köszöntem neki.

Rám se nézett. A lováért intett. Felfordult reá, s elügetett Atila sátora felé.

Csodálkoztam, hogy a gazdám bent marad, s aggódó szívvel tűnődtem: hátha elfogják?!

De egy litániányi idő se telt el, dobogó lábú lovon visszatért Csáth. Leugrott a lováról, s besietett a sátorba.

A következő percben kibújt Priszkosz a sátor alól, és Rusztikiosz is utána. Mind a kettőnek ragyogott az arca.

- Siessünk! - intett a gazdám.

S fölkepesztetett a lovára. A hun gyerekek igen nevettek.

Futottunk.

Rusztikiosz lihegett. A hun gyermekek kacagva követték apró lovaikon.

- Átilla fogad! - kiáltotta a gazdám már messziről Makszimosznak.

A szekerek már indulóban voltak, de ez a szó egyszerre mindent megváltoztatott.

Uccu, valamennyien kapkodják az ünnepi tógát! Mosakodnak, fészülködnek. Kenik magukat jó illatú kenőcsökkel. A százados is törülgeti a kardját, a sisakját, feni a bajuszát fekete viasszal. Rendezgeti a haját a feje kopaszára.

S hogy elöjönnek, hévvel tanakodnak, hogyan szólítsák meg Atillát.

- *Felséges király, minden királyok legméltóságosabbja.*

Ezt ajánlotta Priszkosz.

De Vigilász ellene volt.

- Elég „*felséges fejedelem*” - mondotta. - Mert Atila nincs megkoronázva, tehát nem király, csak fejedelem.

- Egykutya - vélekedett Makszimosz -, inkább címezzük tíz grádiussal feljebb, mintsem hogy eggyel lejjebb.

Én aztán nem hallottam, hogyan tanakodnak tovább. Arra a bájos halálpillangóra gondoltam. Micsoda karcsú, lenge járású leány! Micsoda mély tekintetű szem! S máris van benne valami méltóságos. Ó, te szegény, bolond Deél, az ilyen hölgyeket nem lovászoknak nevelik!

A sátorok közül Csáth ügetett elő.

- Jertek hát - kiáltott a követeknek -, vár a király benneteket!

És a szemében benne volt a büszke folytatás:

- Ezt nekem köszönhetitek, énnekem!

A követek lóra kapnak. A szolgák közül csupán nekem szabad velük tartanom. Az uram kalamárisa nálam van, a derekam szíján, s a papiros is a hónom alatt.

Szorongó mellel közeledtem a fejedelmi sátorhoz. Tehát meglátom a nagy emberevőt!

A sátor előtt csillogó fegyveres őrség állt, s a bejáratnál néhány koronás ember is. Egyik gyomorhajosforma, keserű homlokú.

Miféle királyok voltak azok - csak később tudtam meg. De igazi királyok voltak. Atilla úgy bánt velük máskor, mint a barátaival szokott, csak mikor követeket fogadott, akkor kellett odaállniuk az ajtaja elé! Koronásan!

Mikor a sátorba beléptünk, már előre készítettem rá a szememet, hogy templomi fényességbe lépünk. Atilla valami aranyos barbár istennek lesz öltözve, s aranyrudakból rakott trónuson fogad bennünket, hermelin palástban, mezítláb - a lábujjain gyémántgyűrűk.

Már előre vonaglott a szám a nevetésre.

De hát minden másképp történt, mint ahogy elképzeltük: egy dísztelen kis terembe léptünk, amelyet valami hideg bagariabőrszag hatott által. Annak a közepén festetlen karosszékben ült egy fekete szakállú, középtermetű ember. Barna posztódolmány volt rajta és sárga csizma. A könyökével fekete bársonykardra támaszkodott. Sötét tekintetű, apró két szemét mindjárt a belépésünkkel ránk szegezte.

Az első pillanatban nem gondoltam, hogy Atilla az. De az volt. Körülötte ott álltak a vezérei: Edekon, Oresztész, Csáth és még valami hárman.

Mind piros-egészséges állat, csak az egy Atilla sápadtas, mint a pergamen.

A mi követeink mélyen meghajoltak előtte, és úgy maradtak, tehát ő az.

Várták, hogy megszólítja őket. De nem szólt. Ők meg annyit sem mertek mondani: *Szálve!*

Egy miatyánknyi idő telt el így: Atilla mozdulatlanul, mint valami szobor. Még az arca színe is, mint a megsárgult márványfejeké. A követek kétrét, mint akiknek görcs van a hasukban.

Végre Csáth szólalt meg:

- Beszéljetek.

Erre Makszimosz fölegyenesedik, s kiveszi kebeléből a császár pecsétes levelét.

- Felséges király, országodnak ura, dicső fejedelem...

S a hangja remeg.

No, sohase hittem! Ez a büszke, dülleszki Makszimosz, aki mindig olyan peckesen állt, mintha a gerince vasból volna...

- A mi császár urunk - rebegi tovább - tiszteletét küldi, és jó egészséget kíván.

Vigilász nagy lehelettel tolmácsolja:

- ... és jó egészséget kíván.

Atilla maga elé pillant.

- Ugyanazt kívánom neki - szólal meg -, amit ő kíván énnekem.

A hangja olyan volt, mint valami nagy darázs dongása, mikor szobába téved s körüldong. Félelmes hang.

Csak később, hónapok múlva értettem meg, hogy Atilla szavai mögött micsoda gondolat vetett árnyékot, amikor ezt mondotta: „Kívánom, amit ő kíván énnekem.”

Elfogadta a levelet Makszimosztól, s a szeme Vigilászra villant.

- Orcátlan eb - robbant reá -, hogy mersz a szemem elé jönni?! Avagy nem te tolmácsoltad-e azt az akaratomat, hogy addig énhozzám követ ne másszon, ameddig a szökevényeket mind ki nem adjátok?

S a hangja olyan volt, mint az oroszlánordítás.

Vigilász majdnem lerogyott ijedtében. A teremféle nagy sáornak még az oszlopai is reszkettek. Atila választ várt, de Vigilász csak sunyított viasszinsápadtan, nyakbabe húzottan, tenyerét a mellére tapasztva.

Ebben a nehéz csendben aztán Edekon szólt reá:

- Hát nincs semmi mondanivalótok a mentségtekre? Feleljetek hát!

- Felséges király - hebegte kék ajkkal Vigilász -, a császár minden szökevényt ide kísértetett.

Atila a fejét rázta:

- Hazug gazok! Karóba húzatnálak valamennyiőtöket, ha nem nézném, hogy követek vagytok!

És egy vastag nyakú, fiatal hunra tekintett:

- Csege! Olvasd a szökevények nevét.

Az írrok (hunul: *ravó*) egy nyaláb papirostekercset oldott ki, és az egyikről a nyomott csendben valami száz nevet olvasott.

- Ezeket követelem - csörrentette Atila a kardját -, nem tűröm, hogy történetesen a magam szolgálói fogjanak fegyvert énellenem!

S fölkelte. Ellépkedett a sáornak a belsejébe. A kihallgatásnak vége volt. Szédelegve támo lyogtunk ki a sátorból.

- Nem értem - vacogott Vigilász -, Atila mindig nyájasan fogadott. Én ilyen harapósnak még nem láttam.

- De az irgalmát - hörögte sápadtan a százados -, ez mégsem járja! Én katonaember vagyok: énrám így ne hurrogjon senki!

- Hidd ki párviadalra - villant rá a vállán át dühös gúnnyal Makszimosz.

A gazdám a fejét lógatta:

- Már bizonyos, hogy besúgták neki a barbárok Vigilásznak a megjegyzését.

Edekon hazakísért bennünket, és Vigilással félrehúzódott.

Mit beszélgettek? Vigilász azt mondta, hogy Atilának a haragját Edekon csupán a szökevényekre magyarázza.

De látszott az arcán, hogy hazudik. A szeme csillogott, mint a rókaé. Néha gyorsan tett-vett mindent, néha maga elé bámult, és elfogyott a szín az arcából.

De ezt a színváltozást, ezt az idegenkedést csak én láttam meg rajta.

Egy óra múltával, éppen mikor ebédeltünk, két követ üget hozzánk Atilától. Az egyik egy bokros bajuszú öreg úr. Eszlász nevű. Szolga is kísérte vezeték lóval és egy málhás lóval. A király parancsát hozta, hogy Vigilász tüstént induljon vissza Konstantinápolyba, és szedje össze az ott maradt szökevényeket. Mi pedig várjunk, míg a hunok fővezére a kazároktól vissza nem érkezik. Mert ami ajándékot a fővezérnek hoztunk, vissza nem vihetjük, se másnak oda nem adhatjuk. Addig is szigorúan megtiltja Atila, hogy római rabokat nem szabad

kiváltanunk, hun rabszolgákat nem szabad vásárolnunk, egyáltalán nem szabad vennünk semmit se, csak eleséget.

Vigilász hát abbahagyta az evést. *Tüstént!* - parancsolta Atilla, tehát tüstént. Ravasz, sovány arca szinte sápadt volt a zavartól. Sokat beszélt, és olyan kapkodással ült a lóra, mintha arról volna szó, hogy negyedórára, s meg kell fordulnia Konstantinápolyból.

Másnap fölkerelkedett a hun tábor, s megindultunk mi is a táborral északnak.

Atilla a székhelyére indult, s útközben, amint mondták, feleségül vesz majd egy Écska nevű hun leányt.

A falunál, ahol a hun leány lakott, csakugyan megállapodott a sereg, de mi nem láthattuk a menyegzőt, mert Atilla azt parancsolta, hogy haladjunk tovább.

Három hun volt a vezetőnk.

Az egyikkel mindjárt az első nap beszédbe eredtem. Azt kérdeztem: nem tudja-e, mi történt Deéllel, a Csáth úr csatlósával.

- Tudom - felelte nyugodtan.

- Hát mi?

Vállat vont.

- Még aznap, mikor megérkezett, szárítóra tették.

- Micsoda szárítóra?

A hun nevetett:

- Ejnye no, beh nehézfejű vagy, hát hogyan szárítják a köcsөгöt?

Egy borongós estén valami tavacska mellé érkeztünk. Csak akkora tó volt, hogy egy tízéves gyerek is *átszőhette*, de a lónyomokról látszott a partján, hogy itatásra alkalmas. Vén nyírfák és nyárfák mindenfelé.

Alig verjük le a sátorfákat, nagy szél kerekedik, s utána megdördül az ég is. A szél egyre dühödtebb: minden sátorunkat beforgatja a tóba. S villám villámra lobban és lecsap. A csattanás és dörgés a földet is rengeti. No, ítéletidő! Egyszer csak közibénk harsan nagy lánglövettel egy mennykő. A tóba csak úgy sutorog.

Annyira megzavarodtunk, hogy ahányan voltunk, annyifelé futottunk az éjszaka sötétségében.

Nem tudom, ki milyennek képzei a pokol útját. Én, ha festő volnék, aznaptól kezdve úgy festeném, hogy az elkárhozottakat sötétségben csapkodó villámok kergetik beléje.

Hát csak futottunk, mint az ijedt tyúkok. A villámok lobogásánál egyszer csak házakat is látok magam körül, nádtetős házakat. Kutyak rohannak reám, dühösen ugatozva.

- Segítség!

Hallom azonban, hogy a többieket is húzkodják az ebek, s azok is rikoltoznak.

Egy házból vörös világosság kél elő: égő nádcsovát tartanak ki, s hun szóval kérdezik:

- Kik vagytok? Mit kajabáltok?

- Jó emberek - lihegem -, menedéket adjatok. A zivatar pocsékká vert bennünket itt a tóparton. A mennykő közibénk csapott.

Már akkor több házból és sátorból is előkíváncsiskodtak szurokba mártott nádcsovával. Bámultak bennünket.

Mert az a faluféle hun telepecske volt. A házak között sátorok álltak, s a házakba csak akkor, a zivatar elől húzódtak be az emberek.

Befogadtak bennünket jólelkűen.

Minket az urammal egy sokgyermekes hun család tessékelt be. A gyermekek a szobában aludtak, nekünk a pitvarban tüzet rakott a gazda. Száritkoztunk.

Az uram alig állt a lábán. Nem elég, hogy bőrig ázott, hanem még a térde is vérzett.

A hun olyan rettentő mérges pofájú ember volt, hogy az uram még véres térdrel is rémülten hőkölt meg tőle. Én azonban már sejtettem, hogy a rettenetes ábrázatok mögött báránylelkek laknak. Békében legalább bárányok.

Hát nem is harapott meg bennünket. Sőt, ő kínált meg harapnivalóval: kenyérrel és szalonnával. Mi azonban nem voltunk éhesek. Az uram csak feküdni kívánt, én meg a ruhámat szárítottam. A hun segített benne. Rakta szívesen a nádat a tűzre, s közben kérdezgetett, hogy kik vagyunk, mi járatban forgunk azon a vidéken.

Tőle tudtam meg, hogy Buda király egyik özvegyének a falujában vagyunk. Buda király Atillának a bátyja volt, s nemrégiben halt meg. A fehér hunoknak volt a feje, mint ahogy a fekete hunoknak Atilla. Halála után a fehér hunok is Atillához csatlakoztak.

- Hát mi a különbség a kettő között? - kérdeztem az embert.

- Csak annyi - felelte -, hogy a fehér hunok fehér birkának a bőrét viselik, a fekete hunok meg a feketéét. Nyáron nincs köztük különbség.

Az én hunom is fehér hun volt.

A neve: Zsádán.

Az özvegy királyné még azon éjjel megtudta, hogy miféle vendégeket hajtott a zivatar a falujába. Nem telt belé egy óra, már ott voltak a szolgái. Lepedőket hoztak meg száraz medvebőröket, s egy csobolyó bort meg egy tál hideg vaddisznósonkát.

- Mennyei üdvösség! - mondta az uram a száraz, meleg ruhára.

A borra már nem is volt szava, csak hálatekintete az égnek. Beletakarózkodott a medvebőrbe, és lefeküdt.

Én is.

Másnap, mikor megvirradt, vissza kimentünk a tópartra. A sátraink ott úszkáltak a vízben. A lovaink szanaszéjjel. A hunok már akkor javában fogdosták a lovakat, s húzgálták kifelé a sátrainkat a partra.

Ugyancsak csodálkoztunk, hogy nem vészett el egy gombunk se.

- No - azt mondja a gazdám -, világéletemben sok földet bejártam, de ilyen emberséges népre még nem akadtam. Bontsd elő az ünnepi tógámat: Budáné asszonynak kezet csókolunk, ha meztláb jár is.

És hát az urak el is mentek. Vittek a királynénak három ezüstkelyhet, három karmazsinbort, egy kis kosár indiai borsot, fahajat, sáfrányt és pálmadiót.

Mi addig a sátorokat tisztogattuk. A nyírfák alatt, a tó körül lépten-nyomon nyílt a gyöngyvirág. Szedtem egy csokorra valót az uramnak.

Hanem hogy sokáig odajártak, mi is benéztünk a faluba. Az idegen nép látása mindig mulatságos. Az meg éppenséggel gyönyörűség, ha barbárokat láthat a művelt görög: voltaképpen magamagát szemléli, hogy mennyivel különb.

Az út még sáros az éjjeli zivatartól, de azért gyerünk.

A faluban az egyetlen csinos épület Budánénak a háza. De az is csak fából való, szétszedhető. Talán négy szoba ha van benne.

Az épületet vagy tíz sátor környezi. Úri sátorok is. Azok között van egy négyszögű. A tetején aranygomb csillog. A nyílását csikóbőr takarja. A csikóbőr fölött vörös posztókézben két fekete kard, s a kardok fölött a nap aranyképe.

Elnyílt a szemem: hiszen ez a Csáth család jelvénye!

De mi állt énbelém, hogy így megdobban a mellem? Mi közöm nekem avval a leánnyal? Ha annyira van is hozzám, hogy a ruhája hozzám ér, akkor is távolabb van tőlem, mint a világ nyugati széle a keletitől.

Elfordítottam a szememet, és egy csoport hun embert vizsgáltam. Mért ülnek ezek örökkön lóháton? Az egyiknek sárga és szőrös a csizmája. Látszik rajta, hogy szarvasbőrből készült, talán azért hagyta rajta a szőrt is.

Beszélgetnek, nevetgélnek. Hevernek is a lovon fél könyéken, mint mi a díványon. A lovak szíján abrakos tarisznya. De egyszer csak arra eszűdök, hogy megint a sátort bámulom. Egy fehér szakállú agg hun ül a sátor előtt a gyepon, jobban mondva: bölénybőrön. Az öreg úrnak

annyira horpadt az orra, hogy csak szívességből mondhatjuk orrnak az arca közepét. Valamikor buzogánnyal ütöttek tán reá. A fél keze is hiányzik. Ilyen csonka-bonka öregeket később gyakorta láttam.

Hát ül az agg úr a bőrön, s két kisgyermekkel játszik.

Az egyik gyermek hatéves, már forradásos képű. A másik tán három, még csúfítatlan.

Az idősebbiknek kis teknősbéka pajzsa van a hátán s fakard az oldalán. A kisebbik csak ingben hempereg az öreg úr mellett. Mert hogy úr, a hajáról láttam. A rabok haja borzas, mint a pemet. Az urak haja három csombókba rendezett: egyik fönt a homlokon, kettő a halántékon. Egy nagy süvegű, szakállas őr áll a sátor előtt. Lomhán áll ottan. A dárdája a földre van tűzve, s ő jobb könyéken támaszkodik reá.

Egyszer csak hangot hallok a sátorablakból:

- Sugár! Sugárkám!

Édes rezdülés járt át, valami olyan érzés, mint mikor tavasszal a langyos szellő besuhan a napon fekvő beteg inge ujján, s valami kellemes borzongást érez végig a bőrén.

A kisebbik gyermek fölmosolyog az ablakra.

Emőke áll ott.

S egy perc múlván ki is lebben. Fehér ruha van rajta; piros csizma a lábán. A haja egy ágba fonottan hull hátra. Leért a derekáig.

Tejet hozott ki egy kis ezüstszilkeben. Utána egy tizenhárom éves forma mezítlábas rab-leányka valami süteményt. Sárga volt az a sütemény, mint a narancs.

A gyermekek itták a tejet, és kedvvel falogatták a süteményt.

Mellettem egy Nigró nevű rabszolga állt: Makszimosznak az egyik rabszolgája, szerecsen.

Megtaszított a könyökével.

- Nézd - suttogta -, micsoda takaros!

Bántott a megjegyzése. Nem tudom, miért.

Emőke letelepedett a bölénybőrre, és az ölébe vonta a kis porontyot. Körültörülte a száját fehér kendővel s nagyokat csókolt a gyermek pufók orcájára.

- Kedves! Te kedves!

- Gyere - rántom meg Nigrót -, gyere már haza.

- Nézzük meg. Jó lenne hozzánk belső lánynak.

- Gyere!

- Nono! Csak ne szorítsd úgy a karomat. Mért haragszol?

Magam se tudtam. Megrútult előttem Nigrónak az arca. Szerettem volna pofon csapni.

Déltájban az urak hazatértek. Őt megterhelt hun rab kísérté őket. Az egyik borjút cipelt a nyakán, a másik liszteszsákot, a harmadik két nyulat.

Az urak vidámak voltak.

- Zéta - mondja az uram, mikor a virággal eléje léptem -, téged fölmentelek az ebédkészítéstől. Eredj, és szedj még gyöngyvirágot. Sokat. Elviszed délután a királynénak.

Hát én, egy óra nem telt belé, szedtem is egy nagy kosár gyöngyvirágot. Szedtem közéje ibolyát is, és néhány szép páfrányt és fűszalat, s magam mulattából már a kosárban elrendeztem. Olyanná vált a kosár, mint egy szekérkeréknyi menyasszonyi csokor.

- Ejnye, beh szép! - örvendett az uram. - Ezt így, ezenképp vidd el neki. Csak még egynéhány marok füvet szedj, hogy a kosár szélén lelőgjon, és semmi se lássék a kosárból.

Elkészülök. Teszem a kosarat a fejemre.

- Vigye el tán Nigró - mondja Makszimosz. - Szerecsen úribb.

Éreztem, hogy elsápadok.

- Uram - rebegettem alázatosan -, én szedtem a virágot, kegyes engedelmével kérem: hadd vigyem el én.

Nem tudom, hogy miért nem ütöttek meg a szemtelenségemért. Az uraknak jókedvük volt, nem gondoltak velem. Csupán a szolgatársaim bámultak, s különösen Nigró. De hát rendjén valónak érezték, hogy aki fáradott, az lássa a borraivalót.

Mikor már aztán az úton voltam, magam is bosszankodtam magamon. De már késő volt. Megfogadtam, hogy Csáthék sátorára rá se nézek.

A sátor valami ötvenlépésnyire állt a királyné házatól, és keskeny, kis patkósan hajló gyalogút vitt hozzá. A gyalogút az esőtől felázott, és vékony habaréksár borította.

Mi közöm nekem azzal a sátorral? - gondoltam. - Rá se nézek!

De mikor már az út közepén voltam, arra gondoltam, hogy miért ne nézném meg még egyszer a Halálkisasszonyt. Úgyse látom többé az életben soha. És hát a holdat is nézheti mindenki, ha el nem is érheti soha.

Leemeltem a kosarat a fejemről, mintha csak azért állanék meg, hogy elfáradtam. És a hónom alá vettem a kosarat.

S megfordulok a sátoznak.

Hát látom, hogy az a tizenhárom éves forma kis rableány, aki délelőtt a süteményt hozta ki a gyermekeknek, most egy szakajtókosárból homokos szárazföldet hint az útra. No, nem elég: a hintése csak a harmada utat javította meg. Visszatér.

És ekkor lép ki a sátorból Emőke.

Csak az a ruha volt rajta, amelyik az előbb. A haját azonban hosszú fehér, hátrahajló fátyol takarja.

Összefogja a fehér szoknya alját, és óvatosan lépkedve megindul.

Megindul felém! Énfelém!

Ha behunyam a szememet, ma is látom, amint a két kis piros csizma, tip-top, lépeget könnyedén, kedvesen. És az a barackvirágszín finom arcocska, az a méléző szép fekete szem, az a finom metszésű ajk... közeledik, közeledik felém, közeledik...

Lép, lépeget.

Mikor a beporozott útnak a sárosához ér, megáll. Megáll, mint az erdőn sétáló őz, s fölemeli a fejét.

Láttam, miért állott meg: a cselédet várta. Talán hogy megszidja: miért késett a munkájával? Talán hogy az utat tovább poroztassa maga előtt.

Mintha meglöktek volna!...

Belemarkoltam a kosaramba, és szórtam eléje a virágot. Rá se néztem, mintha nem is neki csinálnám, csak mentem előtte, és a kosarat rázva hintettem a virágot az út sárára.

A virág elég volt a királyné lépcsőjéig. Megálltam. Az arcom úgy égett, mintha tüzes kemence szájánál állanék. A szívem lüktögette. Nem mertem felnézni, csak álltam, mintha valami gonoszsgot követtem volna el, s büntetőbíró előtt állanék.

Egyszer csak hallom, hogy közeledik... A virágon...

Akkor ránéztem.

Ő is felnézett, mikor hozzám ért. A szeme...

A nap így nyilall át az erdő lombjain. A lelkembe nyilallt a szeme sugara. S a lelkem egyszerre fénnel és zenével telt meg. Néztem káprázó szemmel, boldog-szomorún.

De a szeme rajtam csak addig állt, míg megint pillantott.

Aztán föllépkedett a lépcsőkön.

Szinte kábultan néztem utána. Csak mikor már eltűnt, akkor gondoltam arra, hogy valamelyik hun leszúrhat ezért a tettemért.

De nem bántott senki. A lovasok egykedvűen beszélgettek tovább.

Csak a vén őr nézett, de az is egykedvűen. Vélt talán, hogy parancsot teljesítettem.

Úgy indultam vissza, mint aki részeg.

A falu végén gyermekkialtást hallok mögöttem:

- Hé! hé! Szolga!...

Megfordulok. A kis rableányt látom, aki Emőke előtt az utat hintette. Nekem integet.

- Értesz-e hunul? - lihegi.

- Érték - felelem, mint aki álomból ocsúdik -, keveset.

- A kisasszony azt mondta, hogy jer vissza: ad valamit a szolgálatodért.

És nevetett. Csúnya, vézna kis barna leány volt, és arca piszkos is. Kis szemtelen!

- Mondd meg a kisasszonyodnak - feleltem méltóságosan -, hogy én szolga nem vagyok. Úr se vagyok, az igaz, de szolga se vagyok. És az én nevem Zéta.

S nagy büszkén elléptem.

Mikorra visszaérkeztem, az urak már az ebédnél feküdtek, s a borjúpecsenye illata betöltötte a levegőt. Priszkosz a tekintetével kérdezett.

Annyira ismertük egymás gondolatát, hogy néha nem is kellett beszélnünk. A tekintete azt kérdezte:

- Mit szólt a királyné? Szívesen fogadta-e a virágot?

Az én nyelvemen soha nem született még hazugság. Priszkosz belém nevelte, hogy a hazugság utálatosabb minden más mocsoknál, s én magam is megvettem minden embert, akit hazugnak ismertem.

- A királyné - feleltem, elnézve a feje fölött - nem beszélt ugyan velem, de köszönetét küldi.

Vártam, hogy a föld megrázkódik erre a hazugságomra, vagy hogy a nyelvem kiszakad gyökerestül, de egyik se történt. Az urak vidáman beszélgettek tovább. S én is leültem a sátor elé zavartan és piszkos lélekkel, hogy ebédeljek.

Azon az éjjelen rosszul aludtam. A gazdám is nyugtalan, mióta Hunniában járunk. Én csak azóta, hogy azt a leányt láttam. Nincs se éjjelem, se nappalom. Éjfél felé azt gondoltam, javában alszik már a gazdám, mikor egyszer csak megszólal:

- Mi bajod? Mért sírsz? Ki ütött meg?

A kérdése annyira meglepett, hogy percekig nem szólhattam.

- Ó, uram - feleltem végre -, én igen szerencsétlen vagyok.

- Ki bántott?

S hogy erre nem feleltem, felült az ágyában.

- Bizonytal mondom, hogy akárki bántott, megkeserüli!

- Nem bántott engem senki, uram, csak éppen elgondolkodtam a sorsomon.

- A sorsodon? - döbrent rám a gazdám. - Hát olyan siratni való a te sorsod?

- Ne érts félre, uram! A te jóságod éltető napfényem nekem, és én meg sem érdemlem, hogy rám nézz, de ha elgondolom, hogy már gyermekkoromban szolgaságra kerültem, és hogy hiába szabadítottál föl, csak szegény ördög az én nevem...

Abbahagytam. Éreztem, hogy a gazdám csodálkozik a szavaimon, és hogy én bolondokat beszélek.

S valóban, némi hallgatás után az uram megszólalt:

- Azt hittem, ismerlek téged, Zéta fiam. Hiszen úgy láttam a növekedésedet, mint azét a ciprusét, amelyet aznap ültettem, amikor téged magamhoz váltottalak. De ebben az órában nem ösmerek rád, Zéta: nem tudom; micsoda gondolatok kavarnak a lelkedben.

S elhallgatott, elaludt.

Én meg azon gondolkoztam: miket hazudjak holnap. Azt mondom majd, hogy rosszat álmodtam: bika üldözött és tiport álmodban.

Eközben néztem a csillagokat a sátornyíláson át. És néztem Emőkét. Mert ha behunyam a szememet, mindig látom őt. Látom, amint fehér szoknyában, piros csizmában aprón lépked a gyalogúton, és ahogy hozzám érkezik, reám emeli méltóságos, fekete szép szemét,

Alig pitymallott, felkürtöltek. Makszimosz rendelte, hogy hajnalban induljunk a további utunkra.

Álmatlanságtól zavaros fejjel kötöztem össze az ágyneműnket, és segítettem a sátor elbontásában. De aztán mégis szakadt néhány percem, hogy beleugorhattam a tóba, és megfrissülhettem a vizében.

Aztán hát: lóra!

A királyné palotája előtt haladtunk el. De persze én nem a királyné palotáját néztem. Csáthék sátora előtt is szekerek álltak. A rabok bontották a sátort, göngyölték a hosszú rudakra. A belső szőnyegekkel már tevék álltak ott nagy batyujukkal. Tehát ezek is jönnek! Talán ugyanazon az úton jönnek, amelyiken mi!

Az első percben ujjongtam. Aztán megint okosságra igazítottam az eszemet:

Hát megőrültem-e, hogy lelkem minden gondolatával egy olyan leány körül szédelgek, aki mellett maga a hóhér örködik?

Az úton mégiscsak el-elmaradoztam. Minden útkanyarulatnál megállottam és visszanéztem: jönnek-e már?

Hiábavaló volt minden magam-okosítása. Valahányszor azt határoztam, hogy az uram mellett maradok, s nem törődök többé a leánnyal, kis idő múlván láthatatlan kalapács verését éreztem a mellemen. Csak még egyszer szívhassam föl szememmel, mint a nap a harmatot, hogy még a sírom éjszakájában is ő lehessen az álmom!

Jönnek-e már?

Megint elmaradtam az uramtól, és visszafelé lovagoltam. Vissza-vissza, ameddig csak nem találkozom vele. De látnom kell őt, ha el is veszítem a gazdám nyomait! Látnom kell, ha Deél sorsára jutok is, látnom kell még egyszer!

Három óra hosszat lovagoltam már. A nap szinte felhőtlen égből sugarazta be a tavaszi zöld világot. A Tisza fölött gólyák kanyarogtak. Végre megpillantottam az úton poroszkáló hun szolgákat és velük a szekereket.

Néhány fegyveres hun elől. A napfény úgy szikrázik a lovuk kantárkövein, mint kovácsüllőn az izzó vas.

Azután egy bársonyos szőnyeggel bevont szekér következik. Négy ló vonja. Benne ül Csáthné és az agg hun. Szemben velük a vézna kis rableány s a két gyermek. Mellettük lovagol Emőke.

A szekér után valami húsz rabszolga.

Csak léptetést mentem feléjük, és mikor hozzájuk értem, leszálltam az út mellett a lovamról. S álltam tisztelettel.

- Mi az, hé - kiáltott az egyik hun -, tán elvesztettél valamit?

Mert hogy a római követségből vagyok, megismerték a ruhámról.

- El - feleltem készségesen -, egy sátorkapcsot vesztettünk el. Nem láttátok-e?

S hogy a Csáthék fogata is odaért, mélyen meghajoltam.

Mikor odább mentek, fölemeltem a fejemet, s a leányra néztem. Férfiasan ült a lovon, de a szaknyája olyan hosszú volt, hogy elől-hátul a lovat is takarta.

A fején könnyű, turbán alakú patyolat. Az arcán átlátszó, fehér selyemfátyol.

Mikor fölnéztem, elfordította rólam a tekintetét, s léptetve lovagolt tovább. De még az a paripa is, mintha tudta volna, kit visz, büszkébben szedegette a lábát.

Hét négylovas szekér következett utánuk, és hátul négy teve. A szekerek a sátort vitték. A tevék nagy göngyölegekben a szőnyegetek.

Aztán vagy huszonöt lovas következett. Mindenikük vállán óriás íj, s mindenik kezében könnyű lándzsa, amelynek alsó végével olykor a lóra pöccintettek.

Megismertem köztük a szarvasbőr csizmás hunt is.

Darabig még visszafelé mentem, aztán utánuk haladtam, s néztem az út tavaszi göröngyein a nyomokat: melyik vajon Emőkének a lova nyoma?

Valami egy óra múlva megint a Tisza vize csillant elő. Az út szinte elveszett a kövér fűben. A Tisza végtelen kígyóként kanyarog a mezőségen. Néhol fűzfák sűrűje takarja a vizet a szem elől.

Boldog voltam, hogy messziről mindig láthattam Emőkét. Úgy haladt közöttünk a fehér turbános szép lovas, mint valami lilium.

Egyszer aztán látom, hogy kiugrat az útból, és a mezőn játszatja a lovát. Nagyokat futtat vele, s néha kerengél. Hol előresiet, hol hátramarad. Egyszer levágtat a vízhez is, és megitatja a lovát.

A szívem olyanná vált, mint a fölrepülő pacsirta. Megéreztem, hogy a leány nekem játszik!

S megálltam a füzes szélén.

Hát csakugyan: egyszer csak látom, hogy jön. Egyenesen felém. Szinte repül. Előrehajlik. Repül. Felém!

Leszálltam a lovamról, hogy megint köszönjek neki.

S amint így állok égő szemmel s talán halvány orcával, hozzám érkezik, és egy rántással megállítja a paripáját.

Meghajlok.

- Rabszolga! - szólal meg gőgösen. - A te neved-e Zéta?

- Az enyém, kisasszony.

S hogy a lova ne nyugtalankodjék, megfogtam a zablaszíját.

Nézett rám. A nézése méltóságos volt s oly bájos, hogy a lélek remegett bennem, mint a marokba fogott veréb.

Nézett.

- Te hintettél-e tegnap az utamra virágot?

- Az út sáros volt - mentegetőztem -, igen nagy volt ott a sár...

- És mért nem fogadtad el a jutalmat?

- Nem szolgáltam reá. És én nem is vagyok rabszolga. És én az uramat csak szeretetből szolgálom, mert ő apám helyett apám volt...

Hebegtem összevissza. Ő csak nézett nyugodtan, szigorúan.

- Adósod én nem lehetek. Állj meg anyámnál a lovaddal. Mondtam már neki, mit tettél: fogadd el, amit ad.

- Bocsáss meg, kisasszonyom - bókoltam -, a te szavadat én mindenben parancsként követem. Halálig is, ha kívánod. De ezt nem lehet. Hanem ha nem akarsz adósom maradni..., engedd, hogy a köntösöd szegélyét az ajkamhoz érinthessem.

Nem felelt. Tán azon tűnődött, hogy mit feleljen?

Én meg odahajoltam a lábához, és megcsókoltam a köntösét boldog áhítattal.

S hogy eközben a kezére tévedt a tekintetem, mámorosan rebegtem:

- Ó, ha a kezed is megcsókolhatnám, ezt a szép tündérkezet...

- Szentelen! - riadt rám villámló tekintettel. - Szentelen kutya!

S a lovaglóvesszejével rácsapott az arcomra.

Visszatántorodtam. Az ütés tűzként égetett. Éreztem, hogy vér csordul a nyakamon.

A leány elporoszkált, én meg leültem az út szélére.

Csak bámultam magam elé bután, gondolatlanul. Szív helyett mintha egy nehéz malomkerék forogna lassan a mellemben.

Fél óráig ültem-e úgy vagy egy óráig, nem tudom. Gondolataimban összekavargott a világmindenség. Hát mi rosszat cselekedtem én? Olyan nagy bűn-e az, ha megcsókolunk egy kezét? A leány keze is csak kéz. A kézcsók tiszteletnek a jele. Egy kicsit megsédültem a szépségétől, s meg óhajtottam csókolni a kezét. Bűn volt? Ő ment volna jobbra, én balra. Talán nem is találkoztunk volna többé az életben. El is felejtettük volna egymást.

Lódobogásra ocsúdтам föl. Azt véltem, az én lovam nyargalász. De nem az volt. Az én lovam nyugodtan legelészett a mezőn. A leány tért vissza.

Megállt előttem.

Én nem néztem föl.

A harag átcikázott rajtam, mint a villám a komor fellegen. Éreztem, hogy ember vagyok. Ha ő Jupiter leánya volna is, én meg csak egy tinó, nem volt oka arra, hogy megüssön.

- Zéta - szólott lágyan a leány -, te jó fiú vagy, s nem tehetsz arról, hogy az eszed kevés. A te hazádban mások a szokások... Itt ez a fátyol, kösd be az arcodat.

Lerepesztett a fátyolából egy darabot, és nyújtotta.

Nem feleltem. Rá se néztem.

Egy percig tartotta a fátyolt, azután eldobta. Hallottam, hogy a lovát megcsapja és elporoszkál.

Csak menjen. Micsoda jogon vet meg ennyire engem? Semmi közöm az ő rangjával. Nekem a hun király nem királyom, és nekem a hun mágások nem mágásaim. S ha azt mondja is, hogy megbánta, amit tett, a seb az arcomon marad: megvetem őt.

A vízhez ballagtam, s lemostam a vért az arcomról.

Lódobogás közeledett megint. Föltekintettem. Ő tért vissza.

Talán bizony megint: hogy megüssön? Ezt már nem tűröm el!

Fölkeltem. Néztem vadul, elszántan.

A leány odajött, és fölvetette a fátyolát.

- Visszajöttem - mondotta melegen -, mert haragszol rám. Nem bírom elviselni, hogy valaki haragudjon reám, ha csak állat is. Hát... itt a kezem, megcsókolhatod.

- Köszönöm - feleltem büszkén -, már nem kívánom.

A leány arcából elsápadt minden eleven szín. Sötéten nézett rám, én meg büszkén néztem vissza.

Így állottunk egy minutumig.

Azután megrántotta a lova száját, megcsapta. Elporoszkált.

A következő nap delén Csáthék karavánja utolérte a miénket. Bizonyosan korábban indultak, és hát mi vesztegeltünk is útközben egy lovunknak a kidőlése miatt.

Az urak odasorakoztatták a lovukat az út mellé, s meghajlással üdvözölték Csáthékat. Én nem a szolgák közé álltam, hanem a gazdám mellé.

Emő lovon ült, mint tegnap. A ruháján csak annyi volt a változás, hogy a fején a patyolatot feljebb tekerte, s három kócsagtollat is tűzött bele.

Mért nem vagyok én festő, hogy azt a lovon közelgő, hattyúnyakú leányt lefesthetném? A ló alacsony, ideges pej paripa. A leányon égszínkék selyemköpönyeg lengedez, s a köpönyegén a természetnek minden vonala általjátszik. A fején az a fehér gyolcsturbán. Piros csizmás lábacskája aranyozott kis kengyelben pihen.

Sokszor próbáltam őt lerajzolni. Táblán is próbáltam, papiroson is. Jó rajzos vagyok én. Csak mikor őt rajzolnám, akkor nem vagyok jó rajzos. Sem ő nem az, sem a lova nem az!... Pedig úgy látom őt, olyan elevenen, akárcsak magamat, mikor a tükörbe nézek.

Elhaladtak mellettünk. Az üdvözlést viszonozták, Emőke is fölvetette a fátyolát, és könnyedén bólintott a követek felé. Éreztem, ahogy végigsiklott a tekintete a társaságunkon, rajtam szinte megütközik, szinte hidegen pillant át a gerincemen.

Már akkor nem gyűlöltem. Bántam, hogy meg nem csókoltam a kezét. Álmomban ismétlődött a találkozásunk, s én megcsókoltam a kezét. Valami soha nem érzett gyönyörűség volt!

- Megcsókoltam a kezedet - mondtam neki. - Éreztem benne a lelkedet: megcsókoltam a lelkedet is.

S annak az álomcsóknak az édessége rajta maradt az ajkamon. Mikor megláttam őt, annak az álomnak a gyönyörűsége újult meg bennem. Milyen különös az emberi arc! Az ő arca is változatlan volt, az enyém is. Mikor rám pillantott, bizonyára azt gondolta, hogy az én arcom gyűlöletet takar. De mit takart az ő arca?

Aztán nem értük őket többé utol.

A hetedik napon egy csoport fehér tógás embert láttunk a távolban egy búzatáblán túl, az úton. Már messziről megláttuk, hogy a szél tógákat lebegtet.

- Rómaiak! - kiáltoztuk örömmel.

Pedig hát a rómaiakat otthon szinte pökjük.

Csakugyan a nyugatrómai birodalom követői voltak. Idegenek. De azon a végtelenül sík hun földön mégis úgy üdvözöltük őket, mintha egy anya gyermekei volnának.

- Salvus sis! Salve!

Az urak összeölelkeztek. A szolgák kezét szorítottak. És latinra fordult a beszéd.

Az idegen követek feje Romulusz, horpadt arcú s kiálló orrú barna úr. Mellette Románusz főtiszt, egy koromszín bajuszú, kedves, vidám úr és Promótusz, Pannónia kormányzója, ősz, kopasz méltóság.

Az ő járatuk éppoly keserves volt, mint a miénk. Atila egynéhány aranyedényt követelt a római császáron. Valentiniánusz adott volna is neki, amennyit akar, de Atilának csak azok az edények kellettek, amelyek Szirmium elfoglalásakor sikkadtak el. A sikkasztó az ő íródeákja

volt. Az hogyan, hogyan nem: elcsalta a szirmiumi püspöktől az aranyedényeket, elzálogosította egy Szilvánusz nevű római uzsorásnál.

Mikor Atila megtudta a sikkasztást, az írődeákját azonnal karóba húzatta. Valentiniánusra meg ráizent, hogy: vagy Szilvánuszt, vagy az aranyedényeket!

Hát erre hoztak választ a rómaiak. Valentiniánusz azt feleli, hogy Szilvánusz jóhiszeműleg adott pénzt az edényekre: az edények meg templomi edények, hát inkább pénzen váltja meg - ha lehet.

A két követség aztán vidám beszélgetésben érkezett Atila városába.

Városnak mondom, noha nem hasonlít a világ semmiféle városához. Se templomok, se márványpaloták, se kőépületek, se kövezett utak nincsenek benne. A sátorok sokaságából csupáncsak két épületsoport sárgállik elő. Mind a kettő dombon áll, és fából épült. Tornyok is emelkednek rajtuk, de olyan karcsúk, és olyan szellősek, hogy csak galambok és kányák lakhatják.

- Miféle épületek azok ottan?

- Átillának a háza - felelte, tisztelettel ejtve az *Átila* szót a vezetőnk -, a másik, vele szemben, a fővezéré.

A paloták körül a sátorok rengeteg sokasága tarkállik. Tízezer? százezer? millió? - ki olvashatná meg? A sátorok között házak is fehérlenek, de csak afféle nádtetős sárházak, és ember nem lakik bennük. Nyáron legalább nem. És széna- és szalmaboglyák és kazlak minden sátor körül.

A város szélén egynéhány száz szénpiszkos kovácsot láttunk. Patkót és nyílhegyet vernek azok napestig. A műhelyek köre szuroktól és körömegetéstől bűdös. A mezőségén töméntelen sok ló, ménes, csorda és birkanyáj. Kutyak ostroma. A gyereknép is lépten-nyomon lábatlankodik.

A fővezér, akit meg kellett várnunk, már megérkezett. A palotája tetején piros zászló lengett. Azt hírlete, hogy megjött, de az élénk lovagló hunok is mondták.

Hol sátorozzunk le?

A vezetőink be akartak vinni bennünket a városba. Az urak azonban jobbnak vélték, ha kívül maradunk, amíg alkalmasabb helyet nem jelöl nekünk valamilyen hun főember.

Megállítottuk hát a szekereket, s csak árnyékvetőre vontunk fel egy sátoroldalt.

Az első tennivaló az, hogy a fővezérrel beszéljünk: mikor fogad?

Lóra ültünk hát hárman: az uram, Rusztikiosz meg én, s mentünk a vezető után.

Akkor láttam csak, miért olyan irdatlanul nagy Atillának a városa. Hát azért, mert a sátorok nem szorosan állnak egymás mellett, hanem tágasan. Jókora térség elől-hátul. Az előtérségen az asszonyok sütnék-főznek, gyermeket dajkálnak; egy tehén, egy-két ló legelész. A sátor mögött szénakazal, szalmakazal, tűzifa. Elöl szárítják a ruhát; elől az edénytartó cölöp is, amelynek neve hunul *osztörű*. A sátor csak alvóhely, és esőben menedék. Nappal ott tanyáznak a sátor előtt. A gyermekek ott játszanak. A nők és rabok ott dolgoznak. Az öregek s betegek szintén a sátor előtt, vadbőrökön vagy a puszta földön hevernek. A férfiak az utcán csoportoznak, mint már előbb is láttuk: lóháton, örökkön lóháton. Sose dolgoznak, csak beszélgetnek, politizálnak, csereberélnek s vadásznak, versenyt futtatnak, hadi gyakorlatokat rendeznek a fiatalsággal. No meg hát esznek-isznak, de leginkább isznak.

Aztán az is érdekes, hogy a sátorok állásából meglátni: mekkora a család. Néha két-három sátor áll szorosan egymás mellett. Azok a nagysátorból származott újházások sátorai. Közös a szív, közös a konyha is.

Minél beljebb haladunk a királyi palota felé, annál díszesebbek és nagyobbak a sátorok. A boglyaforma füstös emberi kasokat négy-öt-hat szögű széles faalkotmányok váltják föl. Azok már vadbőrökkel vannak betakarva, vagy vastag csergéből készültek, s a tetejükön vagy az ajtó fölött szimbólumot vagy írásjeleket látni.

A szimbólum többnyire csak egyes kép: gólya, lófej, csillag, rózsza, kereszt, kör vagy más efféle. Néhol nem is úgy van ráhímezve a családi jelvény, hanem csak oda van akasztva: pl. egy nyíl vagy egy kosfej vagy egy patkó. Arról aztán megérthető, hogy ott tanyáznak *Nyilasék*, amott meg *Kosék*, emitt *Patkóék*. Csak ahol póznán lóg a jelvény, ott nem családi jel, hanem mesterség cégére. A varga sarut akaszt ki, a sátozmíves keresztbe tett rudat, az ács szekercét, a szaggitárus vörösre festett íjat, a szűcs kis subát, a fegyverkovács kardot, a patkolókovács lópatkót. De nemigen patkoltatják ezek a lovaikat.

A további sátorok körül már nyüzsög a rabszolga, s a pompa szemet kápráztató.

Nem csoda: ezek az emberek végigrabolták a fél világot!

A lovasok között sok a bekötött fejű és a felkötött karú.

Az egyik odakiált a vezetőmnek:

- Erőt aggyisten, Szarvas!

- És egészséget - feleli Szarvas -, csakhogy látlak!

S kezet nyújtanak, beszélgetnek.

- Ezek - mondja a vezetőnk, mikor továbblovagolunk - most érkeztek haza a kazár háborúból.

- Hát te - kérdem - miért nem mentél velük a háborúba?

- Nem engedtek - feleli a hun -, csak a hitványa ment. A javának itthon kellett maradnia, hogy ha az urunk a rómaiakra indul, legyen ember kellő.

Erre majdnem kilelt bennünket a hideg.

- Hát van ilyen szándéka Átillának?

- Nem mondta. De azért tudjuk. Nincs-e a sarkunk alatt már mind a világ? Még csak a római birodalom áll.

- És azt gondoljátok, hogy megbírtok vele? Nem olyan kicsiny ám az, mint a kazár nemzetség!

A hun vállat vont.

- Ha kicsi, ha nagy. Az Isten kardja minálunk van. Embernek a kardja nem győzhet azon.

- Micsoda „Isten kardja”?

- Nem tudjátok? Az égből vetettek alá egyszer egy kardot. Egy csordásfiú találta meg. Ahányszor nagy háború indul, Átilla azt csatolja fel.

- De mi bizonyítja azt, hogy az csakugyan Istennek a kardja?

- Mi bizonyítja, hogy nem az?

- De hátha nem az?

- A táltosok jobban tudják. Az a kard olyan szép, aminőt emberi kéz nem alkothat. Kék lángok lobogtak körülötte szüntelen a földben, míg csak a fiú meg nem találta. Káma is éginek bizonyítja.

- Ki az a Káma?

- A mi főpapunk. Az ám a szent ember! Szentebb a ti pápátoknál.

A beszélgetést dudaszó és tárogatók sivalgása nyomta el. A sátorok között sokfelé szólt a zene. Egy domború mellű hun legény táncoltatta felénk a lovát. Három sípos mögötte: kettő tárogatós, egy meg dudás. A legény kulacsot emelgetve dalolt, vigadott. Olykor megállította a lovát egy-egy hun előtt. Megkínálta a kulacsából. Aztán továbblovagolt, és nagyokat kurjantott.

- Ennek hát jókedve van - mondom a hununknak.

- Bizonyosan rabot adott el - felelte egykedvűen.

A figyelmem azonban arra fordult, hogy sok falombot szállítanak a szekerek. S hogy a széles főútra érkezünk, láttam, hogy a sátorok ormát és ajtaját mindenfelé lombokkal díszítik, az utat meg erősen locsolják. Egy óriás barbár akkora nyírfát vitt a vállán, hogy két ökör is nyögve húzta volna. A fákat leásták-állították az út mellé. És a levegő illatos volt az ázott föld szagától és a lombok szagától is.

- Szittyá uram - szólok a vezetőnek -, micsoda ünnep készül?

- Átilla jön meg - felelte -, déltájt.

És a bajuszán pödört.

- Szittyá különben az öregapád. Azok a szittyák amott, akik a széles hátú lovakon beszélgetnek. Láthassátok, hogy azoknak se szakálluk, se bajszuk nincsen.

Később tanultam meg, hogy a hazájukban nem nevezik magukat mindnyájan hunoknak, hanem nemzetségek szerint vagy családok szerint. Egyik azt mondja:

- Besenyő vagyok.

Másik azt mondja:

- Hun vagyok.

Hol *hun*, hol *kun* - egy nekik.

A többi mondja:

- Magyar vagyok.

- Kozár vagyok.

- Avar vagyok.

Hanem azért egy nép ez.

Akkor láttam csak közelebből a két fapalotát is. Mind a kettő remeke az ácsművészetnek és a faragóművészetnek. Az Atilláé valamivel díszesebb, és csak messziről egy. Közelről csak házcsoport. A középső a királyé. A mellette állók a feleségeié, a fogoly királyoké, írástudóké, raboké.

Állnak távolabb hosszú, dísztelen házak is. Azok az istállók. Külön a király istállója, külön a feleségeié, és külön a többié.

Valami harminc ház az összesen, s húsz közüle úri.

Aztán a faházak között egy magányosan álló nagy kőépület is fehérlik. Nem valami szép alkotás, csupa apró, kerek ablak, az is mind magasan, és persze csak üres lyukablak, de mégis kőház! Az uram ugyancsak elbámult rajta, mert hetekig járó földön nem láttunk követ akkorát se, mint az öklöm.

A későbbi napokban tudtuk meg, hogy a kőház fürdő, s hogy azt egy Szirmiumba való rabszolga építette. A követ messziről hordták oda szekereken.

A fővezérség és a királyi palota között akkora térség kereklik, hogy talán lóversenyeket is rendeznek rajta. A téren nincs egyéb, csak egy vén hársfa, s alatta egy nagy négyszögletű, vörhenyes kő, de akkora, hogy egy darabban akkora nagy követ még nem láttam. Később tudtam meg, hogy oltár az.

A tér másik sarkán gémeskút áll. Onnan keletre nézve, széles utca nyílik. Le lehet rajta látni egy fűzfaerdőig. Később tudtam meg, hogy a Tisza folyik ottan.

A fővezért éppen az udvarán találtuk. Lóháton ült, és valami ötven előkelő hun ifjúnak magyarázott valamit.

Az ifjak pompás díszesen voltak öltözve. A ruhájuk csupa lengő-lobogó fehér selyem. Csak a derekukon volt piros vagy kék vagy sárga mellény, de az is elől csupa aranygomb. A lovuk fején fátyoldíszek lengenek.

Látszott, hogy ők is az ünnepre öltözködtek. Körben álltak a fővezér körül, s mikor az elvégezte a mondanivalóját, sebes vágatással robogtak ki az udvarból.

A fővezér köpcös, piros képű ember. Szürke mása Csáthnak. Hiszen bátyja is. Csakhogy valamivel kisebb termetű, s az arca barátságosabb.

Meglátott bennünket, s hozzánk lovagolt. Intett, hogy ne szálljunk le. Mert tiszteletünk jeléül le akartunk szállni a lovunkról.

- Már értesültem rólatok - mondta, kezet nyújtva gazdámnak. Szálljatok hozzám, és legyetek ma ebédre vendégeim. Nekem most tenger a dolgom. A király délre itt lesz, és nekem kell fogadnom.

Ő már királynak mondta Atillát.

Minden szavát megértettem. Akár én tolmácsolhattam volna Rusztikiosz helyett.

De az én szemem a belső udvaron ragadt meg. Az egyik széles faház előtt ott láttam Csáthékat, amint lerakodnak a tevékről és a szekerekről.

A belső szolgák is ott serénykednek. A barna rableányka az emeletre kiált:

- Csobajcsi! Gyere már!

Emőkét is láttam. Akkor szállt le a paripájáról. Egy rabszolga négykézláb állt a ló mellé. Arra lépett. Aztán megveregette a paripája pofáját, s belebegett a házba.

- A város bözsgött, mint a rajzó méhkas. Az utakat mindenfelé locsolták a rabok, és falevéllal, fűvel hintették be. A sátorok előtt férfiak és nők rendezgették az ünneplőjüket. A fehér lovak sörényét, farkát befestették börsönnyel vagy sárga festékekkel. A sátorokat kívülről virágos szőnyegekkel aggatták tele.

Porfellegek, trágyaszag, lombillat, lovak csengőinek csilingelése mindenfelé.

Siettünk, hogy Maksziminossal idejekorán visszajuthassunk a fővezér palotájába. A fővezér egy szolgája az emeletre vezetett bennünket, egy tágas szobába, amelynek nyitott ablakából leláthattunk a főútra és a királyi palotáig elnyúló térségre - már hát én csak az urak háta mögül.

A nyüzsgés egyre elevenebb. Dél felé a lovasok eltisztultak a főútról, s a helyüket fehér ruhába öltözött nők foglalták el.

A nap már az ég közepén delett, mikor a királyi palota tornyából erős kúrthang rikoltozott alá.

Néhány perc múlva három vágató lovas porzott fel keletről a főutcán, és megállott a fővezér palotája előtt. A fővezér csakhamar elő is lovagolt.

Arannyal hímzett, könnyű piros mente volt rajta. Süvege is piros. Sastoll elől rajta. Valami harminc fiatal előkelő hun csoportosult köréje. Köztük öt ifjúnak a süvegén aranykarika ragyogott. A legfiatalabbik tizennégy-tizenöt éves lehetett. Az az egy égszínkék selyemruhába volt öltözve.

- A király fiai - mondta Rusztikiosz.

A vezér megindult velük Atila elé.

Negyedóra múlva már hallottuk a nép örömrúgását a távolból. Hasonlított az kezdetben a tenger morajlásához, de aztán, hogy nőtten-nőtt, nem tudom semmihez se hasonlítani. Mintha a földnek is szíve volna, és dobogna, zúgna az örömtől.

Akkor már a királyi palotából is elővonult egy különös csoport. Fehér selyemben pompázó asszonyok, hervadtlevél-színű lovakon. A lovak kicsinyek voltak, s minden lovat apród vezetett.

A női lovasok egy fél dió alakú nagy aranyozott réda köré csoportosultak. A rédában királyi hölgy ült: halvány és sovány asszony. Mellette egy tízéves, hosszú hajú fiúcska, fehér selyemben, mint az asszonyok. Csak a süvege kék, égszínkék, talán hogy a haja szőkesége jobban előtessék.

- A főkirályné: Rika asszony - susogta Rusztikiosz -, a gyermek neve: Csaba.

A rédát nyolc fehér ló vonta. Micsoda lovak! Hogy hányták a fejüket, hogy táncolt a lábuk! A réda hátulján egy vigyorgó fekete női rabszolga állt, és pávatollból készült ernyőt tartott a királyné fölé. A kocsi széle körös-körül virág, de még a kerekek küllői is.

Amint megjelentek, a nép mosolyogva kiáltozta:

- Áldás, Csaba! Áldás reád!

Éljen helyett *áldás* a szó a hunoknál, csak az idegenek vivátoztak náluk.

A kis Csaba mosolyogva intett mindenfelé a süvegével.

Később hallottam, hogy miért tüntetik ki annyira azt az egy királyfit. Hát azért, mert annak a születésekor a papok azt jósták, hogy a hun nép Atilla halála után széthull. Mint szélben a polyva. De az a királyfi mégis megmenti majd a nemzetet. A jóslatot nemigen hitték, de azért a kis királyfi kedves volt mindenki szemének.

A királyné mellett lovagló tündérek között megismerem Emőkét. Repülj, szívem, a mennyországba! Hát repül is, ott repes mellette, míg csak meg nem gyorsul a réda. Csakhamar eltűnik ez az álmképsoport.

De íme, előföllegzik a királyi násznép úti pora. Napsütésben gomolygó aranyköd. Legelőször is kilovagol belőle egy kunkorgós bajuszú, zászlós vitéz. A zászló nagy, fehér. Rajta arannyal hímzett sas röpköd. Hun nyelven: *kurul*. De *turulnak* is mondják.

Következik egy gyalogzenekar: vérszínpiros a ruhájuk. Hangszerük fából való tárogató és dob meg különféle csontból való sípok, két nagy rézcsinca, egynéhány csengős bot, apró ezüstcsengők rajtuk.

A muzsikások százan is vannak. Az egyik dobosuk szerecsen. A többi zenész se lapos orrú hun. Lehet különben, hogy hunok, csak hogy a muzsikus hunokat talán gyermekkoruktól kezdve nevelik a zenére, s azért nem lapítják be az orrukat.

A hun zene különös a római fülnek, de jól lehet rá lépni. Annyiszor hallottam az ünnepi utcai melódiájukat, hogy nem nehéz lekótáznom. Hát ez az:

A zenészek mellett az öt-tíz éves rabgyerkőcök nagy raja ugrál, ficáncol, ujjong a zene örömére. Egyik még kereket is hány közbe-közbe.

A zenészek nyomán aranytól és ezüsttől ragyogó lovasok jelennek meg. Valamennyinek a süvegénél araszos zöld gallyacska és gyöngyvirág vagy tulipán.

A nép mind a főútra tolong. Az első sorban a hun leányok és hun asszonyok állnak. A sok leány csupa fehér fátyol. A fátyolok alól előcsillog az aranylánc, aranyfüggő, arany karperec, arany mellboglár, gyémánt homlokcsillag. A fiatal asszonyok fején aranypillangós női süveg. Azokon is annyi az arany, hogy káprázat!

- Áldás! - közeledik s nőttön-nő az öröm hangviharja.

Atila nagy fehér paripája léptet elő, büszke nyakát hányva, mintha tudná, kit visz. Mellette lovagol jobbról a kis Csaba királyfi, balról a fővezér. Mögöttük a királyfiak. Utánuk vonul be az asszonyhad. Rika királyné aranyozott rédjában az új menyecske. Az arcát nem látni, oly sűrűn befátyolozta. Csak a fején zöldellő koszorú jegyzi, hogy ő a legújabb. A rózsalevélből csinált koszorún mogyorónyi gyémántok csillognak.

A rédat a királynék és udvari hölgyek rajozzák körül. Most már nincs az arcukon fátyol. Emökét ismét megismerem köztük. Milyen szép, milyen méltóságos! A lovat egy apród vezeti. A fátyolát ő is hátravetette, s beletűzte a végét aranyos övébe.

A fátyol nagy divat náluk, és énnekem is tetszik.

A nők minden ünnepi alkalommal fehérbe öltöznek. Az erőkelő nők hétköznapi is.

Mikor Atila odaért a nők sorához, a sok asszony, a sok leány valami hun dalba kezdett. Ennyi nőt egyszerre énekelni sohase hallottam. Ha nem láttam volna őket, azt hittem volna, hogy meghasadt a menny, s az angyalok millióinak kara hangzik le a földre.

A fővezér háza előtt lombokból összeválogatott széles ernyő alatt álltak a hun vezérek asszonynepei s az öregmamák. Egy csúnya, kövér vénasszony mérgesen nézett reám, nem tudom, miért.

Amint Atila közeledett, azok is eléje indultak, s az út közepén csoportosultak össze.

A fővezér felesége tálat tartott a kezében, s egy másik asszony serleget.

Mikor Atila hozzájuk érkezett, a süvegéhez emelte a kezét, és üdvözetet intett nekik.

De akkor is szimpla szürke ruhába volt öltözve, csak a süvege volt tornyosabb a többinél, s valami különös, nagy gyémántos forgó villogott rajta. No meg a paripájának a szerszáma volt csupa tündöklő ékkő, gyöngy, rubin, zafír, smaragd - a szivárvány minden megkövült színe.

A tálat és serleget ezüstasztalkára tették, és két apród fölnyújtotta Atilának. A király kivett egy falat ételt. Én bizony nem láttam jól, hogy kenyér volt-e vagy hús. Valami jelentősége volt annak az egy falat ételnek és egy korty italnak. Talán azt mondták vele, hogy a hazatérőnek az itthon való étel és ital a legkedvesebb.

Minden arc mosolygott, minden szem ragyogott. Csak Atila arca márványos, vértelen. Az éneklő leánycsoport eközben fölgülekezett Atila és a királynék csoportja köré. Emőke is mosolygott. Nem nézett reám, nem is láthatott volna a ház előtt álló hársfától, de hogy ő mosolygott, nekem is vidámság szállta meg a szívemet: én is mosolyogtam.

Abban a pillanatban szerettem Atilát, a hun népet, a lószagot, az ünnepet, a napot, a földet. Szerettem volna megcsókolni mindenkit, még a lovakat is!

Aztán Atila továbbhaladt, s utána húzódott a hosszú nászsereg is. Minden lovon színes fátyolok, minden süvegen virág.

Csáthék visszavonultak a palotába, és az erkélyről gyönyörködtek tovább a néphullámvadásban. Mi még ott maradtunk. Néztük, hogyan kísérik be Atilát a nők és testőrök a zászlókkal díszített palotába, s hogyan ujjong és éljenez a nép, s azután hogyan marad ott a palota körül a nagy embersokaság. A nők ott zengték tovább az éneküket. Hasonlított az a jelenet ahhoz, mikor a méhek rajzás után a kason belül és a kason kívül mozdulatlanul állanak, és csak a szárnyukat rezgetik. Ember és állat oly egy az érzésben!

Később, hogy a népsokaság összekeveredett, egy sovány, vén szerecsen keltett nagy vidámságot. Tarkára festett öszvéren nyargalászott fel-alá a nép között, közben széles fakarddal hadonászott maga körül, és különféle nyelven rikoltzott.

- A király bolondja - mondotta Rusztikiosz -, Cerkó a neve.

Már jól elmúlt dél, mikor a fővezér hozzánk küldötte Csáthot, hogy az uraink üljenek az asztalhoz. Ő maga aligha lehet velünk az ebéden, mert jelentést kell mondania Atillának a hadjáratról és a fia balesetéről, hanem ott lesz a felesége meg a családja.

- És ott leszek én is - mondotta Csáth.

Vajon Emőke is ott lesz-e?

A szívem elszorult. Az uramra néztem, hogy maga mögé rendel-e. Örömebédeken mögötte kellett állnom, és ő római szokás szerint a hajamba törülte időnként a kezét.

Irgalom Istene, ha most is odarendel! Hogy mondhassam neki: „Uram, most az egyszer ments fel!” Nem mondhatom, mert hiszen minden úrnak a szolgálja a fő dísz a nyilvánosság előtt.

Priszkosz, mintha megértette volna az aggodalmamat, magához intett:

- Egy óra múlva hozz föl egy tál datolyát a legszebbik ezüsttálban. Hozd be az ajtón, s állj meg vele ott, ahol Makszimosz úr ül. Ő veszi el majd tőled.

Tehát nem szolgáltat velem!

A datolyát hamar összerendeztem. Szépen leraktam babérlevelekre, s középre néhány kis virágot illesztettem. Azután nekiálltam: víz, fésű, illatkenőcs! Bekentem a hajamat az uram finom nárduszával, és középen kétfelé választottam, mint a szabad emberek szokták. Inkább szidjon meg az uram a kenőcsért, mintsem hogy beletörölje a hajamba az ujjait.

Mikor a homokóra az egy felé pergett, fölfogtam a kis tálat, és vittem az emeletre.

Az ebédlő ajtaja nyitva volt. Pecsényeszag áramlott ki rajta. Ültek ott valami húszan. Az asztalfőn a fővezér neje, egy ékszettől csillogó, májfoltos arcú asszony. Mellette jobbról Makszimosz, balról az én uram, aztán nők és férfiak vegyesen. Emőke is!

Egy minutumig csak álltam az ajtó mellett: vártam, hogy az uram meglásson. Közben Emőkére is rászemlélődtem. Ült egy szeplős leány mellett, aki hunyorgó szemmel fecsegett neki valamit. Emőke gyöngyházás késsel munkált egy csibecombon. Komoly volt. Nem tudom, miért.

Az uram mindennap jegyzeteli, hogy miket látott, miket hallott. Könyv lesz abból. Beteszik majd a császári könyvtárba.

Persze a jegyzetek mindig az én kezem írása. Dirib-darab papirosokra jegyzek fel mindent, ami velünk történik.

Az uram néha diktál, néha nem. Otthon majd összeolvassuk valamennyit, és letisztázom szép fehér pergamenre.

Azon a napon annyi volt a jegyeznivaló, hogy én meg se vártam, míg az uram hazatér, belefogtam az írásba.

Hát az uram csakugyan későn érkezett haza. Kellemesen lepte meg, hogy a sátor előtt az íródeszka mellett talál.

- Derék fiú vagy - dicsért meg -, mennyire haladtál?

S kivett a zsebéből egy öklömnyi mákos süteményt.

Még gyermekkoromban kényeztetett el azzal, hogy néha süteményt hozott. Én mindig is örültem a süteménynek. De akkor - életemben először - kedvetlenített a figyelme. Hiszen nem vagyok már gyermek!

- Addig haladtam - feleltem, a süteményért kezet csókolva -, hogy Átilla bevonul a kitárt kapun a palotájába, és a küszöb előtt megáll. Az új asszonyt felöleli, s így viszi be, mint valami gyermeket.

- Olvasd el, amit eddig írtál.

Olvastam.

Mikor a hun királyné környezetét írom le, azt a részt szinte szavalva olvasom:

- Olyan volt az, mint egy nagy fehér galambraj. A hun nők angyalok. És van köztük egy, aki olyan szép, hogy a föld is gyönyörűségtől remeg, ahol ő jár rajta.

- Micsoda számárság ez?! - böffent rám Priszkosz.

Csak hebegtem.

- Töröld! No lám!

Aztán látva, hogy nekem még a fülem is vörös, rám néz különös nézéssel.

- Vigyázz, fiam - mondja nyugodtabban egy percnyi csöndesség után -, abban a korban vagy, amelyikben az emberi test a virágzása korát éli. Ilyenkor sok lepke kereng körül: vigyázz a lábadra, nehogy elveszítsd a fejedet.

Aztán Maksziminosszal beszélgetett tovább.

Nem tudom, mit beszélgettek, nem is érdekelt. A lélegzetem ellassúdott. Mellemen feküdt a gazdám szava: „Ebben a korban... a testi virágzás... vigyázz a lábadra!” Igaz a szava. Emőke lelkét én nem ismerem, csak egy női test az, amely kifordított az okosságomból. Ó, de ha az a nő a legcsodálatosabb teremtménye az Istennek! Ha azt a nőt én úgy szeretném belehelni, mint a virágillatot!

Másnap korán keltünk, hogy a fővezérnek elvihessük a császár ajándékát. Nekem kellett a vasas ládából előbontanom.

Aranyból készült remekek voltak: öt serleg, két tál és öt tányér. A serlegeken ki volt domborítva Nagy Sándor vadászata. Ha az öt serleget egyszerre forgatták, a vadászat megelevenedett: aranyemberek vadászata aranyerdőben, aranyvadakra!

A tálakat is művészi rajzok ékesítették: egyiken Ádám és Éva a fa alatt, másikon a vízőzön. A tányérok szélén összefogódzott amorettek köre.

Fehér bársonnyal bélelt cédrusfa ládika volt a kincsek tokja, s fölötte néhány rőt rózsaszínű, virágos selyemkelme a takaró.

Mikor a nap fölkelt, már ott ácsorogtunk az urammal, Rusztikiosszal és három szolgálával a fővezér kapuja előtt. De a kapu még zárva volt.

Este bizonyára sokáig fenn voltak. A zene csak éjfél után hallgatott el. Emőke bizonyosan táncolt. Vajon kivel táncolt? Most táncoltak-e együtt először?

A ház minden ablakát sűrű fehér kárpit takarja. A nap odasüt. De jobb is, ha nem jön elő az a leány!

Amint ott várakozunk, egy fekete szemű hun jön. Lobogós ingujjú, cifra fegyverzetű javakorabeli ember. Lépked felénk. A nyakában és mellén aranyláncok, mint minden gazdag hunnak. A fején magas fekete posztósüveg. Mellette darutoll. Bajusza, mint a villás ökör szarva. Haja három csimbókban. Az oldalán türkizzel kirakott görbe kard. Az is a gazdag hunok fegyvere.

Fekete szemöldöke alól reámosolyog Priskoszra.

- Khaire! (Üdvözöllek.)

- Khaire - ámul rá Priskosz. - Ki vagy te, aki hazám nyelvén üdvözölsz? Hogyan kerülsz ide? S miért váltál hunná?

Mert sokféle nép élt abban a városban, csak görög ritkán. Görögöt ha láttunk is, rabszolga volt. Borzas fekete hajáról és rongyos ruhájáról egyszerre meglátszott, hogy rabszolga.

De ez hun úr volt; csörgött rajta az arany.

Megállt és mosolygott:

- Miért kérdezed mindezt?

- Azért - feleli a gazdám -, mert te görögül köszöntesz engem. Holott ha hun ember volnál, hun nyelven köszöntnél. És a képed is, akárhogy viaszkolod a bajuszodat...

- Hát én hun vagyok - feleli az ember, a bajusza két ágát megtapintva. - De az is igaz, hogy görögül születtem. A nevem most Szabad-Görög, mivelhogy Görögnek neveztek rabszolga koromban. - És könnyedén sóhajtott: - Bizony, atyámfia, görbe az útja némelyik életnek. Sose tudhatjuk, hova jutunk rajta vénségünkre.

S elmondta, hogy olajkereskedő volt Isztriában. De a hunok oda is betörték, és a vagyonát elrabolták. Őt magát láncra verték. A fővezérnek lett a rabja, mert a gazdag embereket a főurak maguknak tartják meg. Miért? Sokféle okból. Az egyik az, hogy gazdag embernek bizonyára gazdag a rokonsága is: nagy váltságdíjat sózhatnak rájuk. S ha a rokonság nem

jelentkezik, az úrból vált szolga tartása akkor se vész kárba: értelmesebb, figyelmesebb, ügyesebb szolga a parasztinál. A háznak úri tekintete, kelleme, pompája művelt rabszolgákon fordul.

- Hát bizony - sóhajtott Priszkosz -, a civilizáció van idehurcolva és láncra kötve. A civilizáció szolgája itten a barbárságnak !

A görög-hun vállat vont:

- Hát... ha nem váltott ki a rokonságom, kiváltott maga a jó Isten. A gazdám magával vitt a kazár háborúba. Vitézül küzdöttem mellette: nagy zsákmány lett a jutalmam. Azzal a zsákmánnyal váltottam ki magamat. Azután hun nőt vettem feleségül. Gyermekeim is vannak. Látnád, micsoda életrevaló gyerekek! Aztán hát a fővezérrel egy asztalnál ülök. Azelőtt úgy szólított, hogy: „*Te barom!*” - most meg azt mondja: „*Pajtás!*” Jó barátom. Bizony azt mondom: hála Istennek, hogy olyan szerencsétlenül jártam Isztriában.

Priszkosz a fejét rázta.

- Ha már egyszer szabad ember lettél, szabad lett volna hazatérned is.

- Akármikor.

- Miért maradtál akkor a barbárok között?

- Barbárok? Hm. Csak ti mondjátok őket barbároknak. Különb nép ez valamennyinél. Mert amikor háború nincsen, itt mindenki zavartalanul élhet a házában, vagyonában. Azt cselekszem, amit akarok. Adót nem fizetek. Hozzám nem tolakodik be semmiféle állami tisztviselő, se törvényszolga, se végrehajtó.

- Örökkön háborúskodtok.

- Akkor is, nálunk nem rongy az ember élete, mint a rómaiaknál. A ti birodalmatokban mindig folyik a vér. Ha nem hadak ellen küzdötök, a rablókkal bajoskodtok. S ha rablók se bolygatnak, bolygatnak a hivatalos rablók: a végrehajtók meg az állami tisztviselők. A római birodalomban a hatalmasnak és a gazdagnak mindent szabad. Az igazságot pénzért szolgáltatják, s a végtelenig nyúló perekben az ügyvéd meg a bíró kizsarolja a feleket.

Priszkosz védte a rómaiakat, amire a hun bólogatott-legyintett:

- Legyen a te szavad igaz. De azért az is igaz, hogy ahol a fejedelem isten, ott a nép sorsa pokoli.

Lágy beszédű és nyájas tekintetű ember volt. Mikor elvált tőlünk, nekem is kezet nyújtott.

A kaput eközben egy rab kinyitotta, s azt mondta, hogy a fővezér éppen kijönni készül. Hát nem is mentünk föl, csak az udvaron vártuk meg.

Már akkor elő is vezették a lovát, s a vezér kilépett a házból. Akkor láttuk, hogy alacsony termetű és löcslábú ember. A hunok többnyire kis emberek és löcslábúak. Csak lovon fenségesek. Gyalog úgy járnak, mint a vízimadarak.

Meghajoltunk.

Priszkosz előrelépett, és elmondta, hogy a keletrómai követ itt van; üdvözlétét küldi, s ebben a cédrusfa ládában a császár ajándékát. Egyúttal helynek és időnek a meghatározását kéri, hogy hol lehetne beszélgetniük.

Érdeklődéssel szemléltem a diadalmas vezért: afféle lesőkutya-szemű, mosolygó arcú ember, de igen értelmes arc.

- Hol? Hát ha olyan igen fontos az ügy, akár mindjárt is, önála - felelte szimplán -, csak eredjetelek előre, magam is mindjárt ott leszek.

No, gondoltam, ezek nem ceremóniáznak úgy, mint a mi előkelőink. A fővezér meg se nézte az ajándékokat, csak fölküldte a feleségének, mi pedig elsiettünk, hogy Makszimosznak ideje legyen az ünnepi tógát fölrántania.

De bizony nem ránthatta föl az a tógát: nyomunkban ott termett a fővezér is, és barátságos jó reggelt kiáltott.

Makszimosz valami üdvözlő beszédet indított a torkán, de a fővezér rögtön lenyomta a székre, és csak ülve engedte szólani.

De úgyse soká. Mikor látta, hogy az ő dicséretének fon koszorút, közbevágott:

- Sose fáraszd magadat, jó ember: úgyis tudom én, ki vagyok, mi vagyok.

Aztán, mintha csak családtag volna, elbeszélgette, hogyan győzködött Keleten. S hogy az örömben egy kis szomorúság is vegyült: Aladár királyfi leesett egy ütközetben a lováról, és a karjára rálépett egy ló.

Makszimosz végre megtalálta a kellő hangot. Keresetlen, bizalmas szavakkal mondta el, hogy a császár az örökös békét szeretné, de így apró követségek ide-oda küldözgetésével nem lehetséges a megegyezés. Az lenne jó, ha fővezér úr maga jönne el. A cédrusfa ládába zárt kincsek csak mutatványok abból, ami Konstantinápolyban vár a fővezér úrra.

A hun méltóság maga elé pillogott, azután a fejét ingatta:

- Bajos.

- De uram - fújta tovább a tüzet Makszimosz -, a te szavad nem üres fecsegés, mint a követeké. Ha te jönnél el hozzánk, örökszövetséget lehetne pecsételnie a két birodalomnak. Ez aztán nemcsak a két nemzetnek válnék javára. Hanem a te kedves családnak is. A császár holtodiglan barátod maradna, s az aranyalmafájáról hullna az unokáidnak is.

A fővezér tagadón ingatta a fejét.

- Nem lehet. Mert lásd, ha én odamennék is, csak Átillának a szájával kellene szólanom. Ha pedig a magam szájával is mondanék valamit, elfeledném azt, hogy Átilla uram énnékem, és hogy a hun nép együtt él a másvilágon is.

Fölemelte a fejét, és nyugodt szemmel tekintett végig rajtuk.

- Elhiggyétek nekem, hogy inkább vagyok szolga Átilla árnyékában, mint akármilyen gazdag úr a római kegy verőfényében. De hiszen többet használhatok én nektek, ha itthon vagyok. Még az is történhetik, hogy ha a király haragja ellenetek fordul, másfelé fordítom.

Aztán, mintha megunt volna a politikát, körültekintett.

- Itt akartok-e sátorozni? Messze vagytok itt a királyi palotától, és ha eső esik, az út se jó.

- Éppen kérni akartunk - felelte Makszimosz -, hogy hol állíthatjuk fel a sátorunkat.

- Sehol. Hozzám szállásoltok. A szolgálitok is elférnek az udvaromon. Ti magatok: az ebédlő mellett van három tágas szoba, megfértek benne.

De a mi uraink nem fogadták el a szívességet, hanem a palota mellett a nagy téren kértek helyet a sátoroknak.

A fővezér szívesen beleegyezett.

Mikor kilépett a sátorból, egy csapat fiatal nő lovagolt el sebes trappban előttünk. A vállán valamennyinek íj; az oldalukon ezüstös tegez.

Azt gondoltam, vadászni mennek; később láttam, hogy a városon kívül csepűemberek állnak, s ők is célba lönek.

Kik voltak, nem tudom. Legények is kísérték őket. Az egyiknek fel volt kötve a karja. A süvegét magas ívben kanyarítva köszönt a fővezérnek.

- Aladár királyfi - mondta a fővezér mosolyogva.

Azután egy kisebb csoport iramlott utánuk, nők és legények vegyesen. A ruha lengett rajtuk. A nők le voltak fátyolozva. Az egyik nőben megismertem Emőkét. A fővezért a keze emelintésével üdvözölte. De milyen bájos mozdulattal.

Abban a pillanatban, nem tudom, mi ütött a lovába: a zabla csípte-e a száját? vagy bögöly a szügyét? vagy hogy csak ötletből ágaskodott két lábra? - elég annyi, hogy egyszerre fölemelkedett, mintha két lábon akarna járni, mint az emberek. Bennem a lélek is megmeredt az ijedelemtől.

Láttam már ilyen ágaskodó lovat, láttam, hogyan fordul le a lovasa, s hogyan hurcolja aztán kengyelbe akadt lábánál fogva a megvadult állat tovább. Láttam olyat is, aki megmaradt a lovon, de mikor a ló visszazökkent az első lábára, a két hátulsóról felrúgott, s a lovas a fején átrepülve terült el holtként hanyatt a földön. Láttam olyan ágaskodást is egy nehéz testű emberrel, hogy amint fölemelkedett a ló, csak egyet fordult, s ledőlt egy zuhanással a földre, maga alá zúzva a lovasát.

Emőke lova ágaskodott, de a leány rajta maradt, mint a párdúc. A két lába a kengyelben, fél keze a lónak a sörényébe ragaszkodva, fél keze a kantárszárat kapva rövidre. A dereka hozzávonaglott a nyúlongáshoz.

- Csellő! - kiáltotta, haragosan rángatva a zabolát. - Csellő!

A szívem dobogása elakadt a rémületes várakozásban. A ló vagy hat lépést kereng két lábon... Várom iszonyattal, hogy levágja magát a földre... De a zablarángatásra csak letop megint, és ficáncol, ugrándozik, rendbe igazodik. Emőke marad a nyeregben, mintha semmi se történt volna.

Még az ágaskodásban por csapott fel mellettük: láttam, hogy valamit leejtett a leány.

A lovasok továbbszáguldottak. Ő kimaradt közülük: megállt. Oda fordultam, ahol a por felcsapódott. A korbács hevert ott, talán éppen az a korbács, amellyel engem arcon csapott.

De én akkor nem gondoltam arra. Boldog voltam, hogy szolgálhatok neki: fölkaptam a korbácsot, és hozzáfutottam.

- Köszönöm, Zéta! - mondotta melegen.

A fátyolát levetette, és ismét megtűzte. A szeme ragyogott. Az arca is piros volt. Bámulva nézett rám.

Aztán rácsapott a lovára, és továbbrepült.

Nem tudom: a fővezér mikor és hogyan ment el tőlünk. Nekem napestig égett az arcom, és szüntelen az ő hangja zenél a fülemben:

- Köszönöm, Zéta!

S gondolkodtam, hogy miért igazította meg a fátyolát. Hátha azért, hogy az arcát akarta nekem megmutatni? Vagy hogy a kezét lássam, a jobb kezét, amelyen nem volt kesztyű, s a legformásabb női kéz volt a világon!

A magunk sátorában laktunk tehát, de Csáthék palotájának a közelében.

Az a palota, amint említettem, szemben állott Atilla palotájával. Csupán egy lónyomadékokkal fölhányt térség széleslett a két palota között.

Csáthék palotája!... Micsoda érdeklődéssel szemléltem azt az egyemeletes tarka faházat! A barbár faragó mintha magamulattára faragcsált volna ki egy kis madárkalitkát csupa egymást érintő tulipánokból, s közbe-közbe beillesztett volna egy-egy kamomillát is. A bejárat előtt két zöldre festett oszlop, de az is csupa levél és virág. Aztán mintha valakinek megtetszett volna az a kalitka, s azt mondta volna:

- Csináld meg ezt nekem háznak. A kamomillák legyenek az ablakok.

Reggel, amint felöltöztünk, megint az ajándékokkal volt dolgom.

- Keresd elő, Zéta, a hattyúnyakú aranykancsót és az alája való tányért, továbbá a három nagy göngyöleg selymet és a majombórt. Aztán öltözzél ünnepibe. Hints a tógámra rózsavizet. A királynéhez megyünk. Rika királynéhez.

Mozdultam örömmel.

Rika királyné a fő az asszonyok között. Az ő fia Csaba. Ő a feleség. A többi csak luxus: eleven ékszerek.

A két úr darabig tanakodott, hogy mind a ketten fölmenjenek-e a királynéhez, vagy csak Priszkosz. Végre megegyeztek, hogy csak Priszkosz menjen föl. Ő az ékesszólásnak mestere. Kérdezze meg, hogy a színe elé juthat-e a római követ a keze megcsókolására.

Hát megindultunk Priszkoszsal és Rusztikiosszal. Az aranyajándékot fehér kendőbe burkoltan én vittem óvatosan. A többi ajándékot egy gyermek rabszolga, faragott cédrusládában.

Mentünk.

Az udvarban a főpalota előtt akkor is nyüzsgött a nép: sok acélban, aranytól, ezüsttől ragyogó fegyveres ember. De egy csoportba sok kedvetlen és durva öltözetű embert és asszonyt láttunk. Azok afféle köznép voltak, aminő legtöbb van Hunniában. Nyáron kendervászon ruhában járnak, télen állatbőrben, s olyankor faggyas bőrszagot árasztanak maguk körül.

A köznép egy tarka oszlop előtt ácsorgott. Az oszlop oldalán magasan egy rézből vert repülő sas volt látható; egyik kezében pallos, a másikban font. Az oszlop alján egy üres karosszék.

Kérdéseinkre eligazítottak bennünket egy szépen faragott kis egy emeletes palota felé, amelynek külön kerítése volt, fehér, szép faragatú, mintha liliomok állanának kerítésül szép egynagyságban. A kaput négy tigrisbőrös ember őrizte. Beljebb a lépcsőn egy ősz, puffadt képű rabszolga szundikált a két térdére hajoltan. Az aztán bejelentett bennünket, s néhány perc múlva be is vezetett.

Amint beléptünk a terembe, kellemes illat fogadott bennünket. Véltém, hogy ménta- és szegfűkeverék. De lehet, hogy más volt. A királyné a terem közepén ült alacsony kereveten, s fiatal hölgyek körülötte. Egyszerre megismertem, noha más ruha volt rajta, díszítetlen, puha, vajszerű selyemruha. A lábán ugyanolyan saru. Szürke haja csiga alakban volt a fejére tekerve, s diónyi aranygomb végű tüvel megtűzve. Szép nő lehetett valamikor. Most már csak fonnyadt méltóság - egyenes, mint a karó.

A teremben nem volt más bútor, csak a kerevet meg oldalt egy asztalka. A falak sötét meggyszínű szövettel voltak bevonva. A padlót vastag gyapjuszőnyeg borította. A szőnyeg alatt még valami puhaság lehetett: azt hiszem, egy másik vastag pokróc, talán kókuszrostból való. A királyné körül valami hat nő ült a szőnyegen. Nem szépek. Egy nagyállú is köztük. Mind a hatan hímeztek. Köztük Emőke is.

Hogy az én gazdám miket beszélt, azon a napon nem foglalthattam írásba.

Az én szemem Emőkén állott. Ő is egyszínű fehér ruhába volt öltözködve. A derekán ujjnyi vastag fehér selyemkötél, majdnem olyan, mint amelyet az anakoréták viselnek. A lábán sáfrányszínű saru sárgállott. A haja le volt eresztve angyalosan. S én ismét láttam azt a búbajos vonalú szemet és azt a remekbe metszett ajkacsát.

Hímzőráma volt az ő ölében is, kétaraszos. Piros selyemfonalakat meg aranszálakat húzkodott bele. Valamennyien egyforma figurákat hímeztek: vérszínű kettős tulipánt. A tulipán szélét arannyal varrták ki.

Hogy mi beléptünk, az arcuk ránk fordult. Valamennyien az ajándékot szemlélték. De nem is az ajándékot, csak a díszítményeket az ajándékokon. Különösen megtetszett nekik az a heliantuszcifrázat, amely a kancsót díszítette.

Az egyik leány mindjárt vásznat vett elő, és vörös krétával rajzolni próbálta.

Emőke odahajolt. Én is kíváncsian lestem a vonalait. Nem a rajz érdekelt, hanem hogy Emőke mit néz rajta.

Hát a közepét csak meg tudta rajzolni a leány, de már a szirmokat egyenként rajzolta. Az egyik félkör elnagyobbodott.

A leányok nevettek. A királyné is odanézett és elmosolyodott.

- Szép lenne pedig: a közepét gesztenyeszínre, a leveleit kénszínű sárgára. De első a rajz: ki rajzolja le?

Láng futott át rajtam.

- Ha megengedi Felséged - hebegtem.

Priszkosz megdöbbenve nézett reám erre az illetlen megszólalásra. De a nők nem botránkoztak meg rajtam. A következő percben már a kezemben volt egy üres hímzővászon és a vörös kréta. Letérdeltem a szőnyegre, és reszkető kézzel pontoztam ki két kört.

De a reszketésem csakhamar elmúlt. Az a gondolat, hogy Emőke néz, és hogy én neki a tudomásomból mutathatok valamit...

Csakhamar előtűnt a napraforgó alakú virág, és a nők tapsoltak.

- Mily ügyes vagy, fiú! - dicsért a királyné.

És Priszkosznak is tolmácsoltatta:

- Irigylem tőled ezt a rabszolgát!

A vér ismét elfűtötte az arcomat. Az uramra néztem. Vártam tőle, hogy megigazítja a királynét: „Nem rabszolga, asszonyom: szabad ember.” Az uram azonban mást mondott:

- Boldog volnék, ha Felségednek ajándékozhatnám, de ő kicsi korától fogva mellettem nőtt fel: inkább fiam, mint rabom. Ha azonban parancsolja Felséged, hogy rajzoljon, méltóztassék rendelkezni vele, míg itt tartózkodunk Felséged országában.

- Hát mást is tudsz rajzolni? - nézett rám meleg szemmel a királyné.

- Ezerfélét, felséges asszonyom - feleltem szinte szédülve az örömtől.

Láttam, hogy Emőke csodálkozva néz rám, s életemben először éreztem, hogy nem cserélnék sok gazdag emberrel.

- Hát jó - mondta a királyné -, egy órára megfosztom az uradat a szolgálatodtól.

Priszkosz meghajolt, és távozott Rusztikiosszal. Én ott maradtam térdemen a nők között.

Sose rajzoltam asszonyi munkákat, csak betűt a császári könyvtárban meg otthon is.

Mikor a mi íróink könyvet másolnak, az első betű mindig kép. Többnyire virág. Az író megrajzolja először önna, azután kifesti festékekkel a képzelődése szerint.

Micsoda semmiségek a hun rajzok azokhoz képest, amiket én tudok!

- Megengedi Felséged, hogy egy hajnalkát rajzoljak?

- Mindent, amit tudsz.

Hát rajzoltam nekik egy félkörbe hajló hajnalkát, mint mikor a hajnalka fűszálra fut fel, s a fűszál meghajlik a terhe alatt. Rajzoltam reá négy virágot. Kettőt teljesen nyílt kelyhűt, kettőt most csavarodó bimbónak. A szív alakú levelek fölfelé elkisebbedtek.

Tetszett nekik.

- Gyönyörű! - mondták mindnyájan.

- Ilyen szépet is lehet rajzolni?

És körülcsicseregtek dicséretekkel.

De a dicséretek között én csak az Emőke egy halk szavát hallottam:

- Szép.

Ez az egy szó úgy muzsikált aznap még éjjel is a lelkemben, mint méh a virág fölött.

- Felség - mondtam alázatosan -, ezt a virágot lila színű selyemcérnával illene kivarni. A leveleket zölddel.

- A levelek helyett is virágot írj - szólt a királyné.

Csodálkoztam a kívánságán. Később láttam, hogy a hunok a díszítményeken csak a virágot szeretik, és legföljebb két levelet eresztenek a virág mellé; néha csak egyet; néha egyet se. Hun gusztus.

Hát elmásítottam a rajzot. Olyan virágokat is rajzoltam, amelyek vagy oldalt, vagy háttal vannak a nézőnek. A legelső virágot hervadtnak rajzoltam.

Ismét elvették, és a királyné köré ülve és térdelve csodálták mindnyájan.

Csak Emőke állott. Egy leánynak a vállára támaszkodott, s előrehajolva nézte a rajzomat.

Akkor, hogy senki se figyelt reám, őt néztem. Faltam a szememmel. Könnyű fehér ruhában volt. A nyakán nefelejcsszín kis selyemkendő. Arcának őszibarackos bársonyához az a kendő búbájosan illett. A fülecskéje piros volt, mint a számóca, az orrocskája fehér és egyenes, mint a márványból faragott istenasszonyoké. És csak akkor láttam, hogy egy pirinkó kis lencse is van a bal arcán, a szeméhez közel. De mennyire illet neki!

Az a kis lencse!

Ézsau egy tál lencséért adta oda a legszentebb jogát. Micsoda számár volt! Én azért az egy szem lencséért vettem oda az életemet a halálnak.

S énrám azt mondják: okos ember.

Emőke rám nézett. Egy percig mintha vizsgált volna. Azután megszólalt:

- Miért írtál hervadt virágot? A hervadt virág szomorú.

Rám sütött a lelke a szeméből, és én alig bírtam válaszolni:

- Van olyan virág, kisasszonyom, amelyik hervadtnak látszik, de harmat száll reá és reggel napfény, s akkor a virág ismét megéled.

Gondolkodón nézett reám, aztán elmosolyodott:

- Hát rajzold élőnek.

A királynénak egy kosár cseresznyét hoztak be. Markolt belőle, és minden leánynak adott egy marokkal.

Én akkor végeztem el a rajzot.

- Most már elég ez, fiam - szólt jóságosan a királyné. - Holnap gyere el megint, ilyentáiban. Kérd meg a gazdád, hogy bocsásson el.

S megint belemarkolt a kosárba.

- Tartsd a tenyeredet.

Milyen anyai volt! Milyen jóságos! Én azonban abban a percben sem anyásnak, sem jóságosnak nem éreztem: minek néz ez engem, hogy egy marok cseresznyével boldogít! S épp Emőke előtt!...

Odaadtam kint a cseresznyét egy gyereknek.

De annyi volt ott az ember az udvaron, s olyan nagy csendességben állt, hogy magam is figyelve fordítottam az arcomat arra, amerre a többi.

Mi történik itten?

Atillát látom: ott ül a rézsasos oszlop alatt. Őreá fülel és néz mindenki.

A gazdám is ott ágaskodik a sokaság mögött. Mellette egyfelől Rusztikiosz, másfelől Szabad-Görög. A római követek is.

Átdolgoztam magamat a népen Prizkoszig. Kértem Szabad-Görögöt:

- Mi történik?

- Igazlítás van - feleli -, a király ítélkezik.

Volt abban a képben valami ókori. Ahogy a nép feje ott ül egy paraszti székből. Fenséges nyugalma még a szakála is. Előtte két öreg és két ifjú. Azok a panaszosok. Egyik a süvegével gesztikulálva beszél. A földön valami ötven vén ember ül vagy guggol, hátrább meg a kíváncsiak állanak. De mind hajadonfővel, csupán a király fején van felgyűrt karimájú sastollas posztósüveg.

- Mert az itt a szokás - magyarázza halkan Szabad-Görög -, hogy a nép családokra van tagolva, s ha valami baj van, akkor a család feje intézi el: az apa vagy az öregapa. Ha pedig két család különbözik össze, akkor a szomszéd családokból választanak az öregek mellé bíróságot. Ha azok se tudnak ítélni, vagy ha az ítéletük nem tetszik, a pört a király elé viszik. Béke idején csaknem minden délelőtt itt ül. Neki nem kell tanácsos. Meghallgatja a patvarosokat, egy-két kérdést vet elő, aztán kimondja az igazságot. Ez is nagy pör itt. Az egyik fiatal hun valami leány rabot hozott a kazár földről, itthon meg elcserélte lóért meg tíz aranyért. Hanem a leány

rab másnap reggel meghalt; a hun most visszaköveteli a lovát, hogy azt mondja: a rableány beteg volt.

Odahallatszott hozzánk az öreg családfő beszéde:

- Hát bezony, nagyuram, a leány olyan színű volt, mint a tészta. Mindjárt mondtam a fiamnak, hogy mondok: „Hallod-e, semmi jót se nézek én ki ebből a rableányból: bolond voltál, hogy odaadtad érte azt a paripát.” Így szidtam-kárpáltam, uram, még azt is mondtam neki, hogy - követem alássan -: „Mi a fészkes fenének veszel te pénzen leányt, mikor ingyen is eshetik elég.”

- Elég - mondotta a király.

Elcsöndesültek.

Atila ismét megszólalt:

- Sólyom, mikor a lovadat, pénzedet odakínáltad a leányért, láttad-e, hogy beteg színű?

A legény habozva felelt:

- Látást láttam, uram, de a halált, azt nem láttam benne.

- Hát ki látta azt? Szóljon az, aki látta a leányban a halált.

A sokaság hallgatott.

A király szólt ismét:

- Megvetted a leányt: megvetted a betegségét is. Apró vitéz megtartja a lovát, de tisztességből visszaadja a tíz aranyat, hogy ne legyen hármass a károd.

A felek szótlanul elmentek. A földön ülők közül fölkeltek valami hatan. A legöregebb előállt. Köhécselt, egyet törült a bajuszán.

- Én, uram, szűcs vagyok, az apám is az vót, az öregapám is, és ez az ember tigrisbőrt vett tőlem. Úgy meg volt munkálva az a tigrisbőr...

Az már más ügy volt. Otthagytuk a törvénykezést. Az udvar kapujában láttuk Apró vitézt meg Sólyom vitézt. Apró vitéz ott olvasta Sólyomnak a markába az aranyakat - tisztességből.

Másnap a követség ebéden volt Atilánál. Az uram is. Én ismét a királynéhoz mentem.

A kapuban Csáthéknak a kis dadájával találkoztam. Elém állt, és mintha régi ismerősök volnánk, azt mondja nekem:

- Ugyan kérlek: nem vagy-e avzon? (Olasz.)

- Nem - feleltem elcsodálkozva.

- Azért - sóhajtott -, mert én avzon vagyok. Édesanyám avzon nő volt, és az én nevem Dzsidsza. Vagy ahogy itt mondják: Dzsidszia.

Csúnya név, gondoltam.

A kisleány folytatta:

- És az én édesanyám rabja volt Csáthéknak, és itt szült engem. De tavalý meghalt, Isten nyugosztalja.

S keresztet vetett magára, könnyet pislogott el.

- Mi közöm vele? - mordultam reá.

Elpirult. Sovány barna kezét az arcához nyomta, és ijedten pillogott. Egyáltalán kellemetlen jelenség volt szegény: mint valami szoknyás fiú, és gyermekszag terjengett belőle.

- Hát mit akarsz? - kérdeztem enyhébben.

- Semmit - felelte szomorúan.

Továbbsiettem, szinte rohantam a királynéhoz.

Csak azok a nők voltak ott, akik az előtte való napon, s még többen is vagy hárommal.

Csak Emőke hiányzott.

Kedvetlenül rajzoltam. Hol lehet Emőke? Megint vadászik? Kivel vadászik?

A nők ismét bámulták a rajzaimat, s dicsérgették. De a dicséretükre nem repesett már úgy a szívem, mint azelőtt. Bátran néztem már rájuk. Szerettem volna köztük egy szebbet látni Emőkénél, hogy ne mindig arra az egy lányra gondoljak. De nem volt szebb, csak Emőke az egyetlen. Mint csillagok közt az esthajnali csillag. Még leggyakrabban egy negyvenesztendősfőforma gömbölyű asszonyra néztem. Arra is csak azért, mert minden szón jóízűen nevetett. Az ajkait olyankor összecsucsorította.

Egyszer aztán egy nagy nevetésben láttam, hogy elől egy foga hiányzik.

Később tudtam meg, hogy a fővezérnek az idősebbik felesége.

Dél felé bevezették a kis Csabát. Csinos kis csillogó szemű kölyök. Bizonyosan fürdőből jött, mert a haja vizes volt. Taplósín selyem ruháscsába öltöztették. A nadrágja alját a saru aranyfonatú zsinórjával fölhálózták a térdéig.

A kis királyfit minden nő megcsókolta. Ő csak az anyját csókolta meg. S mindjárt mellém állt: nagy érdeklődéssel szemlélte a szegfűt, amelyet rajzoltam. Az arcomra is rábámult.

- Ki vagy te? - kérdezte kedves gyermeki kíváncsisággal.

- Görög vagyok - feleltem elmosolyodva -, messze földről való, ahol a mesék országa kezdődik.

Erre még inkább elbámult.

- Láttál tündért?

- Láttam.

- Hát vasorrú bábát?

- Azt is.

- Hát hétfejű sárkányt?

- Azt is.

- Elevent?

- Elevent, de csak egyfejűt.

- Egyfejűt? Hányta a lángot?

- Hányta.

- Dobálta a sziklát?

- Azt nem.

- Hát mit dobált?

- Tányért az ura fejéhez.

Csaba bámult. A nők kacagtak. A vezérné nem bírta takarni a foga hiányát.

A királyné is mosolygott. Elkapta a fiát, megcsókolta.

- Eredj: vár a lovad. Aztán az ebédnél nem szabad ám az idegenekhez menned, a szakállukat simogatnod, az aranyláncukat babrálnod. Atyád mellé ülsz, és komolyan viselkedel, mint atyád.

Csaba még egyszer rám pillantott, azután elvitték.

Végre magam is elszabadultam. Megkerülgettem Csáthéknak a házát, de a hun leány sehol se mutatkozott.

A királyi palotához is elnéztem. Ott sok különféle öltözetű harcos ácsorgott. Volt olyan is, akinek bölényfejbőr volt a süvege. A két szarva is rajta a bölénynek. Aki látta, szinte tartott tőle, hogy megökleli. Szarmata harcos volt az. Követségben jött.

Még akkor a szarmatákat nem ösmertem.

A palota egyik lépcsőjén két lantos unatkozott. Vércsinpiros selyemben mind a kettő, s ősze is már mind a ketten. Pengették, hangolgatták a lantjukat, s időnkint az ajtónálló felé tekintettek.

Látszott rajtok, hogy ünnepies elfogódással várnak arra a pillanatra, amikor intenek nekik, hogy beléphetnek.

Az idő már jól behajlott a délutánba, mikor az urak kijöttek az ebédről.

- No, ez feledhetetlen! - lelkesedett Makszimosz.

- Csudálatos! - rázta a fejét gazdám.

- Álomnak is beválik! - dadogta a százados.

Piros volt az arcuk, és a százados tántorgott is.

Priszkosz mindjárt nekiültetett az írásnak, hogy azon melegében lediktálja az ebéd lefolyását, de Makszimosz minduntalan megzavart bennünket.

- Micsoda király ez! - lobogott benne a lelkesedés. - Ha a császár meghallja, hogy Átilla fatányérból eszik, és fapohárból iszik!

- Ez is csak ke-kevélység - rikácsolta a százados, aki alig állt a lábán. - De nem baj: nekem tetszik a katonában a ke-kevélység.

- Micsoda kevélységről kotyogsz te? - hörkent rá Makszimosz.

- Nem kevély ember az olyan, aki a népe közé ül, hogy egy hitvány lóperben ítéljen.

- De megveti az aranyat!

- Próbáld meg egy zsákkal!

- Irtózatossz ész ég ebben a barábarban - csóválta a fejét a gazdám is -, én az embert a nevetéséről ítélem meg. A varga röhög. A tudós csak mosolyog. De micsoda kategóriába sorozzam azt, aki még azon a bolond Cerkón se nevetett?

S erre mind a hárman kacagtak.

A százados eltámoalgott a sátorába, hogy aludjon.

- No, én nem tudom, melyik kategóriába sorolsz engem - mondta Makszimosz -, de én majd megfulladtam nevettemben.

- Mindenki az oldalát fogta - udvariaskodott Priszkosz -, ő egymaga volt komoly a nagy társaságban. Mármot azt szeretném tudni, hogy nem volt-e nevetségés neki az a bolond, vagy *nem* akart nevetni.

És elgondolkodva rázta a fejét.

Makszimosz nem értette. Ő a testi embert látta Atillában is. Priszkosz azonban a lelki embert látta. S én meg a két beszélgetőnek a különbségét láttam meg aznapon először.

Másnap esett az eső. A hunok megfordították a bőrüket a sátorukon is, magukon is szőrrel kifelé. Mintha medvéknek a városában volnék.

De azért a királyi palota körül csak annyi a nép, mint az előtte való napon.

A sátorunkból oda lehetett látni Csáthéknak a házára. Láttam, mikor Emőke bő hattyútoll köpenyegben jelent meg az ajtóban, és egy alacsony szürke lóra ült. A lóval egy rövid nyakú férfi rabszolga futott a királyné palotájáig.

Nekem is egyszerre sürgőssé vált, hogy oda menjek. Mosdottam, öltöztem, kenekedtem. Én is lovon mentem át, hogy a sarum be ne sározódjék. Ügyesen ugrottam a falépcsőre. A lovat odakötöttem egy oszlophoz.

A királyné csak harmadmagával ült a szobában. Szinte csodálkozva nézett reám:

- Rajzolni jöttél? Borult az ég. De azért csak maradj, hátha kitisztul.

A kereveten ült, s egy közönséges mázatlan cserépfazék volt az ölében. A szőnyegen körülötte arany ékszerek, láncok, gyöngyök, kősöntyűk, násfák, gombok. Hogy miért tartotta azt a sok kincset a királyné egy ordináré fazékban, és miért nem valami ezüstkupában vagy díszes ládában? Nem tudom. Lehet, hogy babonából. Lehet, hogy úgy szokták. A szokás talán maradvány az ősidőkből, mikor még vízben, földben rejtegették a kincseket.

Emőke az ablaknál ült, amelynek hólyagtáblái a borulatban jégtaáblákhoz hasonlítottak.

Az ékszereket törölgették, kefélgették, fényesítették mind a hárman.

A királyné is. Egy széles aranyöv volt a kezében.

Vert arany eperlevelek láncá. A levelek közt korallgyümölcsök.

- Láttál-e valaha ennyi kincset? - kérdezte a királyné, mikor a művészi övre rábámultam.

- A mi ötvöseinknél láttam efféléket - feleltem -, de nem ilyen szépeket.

- Ennél szebbek is vannak nekem - mondta a királyné -, de mintha világosodna: próbáld meg ezt a láncot, hátha jó lesz a rajza hímzés alá.

A beszélgetésükből megértettem aztán, hogy a királyné az új asszonynak választ ajándékot az ékszerekből. A menyegző után való holdújuláskor az új asszony sorra látogatja a régieket. Akkor ajándékozza majd meg a királyné.

Rika királyné csöndes és szomorgó természetű asszony volt. Ahogy ott ült akkor is, a feje meghajlott, mint a hervadó virágé. Ritkán szólt, és ha vidám volt is, szelíd mosolygás volt minden nevetése. Én, amikor csak lehetett, fölnéztem a rajzomról. Emőkét néztem, s ha Emőke mögöttem járt, akkor a királynét.

A királyné egyszer oldalt ült felém, s akkor láttam, hogy az orra kissé hosszú. A csorba fogú nőnek tömpe volt az orra. Emőkée is hosszúkas, de finom vonalú. Akkor gondoltam azt, hogy a hosszú orrú emberek hajlandóbbak a búskomorságra, mint a rövid orrúak. A kisorrúak többnyire vidámak. De mi köze az orrnak a lélekkel?

És csakugyan Emőke is inkább komoly természetű volt, mint vidám.

A királyné gyönyörködve nézett egy gyémántokkal becsillagzott elefántcsont karperecet, s egyszer csak hozzám fordult:

- Milyen karperecet viselnek a görög nők?

- Mindenfélét - feleltem óvatosan -, már akinek van. Mert az ország már nem gazdag, felséges asszonyom.

- Nyakláncot viselnek-e?

- Nemigen, felséges asszonyom. Nálunk azt tartják, hogy az arany nyaklánc idegen országbeli férfiaknak való. A nők legfeljebb ha gyöngyfüzért viselnek a nyakukon, azt is csak ünnepen.

- És a görög leányok - kérdezte Emőke -, szépek-e a görög leányok? Olyan-e a ruhájuk, mint a miénk?

- A görög leányok mind feketék, fekete szeműek, fekete hajúak, fehér bőrűek - feleltem -, és nem olyan szépek, mint a hun leányok. A ruhájuk is formátlan most, de valamikor olyan szépen öltözködtek, hogy annál szebben már nem lehet.

- Hogyan? - kérdezte egyszerre mind a három nő.

- Alól selyeming vagy bisszuszing meg egy szál fehér szoknya, térdig érő, vagy addig se.

- Addig se?!

És elképedtek.

- Bizony a fiatalja. A felsőruha takarta leginkább a lábszárt: egy könnyű és bő és finom gyapjúlepel, amelyet a jobb vállon kapocs tartott össze. Nyáron a szoknya elmaradt: az inget kötötték át derékon, ki selyemmel, ki bársonnyal, ki aranylánccal. S tán nem is derékon, hanem valamivel feljebb, hogy a termet hosszúnak lássék. A lepel is könnyebb volt, mint télen.

A nők nevettek.

Magam is mosolyogtam, mert láttam, hogy nem értenek.

- Felséges asszonyom - mondtam -, az a nagy kendő, az volt ám az igazi szép ruha. Mert azt százféléképpen lehetett viselni. A karcsú női termethez könnyű redőzetben simult, és látni engedte a női test formáit. Az ing nyáron csak éppen hogy rá volt akasztva a vállra: a karok szabadon voltak, és csak karperec volt az ékességük. A lábakon finom kis szandálok. Ünnepeken a szandálokat rózsaszínű szalagokkal kötötték meg.

- És télen is meztelen a karjuk meg a lábuk?

- Télen nem. Télen csak a kezük meg az arcuk van ki a ruhából. Akkor nem is szépek. Hanem nyáron abban a leples ruhában a rút nők is szépek, ha a termetükben hiba nincsen.

A királyné szólt az ajtónálló nőnek:

- Ugyan, hozz be egy fehér ágyterítőt. Hadd lássam én azt a görög viseletet.

Behoztak egy könnyű gyapjúlepedőt. Nekem azt magamra kellett vennem. Meg kellett muto-gatnom, hogyan viselték nyáron. Hogyan szélben, esőben, jó időben, színházban, asztalnál? Hogyan csomózták össze a kendővégeket nyáron a vállon, télen a nyakgödör alatt és derékon?

Közben föl és alá kellett járnom előttük, s ők meg nevettek. Még tapsoltak is. No, nem nekem: a képzeletükbeli görög nőnek.

Azután le kellett rajzolnom a hajviseleteket. S hogy az nemigen sikerült, az Emőke haján kellett megmutatnom, hogyan tornyozzák föl a görög nők a hajukat, egyetlen hullámot hagyva a homlok körül.

A kezem remegett, mikor Emőke selymes haját megfogtam. Alig bírtam összerendezni.

Akkor Emőke bement a másik szobába, hogy az ott függő nagy acéltükörben megnézzze magát. De sokáig időzött ott. A királyné be is szólt neki:

- Emőke, rozsdát fog a tükör!

Akkor aztán kijött, s mi elámulva néztünk reá. Nem volt rajta más, csak egy térdig érő ing és egy fehér szoknya. A vállán meg egy tejfölszínű gyapjú ágyterítő, amelynek redői körüljátszották karcsú derekát.

Én megszoktam Konstantinápolyban, hogy meztelen karokat és lábakat lássak, de Emőkét látva szédültem. Pedig a karja és lába még nem volt telt és gömbölyű. Valami virági volt! Gyöngé. Azt lehetett volna vélni, hogy víz jár az ereiben, mint a fehér nárcisznak, s hogy ki szokott állani a napfénybe, hogy nőjön, mint a nárciszok.

Föl és alá járt a szobában, s megállott előttem:

- Hát ilyenek ott a leányok?

- Ó, hiszen ha ilyenek volnának!...

- Mi hiányzik még rólam?

- Két gyöngy fülbevaló, kisasszonyom, s egy pálmalevél legyező a kezédbe, zöld legyező.

Emőke a királynéhez fordult:

- Szép vagyok, nagyasszonyom?

- Szép vagy, gyermekem - mosolygott a királyné. - Legyen olyan szép az életed is, mint magad vagy.

Emőke kezét csókolt a nagyasszonynak, aztán visszatért a belső házba: a maga ruháiba öltözött. Leült, és az én egyik rajzomnak a kivarrásába fogott.

- Dalolj, Emőke - mondotta a királyné -, ma jó napom van, hadd legyen teljes.

Emőke az ölébe eresztette a varrást, és édes-halk, meleg hangon dalolt:

Kizöldült a mező. Megindult az erdő.

Elmosta az utat a tavaszi esső.

Elmosta a nyomát az én kedvesemnek:

ifjú legények közt a legkedvesebbnek.

Halkan énekelt, és szomorkásan mosolygó ajakkal, de a tekintete bús volt s maga elé mélázó, mintha az elénekelt történet a dalolása közben az ajkain öltene formát.

Aztán fél könyökkel a hímzőkeretre támaszkodva himbálta a fejét:

Be nehezen várom tavasz elmúlását!

Tavasz elmúlását, búza aratását.

Napraforgóvirág teljes kinyílását;

legény-vitézeknek hazafordulását.

Valami szokatlanul bús dal volt az, s a szavak összetartozását kezdetben nem értettem. De a hun dalok olyanok, mint a szétomlott gyöngysor, amelyet hiányosan fűznek össze.

Emőke folytatta:

*Elhervadt a mező. Hullong a falevél.
Messze idegenből a had is visszatér.
Csak egy legényt várok. Csak egy legény nem jön.
Elmaradt, ott maradt az idegen földön.*

*Tarna vitéz, hol vagy: földben-e vagy égben?
Akár ég, akár föld, gyere, rózsám, értem!
Vigy el engem akár az égi hazába,
akár pedig fektess síri nyoszolyádba.*

*Holdvilágos éjjel ki kopog, mi kopog?
- Gyere ki galambom: itt vagyok, itt vagyok!
Fehér a paripám, csendes a járása,
mint az őszi szellő esti susogása.*

*Felöltözik a lány ünnepi fehérbe.
Rozmaring koszorút illeszt a fejére.
Így találták reggel holtan az útfélen:
piros csizmában és ünnepi fehérben.*

A dal végét már elnedvesült szemmel dúdolta, s a feje lecsüggedt. A királyné szeme is könnybe lábadt.

- Szegény Rózsa - mondotta -, de hát nem találhatott volna-e más legényt magának?

- Vannak olyan leányok, nagyasszonyom - felelte Emőke -, akik olyanok, mint az egyszer nyíló virág. De sohase láttam én olyan mosolygó halottat.

Aztán rám fordult a beszéd.

- Kik voltak a szüleid - kérdezte a királyné -, és ki tanította a kezedet ilyen ügyességre?

- Felséges asszonyom - feleltem, mintha álomból ocsúdnék -, az én szüleim szegény tengerparti emberek voltak. Apám egy göndör bajuszú és nagy szemű barna ember. Anyám egy vézna kis jó asszony - Isten legyen jutalmazója az égi világban. Rajzolni pedig engem nem tanított senki, hanem csak éppen hogy láttam, próbálgattam, egyszer csak aztán tudtam is.

S magamban csodálkoztam ismét, hogy az ilyen aranylábú páva vélem, szegény poros verébbel szóba ereszkedik.

- És hogyan kerültél Priskosz úrhoz? - kérdezte tovább. - Hol szerzik ezek az emberek az ilyen ügyes rabszolgákat?

- Én már nem vagyok rabszolga, felséges asszonyom. Én az uramat önként szolgálom.

- Önként?

- Szeretetből - feleltem.

- De hát, otthagytad-e érte apádat, anyádat? - kérdezte a királyné.

- Nem, felséges asszonyom. Nekem tízéves koromban meg kellett váltanom apámékat a nyomorúságtól. Nálunk nagy az adó. Az adót kiadják bérbe. Az adószedő nemcsak annyi pénzt szed, amennyit az állam pénztárába beleönt, hanem annyit, amennyit a maga zsebébe is beletömhet. Az én apámnak egy kis földje és egy tarka kis tehene volt. A házban már nem találtak az adószedők semmi elvihetőt, hát el akarták vinni a tehenet. Az apám szegény, hat kiskorú gyermek van körülötte. A legöregebb én vagyok. Mit cselekedhetett volna egyebet?...

- Apád adott el? - Összecsapta a kezét, és rám meredt a tekintete.

- Ez nálunk nem szokatlan, felséges asszonyom - feleltem nyugodtan. - A birodalom évtizedek óta fizeti az adót a hunoknak. A császár nem vet, csak arat. A nép a gabonáját aratja, ő a népet. Én akkor még gyenge gyermeki elmével nem értettem: mi a szolgaság, csak az fájt, mikor a testvéreimtől kellett elbúcsúznom meg az édesanyámtól.

És erre a szemem könnybe lábadt. De azért folytattam:

- Édesanyám betegen feküdt, s apám nem közölte vele, hogy mi a szándéka. Csak mikor indulóban voltunk, akkor vezetett be hozzám, hogy megcsókoljam. Anyám ránézett apámra, és megértette az arcából, hogy mi a szándéka. Sírva kiáltott: „Nem eresztem el! Várd meg, míg meggyógyulok, s adj el engem!” - és hogy átölelve tartott, arcomat az arcához szorítva, azonképpen halt meg. De még holtan is úgy szorított, hogy alig tudtak a karjaiból kibontani.

A nők szájalommal néztek rám. Emőke is. A királyné szemöldöke között ráncot láttam.

- És apád mégis eladott?

- Eltemettük anyámat, azután hajóra ültünk. Másnap már ott állottam bemeszelt lábakkal a rabszolgapiacon.

A királyné szeme elborult. Amint ott ült a térdeit felhúzza s átkapcsolva, elrúgta magától az ékszeres fazekat. Úgy elrúgta, hogy a falig hempergett.

- Átkozott rablók! - csattant fel villámló szemmel. - Mikor törjük már ki a kezükből a kormányt? Mikor jön az új rend a világra? Meddig késik még Átilla, hogy a nyakukra tapodjon?!

Én csak eldermedtem az ijedtségtől.

A királyné fölkelt, és bement az ágyasszobájába. A két nő aggódva kísérte.

- Beteg vagy, asszonyom? - aggodalmaskodott Emőke.

Aztán a szoba kárpitja lehullt.

Az ajtónálló két nőcselédet szólított be. Azok összeszedték az ékszereket, és elvitték.

Én csak álltam ottan, mint a kővé változott juhász. Nem értettem az ügyet.

De vajon elmenjek-e, vagy megvárjam, míg kijönnek?

Nem mehetek el, míg a királyné el nem bocsát, vagy míg valaki azt nem mondja, hogy a királyné ma már nem parancsol többé semmit.

De talán valami bolondot is mondtam, s megszidnak majd érte? Vagy talán karóba is húznak, hogy a királynét megbúsítottam?

Az egyik ablak nyitva volt. Odaálltam és lenéztem.

Az eső még csepegett-csupogott. A súlyos cseppek hólyagokat vertek a tócsákban. Átilla palotája előtt nagy sereg ember ázott. A süvegük karimája le volt fordítva. Sisakban is láttam egynéhány embert és fekete pikkelyes páncélban. Később tudtam meg, hogy jászok, és hogy a páncéljuk nem vasból van, hanem ökor szarvából.

A mi sátorunk előtt Nigró egy barna köpönyegből facsarta a vizet.

A lovakról láttam, hogy a római követek vannak nálunk látogatóban.

Az ajtó megnyílt. Emőke jelent meg. Hozzám jött.

- A királynét igen fölzigatta a beszéded - mondta szemrehányóan -, illetlenséget követtél el: nálatok olyasmit is szabad beszélni a királynénak, ami szomorítja?

Beszélt, susogott, fontoskodón, korholón, s én nem is a szavait vigyáztam, csak a hangját, az édes hangocskát, amelytől ma is reszket a lelkem. Mily kedves volt, amint hozzám hajolt! Mint a fehér nárcisz, mikor a tavasz szellője ingatja. Beszélt, susogott a szép kis piros ajak, beszélt az egész arca. És gyönyörű szemei rám nyílongtak, mint a mennyország.

- Sokat szenvedtél - mondta aztán -, szegény Zéta! De nyugodj meg: Átilla összetöri a zsarnokokat, és akkor a görög nép is olyan boldog lesz, mint a hun.

- Ó, kisasszonyom - rebegtem mámorosan -, minden szenvedésemet elfelejtem, ha azt látom, hogy éppen te sajnálkozva nézel reám.

- A minap nem ezt mondtad. Gyűlöltél.

- Holtomig bánom azt a...

- Én is bánom, hogy megbántottalak. Mert te jó fiú vagy, és a lelked gyöngéd. De most már menj. Nem rajzolunk többet ma már.

- Kisasszony - susogtam szorongó mellel, mámorosan -, megadja-e nekem valaha az Ég, hogy az a perc megismétlődjék, amikor a kezedet nyújtottad?

Nézett, elmosolyodott kissé, mint ahogy gyermeki ostobaságra szokott mosolyogni.

- Ha más kívánságod nincsen, hát ezt megadja az Ég.

És a kezét nyújtotta.

Megfogtam mind a két kezemmel, mint ahogy madárkát simogatunk, s fél térdre ereszkedtem, gyöngéden megcsókoltam.

- Eredj! - mondotta a kezét szelíden elvonva. - Neked nincs tökéletes eszed.

S elkomolyodott. Visszalebbent a kárpit alatt a belső szobába.

A királyné másnap nem fogadott.

Pedig én már föl voltam öltözve, s vártam Emőkéket. A nap kisütött, és a sarat tésztássá szikkasztotta, sárszaggal és lóhulladék szagával illatozott a levegő, de mégis érzett, hogy tiszta és egészséges a tüdőnek.

Csáthékhoz egy tizenhét éves forma, barna fiatalember ügetett. A nyakában remekmívű aranylánc. A süvegében sastoll. Utána két szolga lovagolt. Megismertem, hogy Aladár királyfi. A keze már csak éppen hogy a dolmánya gombjai közé volt bedugva.

Bement Csáthékhoz, és kis idő múlván Emőkével és a szeplős leánnyal tért vissza. Én a sátor előtt álltam, és mélyen meghajoltam Emőkének. Nem tudom, fogadta-e a köszönésemet. A kis szürke ló csülökig táncolt a sárban, s én nem láttam mást, csak egy pillanatra az ő vékonyka piros saruját, amint az aranyozott kengyelben nyugodott.

A királyfi mellette lovagolt, és valami vidám beszélgetés folyhatott köztük, mert mind a hárman nevettek.

Egy percre megálltak Rika királyné palotája előtt, és valamit kérdeztek az őről. Az őr levette a süvegét, és háromszor is meghajolt. Azután továbbmentek, és eltűntek Atillának a házai között.

Az én mellemben sose szúrtak még kést, de akkor úgy éreztem, mintha kés állana a mellemben.

Délután látogatóba mentünk a római követekhez. Az urak az urakkal, a szolgák a szolgákkal beszélgettek. Én nem beszéltem senkivel: az urak közé nem állhattam, a szolgáknál följebb tartottam magamat. Csak ültem a sátor egyik oszlopán, és bámultam a semmit.

A gazdám kijövet megszólított:

- Mi bajod?

- Semmi - feleltem csudálkozva.

- Fakó vagy - mondotta -, bizonyosan elrontottad a gyomrodat. Ezek a fene hun ételek... Jók, de hun gyomor való hozzájuk.

A következő napon, délelőtt, Rika királyné tisztartója, Ádám úr járt nálunk, egy kvád származású öregúr. Meghívta az urakat ebédre. Az ebéd nem a királyné palotájában volt, hanem Ádám úrnál, s az urak kissé betüzelten tértek haza. Beszélte Priszkosz, hogy sok előkelő hun ebédelt velük, s azok hol a királynéra, hol egymásra köszöntötték a serleget. Olyankor mindig inniuk kellett. Atilla ebédjén is úgy volt. A két úrnak tetszett az a különös hun szokás, de kissé meg is ártott.

Priszkosz befogott a napló diktálásába, de csak annyit tudott mondani, hogy a hun királyné aranyos asszony. Pulheria császárné tanulhatna tőle.

Öt perc múlván töröltette velem a császárnéra vonatkozó megjegyzést, aztán azt mondta, hogy írjak az ebédre, amit akarok.

Ezen a parancson csodálkoztam.

Az uraink már akkoriban erősen sürgették a választ a fővezérnél. Mindenki szeretett volna már hazaindulni. Csak én nem.

Egy napon végre a fővezér egy Berki nevű úrral látogatott el hozzánk. Az a Berki járt már a császáruknál két ízben is. Levél volt nála: Atila válasza.

Az uraink érdeklődéssel szemlélgették a levél pecsétjét.

A pecséten különös jegyek voltak. Az egyik jegy hasonlított a varjúlábhoz. Mi azt gondoltuk, hogy bűvös jegyek; később tudtam meg, hogy a hun ábécében az l betű a varjúláb. A pecsétre az Atila név volt nyomva.

Tehát holnap reggel korán, hajnalban indulunk.

Nehéz szívvel segítettem a szolgálknak a rakodásban. Kértem Priszkoszt, hogy eresszen föl egy negyed órára a királynéhoz. De nem eresztett.

- Nem lenne illő, hogy oda menj: vélné, hogy ajándékért szemtelenkedel.

Erre én nem is gondoltam.

Délután valami harminc gyönyörű paripát vezettek hozzánk, meg mindenféle fegyvert hoztak. Atila ajándékozta meg az urainkat és a hun mágánasok, akik az urainkkal megismerkedtek.

De az uraink csak három paripát fogadtak el: Makszimosz egy pej lovat, amelyet Berki adott, a gazdám meg Csáthtól és Atillától egy-egy kéderes lovat. A többi visszaküldték.

Míg mi a sátrak lepleit bontottuk, göngyöltük, az uraink a szokásos búcsúlátogatást végezték. Jártak a királynénál, Ádám úrnál, a fővezérnél, Csáthéknál, Edekonnál és Oresztésznél. Az uram Szabad-Görögöt is meglátogatta.

A királyné nem fogadta őket. A feje fájt.

Estefelé két szolga jelent meg nálunk két lóval. Az egyik szolga egy kis selyemerszényt hozott nekem.

Azt a szolgát ismertem már. A kapuban szokott állni, s három ezüstcsillag volt a süvegére varrva.

- Ezt a nagyszony neked küldi - mondotta -, két öregpénz van benne és hat apró. Azt izeni, hogy az egyik a tied, a másikat küldd el apádnak. A hat apró a hat testvéredé. (Már elfeledte, hogy összesen voltunk hatan.)

Csaknem könny fakadt a szememből. Priszkoszra néztem, hogy elfogadhatom-e az ajándékot. Intett a szemével, hogy elfogadhatom.

- Mondd meg a felséges asszonynak - rebegtem hálásan -, hogy holtomig tisztelem a nevét, és hogy semmi sem okozna nekem olyan örömet, mint az, ha a térdemet még egyszer meghajthatnám előtte.

Az urak nem fogadták el a királynétól a lovakat. Azt izenték, hogy nem méltók rá, s hogy elég nekik a hálás emlékezet, amit a szívükben magukkal visznek.

Én aztán elhúzódtam a sátorszekér mögé, és kinyitottam az erszényt. Két nagy egyiptomi aranypénz volt benne és hat kis római: Julius Caesar idejéből való.

Az urak bámulva szemlélgették. A két öreg aranypénz akkora volt, mint egy gyermektenyér.

- Hallod-e - mondotta vidáman a gazdám -, most már te fogadj meg engem szolgáltnak, mert te vagy a gazdagabb.

A nyolc arany persze új gondolatok közé ragadott. Eltökéltem, hogy mihelyt hazaérünk, megtudakolom apámnak az állapotát, s ha még mindig ott szegénykedik, beállítok hozzá két tehénnel, sok ruhával és mindenféle ajándékkal. A megmaradt pénzen földet és házat veszek neki, s olyan ünnepet csapunk, hogy örökké emlegetik a faluban.

Eközben ki-kinéztem, hogy megláthatnám-e a hun leányt. Ha rá gondoltam, nem örültem a gazdagságomnak se. Szerettem volna griffmadárrá változni, hogy lecsapjak reá, és elragadjam, mint sas a galambot, fel a felhők közé, s elvigyem a hazámba.

De micsoda földön mászó, nyomorult féreg az ember!

A nap felhőtlen égen bocsátkozott alá. A város a legelőről hazatérő tehenek bőgésével és porával telt meg.

Az urak mégis a sátor elé ültek, hogy elköltsék a hideg sültből és sajtból való vacsorájukat. Nekem akkor már nehézzé vált a fejem.

Hogyan juthatnék be Csáthékhoz?... Ha végigmennék az udvarukon, talán meglátnám őt... Csak még egyszer szeretném látni! Csak még egyszer!

A kapu még nem volt bezárva. A lovasok ki- és bejártak. A fővezér palotája mellett tizenöten is beszélgettek egy csoportban. Mit tudnak ezek a hunok annyit diskurálni, meg nem foghatom!

Csáthék háza körül is mozgott néhány ember. Az ajtónálló rabszolga, egy vastag derekú dárdás éppen ásított és nyújtózkodott. Egy másik rab a gyomot sarabolta a kapu körül. A konyha felől egy rabfiú futott fedett serpenyővel ki az utcára, a füstnek nagy kígyóját eresztve maga után.

Valamennyien arra bámultak. Mert a város belsejében nem kér tüzet egyik ház a másiktól: mindenütt van rab bőven, s egy közöttük a tűzre vigyáz még éjjel is, hogy el ne aludjon. Hát arra bámultak. Én meg addig fölkeltem, és beosontam a kerítés kapuján. Hátha a ház túlsó oldalán láthatom? Az est csendes. Talán ott vacsoráznak később, fáklya mellett, a ház túlsó oldalán. Ha csak az árnyékát is láthatnám, még egyszer, utoljára!...

Megkerültem a házat. Hátralát is ajtó volt, és a ház oszlopai ott is festettek voltak, mint előlfelel. A küszöbön egy dárdás, szőrös hun ült. Rám nézett.

- Itthon van-e Csáth úr? - kérdeztem tartózkodón.

- Nincs - felelte félvállról.

- De a házbeliék itthon vannak?

- Itthon.

- Csáthné asszonyom is itthon van?

- Ő is.

- A kisasszony is? Emő kisasszony is?

- Ő is.

- Mert elvesztettem egy ezüsgombot. Mikor itt jártunk, akkor vesztettem el. És az uram megszid engem.

- A te bajod.

Tettem, mintha keresnék. Körüljártam a házat. Egy földszinti ablakból a kis sovány rableány, Dzsidszia hajolt ki:

- Nini. Zéta bácsi.

- Te vagy, Dzsidszia?

És szinte megkönnyebbültem.

- Elvesztettem valamit, Dzsidszia. Csak egy gombot.

- Gombot? Reggel megkeresem. Beviszem a sátorba. Most Sugárkát kell elaltatnom.

Akkor láttam, hogy a kisfiú az ölében van.

- Reggel már nem leszek itt - mondtam. - Elutazunk.

- El-e?

És nagy, nyílt szemét bámulva meresztette reám.

A nevét kiáltották bent.

- Jaj - rettent meg -, hívnak!

Letette a gyermeket. Aludott már. És kifutott a szobából.

Darabig ott hallgatóztam, aztán megint visszatértem a küszöb őréhez. Ott hátul kertecske is volt, s az épület emeletén szépen faragott veranda. De nem láttam ott senkit. Lent a konyhán egy cseléd dalolt, és az edények zörögtek.

Nem mertem fölnézni az emeletre, csak a gyepes földet néztem, mintha valamit keresnék.

A nap már süllyedezett a távoli nyárfák mögött, és utolsó sugarait oda vetette. A kertben virágok vöröslettek, s egy zöld aranybogár bűgva keringelt el fölöttem.

Amint ott állok lecsüggedt fővel, elém egy rózsza hull.

Megrezzenek és föltekintek. Csak egy ellebbenő kéz az, amit látok az emeleti ablakban.

Fölvettem a rózsát, és várok. A rózsza friss volt, és a szára meleg.

Nem mutatkozott senki sem.

A kaput már becsukták. Egy rabszolga kürtöt fújt meg. A lovasok kifelé nógatták a lovukat.

Sötétedett.

Atilla palotájából nyolc fáklya indult ki. A nyolc fáklyát nyolc gyalogszolga vitte.

Közöttük fehér lovon Atilla léptetett.

A fáklyások Rika királyné palotája előtt állottak meg.

Atilla leszállt a lováról, és bement.

A fáklyákat eloltották. Csak egy fáklya maradt égtlen. Annak a világánál tértek haza a szolgák.

Kora hajnalban indultunk. Alig pirkadt még. A sátorvárost a csordások és kondások kürtje riogta be. Kihúztuk a földből az utolsó sátorfákat is, és a szekerekre raktuk.

Az urak lóra ültek. Én is.

A szemem szinte odaszakadt a faházra.

A kamomilla-ablakokat sötétvörös kárpitok borították. Egy se lebbent földre.

De a rózsák itt voltak a szíven.

Vajon csakugyan ő adta-e? Száz gondolatombólintva felelt rá. Egy gondolatomból azt mondta: hátha véletlenül esett le? Hátha csak egy gyerek hajította ki vagy valamelyik cseléd?

De hátha mégis ő!

S hátratekingettem. Csak legalább távolból is látnám, hogy búcsút inthetnék a süvegemmel.

De a sátorok már eltakarják a faházakat. Bögő tehenek és rőfögő disznók futnak az útra mindenünnen. Ostor pattog, és kürt ríog. A nap már aranyvilágot lő az égre, s nappallá változik a világ.

Sohasem látom többé a házzá nagyított kalitkát s kirepülő fehér madárkáját. Soha, soha!...

Jó volna, ha a fejünkbe is lehetne zsilipet illeszteni. Hogy félre lehetne eresztetni a gondolatok patakját egypár hétre: ne forognának némely kerek.

Az én kerekeim, lám, azon forogtak, hogy Szabad-Görög is rabszolga volt, s nyomorultabb rabszolga nálamnál. Nekem van nyolc aranyam, és még ezenfelül száz. Szabad-Görögnek nem volt egy rézsza se. Nálamnál vénebb volt, ügyetlenebb, tanulatlanabb. De elment a csatába, és harcolt. Fölzabadították: gazdagságra kapott, és hun nőt szerzett feleségül, hun nőt!...

Itt lett volna jó leeresztetni a zsilipet!

Nem volt énelöttem íze az ételnek s álma az ágyak, mióta hazaútra keltünk. De hogyan forduljak vissza? Hogyan váljak meg a gazdámtól? Megmondhatom-e neki, hogy egy olyan leányhoz térek vissza, aki bizonyára Atilla egyik fiának van nevelve?

Arra gondoltam, hogy maradjon a száz aranyom Konstantinápolyban Priskosz zacskójában: visszaszököm.

Arra gondoltam, hogy elveszem a száz aranyamat titkon a gazdám pénzéből. Ezt a gondolatot szinte rémülettel taszítottam el magamtól.

Aztán arra gondoltam, hogy leheveredek az útfélre, és elmaradok, visszatérek Rika királynéhez. Szolgálatot kérek tőle. Hiszen tudja, hogy szabad ember vagyok.

De hátha már elfelejtette azt a beszélgetést? S hátha el se fogad? Hiszen az utolsó napokban nem fogadott.

Hátha azt gondolja, hogy szökevény vagyok, s visszakísértet a gazdámhoz!

Éjjelenként, ha ébren voltam, néztem a holdvilágot, és könnyeztem. Ha aludtam, álmomban a csaták viharában forogtam, embereket öltem. Föltéptem a mellüket, és ittam a vérüket. Vagy engem öltek, s ők itták az én véremet. Nekem egyáltalán borzasztó gondolat volt a csata, ahol emberek embereket ölnek. Ha a tulajdon orrom vére folyt, az is irtóztatott. De az a gyönyörködtető kép, hogy olyan úr lehetek, mint Szabad-Görög!... És hát az a csata se lehet olyan veszedelmes, mint amilyennek a képzelet festi: nem páronként eresztik össze a harcosokat...

Már jól elhagytuk az Isztert, amelynek neve más nyelvekben Duna, mikor kiáltásokat hallok:

- Bizánciak!

Vigilászék jöttek. Eszlással s valami harminc szökevénnel. Utaztak visszafelé Atillához. A dél ideje még messze volt, hát csak rövid beszélgetésre állottunk meg. Az uraink elmondták, hogy Atilla mit válaszol a császárnak. Vigilász elmondta, hogy Atilla böszültsége micsoda ijedt zavart keltett a császári udvarban.

Aztán elváltunk: ő haladoz tovább északnak, mi haladozunk délnek.

Délben elő kellett vennem az írószereket. Útközben három karóba húzott embert láttunk - én csak messziről -, Priskosz azt íratta fel velem meg más apróságokat. A nap heve már akkor nyári volt: az urak ebéd után lehevertek.

Erdőben pihentünk, és csak sátorvonás nélkül, egy tölgyfa hűvösén ebédeltünk. Én egy szomszédos fa árnyékán ültem. Elöttem papiros és kalamáris. Az uramra néztem. Hanyatt fekvé aludt. A két karja a feje alatt. Három rabszolga legyezte őtet csendesen.

Tiszta papírost vettem ki a tékából, és ezt írtam reá:

Tisztelettel Csáth úrnak.

Uram, az úton egyre azon gondolkodok, milyen derék, szíves ember vagy te, és hogy viszonznom illenék a jóságodat. Adtál nekem egy gyönyörű paripát, amelyért engem a császár is irigyelhet. Hát én meg egy rabszolgát adok neked; akiért Atilla irigyelhet téged. Még fél esztendeje van leszolgálni való, legyen az a fél éve a tiéd.

Ez a rabszolga kincset ér. A memóriája olyan, mint a viasz. Száz különféle számot mondhatsz el előtte, utánad mondja. Száz idegen nevet mondhatsz el előtte, megtartja a fejében. Tud görögül, latinul és hunul. Jártas a történelemben, filozófiában, geográfiában, grammatikában, retorikában és kalligráfiában. A neve Theofil, de én Zétának neveztem, s erre a névre szokott. Fogadd őt tőlem ajándékkul.

*Tisztelő:
Priszkosz rhetor*

Az uram pecsétje ott volt a kis tábori íróasztalban. Bepecsételtem a levelet, és keblemre rejtettem.

Az urak aludtak jóízűen. A szolgák is szunyókáltak.

Írtam még egy levelet:

Priszkosz rhetornak, uramnak és atyámnak

Bármennyire szeretlek is, uram, el kell szakadnom tőled. Nem mondhatom meg, miért, de igen kérek: ne vádold engem hálátlansággal. Mert könnyes szemmel gondolok én mindenkor a te jóságos jó szívedre, és áldom a nevedet.

Száz szolidust voltál kegyes nekem ajándékozni. Én ezt egy híján kivettem a tarsolyodból. Kérek, hogy ezért ne haragudjál. Az az egy a lónak az ára, amelyen eddig jártam, s amely nélkül nem mehetek el.

Isten veled! Éljen boldogul!

*Holtig szerető alázatos szolgád:
Zéta*

Ezt a levelet belezártam az íróasztalnak a fiókjába, s a fiók kulcsát a gazdám ünnepi tógájába rejtettem. Majd megtalálja otthon.

Nem volt szükséges elfancsalítanom az arcomat, mikor a szolgákhoz mentem, s azt mondtam nekik, hogy a pénzem elveszett.

- Bizonyosan akkor csúszott ki a zsebemből - mondtam nekik -, mikor itattunk. Csak azt tudnám, reggel-e vagy délután.

Láttam rajtuk, hogy örülnek a bajomnak. Irigyeim voltak mindig. Nem neheztelek rájuk.

- Mondjátok meg az uramnak - szóltam a lovamra ülve -, hogy ha estére nem térek vissza, ne aggódjék. Meghállok valahol, és holnap vagy holnapután utolérlek benneteket.

S elűgettem.

Amint túl voltam az út elhagyásán, belevágtam a sarkantyúmat a lovam oldalába: - Ahogy csak bír!...

Vigilászékat két óra múlván utolértem. Azt mondtam Vigilásznak, hogy a gazdám valami fontos ügyben levéllel küld vissza, és kéreti, hogy engem tekintsen az úton szolgájának, noha én már rabszolga nem vagyok.

Vigilász a fiával utazott, akit világlátni vett maga mellé. Vézna és tudatlan fiú; a gyermekkorát betegágyban töltötte; hebegő is, de becsületes, komoly legényke.

Vigilászt meglepte az odaérkezésem.

Jó darabig faggatott, hogy mi dolga az én uramnak Csáthtal. Azután, mikor látta, hogy nem tudom, tűnődve tért vissza a tiszthez, aki a szökevényeket kísérte.

Előre kerültem, s úgy járt a fejem hátra, mint a nyaktekercsé. Az arcom égett. A szívem remegett, mint a kocsonya. Ó, hogyisne: loptam, csaltam, gázságot követtem el! Soha nem hittem volna magamról, hogy ennyire elaljasodok!

Egy augusztusi estén elértük a Dunát, Atila országának a határát.

A nap már lehajlóban volt, s Vigilász azt kérdezte Eszlásztól, hogy nem lenne-e jobb, ha az innenső parton vonnánk sátozt.

Mert a túlsó parton határsértőket és szökevényeket szoktak kivégezni, s a holttesteket ott hagyják a fákon intő jelöl. Nem estére való látványosság.

Eszlász azt gondolta, hogy Vigilász a határőrző hunok alkalmatlankodásaitól tart.

- Dehogyan - felelte. - A határőrők lapulnak, ha engem látnak. Gyerünk csak át. Ezzel is beljebb vagyunk.

Fogta a kürtjét, és hunosan megfújta.

De negyedóra is belélt, míg megindult a komp a túlsó parton. Két födetlen fejű hun hajtotta át, gyorsan kapkodva a kötélhez.

- Ördög bújjék a hasatokba - káromkodott Eszlász -, nektek mindig itt kell lennetek a réven! Hol a révészgazda?

- Akasztanak - mentegetőzött a fiatalabbik hun -, azt néztük.

- Mi a néznivaló azon? - dörmögött Eszlász. - Nektok itt a helyetek!

- Rómaiaknak akasztottak: keresztre - mentegetőzött a hun. - Ilyet nem mindennap látni. Aztán nem is egyet, hanem kettőt. - Megpöködte a markát, és megint szólt: - A rómaiak bezzeg értik. Nemhiába mívelt nép az, de értik is a módját! Igaz-e, Kovács?

- Abbizony - biccentett a másik -, az hát mögömlögeti a másvilágon is...

Mi némán álltunk a lovunk mellett. A víz aranyosan vibrált a távolban. Az Iszter talán a legnagyobb folyama a világnak. Engem mindig csodálkozás fog el, mikor azt a rengeteg édesvizet látom. De akkor valami nehéz érzéssel néztem.

A partra léptünk. Ott már tíz-tizenöt hun is várt bennünket. Valamennyien ingben és gatyában voltak. A révészgazda is előkerült, és kérdezte Eszlászt, hogy mit parancsol.

- Süssetek birkát - rendelkezett Eszlász -, de hamarosan.

Eszlász mindig evett, s mindig ivott, és sokat pörölt. De máskülönben csupa jószág volt az a bokros bajuszú ember.

A szolgák egy kerek, kopár térségen állították föl a sátorokat. Ott már készen voltak a lyukak, és ki volt taposva a föld. Két kereskedőféle is sátorozott ott. Azok visszatérőben voltak Konstantinápolyba.

Ahogy keletnek tekintek, csak elhűlők: egy kopár dombon ott áll a két keresztfa, s rajta fehérlik két meztelen ember.

Figyelmeztetem Vigilászt. Ő is megborzad.

- Eredj a sátorba! - kiáltott a fiára. - Oda ne nézz!

Eszlász szemét is bántotta a két kereszt.

- Mit vétettek? - kérdezte kedvetlenül.

- Hát a cudarok - feleli a révészgazda - megszöktek. Annyian szöknek már, hogy nem győzzük. Ha egy hétig nem jönnek értük, bizony nem őrizgetjük itt. Eddig csak vízbe hánytuk a cudarokat, de mondok: mi e nekik? Erősebb példa köll: aggassuk őket fára, hogy akik megint szöknek, lássák, hova jutnak.

- De hát ezek?

- Ezek a kutyák is ideérkeztek. Ma egy hete. Hogy vigyük őket által. Mingyán látom a pofájukon, hogy rabszolgák. Mondok: hol a szabadságlevél? A két római megijed. Hebegnek, hogy elvesztették. Persze nekünk se kellett több, megfogluk őket. Kivallattuk, hogy hová valók. Ki vót a gazdájuk? Egy lovaslegény tegnap este jött végettük, hogy ne tartogassuk őket, de élve se bocsássuk el a cudarokat. Hát mondok, rómaiak: rómaiisan állítsatok belőlük intő példát ide a dombra. Így jár, aki szökik. Mingyán meg is ácsoltattam a fájukat: reggel az öregebbik került rája, délután meg a fiatalabbik.

Az egyik fölfeszített már mozdulatlan volt, de a másik emelgette még a fejét, és jajgatott.

Odamentünk Vigilásszal, és kérdeztük, hogy nincs-e valami izenete az otthonvalóinak.

De nem olyan állapotban volt az, hogy felelhetett volna, a verejték csorgott a homlokáról, a könny folyt a szeméből, és a nyál szájából, mint a veszett kutyának. Olykor hörgött, de oly irtóztatós orrhangon, hogy a legrosszabb álmaimban azt hallom. Föl-főlemelte a fejét, és hörgött:

- Vízet, vizet!

Valami húsz hun lovas szemlélt a kínlódót érdeklődéssel. Néha odaszóltak:

- Kellett-e neked?

Előttük nők meg gyermekek bámészkodtak. Egy asszony ott ültében szoptatta a csecsemőjét. De a barbár érzéstelen. Olyan, mint a gyermek, amelyik madárral játszik. Nem is gondol rá, hogy az a madárka szenved. Látványosság és mulatság neki. Ezek az emberek is itt ülnek. Érdekes nekik, hogyan hal meg az ember. Egyebet nem éreznek.

- Nincs-e bennetek emberi szív? - utálkozott rájuk Vigilász.

- Uram - felelte az egyik hun -, itt a köcsög. Az imént hoztam neki.

- Hát hozz neki még egyszer.

A kereszten szenvedő rabszolga annyi idős lehetett, mint én. A másik már meghalt. Az arcát nem lehetett látni, mert lefelé hajlott, s előrehullt hosszú ősz haja eltakarta.

Csak a szerencsétlen ifjú élt még. Azt alig fél órája szegezhatték föl, mert a kezéből még csepegett a vér, és a lába alatt is tócsába gyűlt. De ő nem a sebeket jajgatta, hanem hogy a háta fáj, és hogy szomjas.

- Jaj, a hátam! - hörögte időnkint. - Vízet!

A fa hátához még oda volt támasztva a hóhér létrája. A hun már visszatért. Fölment a létrán, és odatartotta a köcsögöt a szenvedőnek a szájához.

A hunok komoly érdeklődéssel nézték, hogy hogyan iszik.

Amint a víztől megenyhült, meglátott bennünket, s megismert a ruhánkról, hogy római alattvalók vagyunk.

- Könyörüljete! - nyöszörögte. - Szúrjatok át!

Én nem bírtam tovább hallgatni, visszamentem a sátorokhoz, de szüntelenül úgy éreztem, mintha fagylaló jeges víz folyna az ereimben. Kis idő múltán Vigilász is visszatért. Kérdezte Eszlászt, hogy nem lehetne-e átszűrni azt a szerencsétlent. Eszlász elkomolyodva rázta a fejét:

- Nem. Római volt, rómaiiasan köll meghalnia. Tudjuk mi, hogy csak halál után szúrjátok át a kivégzetteket.

Lementünk a Dunára, hogy fürdjünk, mert a nap forró volt, és az út pora égető.

Mikor visszatértünk, már az esti párában rengett a nap, s a messze terjedő parti füzesből előhomályzott az éj eleje.

A révészek ott bámészkodtak már a tűz körül.

- Ember - mondtam halkán egy hegyes süvegű hun legénynek -, sajnálom azt a keresztre feszített rabot. Nem szúrnád-e szíven jó pénzért?

- Lehet - felelte hunyorítva. - Mit adsz?

- Egy aranyat.

A hun megpöngette egy kövön az aranyat, s eltűnt.

Kis ideig még hallottuk az éji csöndben a jajgatást. Aztán egyszerre elcsöndesedett. Csak a legelő lovakat lehetett hallani az éjszakában, amint halkán ropogatják a fűvet.

Én a szabadban hálтам, a katonák között.

Az ég felhős volt. A hold se világított, hát korán lefeküdtünk.

De nem bírtam aludni. Ma még nem vagyok rabszolga; ma még valami okon visszatérhetek. De mi történik velem, ha elhagyjuk ezt a partot, s beljebb bánom már meg, amit cselekszem? Akkor már nem lesz itt Vigilász, sem Eszlász: nem lesz, aki tanúskodjék, hogy nem vagyok szökevény rabszolga. Hátha majd beszegődök Csáthhoz, és onnan ugrok el? Hogyan jövök át a határon? Hiszen Atilla határőrei eleven láncként állják körül mind a birodalmat, és talán másutt is rómaiásan bánnak el a rómainak ismert szökevénnel?

Az apokalipszis szörnyűségei gyötörtek. A homlokomat kiverte a verejték.

De ha arra a leányra gondoltam, rózsaszínűvé vált az éjszaka, s rémek helyett galambok búgtak körül. Van rá példa a történelemben, hogy előkelő nők rabszolgáknak váltak a rabjaivá.

Emberi törvényt az emberi szívre ráabroncsolni nem lehet. A szívnek törvényei külön valamik.

A rózsa kis papirosban rejtőzött a mellemen. Hervadt volt már, de az illata még érzett.

- A te lelked ez az illat, Emőke. Te adtad nekem ebben a rózsában a lelkedet.

Csakazon az úton mentünk megint Atilla városába, amelyiken már egyszer jártam. Csakhogy akkor pénzen szereztük útközben az élelmet. Eszlász meg egy rézpénzt sem engedett költenünk.

- Ahol én vagyok - mondotta -, ott mindenki az én vendégem!

No, igazi úr!

Később világosodtunk rá aztán, hogy ennél drágábban nem utazott még senki Atillához.

Mikor a Tiszának ahhoz a kanyarulatához érkeztünk, ahol Emőkével az a szóváltásom volt, bejártam a helyet, hogy a fátyoldarabot megtaláljam. De nem találtam meg. Vagy a szél fújta el, vagy valamelyik pásztor vette fel. A fű zöld volt akkor a mezőn és virágokkal kevert; azóta a nyári hőségben minden elaszott. És akkor még lábán állt a termés mindenfelé. Most sárga tarlók között utazunk hetek óta. Néhol még aratnak is. Mindenütt a rabok aratnak. A hun nem dolgozik.

Kerestem én azt a fátyolt jövet is. Akkor se találtam. Szerettem volna pedig abba takarni a rózsát.

Egy vén, buckos fűzfa álldogált ott magában, ahol az a találkozásunk volt Emőkével. Nem lenne-e jó - gondoltam -, ha elásnám a tövébe az aranyaimat? Ki tudja, mi történik velem? Én ezt a helyet mindig megtalálom. Ki keresgélne a földben?

Körülnéztem. A társaság már előrehaladt. Az úton nem jött utánunk senki. A távolban csak egy csorda fehérlett, s még távolabb ménesek. Mindenfelé méneseket láttunk, mióta a síkon jövünk: sehol a világon ennyi ló nem látható.

Hát sehol senki. Hozzákötöttem a lovamat a fűzfához, és a törömmel jó kétarasnyi mély lyukat ástam.

A száz szolidusból kettő hiányzott. Hozzátettem a kettőt a királyné pénzéből. A bőrzacskóval együtt belenyomtam a lyukba. Egy nagy röget tapostam rá, s elegyengettem a helyet, hogy senkinek a szeme ne akadjon meg rajta.

Ez a gondolat volt életemnek első szerencsés gondolata. Az az elásott pénz segített vissza nagy idők múltával Konstantinápolyba, ahol ezeket a sorokat írom, s azzal a pénzzel építettem meg a tenger partján az én boldog kis hajlékomat.

Dél volt, mikor megérkeztünk Atilla városába. A nap égetően sütött. A kutyák a nyelvüket lógatták az árnyékon is.

A város szélén Eszlász megállított bennünket, s lovast küldött előre, hogy az érkezésünket Atillának megjelentse.

Én ott már búcsúzkodtam is a társaságtól, de Eszlász rám bődült:

- Egy tapodtat se!

Már akkor vörös volt a képe. A két szeme szinte kidagadt a haragtól.

Különös, hogy ez a jó, barátságos ember egyszerre így megváltozott! Mindnyájan elhűlve néztünk reá. Részeg ez az ember, vagy megveszett?

Egy óra nem telt belé, lovas hun csapat robogott hozzánk. A süvegükön ragyogó ezüstsillagról láttuk, hogy a király testőrei.

Köszöntek Eszlásznak, és látszott az arcukon, hogy a parancsára várnak.

- Szálljatok le tízen! - rendelkezett Eszlász.

S hogy leszálltak, ránk mutatott:

- Kötözzétek meg mind a hármat!

Bennem megfagyott a vér. Vigilász is elsápadt.

- Tiltakozom az ilyen bántalom ellen! - kiáltotta. - Én a császár követe vagyok! Aki engem bánt, a császárt bántja!

- Kötözzétek meg! - ismételte Eszlász.

A katonák megkötöztek bennünket: Vigilászt, a fiát meg engem.

A rabkísérő tisztünk rátámadt Eszlászra:

- Hogy mertek így bánni a követünkkel?! Ő a császár személye itt. Nem voltál-e te is követ két ízben is nálunk?

Eszlász az úton mindvégig együtt ivott és barátkozott azzal a katonával. A kérdésére csak félvállról pökte oda:

- Felelek azért, amit cselekszem.

- Uram - kiáltottam én is méltatlankodva -, nem tudod-e, hogy én nem tartozom Vigilász úrhoz?

Mert akkor már sejtettem, hogy az a rókaképű Vigilász rossz fát tett a tűzre.

De nékem Eszlász nem is felelt.

- Motozzátok meg őket - mondotta, mikor már a kezünk hátra volt kötve.

Vigilászt motozták meg először. Az inge alatt egy bőrvén találtak hetven aranyat. A fiánál is annyit. Tőlem a királyné erszényét meg a Csáthnak szóló levelet vették el.

Azután Vigilásznak a ládáit bontották föl. A szekér közepén egy közönséges fenyőfa lábában másik kis vaspántos ládikót találtak, csak akkorát, mint a csecsemőkoporsók. De az a láda olyan nehéz volt, hogy két embernek kellett kiemelnie.

A többi ládában élelem volt: rizs, búza, szárított hal, aszalt gyümölcs; két ládában ruhaféle.

Eszlász a vasládára mutatott.

- Ennek a kulcsa hol van?

- A nyakamban - hörögte Vigilász.

Szinte kék volt már sápadtságában és dühében. A melle úgy zihált, mint a kovácsfűjtató.

- Meglásd - nyihálta -, megkeserülöd ezt! A római birodalom szereti a békét, de ebből nem következik, hogy gyengébb a hunoknál.

A római tiszt hátat fordítva állt Eszlásznak. Megfordult, és megvetően sunyorított Eszlásznak a csizmájára.

- Itt várok estig, míg az emberek és barmok pihennek - mondotta keményen -, azután mindjárt visszaindulok. Megjelentem a császárnak, hogy ha a barbárokkal barátkozunk, a kezünkben bot legyen.

Ez hát sértő szó volt. Vártam, hogy Eszlász megrohanja. Az a vékony lábú tiszt annyi lett volna annak a testes hunnak, mint elefántnak a majom. De nemhogy eltaposta volna, sőt inkább barátságosan felelt neki.

- Én meg arra szólítalak - ígymond -, hogy jer velem! Tiszt vagyok és becsületes ember. A kardodat nem veszem el. De kényszerítelek, hogy velünk jöjj, és győződjél meg arról, hogy nem mi vagyunk a barbárok, hanem ti.

S intett a testőröknek, hogy induljanak.

A tiszt habozva állt. De aztán, hogy Eszlász lóra ült, s neki is intett, hogy hasonlóképpen cselekedjék, hát csak fölfordult ő is a lovára, s megindult Eszlász mellett.

Szótlanul haladtunk át a város főutcáján. Utánunk szekéren hozták a vaspántos ládát s a tőlünk elkobzott kétfontnyi aranyat. Eszlász se beszélt. A tisztünk is csak magában tajtékzott.

Tizenegy óra tájban (a hun szerint délután három órakor) érkezünk Atilla palotájához.

Útközben persze föltekinttem Csáthéknak az ablakaira meg Rika királynénak a palotájára is. Nagy megkönnyebbülésemre nem láttam senkit az ismerős hölgyek közül.

Egyenesen a palotába vittek.

Bevezettek bennünket egy nagy terembe, amelynek az egyik oldala kelet felől nyílt volt; csupán hat karcsú oszlop tartotta.

A teremben csak egy trónféle, barna szék állt.

A falakon semmi dísz, csak sötétvörös keleti szőnyegek.

Mikor beléptünk, Atilla az oszlopok alatt állt. Olyanféle fehér ruha volt rajta, mint a közhunokon, de bő és finom gyolcsból való. Az ing fölött azonban ujjatlan selyemkabátfélét viselt, fél combig érőt, meggyzínűt. A fején meg fölgyűrt karimájú fehér posztósüveg. A kardja fekete selyemzsinóron a derekán. Körülötte: a nyalka Edekon, a szuszogó Csáth, a másik Csáth, a lesi szemű fővezér, Berki, Orgovány, bikafejű Mácsa, Kászon, Upor, Vacsar, a főurak szokott csoportja és egy alacsony, hosszú szakállú és hegyes fülű öregúr, Ardarik király, akit akkor láttam először. Valami öt testőr is állt ott, s köztük egy álmos fiatal ravó.

Eszlász előlépett. Levette a süvegét, és meghajolt.

- Uram - mondotta -, ihol-e Vigilász. Megmotoztuk. Ezeket az aranyakat találtuk nála.

S bokros bajuszú arca diadalmasan fordult a szolgákra.

A szolgák már akkor letették a lábát, s föl is nyitották. Az arany egyetlen nagy bőrzsákba volt kötve. Hogy azt is megnyitották, zizegve ömlött ki a lábából a padlóra.

- A lábában van száz font arany, vagyis valami nyolcszáz szolidus. Nála volt ez az öv is. Szintén arany van benne. Van egy font. A fiánál ugyanennyi.

Aztán rám mutatott:

- Ezt a rabszolgát is idehozattam. Prizkosznak a rabszolgája. Az úton csatlakozott hozzánk. Ennél is volt hat arany, de ez a lepecsételt levél is. A levél Csáthnak szól, de gondoltam: mi is érthetünk belőle.

S letette a levelet az aranyhalomra.

Atilla keresztbe fonta a karjait, és Vigilászra nézett.

- Minek ez a sok arany? Miért hoztad? - kérdezte komor-hidegen.

- Uram - hebegte Vigilász -, sok cseléd és sok barom kell az ilyen útra. Hol lovat kell venni, hol ökröt. Aztán hát az élelem... Néhány rabszolgát is kiváltottam volna...

Elakadt. Az arca sápadt volt. Homlokát verejték verte ki.

Atilla arca megváltozott. Olyan haragosan nézett, hogy a lélegzet elrekedt a mellemben.

- Igazat! - csattant reá.

De még az oszlopok is reszkettek ottan.

Látszott Atillán, hogy nyugalmat erőltet magára. Folytatta:

- Az úton nem volt költséged élelemre. Barmaid ha mind elhullottak volna is, ennek a pénznek az ezredrészé is bőven elég, hogy újra pótolod. Arra pedig bizonyára emlékezel, hogy a római rabszolgák kiváltását erősen megtiltottam. - A kardját ingerülten dobantotta a padlóra: - Megmondod-e, hogy ezt a száz font aranyat minek hoztad?

- Uram - nyavalygott Vigilász -, nem mondhatok egyebet...

- Nem? Majd meglássuk. - A testőrökre tekintett. - Ha tüstént nem vallasz, a fiadat itt koncoltatom fel a szemed előtt!

Öt testőr kivonta a kardját. Az ércnek az a hideg csesszenése..., az a csend..., a további parancsra való várakozás... lélegzetállító valami volt. A vér, úgy éreztem, megfagyott bennem, mint a patak vize télen. Micsoda sötét titok van itt?! Micsoda pokolba keveredtem én bele?!

- Apám! - sikoltott a fiú.

S térdre esett az apja elé.

- Apám!

- Uram - nyöszörgött Vigilász is a térdére esve. - Mindent megvallok... Csak a fiamat ne... A fiamat ne...

- Hát beszélj. De amint az első hazug szót kimondod, a kardok a fiadba mélyednek.

Székért intett. Odavitték. Beleült. És a szék karjára könyökölve várta a vallomást.

- Uram - kezdett Vigilász vacogva -, ez az arany bündíj... A te felséges életed díja...

S az arca olyan volt, mint amilyen csak az akasztófa alatt álló ember arca lehet.

- Az elején kezd - parancsolt fagyosan Atila.

Vigilász nyálat nyelt. A szemét kínlódva forgatta, mintha fojtogatnák. De hát vallott:

- Mikor Edekon úr nálunk járt Oresztész úrral... Jól mondom, jól: Oresztész úrral... A császár Krizafiosz úrra bízta őket, hogy úri helyük legyen és jó asztaluk. Krizafiosz a testőrök kapitánya, hatalmas úr, és kedves embere a császárnak. Ő mindjárt maga vendégeiként bánt a követekkel. Elvitte őket a városba; megmutogatta nekik a tengert, a régi Bizánc falait, az Aranykaput, a temetőt, a hippodromot, a Zsófia-templomot, Nagy Konstantinosz porfiroszlopát, a lámpaházat. Mindent. A tolmács én voltam.

Atila Edekonra tekintett. A szemével kérdezte, hogy Vigilász igazat beszél-e.

Edekon mosolyogva biccentgetett rá.

Vigilász lélegzetefogyottan tátozott, mint a partra vont hal. És nehéz mellel folytatta:

- Mindent elmondok az utolsó hajszálig igazán. Csak a fiamat ne, felséges király!

- Beszélj!

- Edekon úr bámuldozott. Különösen a palotákon és a művészi kincseken bámuldozott.

„Ezek aztán gyönyörű házak - mondotta. - Nemhiába, hogy egy helyen lakó nép vagytok, de értitek is a házépítésnek a mesterségét.”

Krizafiosz erre így felelt:

„Minden csigának olyan a háza, amilyent maga nyálazgat magának.”

„Nem értelek - felelte Edekon úr. - Én akármilyen buzgó csiga volnék is, ilyen palotát soha nem tudnék nyálazgatni a testem köré.”

„Dehogynem - mosolygott Krizafiosz -, ha te nagyon *akarnád*, hun barátom, neked is lehetne ilyen palotád: márványlépcsős, aranytetős. Mellette ciprusos kerted. Kerted alatt a tenger.”

S amíg így beszélt Vigilász, olyan volt, mint valami beszélő halott. Én csak vártam, hogy micsoda rettenetesség gomolyodik ki ebből a vallomásból.

„Ne tréfálj velem - felelte Edekon úr. - Ilyen palota álomképnek is értékes. De már hogy juthatnék én ilyenhez?”

Krizafiosz mosolygott, aztán azt mondta nekem görögül, hogy maradjak hátra Edekon úrral, és biztassam, hogy ha komolyan áhítozik egy szép márványpalotára, délben jöjjön el ebédre őhöz, de egyedül, teljesen egyedül. Hát délben Edekon úr meg is jelent. Én kísértem föl a társalgószobába. Edekon úr ott még inkább elámult. Sorra tapogatta a kárpitokat, a székek és a kerevetek szövétét, megbámulta a képeket, a kígyó formájú asztallábat. Mindent. Akkor, hogy le is ült végre, Krizafiosz azt mondja neki:

„Miféle hivatalban vagy te Átillánál?”

„Nálunk nincsenek hivatalok - felelte Edekon úr -, én csupán belső embere vagyok az uramnak, s én is a testőrségnek parancsolok, mint te itten.”

„Szabad a bejáratod Átillához?”

„Szabad.”

„Éjjel is, mikor alszik?”

„Akármikor.”

„Hát éjjel is?”

„Éjjel is.”

Edekon mosolygott.

S hogy akkor Atilla ránézett, megszólalt:

- Milyen jól emlékszik a róka!

Atilla hátradőlt a karosszékén. A kardját a lába közé vette.

Vigilász folytatta:

- Krizafiosz másra fordította akkor a beszédet. Ebédeljünk, ígymond, előbb. Hát ebédeltünk, de csak hárman. Ebéd után azt mondja Krizafiosz Edekon úrnak:

„Hát én hitemet és becsületemet kötöm, hogy bármelyik palota a tiéd, ha *akarod*. S még kincsed is lesz annyi, amennyiről most nem is álmodhatsz. De mielőtt szólnék, esküdj meg, hogy amiket mondok, ha el nem fogadod, titokban maradnak. Soha ez életben senkivel nem közlöd. Mert nagy baj kelhetne belőle.”

Edekon úr kezét nyújtott, s mind a hárman megesküdtünk, hogy a szó titok marad. De uram király, én nem tehettem másképpen. Én szolga vagyok. Negyven szolidus az esztendei fizetésem, és nekem tolmácsolni kell, amit mondanak. Én csak eszköz vagyok, nem is ember. Én nem cselekedtem ellened a magam lelkéből semmit.

És tovább vallott. A titok szinte darabonkint szakadt belőle. Atilla komor volt. Én ólomhegyet éreztem a mellemen.

Vigilász folytatta:

- Az eskü után így szólt Krizafiosz: „Ha te bejáratos vagy *éjjel is* Átillához, nem volna-e lehetséges, hogy Átilla hamarabb lássa az őseit, mint ahogy a természet rendje szerint láthatná?”

- Vagyis hogy megöljem - felelte nyugodtan Edekon úr.

Átilla megvetően csukta össze a szempilláit. A főurak meghördültek a haragtól.

- Folytasd! - parancsolta Átilla.

Vigilász a félelemtől csaknem vért verejtékezve vallott tovább:

„Nem mondtam azt - szólt rá Krizafiosz -, én csak azt mondtam, hogy a csillagok állnak az égen, de némelyik lehull. Átilla csillaga is lehullhat. Pláne ha valaki ügyesen megpiszkálja...”

„Beszéljünk nyíltan - mondta rá Edekon úr -, ti, görögök, a fene tudja, micsoda madárnyelven szóltok. Az ajánlat világos: az én dolgom az, hogy megöljem Átillát, a ti dolgotok meg az, hogy adjátok a palotát s a hozzá illő kincseket. De mit mond erre a császár?”

„A császár? - felelte most már egyenesen Krizafiosz. - Az én nyelvemmel a császár beszél.”

Átilla a padlóhoz ütötte a kardját.

- Gazemberek! - üvöltötte Urkon, egy bikaszemű barna főúr.

S a kardját már félig kirántotta. Azonban Átilla egy tekintettel megbékázta a karját.

Egy minutumnyi csendesség. Künn egy ló nyerít. Halottszagot érzek. Vigilász sápadtan folytatja:

- Edekon úr elgondolkodott, aztán így szólt: „Ez nem csekély ügy. Mennyi pénzt ajánlotok érte?”

„Amint mondtam - felelte Krizafiosz -, választhatsz egy palotát, bármelyiket itt a városban, csak persze a császáret nem. De azon túl akármelyiket. Akár ha tetszik: ezt is, amelyikben most vagyunk. Így, ahogyan van: szőnyegek, bútorok, minden berendezés a tied. S hogy pénzed is legyen bőven, mindenkoron: a tied, amit adóképpen fizetünk Átillának: egyévi adónak megfelelő arany, vagyis hatezer font. Ez csak elég kincs?”

„Elégnek elég - bólintott Edekon úr -, de nekem már a gyilkosság előtt is kell pénz: a testőröket meg kell vesztegetnem.”

„Azt úgyis tudjuk - mosolygott Krizafiosz -, külön számítódik. Mennyit adjunk erre a célra?”

„Ötven font elég” - mondotta Edekon úr.

Véltem, hogy elájulok. Mi történik velünk, ha Vigilász elvégzi az elbeszélést? Hiszen ez a rettenetes ember minden rómaint keresztre feszített, akit csak megfoghat. Először is a városban található rómaiakat szedeti össze.

Ránéztem.

Ült mozdulatlanul, mint valami Hádesz-szobor, sötét, hallgató arccal. Micsoda vihar tombolhat máris ennek az embernek a lelkében!

És Vigilásznak beszélnie kell. A szerencsétlen minden szavával a keresztet ácsolja, amelyre fölfeszítik.

Csak percek kérdése az életünk.

- Krizafiosz fölkel - folytatta kriptai hangon Vigilász -, azonnal oda akarta adni az ötven font aranyat. Azonban Edekon úr visszatartóztatta. „Ne siessünk ezzel - mondotta -, mert a követársaim megszagolhatnák, hogy sok az arany nálam, aztán megérkezésünkkor Átilla apróra el szokta kérdezni, hogy illően fogadtak-e bennünket. Hogy kitől mennyi ajándékot kaptunk. Ennyi arany, ha ajándéknak mondom, gyanút keltene.”

- Így volt - bólintott rá Edekon.

Daliás, simára borotvált állú hun volt az az Edekon. Az arca becsületes, és apró szemei észtől csillogók. A király bennfentesei közé tartozott. Ha országot és koronát kínáltak volna neki Atilla egy hajaszáláért, akkor is elmondta volna Atillának.

A nagy emberek belső szolgálói különös lelkek. Úgy élnek vele-mellette, mint a fűszál a fa tövében. A fa az életük. Számukra más élet nincsen. Érzik, hogy ha a fa ledől, az ő gyökerük is kiszakad vele.

Vigilász folytatta:

„Hanem - mondotta Edekon úr - elmegyek én haza üres kézzel, s jöjjön velem ez a tolmács. - Mármint én. - Én aztán ettől megízenem, hogy az ötven font aranyat mikor és hogyan küldjék.”

Krizafiosz csodálkozott Edekon úrnak az okosságán.

„Bölcs a te beszéded - mondotta. - Úgy lesz jó, ahogyan gondolod. Én most fölmegek a császárhoz, és közlöm vele, hogy emberünkre találtunk. Estére meghívlak vacsorára. A követársaidal együtt. S alkalmoszakadtán elmondom, hogy a császár mit szól a vállalkozásodra.”

- Így volt - bólintott rá Edekon a bajuszán sodorintva.

- Engem, uram király - folytatta Vigilász -, meg se kérdeztek, hogy mi a véleményem. Én csak eb voltam, uram: hol erre löknek, hol amarra. Nem mondhatom, hogy *nem*, mert parancsolnak velem, és csak negyven szolidus az évi fizetésem.

- Folytasd! - szólt komoran Atilla.

Hát Vigilász tovább beszélt:

- Krizafiosz fölment a császárhoz. Ott volt délután, mindegyik. A császár odahívatta Marcialosz urat is, aki nem főtanácsosa. Mit beszéltek? mit nem? - nem voltam ott a tanácskozásukon. Csak este, mikor a hun követ urak Krizafiosznál vacsoráztak, akkorra rendeltek ismét oda tolmácsnak. Ahogy kiültünk vacsora után a kertbe, a követ urak a tengert és a tenger túlsó partján ragyogó Krizopoliszt nézegették, az asztalnál csak hárman maradtunk.

Akkor Krizafiosz Edekon úrhoz fordult, és szólott imigyen:

„A császár mindenképpen örül a vállalkozásodnak, és megadja a jutalmat, ahogy én mondtam. Sőt azonfölül nagy udvari méltóságot is szánt neked, nagyobb, mint amilyet Átillánál viselsz. De a császár nem véli eléggé rangos embernek Vigilászt arra, hogy téged elkísérjen, hanem Makszimoszt küldi majd veled. Az előkelő ember: tekintetes képű. Hát ő lesz a követ, s Vigilász csupán tolmács. De Makszimosz nincs beavatva a titokba; nem is szabad tudnia semmit.” Így volt-e, uram? - kérdezte síró hangon Vigilász Edekont.

- Így - bólintott rá Edekon megvetőn mosolyogva.

Vigilász megkönnyebbülten lélegzett:

- Hála az égnek, hogy te is bizonyítod az ártatlanságomat. Hát eljöttünk: Makszimosz és Priszkosz meg én. Mikor először beszéltünk veled, uram, Edekon úr megjelent a sátorunknál.

Félrehítt, és azt mondta:

„A véletlen is a kezünkre játszik; te még vissza Konstantinápolyba, a hátramaradt szökevényekért. Mikor megjössz velük, gyanútlanul elhozhatod a pénzt, ami a testőrök megvesztegetésére való.”

Nekem kellett hát elmennem a szökevényekért, akikből most harmincat hoztam, mert ezt te parancsoltad, uram király. Meg kellett hoznom a pénzt, mert ezt meg ők parancsolták. De ötven font helyett száz fontot hoztam, mert azt mondták, hogy jobb, ha bőven ereszti a pénzt Edekon úr: ne akadjon meg emiatt.

Végzett.

Értettem immáron Vigilásznak azt a sunyi, titkolózó magaviseletét s Atilla haragját, amikor őt Makszimosz mellett megpillantotta. Már akkor Atilla tudta a gázságot. Világos volt már, hogy miért követelte annyira a szökevényeket, holmi ringy-rongy szemét népet, amely idegen földre bujdosik, s hun köztük alig akad. Azért követelte, hogy Vigilásznak maga nyisson okot a visszatérésre s utána az egyedül való eljövetelre.

Akkor nyílt fel a szemem arra is, hogy miért tiltotta meg Eszlász, hogy a pénzünket költsük. Miért voltunk az ő *vendégei*? Kelepce volt, hogy a százfontnyi arany célját elhazudni ne lehessen.

És ez az ostoba ember maga mellé vette a fiát is arra a nagy látványosságra, hogy hogyan temetnek királyt Hunniában.

Lám, *buta barbárnak* nevezzük a hunt. Íme, a finom eszű, civilizált urakat a buta barbár az ellene szőtt hálóban fogta meg.

De én következem.

Ég és föld elsötétült előttem, amikor Atilla a levélre tekintett és szólott:

- Lássuk: micsoda írás az.

Ha engem is előfog ez a rettenetes ember! Ennek a tekintetében oroszlánkörmök horgadnak. Ha ránéz valakire, megragadja a nézésével, és nincs menekülés.

- A levél - szólt Vigilász - Priszkosztól való, és Csáth úrnak szól.

- Ez a szolga - mondta Eszlász is - az úton csatlakozott hozzánk. - És nyújtotta a levelet Atillának.

Atilla nem vette el. Intett Csáthnak:

- A levél a tied.

- Olvasnánk el tán itten - mondotta Csáth. - Nem tudom, mi leveleznivalója van velem Priszkosznak.

- Hát olvassuk - hagyta rá Atilla. S a ravóra tekintett.

A ravó egy csontos, szeplős képű ember. A hunok közt csak Ruszti a neve - rövidítése Rusztikiosznak. Idő múltával sok ügyem volt vele.

Fölbontotta a levelet, s egyenesen hun nyelven olvasta.

Atilláék hallgatták figyelmesen.

Nekem reszketett még a májam is.

- Különös - nevetett Csáth, mikor Ruszti a levélnek a végére jutott.

Végigszemlélt. Aztán Atillához fordult:

- Kell neked ez a rabszolga, uram? Az van a levélben, hogy tudós.

Atilla nem felelt. A karosszékekben féloldalt dőlt. Két keze egymáson a kardja markolatán. Sötéten nézett Vigilászra.

Vigilász szinte megroskadt a tekintet súlya alatt. Érezte, hogy az élete vagy halála fordul meg abban a percben az Atilla fejében.

A fia még ott térdelt, s a veszedelem érzetében az apja lábához húzódott. Remegett, mint a nyárfalevél.

Oly kínos volt az a perc, hogy Vigilász végre felhőrdült, mint a vízből fölbukó fuldokló:

- Uram, csak ezt az ártatlan fiút ne bánts! Csak ezt a fiút ne! Ártatlan ő szegény!

S a könnyei végigcsordultak az arcán. A padlóra borult és zokogott.

- Micsoda alávaló népfaj ez! - szólalt meg a fővezér. - Minden római szolgálmat elkergetem!

- Fölkoncoljuk őket! - üvöltötte Urkon.

- Sőt ellenkezőleg - mondotta Atilla -, maradjanak örökös szolgák. Illő, hogy a hitvány faj szolgája legyen a nemesebbnek.

Atillának minden szava törvény volt. A hunok nem szabadítják fel többé a görög és latin rabszolgákat. Az én sorsomra ezzel fekete pecsét került.

Atilla fölkelt, és a környezetéhez fordult.

- Ez a pénz - mondotta nyugodtan - az én vérem díja. Még ma osszátok széjjel a csatában elesettek özvegyeinek. Te, Eszlász, visszamegy Konstantinápolyba. Veled megyen Oresztész is és ez a fiú.

Vigilásznak a fiára mutatott.

Aztán Eszlászhoz beszélve folytatta:

- Ezt a börtarisznyát, amelyikben a száz font arany van, a nyakadba akasztod, és úgy állsz a császár elé. Így szólj: „Ismeritek-e ezt?” Aztán, mikor ők megdöbbennek, ezeket a szavakat csapod a szeme közé az én nevemben: „*Theodóziusz nemes apától származott, s Átilla is. Átilla meg is őrzötte a maga nemességét. Theodóziusz azonban elvesztette a maga nemességét, amikor Átillának adófizetőjévé vált és azzal rabszolgájává. De nem becsületes az a rabszolga, amelyik az urának az életét orgyilkos szándékkal kerülgeti!*”

Fölkelt.

Az urak is mozdultak, hogy kövessék.

- És ez a fiú? - kérdezte Eszlász, Vigilásznak a fiára mutatva.

- Ez a fiú ötven font arany váltságdíjat hoz az apjáért. Addig az apja bilincsekben és börtönben legyen.

- A császártól nem hozunk semmit?

- Vagy igen - felelte sötéten Atilla -, Krizafiosznak a fejét követelem.

Atila kiment.

A testőrök föloldozták a köteleinket. Vigilász összeborult a fiával. Sírtak.

Én nem tudtam, merre mozduljak. Csáth utánament Atillának a palota belseje felé. Oda nem követhettem.

Eszlász még ott állt. Ládára vagy zsákra várt, amelyben az aranyat elviszik. Tekingetett is a tárházak felé.

- Uram - szólottam neki -, az én aranyaimat... Most már tudhatod, hogy az én aranyaim nem a bűnös pénzből valók.

- Aranyadat? - fordult vissza. - Nem vagy-e rab?

Megértettem: a rabszolgának pénze nincsen. Ami az övé, az az uráé. Ha pénz, ha gyermek, ha állat, az uráé.

- Éppen azért kérem - feleltem keményen -, mert rabja vagyok Csáth úrnak: kötelességem a tiltakozás, hogy ami őt illeti, a többi arannyal össze ne hányják.

Megpillogta a szavaimat, aztán intett, hogy az erszényemet fölvehetem. Kibandalogtam a palotából. Gondoltam: megvárom Csáthot a kapuban.

De olyan voltam én, mint a félig agyonvert!

Ahogy mégis széttekintek, látom a kutat a fővezér háza előtt. Mosdjunk meg. Por lepte a hajamat, arcomat, nyakamat. Megmosdottam a vályúból. Ittam is. A víz langyos volt a nap melegétől, és zöld moha úszkált benne, de azért megittam.

Egy óránál is tovább vártam aztán a kapuban, míg végre kiérkezett Csáth is. Lóháton ült, mert a hunok még tán a padlásra is lóháton járnak.

Mikor a kapuhoz közeledett, előléptem és meghajoltam.

- Jer utánam - mondta barátságosan.

Odabent aztán, hogy leszállt a lováról, gondolkodva végignézett rajtam.

- Hogy is hívnak?

- Csak Zétának, uram - feleltem szomorúan.

- Zéta, Zéta, furcsa név. Élnek a szülőid?

- Apám talán él még.

- Mi az apád?

- Szegény parasztember.

A fejét rázta.

- Mi a fenét kezdjek én teveled?

Egy öreg rab állt a ház előtt a többi között. Nagy fej, nagy arc, fehér haj, fehér szakáll - csak az állát beretváltta ki. A kezében szíjra fűzött kulcsok.

- Csokona - szólt neki Csáth -, ezt a rabot küldték nekem, ajándékba. Ki nem váltják, de nem is lehet ezután. Mire használhatjuk?

- Mit tudsz? - bübögött az öreg.

S végigszemlélt, mint valami lovat.

- Az uramnak megírták - feleltem nyugtalanul -, históriát, geográfiát, filozófiát, grammatikát, retorikát...

S néztem rá: kell-e még több?

Az öreg is nézett, mint valami álmos elefánt.

- Lovat vakarni tudsz-e?

- Uram - fordultam Csáthhoz, mintha megütöttek volna -, vajon nem lehetnék-e nevelője a te két szép gyermekednek? Mert láttam, hogy két kedves fiacskád vagyon, és hogy nincs mellettük nevelő rab soha.

Csáth gondolkodva sandított reám.

- Hát majd meglássuk - mondotta, és az öreghez fordult: - Adjatok neki ennie. Aztán hadd pihenjen, mert messze útról jön.

Valóban fáradt voltam, s bizonyára sápadt is.

Az öreg főrab szótlánul indult meg előttem. Követtem. Hátravezetett a konyhába. Ennem adtak ott valami sajtot meg kenyeret. A sajtra gyanakodva néztem: lósajt, gondoltam, nem eszek belőle. S a szakácsasszonyra is néztem: bajuszos, mogorva asszony. Nem mertem neki szólni. A kenyérből ettem egy falatot, aztán vizet ittam, sokat.

A cselédek kíváncsian vizsgáltak. Egy füstös képű leány rézedényt sikált. Egyszer csak fölemeli a fejét, és szól:

- Értesz-e hunul?

- Értek - feleltem bágyadtan.

- Honnan jössz?

- Konstantinápolyból.

- Kiváltanak majd?

- Nem.

Valamennyien csodálkozva néztek reám. Hallgattak. A sarokban az egyik nő avzon nyelven szólt halkán a társának:

- Csinos fiú. Kár érte, hogy a nyaka kissé hosszú.

Az öreg Csokona visszatért, és az istállóba vezetett. Nagy faépület volt az, s láthatóképpen sok ló és marha szokott telelni benne. De abban az órában csupán két ló unatkozott a jászol mellett.

Az istálló egyik oldalán sok szalmadikó. A sarkon meg tán tíz is egymás felett. A falakon sok rongyos, pókhálós téli ruha. Förtelmes istállószag. Sok légy.

Elborzadtam, hogy azt az utálatos helyet megláttam. Ez lesz az én tanyám? Én otthon Konstantin városában lepedős ágyon háltam, a gazdám tiszta kis tornácán. Az ablakban virág. A falon Nagy Konstantinosz és Nagy Theodóziusz arcképe. A levegő ott tiszta és tengerillatos. A legyekről szitaszövet kárpit védi a szobát.

- Nem alhatnám? - mondtam az öregnek. - Engedd meg, hogy kint maradjak. Ha adsz egy pokrócot, leheveredek rá odakint.

- Pokrócot? Hm. Hát a nélkül nem lehet?

Adott egy durva lópokrócot. Leterítettem a szénaboglya tövére, az árnyékban. És ráheveredtem.

Mi lesz belőlem, ha Csáth nem fogad a gyermekei mellé, ha a csikósok közé lök?

Estefelé hozzám tassogott az öreg. Láttam, hogy nem alszom.

Nagy karaj barna kenyér volt a kezében meg sajt.

- Ne - mondotta jólelkűen -, megpihentél-e már?

- Majd éjjel - feleltem. - De nem hálhatnék-e én itt az éjjel is? Mert sohase bántam én lóval. Istállóban se háltam soha. Idekint jobb szeretnék...

- Hát lehet - dörögte jószágon.

Leült mellém. Fából faragott sőtartót vett ki a zsebéből, és falatozásba fogott.

- Hova való vagy? - kérdezte.

Elmondtam neki, amit elmondhattam. Azután én kérdeztem:

- Milyen a világ itt Csáthéknál, Csokona bátyám? Megbocsátható tán, hogy érdeklődöm a ház iránt.

- Hát - vont a vállán - kinek hogy. Rabnak a kenyerre mindenütt keserű.

- Mégis: hogy bánnak itt a rabokkal?

- Kivel hogy. Érdőme szerint.

- Az úr-e a jobbik vagy az asszony?

- Hát az úr bizony keménykezű. Az asszony meg számon szedi a verébtójást is. De azért inkább szógálok itten, hogysem másutt.

- Hát a kisasszony?

Vállat vont.

- A kisasszonnyal semmi dögünk. Gyermekek ammég.

Kis ideig hallgattunk. Én a földet bámultam, ő a sajtján csámcsogott. Hunok közt született szarmata volt, de már nem értette az ősei nyelvét. Ifjúkorában csikósa volt Csáthéknak, vénségére belső szolgálatra rendelték.

Megint én szólaltam meg:

- De ennünk csak adnak tán elégségesen?

- Hát... adnak. Mőg is hízik, aki akar. De nem sok bürge fordul ki a bőriből mimiattunk.

- Lóhúst is kell itt ennem?

- Nem erőltetik beléd.

- De az a sajt lósajt, ugye?

- Nem biz e, csak tehéntejből való.

Valami húsz disznó robogott be a kapun az ólak felé.

A cselédek nagy füles dézsákban cipelték nekik a moslékot.

Az öreg fölkelte. Eltette a bicskáját, sőtartóját. Odaballagott.

Hajnalban az a veszett láрма ébresztett föl, amely csak a barbárok városában hallható. Tülkölés, ostordurrogás, disznóröfögés, tehénbögés, emberi hujjogás.

Az emberek is a nappal kelnek. Megmozdul a város. Lovasok robognak elő. Itatnak a kútnál. Asszonyok futnak borzasan a disznó után. Cselédek nyújtózkodnak a paloták előtt. A harmatos fákon veréb csiripel. A város fölött galambok kerengnek. A fecske apró köröket csapva kezdi a légyvadászatot.

A szénában alkalmas jó vackom volt. Más szolgák is háltak ottan, de nem háborgatott csak egynéhány szűnyog.

Letisztogattam magamról a szénaszálakat. A sarumról, amennyire lehetett, levergettem a port. Elkedvetlenedve láttam, hogy oldalt kifeslett. A rabszolgák nyáron mezítláb járnak. Ilyen szép sarut, mint az enyém, erre nem is látni. Ha lepusztul a lábamról, vajon mezítláb kell-e járnom Emőke előtt?

Megmosdottam. A hajamat is elrendeztem, fésű nélkül, ahogyan lehetett. Aztán a kapuba álltam. Gondoltam: ha a gazda fölkel, hívat majd.

Hát csakugyan: egy óra múlván szólítanak a szolgák:

- Hé, görög! Be az úr elé.

A család az emeleti verandán ült. Tej, vaj, szalonna, égett bor állott az asztalon. Emőke a két gyermek mellett. Ott volt Dzsidszia is, s egy horgas orrú vénlány rab, piros selyemkabátban.

Mindezt egy pillantással láttam, mikor beléptem. Meghajoltam. Az ajtó mellett maradtam, és lesütöttem a szememet, mint rabnak illik az ura előtt.

- Mi van a kezében? - szólított meg Csáth.

- A pénzem.

S előreléptem: odanyújtottam neki.

- Aranyak - bámult el Csáth. - Hát ilyen, gazdag vagy te?

- Priszkosz megengedte, hogy ezt a szót is ösmerjem: *enyém*. Itt tudom, más a szokás.

- Apám - szólt Emőke hevesen -, ezt a pénzt Rika nagyasszony adta ennek a görögnek.

- Bánom is én - felelte Csáth vígan -, rabnak nem jó, ha pénze van.

- Ami a rabé, a gazdájáé az - szólt az anya is.

Visszavonultam az ajtó mellé.

- Gondolkodtam azon, amit mondtál - kezdte a gazda -, hát a rómaiaknál furcsa az a szokás, hogy tanítót állítanak a gyerekek mellé.

Illedelem szerint igennel vagy nemmel kellett volna felelnem, de mit illedelmeskedjek én az ilyen barbárnak, aki lóhúst eszik, és elzsebeli a szegény rabnak az erszénykáját?

- Az ember csak neveléssel válik emberré - feleltem a tekintetemet fölemelve -, a két fiúcska eszesnek látszik.

- De hát mi az isten fekete csudájára taníttassuk őket?

- Először is a betűkre, uram. A betű a kulcsa a szellemi kincstárnak.

- „Szellemi kincstár?” Mi az a „szellemi kincstár”?

- A lélek gazdagsága, uram. Sok ezer ember gondolata, tudása, okossága vagy emléke, ami mind meg van gyűjtve a könyvekben, az évek sok elmúlt százai óta.

- Hát olvasásra tanítanád őket?

- Írásra és olvasásra, ha parancsolod, uram.

- Bolond vagy, te legény! Hát nem látod, hogy én gazdag ember vagyok? Annyi íródeákot fogadok, amennyit akarok. Hát minek tudjak én írni vagy a fiam?

Hogy ezt bosszúsan és igazának bizonyosságával mondta, nem mertem ellenkezni.

- Hát akkor matematikára.

- Mi az isten fekete csudája az?

- A számolás tudománya, uram.

- Hát az mire való? Én sose olvastam meg a barmaimat, mégis meglátom, ha lovam vagy tehenem hiányzik. Az aprójószág hol több, hol kevesebb. Mit számolgassuk? Arra való a kulcsár: tartsa észben, az! Hát még mit tanítanál?

- Geográfiát, históriát, filozófiát... - rebegtem aggodalmasan -, mindent, amit parancsolsz, uram.

- Ne beszélj énvelem görögül. Hunul beszélj.

- A geográfia a földnek ismerete, uram. Okos embernek jó ismernie az országokat, hegyeket, vizeket; hol milyen nép lakik? milyenek a városok? merre vannak bányák, püspökségek, hegyi átjárók, várak? hol milyen ipar dívik s más efféle.

- Ez már jó tudomány - bólintott elgondolkodva -, de ez se való gyereknek. Ez csak királynak való. A király oda viszi a népét, ahova ő akarja. A fő az, hogy a nép füves helyen legyen, folyóvíz mellett. Hát még mi tudományt ajánlasz?

- A históriát, vagyis történelmet. Az arról szól, uram, hogy akik előttünk éltek, miféle emberek voltak, kik voltak a királyaik és vezéreik. Miféle küzdelmekkel éltek? hogy erősödtek? hogy gyöngültek? hogy okosodtak a maguk szerencsétlenségein?

Csáth a fejét rázta.

- Ez a regösök dolga - mondotta - meg a hegedősöké. A fiaim nem szorultak arra, hogy tanulják ezt. Ha éppen effélék hallgatására van kedvük, hívatnak regöst, hegedöst: elmondatják. Hát még?

Már elfűtött a meleg.

- A filozófia, vagyis a bölcsesség tudománya - mondtam búsan -, a hét görög bölcs élete és tanításai. Különösen Arisztotelész, Epiktétosz, Plató és Szokratész...

Csáth legyintett:

- Vigye el őket a görög ördög! Én nem tanultam könyves bölcsességet, mégis okos ember vagyok. A fiaim se lesznek alábbvalók.

Nem mertem többet szólni.

Szinte elbágyadtam a szerencsétlenségtől, hogy nem a ház belsejében alkalmaznak szolgálatra.

A házat a tej illata töltötte be.

Emőke rám se nézett. Szomorú voltam.

Csáth felhajtott egy ezüstpoharat: bizonyosan égett bort ivott belőle.

- Hát - mondotta végre - majd meglátjuk, mire használhatlak. Ideiglen az lesz a dolgod, hogy engem kísérgetsz. Menj.

Megkönnyebbülten lélegzettem. Hát mégse löknek a lovak mellé! Csáth mégiscsak különbnek tart a többinél.

Meghajoltam, s úgy hátráltam ki, mintha a császár bocsátott volna utamra. A horgas orrú vénleány rab utolért a folyosón. Meglökött, és megvetően nézett rám:

- Neveletlen barom!

Elámulok:

- Miért?

- Bejössz: nem köszönsz. Kimégy: nem köszönsz. Csudálom, hogy az úr pofon nem csapott.

Negyedóra múlván kilépett Csáth. Már akkor ott állt a lova felszerszámozva.

- Szerencsés jó reggelt adjon az Isten - bólongtak a szolgák -, kedves egészségedre válják az éccakai nyugalom!

Csáth körületekintett:

- Még egy lovat. A Füst itthon van-e?

- Nincs, uram - felelte a lovász -, kieresztettem a ménésbe. Iszen...

- Hát akkor az öreg Balkánt.

- Nyergesen?

- Nem.

Elővezették a másik lovat. Se nyereg, se pokróc rajta, se kengyel. Csáth intett, hogy üljen fel. S megindult. Én utána.

Végigporoszkáltunk a hosszú utcán. Mindenfelől köszöntek neki. Ő csak a kezét emelte a süvegéhez.

Egyszer aztán hátrakiált:

- Zéta!

S lépésre lassította a paripáját. Melléje siettem.

- Jártál te az uraddal a császári palotába?

- Sokszor, uram, szinte mindennaposan.

- Beszélj valamit róluk, hogy miféle emberek azok.

- Úgy tudom, uram: jártál ott követségben. Ezelőtt három évvel jártál ottan, mikor hatezer font aranyat vettetek a császáron.

- Igaz. De hazugság ott minden szó, fiam, és színeskedés minden mozdulat. A becsületes színt úgy öltik magukra, mint az ünnepi ruhát. Én a hétköznapi pofájokról szeretnék hallani valamit. Beszélj.

Elmondtam neki, hogy, Theodóziusz gyöngé, gyámoltalan ember. A nénje kormányoz voltaképpen, de az meg egynehány tanácsosnak az eszével. Már láttam, hogy társalkodóképpen járat maga mellett. A beszélgetés szünetében aztán a magam ügyéről is szóltam neki:

- Engedd meg, uram, hogy valamit mondjak, ami nem a beszédünkhöz tartozik. Mikor kijöttem tőled, uram, a cseléded figyelmeztetett, hogy nem köszönök. Hát én ezért bocsánatot kérek tőled, uram. Nem tudtam a szokást. Nálunk a rabszolga nem szólhat, csak ha az ura kérdezi.

- Nem baj - legyintett jóságosan.

Kiérkeztünk a ménéshez. Ott egy alacsony, deres paripát választott ki. Az volt a Füst. Azon kellett járnom. Mert Csáth nem engedhette, hogy a szolgálja olyan magasan üljön, mint ő.

Visszatéret Csáth megállt a kapuban, és ideadta a süvegét.

- Vidd be - szuszogta -, és kérd el a feleségetől a *palotait*.

Hát benyargaltam, és fölfutottam az emeletre.

A folyosón Emőke jött velem szembe. Látogatóra volt öltözködve: fehér ruha, piros saru, fátyol a haján. A kezében lovaglívessző.

Amint meglátott, szinte megrohant, és haragos szemmel susoltta:

- Hogy kerültél ide? Miért jöttél vissza?

A ruhájából az a finom illat áramlott reám, amelyet Rika királyné palotájából ismertem.

S nézett rám kimeredt szemmel, mint a dühös macska.

Én csak lehedeztem. Nem tudtam, mit feleljek.

Megragadta a karomat, és betolt, szinte belökött egy félig nyitott ajtón át a szobába.

Az ruhásszoba volt. A falakon körös-körül prémek lógtak. A szoba közepén asztal és szék. Három rend római páncél is állott ottan egy rúdon.

- Miért jöttél vissza? - ismételte haragosan.

S olyan közel hajolt hozzám, hogy az orra csaknem érintette az orromat: mintha a szememből várná a feleletet. A szívem malomként döbögött. Elszántan feleltem:

- Akartam.

- Akartad? Te magad akartad?

- Én magam.

- De hát miért? Szabad voltál te. Apám azt mondja, hogy Priszkosz ajándékozott neki. Mért vagy rab?

- Én magam vettem magamat rabbá. Tudd meg, kisasszonyom: elszöktem Priszkosztól. Levelet írtam az ő nevében. Mindez csak azért, hogy visszajöhessenek.

A leány nézett rám merően, szigorún.

- Nem értelek. Miért cselekedted?

- Csupán azért - feleltem a keblemre nyúlva -, hogy megtudjam: te adtad-e nekem ezt a rózsát.

Bámulva, a szemöldökét összevonva nézett a rózsára.

Aztán megint az arcomra fagyott a szeme:

- Nem.

És kisietett a szobából.

Én is kitámolyogtam. A világ összezavarodott a fejemben.

A következő napokon még erősebb sajtó alá került az érzékenységem.

A cselédek egykedvűen fogadtak. Megszokták, hogy a foglyok váltakoznak az udvaron. Legfeljebb ha annyi érdekelte őket, hogy előkelő származású vagyok-e, és hogy várok-e váltságot.

Amint megtudták, hogy apám mezítláb jár, és hogy soha senkinek eszébe nem jut az én kiváltásom, megvetően néztek reám. Ilyen megjegyzéseket hallottam:

- A kezed ugyan uras. No, majd itt megvastagodik.

A másik:

- A haját szagosítja ez. Kopi, gondoskodjál reggel mandulatej mosdóvizről.

Az említett Kopi vízfordó és tűzőr mindenestül volt. A vizet csak az udvarról hordta a konyhába, a lajtól, a szakácsasszony keze alá.

A harmadik:

- Ugye, te nem háltál otthon selyemágyon? Itt azt is meg kell szoknod.

És röhögtek.

- Embertársaim - kérleltem őket -, mindenkor örülök, ha vidámultok rajtam. Csak ne rosszakarattal tréfálkozzatok velem, ne gonoszul. Szolgája vagyok az uramnak, de nektek is szolgátok leszek, ha türelemmel néztek reám.

Egy percre elhallgattak. Azután a vízfordó szólalt meg először (akinek mindig tréfára állt a bajusza):

- Olyan urasan beszélsz, mint valami gyiák. Te talán a rovást is érted?

- Tud ez mindent - szólt közbe a horgas orrú cseléd -, ahogy az úrnak elmondta, hogy mit tud, csuda volt, de köszönni mégse tudott.

Erre megint vidámkodtak rajtam.

De a durva tréfálkozás csak akkor vált gyűlöletté, mikor azt látták, hogy engem Csáth magával hordoz. Napokig nem szólt hozzám egyik se. Ha köszöntem, nem feleltek. Ha feljűk mentem, elfordultak.

Egyszer, mikor ebédre ülök közéjük, Rába asszony, a szakácsné csodálkozva szól:

- Minek jössz te ide? Azt hallottam, hogy ma az úrral ebédelsz!

- Kutyanak ott a helye a gazda asztala körül - mondta Uzura, az ajtónálló.

- Érti ez a hízelgést - fűzte tovább Karacs, egy horpadt képű fekete kazár -, úgy hajlong az úr előtt, mint valami római szenátor.

Hallgattam. Nem állok szóba velük - gondoltam -, a műveletlen emberek olyanok, mint az ebek: nem tűrik az idegent, amíg meg nem szokják.

De a szakácsasszony feje fölött mégse nézhettem el: ő mérte ki a tányérba az ételemet. Hát akármilyen morcos volt is irántam, mindig szóltam neki egy-két jó szót. Amit adott, megköszöntem.

Akkor aztán reá is repültek a nyilak.

- Csak a javát neki, Rába néni - kiáltotta Zuzura -, mert igen szépen köszön! Holnap már kezét is csókol.

- Elveszi Rábát feleségül! - rikkantott Kopi.

Kacagtak. Rába asszony koros volt már, bajuszos, férfihangú, és legalábbis másfél mázsás. Kopinak a szavát napokig röhögték.

Persze Rába asszony még görbábban nézett reám, s bizony nem volt érdemes megköszönnöm, amit adott.

De azért megköszöntem.

- Beszélhettek, amit akartok - mondtam -, én nem az ételt köszönöm meg, hanem a fáradságát. Az ételt a gazda adja, Rába asszony pedig foglalkozik velem akaratlanul is. Én ezt megköszönöm neki, ha elfogadja, ha nem.

Lehet, hogy urak is olvassák e bús soraimat, s talán csodálkoznak azon, hogy nem hagytam ott őket, vagy hogy másképpen nem segítettem magamon. De haj, nem volt az soha a nyomorúság láncán, aki nem tudja, hogy enni nemcsak *szokás*, hanem *kénytelenség* is. Az ínséges megeszti a fakérget is, és megissza a pocsolyavizet is. S hogy a bibliai tékozló fiú egy vályúból evett a disznókkal, azon én nem csodálkozom.

A mai eszemmel bezzeg tudom már, hogy velük kellett volna figuráznom magamon. Ha tréfáltak rám, tódítanom kellett volna a tréfájukat, s akkor minden nyíluk lehull előttem. De a lelkem úgy meg volt akkor törve, hogy csak vonaglottam, mint a bottal összevert kígyó. Minden fájt, még az ostoba szó is.

Hallgattam hát, s félrevonultam. Kiültem a küszöbre, sánta Kopi mellé, aki utolsó szolga volt a háznál, s akire nem tudtam haragudni. Látszott rajta, hogy a tréfákozás nem gonoszsága neki, hanem csak mulatsága.

Eb nem volt önáluk, mert az egyik gyermeket megharapta egyszer valamelyik kutya, s akkor Csáth minden kutyáját megölette. A konyha előtt baromfiak tanyáztak. Azok között szemembe ötlött egy nyomorék lábú fekete tyúk. Még csirke korában rálépett valaki a lábára, s úgy maradt a nyomorult. Persze nem ölték meg, de tán különben se került volna soha nyársra, a színe miatt. A fekete csirkét oda szokták adni a táltosoknak. Az persze, hogy sánta volt, oda se kellett.

Hát mondom: ahogy ott eddegéltem a küszöbön, megállt a szemem azon a szegény kis tollas állaton. Rút volt és szomorú. A szeme szinte szüntelenül rémületre volt kikerekedve. A taraja halavány. Azért vonta magára a figyelmemet, mert azt láttam, hogy minden tyúk vágja. Ha kivetnek valamit a konyhából, s őt is odahajtja az éhség a többi közé, hol az egyik, hol a másik csíp rajta. Néha szinte sikolt szegény a fájdalomtól.

De hát azért csak megvan. Mindig egyedül, mindig szomorúan, gondolkodón. A többi tyúk elszéled az istállók köré: vidáman kapirgálnak. Az az egy ott marad magányosan a konyha közelében. Csak akkor rebben meg, ha ember közelít feléje. Olyankor ijedten sántikál tovább. Fél mindenkitől.

Milyen furcsa, gondoltam: az állatok között is van gyűlölt és üldözött, egyedül élő, némán szenvedő.

Dobtam neki a kenyereimből.

Eleinte meg-megrebbent minden dobásomtól. A szemén látszott, hogy azt hiszi, kövel dobálom. Néhány nap múlva azonban elmúlt az ijedtsége: egyre közelebb bátorzkodott.

Már látszott a szemén némi bizalom. Már tudta, hogy tőlem csak jót várhat.

S míg a többi cselédtársam odabent beszélgetve evett, én azzal a tyúkkal társalogtam.

- Gyere, kis tollas ördög, ne félj. Nesze! Hopp: kapd föl!

Nem telt bele hét, a tyúk a kezemből evett. Annyira ismert, hogy mikor kiültem a küszöbre, egyenesen hozzám bicegett. Mellém állt. A szavaimra káricálással felelt. Okosan és félelem nélkül nézett reám. Még később az ölembe is beleült, és engedte, hogy simogassam, pedig a madárféle nem szereti, ha simogatják.

Az a tyúk aztán annyira szeretett engem, hogy reggelenkint mindig ott találtam magam mellett. Ült az ágyam alatt, és várta az ébredésemet.

Elmúlt a nyár.

A sátorok városa megváltozott. Minden sátor mellett szénaboglya, szalmakazal. A kazlak közé lóállást igazítottak. Oldalt vesszőfonás és semmi egyéb. Csak épp hogy az északi és keleti szél ne fújja a lovat. Még a sátorok is úgy álltak, hogy védjék a lovakat a szelektől.

Akkor aztán már a sátorokra is több került. A sátornyílást mindenütt lóbőr vagy tehénbőr lógta be. Nappal félreakasztották; éjjelre lebocsátották.

Az emberek is megváltoztak. A lobogós ing és gatya bozontos bőrruha alá került. Farkasbőr, medvebőr, szarvasbőr, borjúbőr, de mind szőrösen. A könnyű posztósüveg helyét is tornyos prémsüveg váltotta föl. A közrendi embereké bárányprémből való, a jó módúaké rókaprém, hódprém. Atila süvege oroszlánsörényből készült. A fővezér és más előkelők medvekucsmát tettek föl. A gazdám is medvekucsmát viselt.

Csupán a rabszolgák jártak tovább is hajadonfőtt.

Én még mindig csatlósa voltam Csáthnak. Az istállóban való alvást megszoktam. Nehezen törődtem belé, s könnyeztem is néha miatta, de mikor az idő hidegre fordult, az állatok melege enyhítette az állapotomat.

Emőkét mindennap láttam. Rám se nézett. Csak néha, mikor tanúk nélkül találkoztunk, szólt egy-két szót hozzám, félvállról, hidegen, de mégiscsak szólott.

Egyszer azt kérdezte, hogy meg vagyok-e elégedve a sorsommal.

- Kisasszonyom - sóhajtottam -, én vagyok a föld legszerencsésebb boldogtalanja.

Az következett volna, hogy megkérdezze, miért mondom magamat szerencsésnek, és miért boldogtalanak. De ő ehelyett csak vállat vont:

- Késő bánat.

- Ha téged látlok - feleltem -, nem bánok én semmit.

- Tudod-e - mondotta fenyegetően -, hogy az életeddel játszol, *semmiért*?

- Neked semmi, nekem mindenem.

Haragos szemmel fordult el és ment tovább.

Egyszer a kert felől való ablakon könyökölt. Szürke őszi est volt. A hold akkor kelt. Arra mentem, és köszöntem neki:

- Jó estét kíván a *te rabszolgád*.

Rám nézett. Az arca nyugodt volt. Megálltam egy percre, hogy talán mond valamit, de nem mondott semmit. S nekem tovább kellett mennem, mert a szolgák megláthatták volna, hogy a kisasszony beszélget velem.

Egyszer meg ott ültem búsan az ajtó előtt. Annyira elmélyedtem a gondolataimban, hogy nem is figyeltem arra, kik járnak mellettem. Csak akkor pillantottam föl, mikor már ott állt, s a ruhája illata megérintett.

Vadmacskából készült prémköntös volt rajta. A fején ugyanolyan süveg.

A lovát várta.

Fölkeltem és meghajoltam.

Akkor szólt:

- Egészséges vagy-e?

- Köszönöm - bókkoltam -, lélegző halott vagyok.

Többet nem beszéltünk.

Pedig én, amikor csak lehetett, mindig kerestem a fonalat, amely bevihetne a házba. A gyermekeknek szüntelen kedveskedtem: hol játékot csináltam nekik, hol virágot vagy gyümölcsöt vittem be. Csakhogy a többi rab éppúgy kedveskedett nekik, s a nők jobban értik a csirkenyelvet. Nő rabszolga pedig volt ott tíz is.

Csáhtal lehetett beszélmem, hiszen azért is tartott maga mellett, hogy gyönyörködjék bennem, mint valami köszörült kőben. Az ő rabja vagyok, tehát a műveltségem is az ő műveltsége. Hordozott magával, mint ahogy a láncait, gyűrűit viselte. Érezte, hogy érték vagyok, csak azt nem tudta, hogyan lehetne aranyra váltania.

Én hát kedves kutyája lettem. A rabszolgák látták, hogy nem rúg el magától, hát ők is más szemmel néztek már. Ha valami kérnivalójuk volt, rám bízta, s én ügyesen bele tudtam szőni a beszédembe a kívánságaikat. De a magam ügyeiben ostoba voltam és szerencsétlen. Hiába példálóztam neki, hogy az ebédlőjében nem okos rendben függenek a szőnyegek, hogy a kincseit, fegyvereit velem tisztíttassa. Megkérdezte, hogyan gondolom, aztán megtanított velem másvalamelyik cselédjét.

Látszott rajta, hogy igen alkalmas csatlósnak tekint, s hogy minden tudomány érdekli. Bárhová ment, kísérem kellett őt hajadonfőtt, nyergetlen lovon, és beszélmem kellett neki akármiről.

Elképzelhetetlenül tudatlan ember volt. Néha, mikor azt gondoltam, hogy ért, olyant kérdezett, hogy alig bírtam a kacagásomat elnyeljesni.

A tudatlansága arra vitt, hogy magam koholjak olykor tudományos tételeket, soha meg nem történt történelmet, nem létező országok és népek leírását.

Ő mind elhitte. A kutyafejű emberek, a fejetlen emberek, az egy lábúak neki mind hihetők voltak.

De ez tartotta bennem az életet, a lelki fensőségnek ez a folytonos érzése. Máskülönben megölt volna a szomorúság.

Különösen búsított, hogy a ruhám szakadozik.

Nem annyira a hidegtől féltem, mint inkább Emőke látásától.

Az udvari rabszolgák - vagy ahogy ők mondják: *külső rabok* - mind hajadonfőtt és rongyos, piszkos ruhában jártak. A ruhát olykor csak a szíj tartotta össze a derekukon. Csak néha mosdottak és fésülködtek. A hajuk, szakálluk mindig torzas-borzas volt.

Én időnként megmostam magam a ruháimat, s megvarrtam, ha elszakadt. Rendesen mosdottam és fésülködtem. De még mindig a római ruha volt rajtam, és a sarum annyira szétfeslett, hogy pirulva néztem a lábamra.

Már szégyenkeztem Emőke előtt. Ha jönni láttam, elbújtam előle, vagy hátat fordítottam. Reszkettem egy pillantásáért, s mégis kerültem, hogy ne lásson.

Mikor az első hó leesett, dideregve lovagoltam a gazdám mellett. A kezem kék volt, s az orrom vörös. Érezhette, hogy erőltetve jön belőlem a szó.

- Ördög a bőrödbe! - koffogott rám. - Mit vacogsz, mit dideregsz? Mért nem kérsz ruhát Csokonától? Hiszen meggebedsz ebben a hidegben.

- Ó, uram - feleltem búsan -, az öreg Csokona olyan ronda ruhákat osztott széjjel, hogy attól tartottam, ha felveszem magamra, megszólnak téged a ruhám miatt.

Csáth dühösen csapott a kardjára:

- Ki mer énrólam rosszat beszélni? Senki se jártatja a rabját selyemben!

Mégis, mikor hazaérkeztünk, Csáth fölhítt, és maga szórta szét a ruháit, hogy válasszon belőlük reám valót.

Már régen óhajtkoztam, hogy hun ruhám legyen. Hun akartam lenni Ha hun vagyok, egy lépéssel közelebb vagyok Emőkéhez. De máskülönben is tetszett már nekem a hun viselet: a fehér ing, gatya, sastollas süveg, a lóháton járás. Csak az őszi viselet nem tetszett még. Az emberek olyanok, mintha valami rokonságban volnának az állatokkal; lovon ülő medvék.

Csáth sok fújás és káromkodás között kiválasztott egy rókabőr nadrágot, farkasbőr köntöst és borjúbőr csizmát.

Az asszony pörölt vele.

- Megbolondultál-e - mondotta -, hogy jó ruhát adsz ennek a rabnak?

- Csiba! - mordult rá Csáth olyan hangon, aminőt úri körökben nemigen hallottam.

Az asszony elkotródott.

A ruha csakugyan díszes volt. A köntöst oroszlánkörmös aranyláncok fogták össze. Persze azokat Csáth lemetélte, s nekem apró szíjakat adott. De azért szép köntös volt. Csak oldalt látszott valamelyes kis molyrágás. A nadrágnak se volt más hibája, csak egy kis kopás hátul, de azt a köntös eltakarta.

- Uram - hálálkodtam farizeusképpel -, nem érdemlem én ezt, talán hitványabb ruha is akad itten.

- Ennél hitványabb nem akad - morgotta. - Süveget is adnék, de akkor úrnak néznek, hát azt nem adok. Hanem ha fázik a fejed, kösd be kendővel, mint a többi.

De a ruháért szívem szavával hálálkodtam. Ha meglát Emőke! - ez volt a legnagyobb örömem.

Bezzeg leestem hamar az egemből! Mikor a ruhát fölpróbáltam, akkor láttam, hogy Csáth sokkal szélesebb és magasabb testű, mint én. Bő volt minden. Úgy álltam a köntösben, mint a két lábra emelkedő medve. Szíjjal kötöttem aztán át a derekamat.

A nőcselédek kacagtak, mikor az öltözőből kimásztam. Maga Csáth is röhögött. Előkiáltotta a házbelieket is. Az asszony is nevetett. De csak Emőke ne nevetett volna!

Erőlködtem, hogy én is nevessek, de a szememet előntötte a könny. Szerettem volna leszórni az állatbőrt, s elbujdosni a világba. De a határszéli keresztre még emlékeztem.

- Uram - szólaltam meg egyszer, hogy jókedvében láttam -, annyi a szűcs a táborban, nem lehetne ezen a ruhán igazítani?

- Hova gondolsz - ütközött a szavamba -, azt véled-e, hogy én minden esztendőben más és más ruhát adok? Nőhetsz, vastagodhatsz: holtodiglan viseled ezt, görög.

Mikor aztán a tél megszigorodott, akkor láttam, hogy miért viselnek a hunok szőrös ruhát. Hát bizony nem egyébért, hanem hogy szőrrel befelé fordíthassák.

Tűz mindig égdegél a sátorban, de csak főzésre-sütésre való az. Az emberek künn csoportoznak télidőben is. A lovakon is takaró. Ha csikorgós az idő, kesztyűt is öltenek. A süveget levonják a fülükre. Nincs olyan hidege a télnek, amely a prémes ruhát által bírná járni.

De télen a nők is más ruhában járnak. Az úri nők fejéről a fátyol eltűnt. Prémes süveget viselnek ők is. Csizmájuk puha nyúlőr vagy macskabőr, térden fölül érő. Köntösük olyan, mint a férfiaké, csakhogy hosszabb és finomabb. És hát a ruhájuk belső préme nyest- és menyétprémek.

Az én hajam megnőtt, vállig ért már. Száraz hidegben nem is igen fáztam, de mikor hó esett, jéggé fagyott olykor a hajamon.

A befordított prémes ruha azonban kellemesen melegített.

Atillához majdnem minden héten érkezett valami követség. Néha királyok is jöttek látogatóba. Persze nem olyan márványkirályok, mint a római császárok, hanem zsíros képű barbár királyok, akik sátorban laknak, s fél mázsa aranyat zörgetnek magukon. Műveletlenek, de méltóságosak. A puhaságot nem ismerik, hát nem is keresik. Atillát maguk vállalják feljebbvalójuknak.

Hát olyankor, mikor királyi látogató érkezett, nagy zengő-bongó vacsora volt a palotában, s reggel felé az uramat többnyire másodmagammal vezettem haza. A hunok veszettül ittak. Azt mondják: néha Atilla maga is jókedvű volt.

Lakodalom is zajlott, hat is olykor egy nap. A nép muzsika mellett táncolt és ivott. Egyszer nálunk is azt beszéltek a szolgák, hogy Emőke férjhez megyen, s hogy Aladár királyfi veszi el. De nem lett belőle semmi. A királyfi egy közrendű hunnak a leányát vette feleségül. Láttam a leányt. Nem volt olyan szép, mint Emőke.

Azokat a napokat sem kívánom vissza.

Akkor már, ha ebédre ment a gazdám Atillához, nem ácsorogtam a palota előtt. Tudtam, hogy napnyugta előtt nem tér haza. Ha pedig a fővezérnél ebédel, akkor csak éjfél felé kell eléje mennem. Hát az olyan délutánokon betelepедtem a konyhába.

Széles, nagy tűzhely volt ott az egyik sarokban, üstök és kondérok forralására való, alig arasznyi magas. Nagy hasábfákkal tüzeltek ott télen, s délutánonként jó volt ott ülni a meleg kövön, s bámulni a tüzet.

A téli hosszú estéken néha tízen is ültünk a tűz körül. Csikósok, gulyások is, akik behúzódtak az állatokkal együtt a mezőről, hun nemzetbeli szabad szolgák meg én és Csokona, az öreg kulcsár. Néztük a tüzet. A hunoknak valami áhítatos mulatsága az. Nyári estéken is tüzet raknak a mezőn, és bámulják álmatag szemmel.

Egyszer magam ültem ott. A nők mostak aznap, s a padláson terítgettek. Az idő napalkonyat felé járt, s künn dara esett.

A konyhába benyitott Dzsidszia, és rám villantotta fekete, mosolygó két szemét.

- Zéta bácsi - prütyögte -, örülök, hogy itt találalak.

Leült mellém, s a kezét a parázs fölé nyújtotta:

- Olyan ritkán találkozhatunk - csevegett tovább -, pedig sokat szeretnék veled beszélni. Mert az én anyám is római alattvaló volt, és gondolnád-e azt, hogy én már tizennégy éves vagyok?

Nem gondoltam. De nem is érdekelt.

A leány nem látszott tizenhárom évesnek se. Semmi leányi nem volt rajta: mintha szoknyában járó fiú volna, száraz képű és kedvetlen. De ha engem látott, mindig mosolygott és köszönt. Nem szerettem. Ha ő nem volna a világon, talán rám bíznák a gyermekeket!

- Mert onnan számítjuk - folytatta -, hogy a kisasszony akkor született, amikor Átillát fejedelemmé választották. Én meg utána két évre. Nézd ezt a menyétbélésű kabátkát: alig kopottas, ma adta a kisasszonyom.

Fölkelt, és ivott a cselédek korsójából. Azután ismét letelepedett, valamivel közelebb, s úgy ült, hogy szembefordult velem. Emőkének a múlt heti kabátja volt rajta, de a lába szára meztelen, s vörös a hidegtől.

- A gyermekek alszanak - csevegett jókedvűen -, a kisasszony a palotában van. Táncolnak ma.

Aztán nem tudom, még miket beszélt. A szeme szüntelen rajtam bolygott. Egyszer megint közelebb ült, és hozzám hajolt, mintha a vállamra akarná hajtani a fejét.

- Eredj innen - mordultam reá.

Ijedten kelt föl, és zavarodottan veregette a ruhájáról a hamut. Aztán szomorúan tekintett reám. Sőhajtott.

És kiszégyenkedett a konyhából.

Egy decemberi délelőttön görög köntösű lovasok állítanak be az udvarunkba. Az egyikben megismerem Vigilásznak a betegágyban nőtt fiát, a másikban Nómusz patríciust, aki a császárhoz szokott járni.

Csáth aludt még akkor. Én a kapu eresze alatt guggoltam. Nagy szemű hópihék szállongtak.

Ahogy a görögöket megláttam, egyszerre elfűtött a meleg: szentséges Isten, ha Prizkosz belép!... Megöl a szégyen!

Három szolgál is volt velük meg egy tolmács. Valamennyiüket ismertem látásból.

- Itthon-e a gazda? - kérdezte a tolmács hunul.

- Itthon - feleltem szintén hunul.

És csodálkoztam, hogy nem ismernek reám.

Egy cseléd bejelentette őket. Fölmentek. Ajándékot vittek egy kis ládában, s körülbelül negyedóráig időztek Csáthnál.

Én csak főttem a kapu alatt, főttem, kábuldoztam.

Végre megszólítottam az egyik szolgát görögül:

- Vagytok-e sokan?

- Vagyunk jócskán - felelte meglepődve.

- Micsoda urak jöttek?

- Anatóliusz úr és Námusz úr meg egy írástudó meg a tolmács.

- Makszimosz úr nem jött el?

- Nem.

- Hát Prizkosz úr?

- Ő se.

Megkönnyebbülten lélegzettem. Egyszerre megegyenesült a derekam. Vallató hangon folytattam:

- Hát Krizafiosz úrnak a feje?

- Krizafiosz úrnak a feje?

- Az: a feje. Hol a feje?

- Hol volna? A nyakán.

- Akkor baj lesz.

- Ahol arany van, nincs baj. Hoztunk. Három láda arany van velünk. Talán csak fölér egy embernek a fejével?

Azután ők kérdezősködtek, hogy ki vagyok. Pedig gyakran láthattak Konstantinápolyban.

A ruhám változtatott-e el, vagy hogy a bajuszom és szakállam az utóbbi hónapokban erősen kimohodzott, nem tudom. Elhárítottam a kíváncsiságukat:

- Most nincs időm: hosszú lenne elbeszélnem a történetemet. Majd alkalommal.

Alighogy eltávoznak, hívat a gazdám, hogy fussak át a királyi palotába, szóljak Konstantinosz ravónak: jöjjön át mindjárt.

Látom, hogy levél van az asztalán, s még a pecsét sincs feltörve.

No, énbennem is megszeppen a *hogya vagy*.

- Uram - készségeskedek -, ha kívánod, hogy elolvassam a levelet...

- Nem - feleli hidegen -, ezt Priszkosz küldi. Hátha rólad is van benne szó.

Fordultam. Tértem vissza a ravóval.

- Uram - könyörögtem neki az úton -, ha rólam is van szó a levélben, hagyd ki, kérlek. Emberek vagyunk...

- Bajos, bajos - mondotta a fejét rázva -, a gazdád mással is elolvastatja a levelet: lehetetlen.

No, kutyául voltam.

- Maradj te is - intett vissza a fejével a gazdám -, hátha olyasmi van a levélben, amire a te magyarázatod is kellő.

Fölszakította a levelet, s odaadta Konstantinosznak:

- Olvasd.

Az a Konstantinosz római eredetű ember volt. Ösztövére kis barna legény, de eszes, mint a kígyó, és hideg, mint a teknősbéka. Még Aéciusz ajándékozta Atillának.

Végigpillantott a levélen, s olvasta a görög szavakat hunul:

Tisztelt Uram.

Kívánok neked minden jót Istentől. Azért háborgatlak ezen alázatos írásommal, mert az én kedves szolgálóm, Zéta, elhagyott engem, és hozzátok utazott. Mind e napig vissza nem tért.

Én ezt a fiút gyermekkorától fogva neveltem s tanítottam. Az volt vele a célom, hogy a császári palotában szerzek neki hivatalt, amit meg is érdemel, mert az elméje kitűnő, s becsületessége páratlan.

De annak a szerencsétlen fiúnak valami megzavarta az eszét. Elszökött tőlem, s most valahol Átilla országában kóborol.

Kérlek, kerestessd őt meg, és küldd vissza ezekkel a követekkel. Ha pedig valaki elfogta volna, s rabságban sínylődne, izend meg: kinél van, s hogy mennyiért válthatom ki. Ha nem nagy a váltság, mindent megteszek érte, amit csak tehetek.

A követek egy aranyozott ezüstből való vázát visznek neked. Az én csekély ajándékom ez.

Fogadd szívesen.

*Tisztelő szolgáló:
Priszkosz rhetor*

Csáth elkerekült szemmel nézett rám. A felesége a vázát forgatta az ablaknál. Emőke végighallgatta a levelet, és átfutott a másik szobába.

- Nem értem - mordult meg Csáth -, nem értem. Olvasd még egyszer, ravó.

A ravó megint elkezdte elejéről:

- *Tisztelt Uram.*

- Nem értem! - bosszankodott Csáth, s vonogatta bozontos szemöldökét. A mellében mintha szélvész volna belezárva, úgy fuvalt az orrán át.

- Avagy nem Priszkosz maga ajándékozott-e téged nekem? Hiszen levelet is írt! Hé, anyjuk, keresd csak elő azt a levelet! Vékony, sárgás, kislejt. Ott van a gerenda alatt az öregházba.

Az asszony is gyanakvón nézett, és sietten csoszogott el a levélért. Hallottam a padló halk ropogását a szomszéd szobában. No, kutyám: itt se be, se ki!

- Uram - szólaltam meg, mintha valami nagy kő alá szorultán szólanék -, vallomással tartozom neked. Azt a levelet nem Priszkosz írta, nem: én írtam.

Csáth rám meredt:

- Te írtad?

- Én.

- Hát az a levél hamis volt?

- Nem tagadom.

Elfelejtettem, hogy barbárral beszélek, s nem művelt emberrel.

Csáthban egyszerre megdőlt az állat. Nem várt magyarázatot. Csak azt látta, meg mertem csalni.

Fölkapta a széket.

- Gazember! - ordította olyan hangon, hogy a faház reszketett belé. - Hej, kutya gazember!...

És megfordította a széket a feje fölé.

Én csak a karomat emelhettem föl védelmemre. De a rettenetes csapástól a karom leroppant, lelettyent - eltört. A szék is eltört. Csáth kezében csak a székláb maradt.

Azzal is úgy sújtott föbe, hogy világomat veszítve terültem el a szőnyegen.

Mikor felocsúdtam, látom, hogy szoknyák lógnak a szögön: a szakácsasszony kamrájában vagyok.

Nők állnak körül. Az egyik az ágy lábára borulva sírdogál.

Megismertem, hogy Dzsidszia.

A többi nő arca is könnyes volt. Azt gondolták, hogy meghaltam.

De amint megmozdult a szemem, ők is megmozdultak.

- Él - rikoltotta Rába asszony -, vizet hozzatok!

Lehúzta rólam a köntöst, és az ölébe fogta a fejemet. Mostak.

Hogy mekkora a sebem, s mi történt velem, nem tudtam, csak a dézsába csurgó vízen láttam, hogy olyan, mint a vörös bor.

Később egy táltos lépett be. Bial táltos, sárga szemöldökű jó ember. Fakérget, földet és hánccsal hozott. A karomat beillesztette a fakéregbe. A földdel körültapasztotta, azután úgy körülkötötte hánccsal, hogy csoda volt nézni.

Dzsidszia ott könnyezett.

- Ugyan ne picsogj itt - szólt rá a táltos -, nem hótt ez, hogy siratni köljön.

Lenyírta a hajamat, és bekötötte a fejemet is valami agyaggal.

Mikor kiment, behallatszott a deszkafalon át, hogyan vigasztalja a cselédek:

- Ezt hát jól megporhanyították. Csuda, ha még egyszer lábra állhat.

Orrhangon fufnyázott, s valami fitymálást éreztem mindig a hangjában.

Később ismertem meg azt az embert, hogy micsoda becsületes lélek.

A seb okozta-e vagy az a sötétség, amely a lelkemre borult, érzéketlen voltam, mint a kő.

Rába asszony másutt keresett tanyát. És a cselédek fölváltva ápoltak.

A cselédek... Itt meg kell állanom. Azok a cselédek mind rabok voltak, csak a csikós, gulyás, kanásznép között akadt egy-egy nyomorodott kezű vagy harcokra más okokon nem alkalmas hun, meg a két ajtónálló volt hun, az egyik a vastag derekú Uzura, a másik az óriástermetű, de gyermekhangú Ladán.

Én azokkal nemigen beszéltem, azután se, mikor már összeszoktak velem. Nekem az ember a betűismeretnél kezdődött. Aki nem olvasta Platót vagy legalábbis Vergiliust, az énelöttem állat volt.

Hát biz azok hírét se hallották Platónak s még kevésbé Vergiliusnak. Emberarcú állatok voltak. Gondolataik csak a napi dolgaikon forogtak meg egymás személye körül.

Megvettem őket. A gazdámat is.

Csak az egy Emőke volt, akivel nem bírtam leszámolni.

Sokszor mondtam magamban:

„Ez is csak olyan állapot, mint a többi, csupán hogy szép formában került elő a teremtés műhelyéből. De hát láttam már én szép formákat sokszor; sőt ha a márványba faragott nőben egyesül a női szépség mindenfélesége, akkor még szebbet is láttam.”

Sokszor eltűnődtem, hogy mi is van azon az arcon, amely engem így elbűvölt. Részekre szedtem gondolatban: hát hús, bőr, bőr - semmi. Aki először tekint reá, nem marad rajta a tekintete. Hanem ha a szavát hallja, azt a különös zenés hangot, az már megfogja. Abban a pillanatban széppé válik az az arc s a női teremtés. S azontúl, ha hallgat is, szép marad, a szépségnek csodája marad. A szemöldöke olyan szép, olyan szokatlan szép vonalú, s hogy a szeme olyan tiszta tükrű, álmodozó. De hát mi a szemöldök is? Csak szőr, szőr... S mégis mintha nem is földi teremtés volna, hanem valami szebb világból ideszármázott. Aztán ha nem is jártas a tudományokban, lám, a galamb sem ismeri az ábécét, mégis kedves. Galambot ha fogunk, meg nem állhatjuk, hogy meg ne csókoljuk.

De azért a többire úgy néztem, ahogy juhász néz a szamaraira, birkáira, kutyáira.

Akkor láttam, mennyire nem ismeri az ember az embert!

A nők valamennyien érdeklődtek irántam. Mintha testvérük volnék. Egy pillantásom elég volt, hogy tudják, mikor kívánok vizet, mikor ételt, mikor csendességet.

Azt is gondoltam, hogy talán mégis úrnak érznek ezek engem, s kénytelenül is hódolnak az én műveltségemnek.

Nem: szenvedő voltam, csak a szenvedőt látták bennem.

Nem tudtam, mekkora a zúzódás a fejemen, de nagy lehetett, mert fölemelni nem bírtam. Mintha mérhetetlen nagy hegy volna. S mintha akkora tüzes folyó hömpölyögne benne, mint a Duna! Vagy mintha én hányódnék forró nagy hullámokon, amelyek jönnek szélesen, s fölemelnek meg alábecsátanak, s megint fölemelnek.

Meddig feküdtem így, nem tudom. Egyszer csak elmúlt a nagy hányódás, és fölnyitottam a szememet. A szobában nem volt más, csak Kopi. Akkor tett be vizet. Ahogy megfordult, s látta, hogy rajta a szemem, megszólított:

- No, hál'istennek!

- Kopi - rebegtem -, a kis Tollas Ördög... él-e?

- Él hát, hogyne élne.

- Adtok neki ennie?

- Adunk hát, hogyne adnánk.

- Hozd be, kérlek.

Ma is különös nekem, hogy az a tyúk jutott először eszembe. Örültem, mikor megláttam, s mintha testvérem volna, úgy szólítottam meg:

- Ördög! Ördög!

A tyúk rettenetesen meg volt ijedve, mikor hozták, de a szavamra azonnal lecsillapult. Mellém ült s nézett - fél arccal, jobb szemmel, bal szemmel, ahogy a tyúkféle szokott -, s boldogan káricált. Látszott rajta, hogy megismer. Beszélgettünk, mint mikor egészséges voltam.

Elkérdeztem:

- Kapsz-e eleget, öreg? Vágnak-e azok a cudar tyúkok? Ott hálsz-e még az ágyam alatt?

Ő mindenre felelt a maga tyúknyelvén:

- Ká-ká-ká...

Sokat aludtam a napokban. Ha egy-egy órát ébren voltam is, megint csak elszenderedtem, mint a csecsemők.

Egyszer, hogy megébredek, valami kellemes hűvösséget érzek a homlokomon. Ahogy fölnyitom a szememet, látom, hogy Emőke ül mellettem, s az ő keze az a kellemes.

Mellette Dzsidszia áll. Halkan beszélgetnek. A hólyagablak napfénytől sárga. A szoba világos.

Amint azonban az én nyitott szememet látja, elvonja kezét, fölkel.

- Ne menj el - rebegtem -, maradj még, szép álom!

Habozva nézett reám, aztán Dzsidsziához fordult.

- Eredj - mondotta -, hozd tele a tálat friss vízzel.

És visszaült a székre.

- Jobban vagy? - kérdezte jólelkűen. - Aggódtunk, hogy meghalsz.

- Ha téged látlak, nem vagyok beteg. Úgy érzem, mintha május volna körülöttem, s te egy szál nárcisz volnál a virágzó nárciszok közül, leánnyá vált nárcisz. És mikor a te szavadat hallom, mintha angyaléneket hallanék.

Gondolkozva nézett reám, aztán behunyta egy percre a szemét.

- Apám is sajnált, Tudod, hogy hirtelen ember. Mért mondtad meg, hogy te hamisítottad a levelet? Néha bölcsőbb vagy a táltosoknál, néha meg olyan gyermek vagy, hogy nem bíznék rád egy tejesbögrét.

- Hazudni nem tanultam.

- Ez a baj. A hazugság magunk védelme. Kell. A férfi fegyvert visel az oldalán, a nő és a rabszolga hazugságot. A mi pajzsunk a hazugság. Mondtad volna, hogy részeg volt a gazdád, mikor apámnak ajándékozott: mikorra kijózanult, te már messze jártál.

Hallgatódzott, aztán susogva szólott:

- Bort küldök neked. Idd, hogy meggyógyulj. Akkor aztán: ígérd meg nekem, hogy hazamégy. Apám elbocsát. Válságdíj nélkül bocsát el. Már meg is izente Priszkosznak.

- Nem megyek haza.

- Nem mégy haza?

- Nem. Nem bánom, akármennyit kell is szenvednem. Nem élhetek úgy, hogy téged ne lássalak.

És könnyek csordultak ki a szememből.

Kedvetlenül bámult reám.

- De hát, te örült! Nem tudod azt, hogy...

- De tudom.

- Ha egy óvatlan pillantásodat elfogják, a következő órában rettenetes halállal ölet meg az apám.

- Azt is tudom.

- És én nem jogosítottalak téged arra, hogy bármi bizakodással is...

- Nem jogosítottál, de meg sem tilthatod. Rab vagyok: nyársba húzhattok, keresztre feszíthettek, amikor akartok. De azt meg nem tilthatja nekem semmi hatalom, hogy azt ne álmodjam, amit álmodom.

Bámult. A szeme elnedvesült.

- És ha kérlek, hogy menj el, ha *én* kérlek?

- Mért kérnél arra? Terhedre én soha nem leszek. Ha csak az árnyékat látom is, boldog vagyok. Ha a ruhád a szegen függ, én titkon megsimítom. Ha a poharadban víz marad, én iszom meg. S az a víz nekem édes, mint a pogány istenek nektárja. Tudom, tudom, hogy nem lehetsz enyém soha. De csak azt mondd meg, azt az egyet: te adtad-e a rózsát?

Elkomolyodott. A fejét rázta.

Én azonban tovább könyörögtem:

- Miért tagadod? Téged az igaz szó semmire nem kötelez. Engem azonban boldogítana.

A fejét rázta:

- Nem én adtam.

Dzsidzsia belépett. Vizes kendőt borított homlokomra.

Mikorra a kendőt elhelyezte, Emőke már nem volt a szobában.

Legtöbbet Dzsidszia ült nálam. Ült az ágyam mellett, és leste, mit kívánok. Beszélt, csicssergett, akár hallgattam, akár nem.

Mikor aztán mennie kellett, megsimította a kezemet:

- Viszontlátásra.

S néhány percre rá megint odaült.

Szinte örült, hogy beteg vagyok.

Egy napon azt mondtam neki:

- Nem tudom, mi bajom, Dzsidszia, de igen szomjazok. Tégy a vizembe egy marok havat.

Elbámult.

- Havat? Hol szerezzek én havat?

- Hát nincs odaki?

- Odaki? Az almafák virágzanak.

Annyi idő telt el, hogy feküdtem!

De alig is vártam, hogy kimehessek.

A világ zöld volt már. Az udvaron kotlósok vattogtak, kislibák legeltek. Az égboltozat kék volt. Fecskék hordták már a sarat a szájacskájukban. A boglya mellett pitypang sárgállott.

Odavezettettem magamat az új fűbe. Tollas ördögkém is kísért, boldogan káricálva:

- Káá-ká-ká...

Mi az a csodálatos gyógyító ereje a napnak, hogy minden beteg annyira áhítja? Ahogy ott hevertem az áldott verőfényben, úgy éreztem, mintha hó volnék én is, és a nap fölszívna; és én egyre kisebb és kisebb vagyok, és édes megsemmisüléssel oszlok bele az örök világmindenségbe.

Az én táltosom utoljára látogatott meg azon a napon. Lebontotta a kérget a karomról, és elégedetten tapogatta a forradásomat.

- No - vont a nyakán büszkén -, tudnak-e ilyet a köröszvény papok?

- Jó Bial - feleltem hálásan -, engedd meg, hogy beteg kezemnek első mozdulata egy hálás kézszorítás legyen. Tudom, hogy rab vagyok, te meg úr vagy, s hogy nem illő ez a kívánságom, de emberek vagyunk.

- Jó, jó - mosolygott, gyöngéden megszorítva a kezemet. - Értelmes, derék fiú vagy. Hallottam, hogy írni is tudsz, olvasni is. Ha fölszabadulsz, gyere el hozzám: olyan táltost nevelek belőled, hogy még esőt is idézel.

- Ha fölszabadulok - feleltem -, az első arany, amely a kezembe kerül, a tiéd lesz.,

- Én meg - mondotta - neked adom feleségül a lányomat.

Lemosta a kezemről a földet. A fejemet is megnézte még egyszer, aztán megsimította az arcomat.

- Csak feküdj a napon! - szólt utolsó tanácsul. - A nap sugara Isten kezéből tűz a földre. Azért gyógyít. Máskor is, ha beteg vagy, csak hívass engem. Akire én ráimádkozok, bizonyosan meggyógyul, ha Isten is akarja. Apám is híres orvos volt. Átilla most is az ő poharából iszik. De nem is fog rajta semmi ártalom.

- Beszélj nekem, jó Bial, a hunok hitéről: milyen a ti istenetek?

- Milyen? Nézd meg, ha bírja a szemed.

- Hol?

- A Napban. A Napban láthatod. Haja arany, és szakálla arany, és a szeme gyémánt, és a lába hegyéig minden tündöklő egyarany. Reggel fölkel, és világát szemléli, és este lenyugszik. Akkor jó sötét lepleben a Gonosz. Haja szurok, és szakálla korom, és a szeme zöld, mint a macskáé. De ritkán villantja elő sötét szemöldökei alól.

Bágyadtan hallgattam, s el is aludtam a további magyarázatain.

Később aztán járkálni is próbáltam. Persze csak bocorogtam az udvaron. Csáthné két rend nyári öltözetet adott: gyolcsból valót. Az nagy öröm volt nekem. Hegyesre pödörtem immáron jól kiserkedt bajuszomat, és a palota elé ültem. Hogy a másik szép napomat is lássam, ha előjön.

Helyette azonban Csáthot látom, amint éppen kinéz az ablakán:

- Te vagy-e, görög?

- Én vagyok, uram.

- Gyere föl.

No - gondoltam -, kár volt még mutatkoznom. Ha megint megharagszik, aligha ragaszt engem össze még egyszer Bial táltos!

Hát Csáth zordul is fogadott.

- Folytassuk - mondotta - a beszélgetést. Hát mért bolondítottál engem azzal a levéllel?

Az asszony meg az apja ott ült a szobában. Emőke is átlebbent a másik szobából, és az ajtófélfának támaszkodott.

És nézett rám aggódalmasan.

- Uram - feleltem szomorún -, lágyuljon meg a haragod irántam: nem vagyok én annyira kormos, mint amilyennek látszom. Én, hogy a gazdámval itt jártam, megszerettem a hun életet. Egy napon Szabad-Göröggel találkoztunk, aki ékes hun ruhában jött elénk, vígan, boldogan. Elmondta, hogy rab volt, de csatába kísérte az urát, s vitézkedett. És hogy most a volt rab egy asztalnál ül azzal, akinek szolgált.

- Ez igaz - felelte Csáth jóindulattal -, hát ez járt a fejedben?

- Ez.

Emőke arca megvidámult. Tekintete meleg sugárral állt az arcomon.

Csáth azonban megint gyanakvón pislogott:

- De hiszen Prizkosz főlsszabadított téged, és úri tisztségre nevelt!

- Nem bíztam, uram, az udvarban. Ott nők kormányoznak. Itt férfiak. Láttalak téged, uram, és kivizsgáltam az arcodból, hogy jó ember vagy, uram. Gondoltam: beállok hozzád rabnak, s mihelyt háború lesz, melletted harcolok.

Csáth nézett. Föl és alá járt a szobában.

- Bolond, de derék - mondta a fejét rázva -, ezt kellett volna rögtön nyilvánítanod, nem pedig alakoskodnod. Most már nem adlak vissza Prizkosznak. De ezt egyenesen is megmondhattad volna.

- Félttem, uram, hogy visszafordítasz.

- Hát jó. Rab maradsz, mert magad szegődtél rabnak. Idegen szabados különben se lakhatik nálunk. De mivel mégsem vett rab vagy, se nem fogott, legelőször is visszaadom a pénzedet. Asszony - szólt a feleségének -, add vissza ennek a fiúnak az erszényét.

- Kérlek, uram - feleltem -, tartsd magadnál. Én venni nem akarok semmit, nincs is szükségem semmire, csak a ti kegyelmes jóságtokra. Legfeljebb egy aranyat ha adnál belőle, hogy megajándékozzam Bial táltost...

- Retek neki, nem arany! - rikkantotta az asszony. - Majd bizony! Kapott egy bornyút, amiért gyógyított. Elég az neki.

Az asszony mostohaanyja volt Emőkének. Csáth jobban félt talán tőle, mint Atillától.

Aznaptól kezdve kijártam minden délelőtt a tizennégy-tizenöt éves gyermekek közé, hogy nyilazzak, lándzsát vessek, és megtanuljam a hadilovaglást.

Persze csak azt gyakoroltam, amit az egészséges karommal lehetett. Voltak ott tanítók, akik mindent megmutattak az íjhúrsodrástól a ló hátán való megfordulásig. De különösen a kürtjeleket kellett jól ismernem. Minden mozdulatra, minden harci cselekedetre volt kürtjel. Azt a hunok gyermekkoruktól hallották, hát könnyű volt ismerniük, de énnekem minden új volt. Le kellett jegyeznem, s otthon is tanultam.

Bizony röstelkedve tapasztaltam az első napon, hogy a lovaktól is kellett tanulnom. Hogyan tudja az valamennyi: melyik kürtszó a *rohanj!* Melyik a *kanyarodj!* Melyik a *megállj!* - s más efféle. Legjobban persze a zabrahívót értik.

No, nehéz tudomány a hunok hadilovaglása. Vélttem előbb, hogy nem is kell tanulnom lovagolni: Konstantinopolisz szemetes utcáin többnyire lovon jártunk. De nyergeletlen lovon azok a vad futtatások, ugratások, fordulások, amiket aztán a hunok mezején kellett tanulnom..., mindig nyaktöréssel fenyegettek.

A rohanásra mindig sűrű csapatban indultunk, s tova-tovább kiszélesedett a raj, mint a legyező. Az ellenség többnyire egy nyírfaliget volt, amelyet arra a célra ültettek oda.

A ligetnél ki kellett lőnünk a nyilakat, s a kürtszóra hirtelen megfordulnunk és visszavágtatnunk.

A csataviselt tanítók magyarázták nekem külön, hogy az igazi harcban a lóval való parancsolni tudás a fő tudomány. Az ellenség megszakadozik, mikor a futó hunoknak merészkedik utána. Akkor hirtelen megfordulni, új nyilat ellőni, azután szemberugaszkodni a nyilaktól megzavart ellenségnek, és mikor már elértük őket, lándzsát dobni rájuk, ez a harcosnak a fő tudománya. A többi aztán: kard, csákány, fokos, árkaný és buzogány, virtus dolga.

Egy esős napon, amikor nem gyakoroltunk, meglátogattam Bial táltost.

A táltosok ott sátoroztak Atila palotái mögött. Rudakra tűzött lókoponyák jegyelték minden sátoron, hogy itt pap lakik. S valamennyinek a bejárata előtt egy kicsiny négyszögletes kőoltár állott, amelyen tüzezske füstölgött. Kellemes pecsenyeszagok lengedeztek a sátorok során. Hát persze: az áldozatállat a papé. Ha más költi el, akkor az áldozatnak nincs foganatja.

- Te gyerek, melyik sátorban lakik a tudós Bial táltos?

- Amoda átal, ahun az a fehér gödölye ugrál.

- Köszönöm, kis pajtás.

- Rabnak én nem vagyok pajtása.

A legemeltebb sátorban az öreg vak Káma lakott. Az még Balambér idejében kezdte a papkodást, s bölcs ember volt. Fontos ügyekben ott lehetett látni mindig a főurak között. Ritkás ősz szakálla melle közepéig ért, s vékony, hosszú bajusza bal felől araszosan kinyúlt, jobb felől meg többnyire lelógott. Mert bal könyökén szokott gondolkodni. Annak a papnak az a híre volt, hogy belelát a jövőbe. De nem szabad mindent megmondania, mert ahány ígét elárul a jövőből, annyi napot veszít abból a száz évből, amely neki ki van mérve ezen a világon.

A sátor csupa fehér lóbőr takarta. Ámbátor hát valamennyi táltosnak olyan volt a sátora, csak hogy az övé terebélyes. Árnyékvető ernyők is voltak az elején.

A sátor előtt sok gyermek játszott. Valamennyi az ő unokája. Vidám lármájukat a vak ember napestig hallgatta, mosolyogta.

A papi sátorok körben álltak egy kerek gyöpös tér körül.

S minden sátorban megvolt mindennap a maga dolga, látogatója. Aszerint, hogy melyik pap mit tudott. Mindenik tudott valami különöset.

Az öreg *Káma* volt a főpap és főlátó, viharcsillapító, seregáldó. Kezének rátevésével életre tudta kelteni a fölakasztottakat. A vihar elcsendesült, ha bűvös botjával fölkavarintott az ég felé, s meg is szűnt persze - ha Isten is úgy akarja.

Az öreg *Iddár* volt az áldozó. Nagy fejű, vállas, hetvenéves ember. A hangja dörgő, a tekintete olyan erejű, hogy a levegőben megállította az ellenség nyilait úgy, hogy a nyilak ártalom nélkül estek le a földre. Ha Isten is úgy akarta.

A fiatal *Zobogány* volt a főimádkozó és énekes. Hangja erős, mint a kürtszó, s éneke velőig ható, bűvölő erejű. Azt beszélték róla, hogy van egy imádsága, amellyel eltompítja az ellenség fegyvereit, s ólomná változtatja az acélt is. Ha Isten is úgy akarja.

Bogár táltos (kövér, víg, szőke ember) volt a tűz papja és a népnek írődeákja. Ha levél kellett valahova, ő rótt a föl a buta hun betűket. Persze jól megfizették. Arról nem hallottam semmi csudását. Mondták, hogy a tüzes követ a markába veszi, de hát az nem nagy mesterség. Nálunk az utcai bűvészek tüzes vassal is játszanak.

Győrhe táltos ígézéseket, szemveréseket gyógyított. A közrendű hunok temetésén ő volt a sirató, lakodalmakon a szerencsekérő. Áldozásoknál ő metszette ki az állat nyelvét, s tartotta kanálban, amíg a főpap imádkozott.

Bucsa táltos gyógyította a szembajokat. Áldozásokkor ő vágta le az állat fejét, s tűzte póznára, hogy a rossz szellemek elijedjenek.

Bial táltos a csonttörések összeragasztásának volt a mestere. Áldozásokon ő fogta föl az állat vérét, s öntötte az oltár alá az üregbe, a Gonosznak.

Sármánd a nehéznyavalyát gyógyította sikeresen. Szent táncos volt, fegyverbűvölő, ellenségátkozó. Ha a csecsemőre vizet csöppentett, bizonyos volt, hogy a szemverés nem fog rajta.

Damonogh a szüléseknél imádkozott, különösen az idegenbe menő embereknek áldotta meg a nyilait. A szeretőknek tanácsot adott. A forgószelet kézengetéssel elűzte. Az átkokat vissza tudta fordítani az átkozódókra.

Vitos táltos, ájtatos, púpos vénember, a lovak és más háziállatok betegségére olvasott rá, s adott orvosságot. Volt neki szere, amellyel ha bekenték a ló száját, a harcban lerántotta az ellenséget a lováról, és eltiporta.

A többi is mind tudott valamit, amiből megélt. Legtöbbet mégis, azt gondolom, az amulettek eladásából szereztek. Nem volt hun, akinek valami ne lógott volna a nyakában, persze a köntös alatt. Még a ma született kisgyermeknek is, mihelyt megfürösztték, piros fonalat kötöttek a kezecskéjére, hogy a rossz szellem ne árthasson neki.

Én persze csak nevettem azt a vallást. Fiatal fej könnyen nevet. Pedig hát minden hajó, akár kicsi, akár nagy, akár kék, akár zöld, akár evezős, akár vitorlás, csak azonegy csillagra igazodik. A csillag neve nekünk: *Theosz*. A gótnak: *Gut*. A hunnak: *Isten*.

Bial táltos otthon volt. Sátorának szélesre bocsátott ernyője alatt ült *Zobogány* főpappal. Előttük asztalka, s azon tökkulacs meg két ezüstpohár.

Megálltam előttük ötlépésnyire, tiszteletesen, s vártam, hogy megszólítsanak.

- Te vagy-e, *Zéta*? - fufnyázott rám vígan a táltos.

- Én volnék, uram - bókoltam -, eljöttem hozzád, hogy még egyszer kifejezzem a hálámat.

- No, derék! De hát ne állj ott az esőben. Kerülj beljebb! Hé, gyerekek - kiáltott be a sátorba -, párnát hozzatok ki!

Szabadkoztam, hogy nem vagyok rá méltó, de le kellett ülnöm.

Zobogány is szívesen nézett rám, noha nagy pap volt, s gazdag is - vagy tizenöt rab ura.

- Hallottam már rólad - mondotta a kezét nyújtva. - *Priszkosz* küldött téged ide, és tudós ember vagy. Persze köröszvény vagy, mint, a görögök valamennyien.

- Keresztény vagyok - feleltem -, azon keresztények közül való, akik Jézus szívével néznek a más vallásúakra is.

- Hogyan?

- Az ő főparancsolata, hogy minden embert bele kell foglalnunk a szeretetünkbe.

- Nagy és szent ember volt - bólogatott *Zobogány*. - Hallottam felőle, és nem aludtam miatta egynéhányszor. De lehetetlen embernek úgy élnie, ahogy ő óhajtotta.

Sovány és lógó bajuszú ember volt az a *Zobogány*. Úgy harmincöt éves, álmodozó, lassú mozgású. Fia volt különben az öreg *Kámának*.

- Eszerint - mondtam - már itt is jártak hittérítők?

- Mindig jön egy-kettő a visszatérő haddal - felelte Zobogány -, a rabokat kísérik. Aztán próbálkoznak a hunokkal is. De nem sokra jutnak. Mihelyt a hun azt hallja, hogy ne harcoljon, otthagyja őket: nem nekünk való.

Bial is mosolygott:

- Egyetlenegy hunt se térítettek meg soha. Csak az idegen rabszolgák, azok keresztelkednek meg. De jönnek más térítők is: keletről a sárgák, akik arra tanítják a hunt, hogy ne kíváncsion semmit, ne akarjon semmit. Az még a raboknak se kell.

- És - kérdeztem alázatosan -, tisztelt pap uraim, szabad volna-e tudnom, hogy nektek mi a véleményetek a harcról?

Egy hun asszony jött hozzánk. Nyolcéves fiúgyermeket hozott a hátán. Bial táltost kereste. Tehén hágott a gyermeknek a lábára.

A sátorból padot hoztak ki, s ráfektették a kis szenvedőt. Nemigen jajgatott. Tapasztalásból tudom, hogy a csonttörés nem fáj az első napon.

Zobogány felelt a kérdésemre:

- Hogy mink minek ítéljük a harcot? Kell az, öcsém. Ha nem kellene, nem volna.

- A rosszra mondod-e, uram, hogy kell?

A pap vállat vont:

- Mi a rossz? A jónak az anyja. Minden, ami jó a világon, valami rosszból születik. Ha a keresztény hitet valljuk, bele kell szórunk a Tiszába minden fegyverünket. S ha ma beleszórjuk, holnap kiirtják a hun népet. Maguk a keresztények irtják ki. Akkor aztán igazán nincs se jó, se rossz a hun népre ezen a világon.

- De gondoljuk el - feleltem -, hogy minden nemzet elfogadja a keresztény vallást.

- Lehetetlen!

- Hátha nem? Bocsáss meg, uram, nem azért mondom ezt, hogy ellene mondjak a szavadnak, hanem csak hogy az igazságot megtaláljuk.

- Csak bátran.

- Csak azt mondanám, hogy ha egyes emberek meglehetnek verekedés nélkül, mért ne lehetnének meg nemzetek is? A nemzet is egyes embereknek a nagy csoportja.

- De az emberi faj ma még a gyerekkorát éli. Hol láttál olyan gyermeket, aki nem verekedik? Minden verekszik a teremtett világban. Az erős föléje kerekedik a gyengébbnek. Viaskodás az élet.

- De mink nem vagyunk állatok.

Behunyta a szemét, s mosolyogva hümmentett az orrából:

- Nem vagyunk állatok. Hm. Hogy mink nem vagyunk állatok. Hm. De hátha az állatok is emberek?

- Emberek?

- Emberek, más-más testi formákban élő emberek.

- Nem értem uram, bocsáss meg.

- Mielőtt ember voltál volna, voltál fű, voltál virág, voltál fa, voltál légy, voltál cserebogár, farkas, ló, oroszlán, minden, minden.

- Bizonyos ez?
 - Bizonyos-e, hogy mindennek van előzménye?
 - Az bizonyos.
 - És az előzménynek is előzménye?
 - Az is bizonyos.
 - Nem is lehet másképpen. Nem érzed-e magadban hol az egyik állatot, hol a másikat?
 - Nem én, uram.
 - Nem ismeresz-e embereket, akik prédalesők, hálófonók, mint a pók?
 - Ismerek.
 - Nem ismeresz-e olyanokat, akik gyűjtenek, mint a hörcsög, akik vérengzők, mint az oroszlán, vagy gyávák, mint a nyúl, vagy szolgálatra valók, mint a ló, vagy alattomosak, mint a kígyó? Mi egyéb ez, ha nem maradvány az előbbi életnek a természetéből?
 - De mire volna ez jó, uram, a léleknek ez a minden testen való átutazása?
 - Mire jó? Tudja az, aki elindított. Én csak azt gondolom, hogy erőérzésre jó. Az értelmünk erősödik, mint a növekvő csillag fénye. Minden halál vedlés. Vedlés után megújult testben, megújult erőkből élünk a következő vedlésig. Aztán megint egy fokkal előbbre.
 - És aztán, ha emberek is voltunk?
 - Megint egy fokkal feljebb: még tökéletesebb test formába jutunk. Csak semmittevésbe nem. Az élet: mozgás. Mozog maga a Teremtő is szüntelenül. Az embernek is mozognia, alkotnia, küzdenie kell. Minden formában, csak hogy más-más helyen, más-más ütközők között. De egyre világosabb az értelmünk, jobb a szívünk, nemesebb a kezünk.
 - De én nem emlékszem arra, hogy mi voltam, micsoda tapasztalatokat gyűjtöttem például tücsök koromban.
 - Hát minek is emlékeznél? Érdekel téged, hogy két éves korodban mért sírtál? mért neveltél? mivel játszottál? hogy gondolkodtál? Egy minutumra ha érdekel.
 - Hallottam már, uram, nem egy prédikációt, de vajon erről is papolsz-e?
- A táltos vállat vont:
- Nem értené a nép. Hiszen te sem érted, pedig te tanult ember vagy. Majd ezeréveknek elmúltával. A népnek ma még bűvölés kell és jelek, amiket a testi szem láthat. A lelki szem, az még nem nyílt meg bennetek.
- Félbe kellett hagynunk a beszélgetést, mert Bial táltos föltette a bűvös süveget, s áhítatosan gajdolt rá egy fekete táblás könyvből a gyermekre.

Egy nyári napon híre szállt, hogy Theodóziusz meghalt. Asszony ül utána a trónra: Pulheria.

Atilla nem várta meg Pulheriának a követeit: pocakos Eszlásznak megint lóra kellett ülnie, hogy lelovagoljon a Márvány-tenger mellé. Kiválogatták ezúttal a legmorcosabb képű embereket: Hardót, Keszit, bikafejű Mácsát, de még a csatlós szolgák közül is azokat vitték el, akiknek a pofája láttára még a lovak is meghökölnek a görög földön.

Atilla izenete csak ennyi volt:

Ha ez a követség nem hozza el Krizafiosz fejét, magam megyek érte!

Krizafiosz is furcsákat álmodhatott abban az időben.

Addig mindig csak aranyat küldtek a Krizafiosz feje helyett. A hunok mindenütt azt beszélgették, hogy indulunk Konstantinápolyba. Nagy csoportokban beszélgették.

A főurak déltől éjfélig ott lebzseltek Atilla körül. Konstantinápoly óriási térképe ki volt terítve a palota nagytermében egy asztalra, s rajta kirajzolva minden palota. A tenger vize zöldre s hajókkal betarkázva. A királyi palotán arany koronakép.

Edekon, Csáth, Berki, Oresztész - ezek magyarázták, hogy melyik épület micsoda.

Én csak két esztendő múltán láttam azt a képet, de bámultam a tökéletességén.

A város környékén mindenfelé a fiatalság zajongott: reggeltől estig gyakorolták a nyilazást, futtatást, testi viadalmat.

Csáth fölmentett minden dologtól, hogy én is künn lehessenek a mezőn a tanulók között.

Mi célja volt velem Csáthnak, hogy ezt megengedte? - ma sem tudom. Lehet, hogy abban a kerges emberben mégis jó lélek lakott, s hízelgett neki a bizalmam. Atilla körül tíz előkelő ember is forgott olyan, aki idegenből származott, s rabszolgákból emelkedett föl. Lehet, hogy Csáth is le akart kötelezni magának egy úri embert. Talán arra gondolt, hogy ha úrrá válok, neki vagy a gyermekeinek sok mindent a javára mozdíthatok majd a jövőben.

Mindennap későn este tértem haza. Emőke már akkor a hálójában volt, én magam meg nagy fáradtan csak éppen befaltam a vacsorámat, s aludtam, mint az ólom.

Emőkét nem láttam hetekig.

Végre visszatért a küldöttség. A híret már három nappal előbb tudtuk, hogy mit végeztek. De hát azért érdekes volt a megérkezésük. Kürtök riogtak a palota tornyán, és az előszáguldo lovasok diadalmasan üvöltöttek:

- Itt a fej! Hozzák az orgyilkos fejét!

Hozták is. A város végén már kivették a mézből. Megmosták, és dárdahegyen hozták Atilla elé.

Csáth mindennap Atillánál ebédelt. Dőzsölésnek véltem eleinte. Gondoltam, az ilyen barbár népnek evés-ivás a fő gyönyörűsége.

Ebben is tévedtem.

Azok az ebédek csak ünnepi alkalmakkor voltak zajosak, vagy ha Atilla királyt vagy követeket vendégelt meg. Máskor az ebéd mindig tanácskozás volt.

A király személye így családias körbe egyesítette a hun előkelőket. Mindenik elmondhatta a véleményét, s a különbséget meghányták-vetették.

Az öreg szava mindig sokat nyomott, s végül Atillának a szava volt a befejező.

Ebéd után hol korábban, hol később szétoszlottak, ki-kí a maga dolgára. Atilla is vagy a feleségeit látogatta, vagy a fiatalság hadigyakorlatát nézte meg, vagy pedig követeket fogadott. A világ minden tájáról jártak oda.

Egy októberi esős napon estefelé a kovácsunk műhelye előtt ültem. A telek hátulsó sarkában dolgozott az az ember. Többnyire lovat patkolt, s nyilakat kovácsolt.

Akkor éppen azzal foglalkozott, hogy a nyilak szárába bélyeget sütött. A bélyeg csak az volt, ami a családi jelvény: kézben egy-két kard s a nap. Én is azokkal a nyilakkal lőttem. Gyakorlatok után a hun fiúk összeszedték az ellőtt nyilakat, és a bélyegek szerint visszaosztották.

Az én nyilaim fenyőfából készültek. A gazdám nyilai tengeri nádból. A nagyobbik fiúnak is vert már a kovács nyilakat, könnyű tiszai nádból valókat persze.

Hát ahogy ott néztem, milyen ügyesen tollazza a kovács a nyilakat, befut Kaza udvari szolga lelkendezve:

- Zéta! Zéta! Üstöllést a palotába! Átilla elé.

Én csak megdöbbenek.

- Siess, siess!

Hát sietek. Váltom a ruhámat. Loholok át a palotába.

Mi szólít? Szerencse vagy szerencsétlenség? Forgott velem a világ. Jaj, ha Prizkosz érkezett meg!...

Bevezetnek.

Káprázó szemmel látom, hogy valami ötven ember ül a borszagú terem felső felén, Atilla körül az asztalnál. A király mellett jobbról Barcza, a király nagybátyja, balról Aladár. Ott ül a lesikutyaszemű Csáth, a borzas, nyalka bajuszú Edekon a fővezér Csáth mellett. Ott ül Dorog, Mácsa, Kászón, Vacsar, Upor, Bálán, Madarász, macskaszemű Urkon, Zsögöd, Csomortán, az öreg félkezű Barakony (Csáthnak az apósa), Salló, Kuntsagh, Hargita - mind-mind a főurak. Az asztal fehér abrosszal van betérítve. A terem oszlopain viaszfáklyákat gyújtogatnak a szolgák. Kamocsa, egy kerek fejű s vastag nyakú hun beszél. Állva beszél, Atilla felé. S pajkosan hunyorog. Az arcok az asztal körül nevetők, vörösek.

Kaza megállít az ajtó mellett. Várákozunk kell, míg Kamocsa beszél. Az uram is int, hogy várják, de Kamocsa éppen végzi a beszédét. A kupáját fölemelve mondja:

- És most üdvözöllek, király uram. Nem tehetek másképpen, csak hogy vőlegényi díszes mivoltodban üdvözöljelek. S nem lehet az, hogy egyúttal arra is ne köszöntsem a poharamat, akit menyasszonyodul köszönteni most már kénytelen vagyok.

Harsogó nevetés követte ezeket a szavakat. Az öregek is döcögve nevettek. A vén Barakony az asztalra csapott:

- Ez az!

Atila szintén mosolygott.

Először láttam mosolyogni, s különös volt nekem. A zöld alma mikor pirosra változik, a komoly ember mikor mosolyog, mintha nem egy és ugyanaz volna. De csak a szeme mosolygott, az a rettenetes két fekete szem, amelytől még a hegyek is reszkettek... Percekig tartott, míg elsimultak a derűtség hullámai. Akkor a gazdám intett, hogy lépjek előbbre.

Fölkelt, és Atila elé vezetett.

- Íme, uram - mondotta -, ez az a rabszolga, akit említettem. Ez nem hazudik, ha fejbe vered is. A szívem verése szinte elállott. Micsoda ajánlás ez: *ha fejbe vered is...*

A társaság elcsöndesült. Minden szem rám fordult.

Nem tudtam, mi a szokás. Meghajoltam, aztán meg letérdeltem. Gondoltam: rabszolgának talán így illik.

- Kelj föl - szólított meg Atila. - Ösmered-e Honoria hercegleányt, harmadik Valentinián császárnak a húgát?

A terem elcsöndesült, csak a fáklyák sercegetek az oszlopokon.

- Csak egyszer láttam őt - feleltem habozva -, mikor még Konstantinápolyban őrizték, lakat alatt.

- Él még?

- Mikor én eljöttem, élt még. Csakhogy akkor már Ravennába vitték. Ott is fogva tartják.

- És miért tartják fogva?

- Azért, mert neked, király uram, ezelőtt tizenhat esztendővel jegygyűrűt küldött.

Atila szemében meglepedés látszik. Körülpillant az urakon.

Halk moraj és mozgolódás. Aztán ismét csend. A fáklyák sercegetnek.

- És miféle teremtés az a hölgy? - vallat tovább Atila.

- Azt mondják: bolond.

Erre a szavamra kitör a nevetés. Kitör, kirobban, mint a vezúvi kráter. Csáthra nézek, hogy miért nevetnek. Csáth a kezével int, hogy jól szóltam. De ő is röhög. Aladár királyfinak minden foga fehérlik a nevetésben. Röhögnek, mintha megvesztek volna.

Atila ül csupán derült szemmel.

Tovább kérdez:

- És úgy ábrázatra milyen az a hercegnő?

Nagy csend. Néhány nevető nyikkanás. Összeszorított ajkak.

Csak a szemek karikáznak rám pokoli vidámsággal.

Teremtő Istenem, mi ez? mit feleljek? De felelnem kell azonnal.

- Csak arra emlékszem, hogy hosszú orrú, mint Nagy Theodóziusznak minden ivadéka, és hogy az arca hervadt.

A nevetés kidurran. Nagyhajú Dorog szinte fetreng belé a széken. Atila nagybátyjának, Barczának az arcán öreg könnyet látok lecsordulni, testének nagy hája szinte reng a széken.

Atila is hátrahajlik a széken, és hunyorgón mosolyog.

Csak én állok komolyan az egész társaságban, mint a bolond. A zűrzavaros hangokból a fülem kihalászni próbálja a nevetés okát, de hasztalan: ötven ember beszél és nevet egyszerre. Végre Atila fölemeli az ujját, s minden elcsöndesül.

- Fiú - szól ismét komolyan -, mondd meg nekem, hogyan vélekednek rólam, mit beszélnek rólam a római birodalomban.

A kérdés szinte nyájas, de mégis remegek belé. Nem tudom mihez mérni a szavamat, nincs vezérgondolatom. A nagy vidámságban egyedül egymagam állok tájékozatlanul. Azonban Atilát nem szabad várakoztatnom.

- Az udvarnál azt tartják rólad, király uram, hogy egy különös fajta oroszlán vagy, akit arannyal kell etetniük, különben széttéped a világot.

- Nem az udvart kérdeztem. Az csak banda ott, az ismer engem. Hanem azt mondd meg, hogy úgy általában, abban a nagy birodalomban, mit beszélnek rólam.

A gazdámra pillantok. Látom, hogy a szeme szinte aranykarikákat hány a gyönyörűségtől, ahogy rajtam áll. Biccent, mint aki kutyát pajkosságából uszít, hogy csak beszéljek bátran.

Én hát vakmerő nyíltsággal szólok:

- Semmi jót, uram.

- Bővebben.

- Az a vélemény rólad, felséges király uram, megbocsáss: nem az én véleményem, de mert parancsolod, hogy igazat beszéljek...

- Csak az igazat.

- Hát az a vélemény rólad, felséges király uram, hogy boszorkányoktól született szörnyűség vagy, mint minden hun. Azt is beszélik, hogy a fejed kopasz. Orrod olyan, mint a disznóé. A füled lelóg, mint a vadkutyáé. És beszélni se tudsz, csak morogsz, mint...

A kacagásnak olyan vihara tört ki a teremben, hogy véltem, beledől a ház. Magam is alig bírtam a komolyságomat megtartani.

Az emberek vonaglottak. Eszlász elkékült arccal ordított. Berki fuldokolva röhögött, mintha dugó akadt volna meg a torkán. A fővezér szeméből patakzott a könny. A gazdám üvöltve verte az asztalt. Edekonban a léleknek bizonyára kapaszkodnia kellett, hogy ki ne zökögjön a száján. De még a király mögött álló szolgák is izzadó arccal vonaglottak. Tomor pohárnok befogta a száját, s kínlódva tekergett Aladár mögött, hogy nem mert hangosan nevetni. De a többi, az szabadon eresztette a kacagását. Én olyan nevetést, olyan rihogást-röhögést, nyerítést, üvöltést életemben nem láttam, nem hallottam. Volt olyan főúr, aki lefordult a székeről, s a földön kínlódva rángatta a nevetés görcse. Még az agg Barakony is pirosra izzadó arccal döcögött, és rázta a keze fejét a levegőben.

Én csak Atillát néztem. Az ő arcán ismét az a finom mosolygás játszott át. Amily sötét és félelmes volt az az arc abban a plutói komolyságban, éppoly kellemes volt, mikor a vidámságnak sugara fénylett elő a szeméből.

Azon aggódtam, hogy talán a bolond Cerkó mesterségébe estem, s ezt rab létemre sem éreztem volna szerencsémnek. Azonban Atilla intett, hogy elmehetek.

A gazdám azon a napon csak estefelé tért haza.

Megvártam őt az ajtóban, hogy talán szól valamit. S magamban röstelkedtem, hogy talán a nyíltságom volt a barbároknak a mulatsága. Mit nevettek olyan vadul? Holnap reggel átmegyek Kazához, hogy világosítson meg, különben örökké pirít a szégyenkezés.

Csáth ragyogó arccal ült a lován. Vidámságtól és izzadságtól ragyogó arccal. A szája még akkor is nevetőre állott.

Leugrott a lováról, és a vállamra csapott.

- No, fiú, megálltad a sarat! Ma este velem vacsorázol. Rab vagy, de velem vacsorázol!

Ez olyan kegyesség volt, aminőben Csáth házában rab még nem részesült.

A vacsorán aztán elmondta a feleségének, hogy én milyen bátran viselkedtem Atilla előtt.

- Napok óta föl a fejünk - úgymond -, hogy hogyan kössünk bele a római birodalomba. Már indultunk volna, ha ki nem adják Krizafiosz fejét, de kiadták a gyávák! Átillát rágták a méreg, hogy nincs okunk miért csatolnunk fegyvert. Végre eszébe ötlik, hogy ezelőtt tizenöt esztendővel valami bolondos hercegleány jegygyűrűt küldött neki. Keresteti a gyűrűt: megvan. Hívhatja Rusztit. Kiolvassák a régi írásokból, hogy Honoria a neve a herceglánynak. Hát mármint az keresztény, Átilla meg pogány, s még rá Átilláról az a hír, hogy nyers húst eszik, rőfög, és ördögi ábrázatú. Átilla követeket küld holnap Rómába a menyasszonyáért.

Egyszerre megvilágosodott nekem minden. Micsoda ravasz, félelmes nép ez! Szinte hideg fűjt át a csontjaimon.

- Ezen mulattunk ma példátlan szélesen - folytatta Csáth -, az a róka Edekon nagy komoly képpel fölveti a kérdést, hogy: „De uram király, mi lesz, ha a menyasszonyt kiadják?” Kiadják!...

S újra megröhögte.

Az asszony is nevetett.

Emőkére is rápillentettem: mosolygott.

Csáth aztán szórul szóra elmondta, egy szavamat se felejtve, hogy miket feleltem Atillának, és hogy milyen nyugodtan és bátran állottam előtte.

- Valami úri fajzat ez a görög.

Én az asztal végén csendes-megvontan ültem persze a szememet is lesütve. Csak illedelemből tettem a számba egynéhány falatot.

Mikor Csáth dicsért, éreztem, hogy Emőke szeme az arcomon pihen.

Harmadnapra öttagú követség indult Valentiniánusz római császárhoz Ravennába. A követség vezére Edekon volt. Vele ment kopasz Madarász, Kamocsa, Mácsa, Betegh és Upor.

A követek levelet vittek. Csáth elmondta egy kilovaglásunk alkalmával, hogy mi van a levélben:

Üdvözlét Valentiniánusz császárnak.

Megbotránkozással értesülök, hogy jegyesemet, Honoria húgodat zárva tartod.

Avagy nem tudod-e, hogy ő ezelőtt tizenöt évvel gyűrűt küldött nekem?

Nem tűrhetem, hogy a jegyesemet börtönben tartsátok, sőt követelem, hogy őt hozzám elbocsássátok, s vele az apai örökséget is kiadjátok.

Az öröksége pedig Konstantinosz hátrahagyott vagyonának a fele és a római birodalomnak is fele.

Atila

Míg ez a levél Ravenna felé ügetett, két különös követség érkezett Atillához.

Az egyik követség két barna óriás. A fülükben gyűrű. A süvegükön strucctoll. Testhez simuló bőrruha rajtuk, de a karjuk meztelen. Fekete szemű, jóképű emberek, de oszlopos-nagy lábúak.

Vándalok voltak. Afrikából jöttek. Genzerik király küldötte őket egy láda aranyedénnyel.

A másik küldöttség tíz szőke ember. Kék szeműek. A ruhájuk sárga szattyán. A süvegük vörös bársony. A fegyverük ezüsttel kevert acél. A mellükön aranycsatok ragyognak. Nekár-parti frankok ők. A hun nők csapatosan lovagoltak ki a sátrukhoz, hogy az arcuk fehérségét bámulják, s hosszan leomló sárga hajukról beszélhessenek.

A frankokat egy elűzött királyfi vezette. Hetyke, csinos legényke, akinek a süvegére olyan hosszú sastoll van tűzve, hogy még a kapuk alatt is megbukkant. Az mindjárt összebarátkozott Aladárral, s azontúl mindig együtt jártak.

Mind a két küldöttség azért jött, hogy Atila fegyverét kérje segítségül.

A vándalok valamikor a Kárpát erdeiben fészkeltek, de idővel megsokasodtak, s végig-özönlöttek Európán. Ibéria csúcsán átkeltek, elfoglalták Karthágót, s most Afrika partja a hazájuk. A vandál király azt ajánlotta Atillának, hogy a jövő tavaszon kétfelől támadják meg egyszerre a római birodalmat. Ő átkel a tengeren, és dél felől csap be, Atila meg észak felől rontson rájuk. A találkozásuk helye: Róma.

- Minek várjam a tavaszt? - felelte Csáth szerint Atila, s vállat vont. - Az én lovaimnak kaszál ezen a nyáron a római birodalomnak európai fele.

Csak éppen a választ várta még, a római választ. Az is megérkezett. Sok kincs: gyöngy, arany-, bársony- és selyemszövetek voltak mellékelve a válaszhoz. A római császári udvarból azt felelték, hogy Honoria már férjhez ment.

Erre Atila kitűzte a piros zászlót. Lovasokat küldött a világ minden tája felé, hogy a hadakat táborba szólítsák.

És akkor az élet megváltozott.

Amerre jártam, amerre láttam, mindenütt fegyvert fényesítettek, javítottak, kardot köszörültek, buzogányt öntöttek, íjhúrt fontak, harci dolmányt pikkelyeztek, sisakot béleltek, nyeret bőriztek, tábori sátor kalapáltak. Ezernyi köszörűs! Ezernyi íjgyártó, szíjgyártó! S mindenütt zeng a kovácsüllő.

Az asszonyok még a nyáron töméntelen sok marhahúst, disznóhúst és birkahúst füstöltek, keményre gyúrt tésztát szárítottak. A húst porrá törték. A tésztát zacskókba kötötték.

A férfinép a sátorok között is lándzsát hányt. Magas dombocskákat vertek, megdöngölték, és húsz-harminc lépésnyiről dobálták bele a lándzsát.

A fiatalság a mezőn nagy rajokban gyakorolt. A raj néha akkora karajba nyúladt, hogy a két végét nem lehetett látni.

A jeleket kürtök fújták. Egy hosszú lekanyarodó riolás hátrálást jelentett. Két hosszú felkanyarodó riolás megfordulást a vágató lovon, s a nyílnak ellövését.

Azt nem bírtam megtanulni. A hunok azonban már gyermekkorukban gyakorolják, hogy az elnyúltan vágató lovon megfordulnak, és hasra fekszenek, s így visszafelé messze ellövik a nyilaikat. De lehetett hanyatt fekve is.

Tisztek a hun hadban nincsenek, mint a római hadseregben, hanem, csak vezérek és zoltánok, akik a vezérek parancsát gyors lovakon hordják széjjel.

A csapatok családok és nemzetségek szerint alakulnak. Maguk választanak maguknak vezetőt és zászlótartót. A zászló csak egy hosszú nyelű lándzsa, amelyen színes kendő vagy süveg vagy nádcsomó, kard, lófark, bivalyfej, hold vagy más efféle jelvény látható.

Már ősszel megérkeztek az északi *alánok*. Hosszú lándzsájukkal úgy jöttek, mint valami nádrengeteg. Királyuk egy zömök, villogó szemű ember. Öregecske, de tűzről pattant. A népe azonban nem zömök: többnyire szálas, hosszú nyakú, ívelt szemöldökű ember. Jöttek nagy zengéssel-bongással.

Néhány napra rá megjelentek a *neurok* is, s jöttek napokig. Csupa farkasbőrbe öltözött ember. Még a zenéjük is vonító kürtök. A hunok azt beszélték, hogy valóságos farkasokká tudnak átváltozni.

Aztán jött a vad *bellotonok* nagy hadserege. Szakálluk mellig érő. Parittyával lönek íj helyett, s persze éles követ. Sípólva, danolva jöttek.

Nyomukban, mikor az első hó leesett, jöttek rengeteg sok lóval a kifestett képű *gelonok*. Valamennyien kaszával voltak fegyverkezve, s a hátukon emberbőrből készült kacagányt viseltek. A pofájuk piros és sárga festékekkel úgy be volt karikázva, hogy csudálkozva kérdeztük: hogyan ismerik meg egymást, ha festést változtatnak?

Jöttek dübörgő szekereken a *baszternek* is, Ázsiából. Az asszonynép is velük. De csak a fiatalja. Az is mind fegyveres. Tornyos rézsisak a fejükön. A bal karjukon nádból font pajzs. A kardjuk bronzból való, széles és nehéz. Nyilaik mérgezettek. Egy ritka szép menyecskét láttam köztük. Tigriskölyök ült mellette a szekérülésen.

Jöttek két napig tartó átvonulással a *kazárok*, akiket az előbbi évben hódított meg a hun. Az íjuk másfélszer olyan hosszú, mint a termetük. A hátukra fekszenek, és lábbal feszítik ki. Szép barna nép különben, de alacsony homlokú. A nyilaikat nem tollazzák. A nyergükön szöges fabuzogány lóg.

Jöttek széles szügyű lovakon a sasszemű *rugok*, köztük sok veres hajú ember. A subáikat is vérszín vörösre festik. Kétélű szekercével harcolnak. Húsz-harminc lépésre is célt találnak vele. A cél az ellenség lova feje. Ha a ló lerogyott, hosszú lándzsájukkal rontanak a lovasra.

Jöttek a *scirek*, fehér arcú, szikár, nagy csontú nép. Azoknak is széles szekerce függött a nyergükön. Íjaik kettős hajlásúak. Asszonyt nem hoztak magukkal.

Jöttek csak gyalog a *turcilingek*. Kerek pajzsú, rövid kardú népség. Még másnap is éreztem az utánok maradt vöröshagymaszagot. Csak a kardjuk szép: fényesre sikált vörösréz. Azt mondták róluk, hogy csak akkor elegyednek csatába, mikor már a hun lovasság az ellenséggel összekeveredve viaskodik.

Jöttek a *herulok*. A világ leggyorsabb lovasai ők. Nem irgalmaznak senkinek, de maguk se könyörögnek kegyelmet soha. A zászlójuk csupa halálfej.

Jött napnyugat felől a *kvádok* egy töredéke. Nagy termetű, bokros szemöldökű nyilazók. Az íjuk olyan erős, hogy a nyilat a deszkán is átröpíti. Prémis bőrből való köntösüket tán nem is szűcsök varrják: irtóztató a szaguk.

Jöttek nyomban a nagy orrú és kék szemű *svábok*. A vállukon rézlemez, s azon a szöges csatacsép, amellyel a lovat is leütik. Azok csak egynéhány ezren jöttek. A többi, amint mondták, csak tavasszal indul meg.

Azután jöttek különböző apró-cseprő népcsoportok, eltűnt vagy szétszórt népfajok maradványai. Így jött többek között egy vandál népcsoport is. Isten tudja, mikor szakadtak el a nemzetüktől, amelyet azóta Afrikába sodortak a viharok. A lábát szétvetve állt az egyik szekéren egy mázsás, termetes asszony. A palotákat bámulta. Nyitott bekecséből kilátszott meztelen két dombja a mellének, s remegett a szekér rázásától. Széles pallos lógott az oldalán.

Jöttön-jöttek, érkezen-érkeztek, egyik jobbról, másik balról, délről, keletről, északról, nyugatról. Jöttek lovasok, jöttek gyalogosok, jöttek óriási taligák, zörgős szekerek, csörömpölő lovak, végtelen hosszú sorokban. Aztán megint lovasok, megint gyalogosok, megint szekerek. Csaknem valamennyi hozta az isteneit is, kőből, fából, rézből, aranyból való ördögi pofákat: ki díszszekéren, ki csak rúdon, de mindnyájan tiszteletes bizalommal. Átvonultak a városon, át az eddig érkezett táborokon. Letáboroztak a legutóbb érkezettek mellé.

Napokon és heteken át, szakadatlan vonalban özönlött a sok had reggeltől estig, hol kürtszóval, hol sípok zenéjével, hol tompa csörgéssel, zörgéssel, lódobogással, dobropogással. A vezérek befordultak néhány percre Atillához, bejelentették az érkezésüket, fogadták a rendelkezést, s mentek a haddal tovább.

Karácsonykor jöttek az *osztrogótok*. Azok már gyalognép voltak. Csizmájuk térdén fölül érő. Sisak helyett állati fejbőrt viseltek, sörényesen, szarvasan. A kardjuk hosszú és egyenes. Három fejedelmük három egytestvér: Elemér, Todomér és Idamér. Rettentő nagy nép az. Valamikor az övék volt fél Európa: a Volgától a Keleti-tengerig legeltek a gót nyájak. Azonban jött a hun erő. Balambér kettészakította a nagy, erős népet. Fele Galliába menekült. Azokat nevezték *vízigótoknak*, vagyis nyugati gótoknak. A nép másik fele meghódolt a hunoknak. Azokat nevezték *osztrogótoknak*, vagyis keleti gótoknak.

Az átvonulásuk négy napig tartott.

Nyomukban jöttek végtelennek tetsző sorokban a *gepidák*, akiknek királya, Ardarik, majdnem mindenkor Atillánál lakott. Ki Ardariknak mondta a nevét, ki Aladárnak - neki jó volt mindenképpen, mert írni-olvasni nem tudott.

Azok is gyalognép voltak. Ragyogtak a réztől és aranytól. Végigdanoltak a városon ők is.

Jöttek a *szarmaták*. Szoknyás férfiak. Egynyelvűek a hunnal. Zömök termetű, rövid nyakú nép. Lándzsájuk állati szarvakból készült. Fegyveres nők is jöttek velük, víg nótázással; párdúcizomzatú, macskaszemű hölgyek. Azok pajzsa darvak háti bőréből készült, sisakjuk pedig fából. A szarmaták úgy isszák a lóvért, mint mi a bort. Vadbőrszagú nép, mint a többi.

Jöttek a szarmaták rokonai, a *rokszolánok*. Lovas, nyilas nép az is. A nyergükön madzagon vagy szíjon emberi koponya lóg. Abból isznak. Elhozták a családjukat is, mert ott a hazájuk, ahol a sátorfát leütik. Mosolygó asszonyaik kíváncsian néztek ki a bőrökkel fedett öblös szekerekből. A gyermekeik ott lovagoltak a szekerek mellett.

Egy hétig tartott az elvonulásuk.

Aztán a legközelebb lakó *jász* nép seregelt be, az alánok idevaló raja. Már nem is külön nép, mert rég beolvadt a hunokba, csak a ruhájában különbözik: csontlemezekből faragott pikkelyruhát viselnek a harcban. A lovukat is tetőtől talpig olyannal fődik. A pikkelyt durva vászonra varrják, s olyanok, mintha emberré vált halak volnának. De szép fajta nép: barna és holdas szemöldökű, hosszú nyakú. Mind szálas. Nyilazásban első a világ minden népe között.

Végül beözönlött mind a hun nép, a *fekete hunok* és *fehér hunok*. Az utóbbiakat hunugoroknak, hungaroknak is nevezik, fele részben meg magukat magyariaknak mondják, mert a Magyar nevű család van köztük legjobban elszaporodva. Akkor láttam csak, hogy a fehér hunok nem csupán a ruhájukért viselik a fehér nevet, hanem azért is, mert az arcuk fehérebb a fekete hunokénál. A hajuk gesztenyeszínű, néha szinte szőke. A fekete hunok haja mind koromszín fekete. Csáthnak bizonyára hunugor volt az első felesége, mert Emőkének is a haja gesztenyeszínű. Ó, gyönyörűm, hol van már a te gesztenyeszínű szép hajad!...

Azok a hunugorok mind két karddal fegyverzetten érkeztek. A jobb oldalukon egyélű kard, a bal oldalukon kétélű. A magyarok közt némelyeknek lándzsa helyett fokos villog a kezében, hasznosabb harci szerszám a lándzsánál. Sok nyergen meg árkanyt lehetett látni, szőrből font zsineget, amely arra való, hogy a futó ellenséget lerántsák vele a nyeregből. Özönlöttek nagy muzsikaszóval, danolva, táncolva, mintha lakodalomba jönnének.

A magyarok szénás-zabos szekereit az ugorok követték. Halászatból élő gyalognép az. Nem annyira nyílt harcra való, mint inkább arra, hogy a tábort védje, ha netán az ellenség a szekerekig nyomulna, meg hogy útközben meg-megvonja a hálóját a vizekben.

Sok gyomor a nagy had!

A hunok gyülekezése aztán eltartott januárus végéig. Hol egy fekete gubás csapat, hol egy fehér gubás csapat, de az mind hun és hun. Mintha a föld okádta volna folyton őket. A számuk talán azért is tetszett olyan véghetetlennek, mert minden hun hozott vezetéket lovat is magával. A csapatvezetőknek és zoltánoknak három lovuk is volt. A vezérek, fejedelmek öt-tíz vezetéket lóval robogtak a táborba. De micsoda lovak! Vélnéd, hogy szárnyuk van, mikor iramlanak.

Januárus végén a fővezér lóra ült, és bejárta az érkezett hadakat. Megnézte, melyik népből mennyi jött, s fölrovatta a számukat.

A számlálás napokig eltartott. Itt tízezer, ott húszezer, a jász maga ötvenezer, a gepida nyolcvanezer, a gót hatvanezer. Egy hétig számlálgattuk őket - már hát csak a vezérek szava szerint. Mikor már fölül voltunk a félmillión, abbahagytuk. Ma sem tudom, mennyi nép gyűlt ott össze, de ha ahhoz, amit megolvastunk, hozzászámítjuk a sok százezernyi asszonyt, a táborok végén sátorozó kalmárokat, lócsiszárokat, koldusokat s a gyülevész szemétnépséget, az egymilliónál több lovat és az ezernyi ezer szekeret, no bizony, nagy nyüzsgés volt az ott a Tisza körül!

És ez a rengeteg népsokaság még csak azt se tudta, hogy hova megyen.

Talán február első napja volt, mikor a nap melegétől megcsordultak az ereszekben lógó jégcsapok. Atila délután kilovagolt a palotájából, s a vezérek és főurak kíséretében bejárta a rengeteg hadat.

A sátora már ki volt rakva szekerekre a palota előtt. Huszonkét nagy szekér vitte csupán azt az egy sátort. Egy kisebb sátorát, amely az útközben való rövid pihenőkre és egyéji alváásra szolgált, egy nagy kerekű aranyozott szekérre rakták.

Este ismét fagyott. Az ég felhőtlen volt. Amint a nap leereszkedett az éghatáron, keleten rengeteg üstökös emelkedett föl. Kezdetben olyan volt, mint egy búzakéve, aztán elvékonyodott, s olyanná vált, mint a hunok kardja.

Álmélkodva néztük.

Másnap reggel Atila kürtöse, Kászon fölment a királyi palota tornya tetejére. Fölemelte a nagy elefántcsont kürtöt, s messze bűgő hangon fújta az indulót. S arra mintha ezernyi kürt ébredt volna meg: ég és föld kürtöknek a riogásától zajongott. Mind az indulót fújta. Sípos zenekarok szólaltak meg egyben; a város minden része felől hangzott a kürt- és a zenezajgás.

S mindenfelé nyüzsgött a hadba szálló nép. Minden kunyhó füstölt: sütötték nyáron az utolsó reggelit. Síró asszonyt bizony sokat láttam.

A mi sátorunk is ki volt már készítve napok óta az udvarra. Erős nagy négyszög bőrsátor, piros posztóval bélelt alkotmány. Az oldalain előrevonható bőrleplek sárgállottak. Azok alatt a szolgák hálnak majd: én, Karacs, Nagyfülű-Szabolcs, Ladó és Baczon.

A sátorban van a gazda függőágya, összehajtható asztal, ugyanolyan szerkezetű székek. A ládákban két öltözet acéllemezes ruha, öt rend különféle harci bőrköntös - téli, nyári, esőbe való, szárazba való. Az egyik víziló bőréből készült, virág alakokra lyuggatott. Volt aztán ott mindenféle fegyver, kondérok, szilkék, serpenyők s ötezer nyíl csupán csak az úr számára. Az idő fagyos volt, a szénaszálak a kazlak körül deresek, de az ég tiszta.

- Jó jel - mondták -, igen jó jel, ha napfényben indulunk.

A kürtszóra befogták a lovakat. A gazdám felöltözött. Behívatott a palotába. Két kardot, lándzsát és íjat adott s egy disznóbőrből varrt harci köntöst. Finom drótszövettel volt bélelve az elején.

Megölelte és megcsókolta feleségét, leányát, apósát, a gyermekeit százszor is.

- Az ég tiszta - mondta ő is -, jó jel. Én ugyan nem jót álmodtam, de hát... bolondság minden álom.

Én is odamentem: kezet csókoltam az asszonynak s az öreg Barakonynak.

A szemem könnybe lábadt, mikor Emőkéhez fordultam. Szótlanul nyújtotta a kezét. Lehajoltam és megcsókoltam. S éreztem, hogy megszorítja a kezemet.

Csáth mégis nehezen búcsúzott.

- Az a fene álom. A hordóm abroncsa pattant el. Bolondság! Minden álom bolondság.

A küszöbön még egyszer visszafordult.

- A nagy szemű aranyláncomat - mondta az asszonynak - vagy valamelyes pénzt. Hátha... ki tudja?... Tíz arany elég.

Az asszony sírt.

- Jaj, minek fordultál vissza...

Én ott álltam a szoba közepén Emőke előtt. Magunkra maradtunk.

- Ha visszatérek - rebegtem halkán -, s olyan méltóságba jutok, mint Szabad-Görög, remélhetem-e..., hogy szívesen beszélsz velem?

Hallgatva nézett az arcomba. A szeme szomorú volt.

- Ha visszatérsz is - felelte aztán -, ígérni nem ígérhetek semmit, Zéta. Jó fiú vagy, de ebben az órában oly messze állsz tőlem..., és mindig és örökkön messze állsz tőlem... De ha nem térsz vissza..., ha nem térsz vissza...

- Meghalok érted, s nincs tovább.

- Lehet - mondta elgondolkodva, s hozzám lépett. - Megcsókolhatod az arcomat.

Talán nem lett volna szabad másképp érintenem, csak hogy az arcához hajoljak, s megérintsem az ajkammal. De nekem megmozdult a karom is: gyöngéden átöleltem őt. Az arca egy percig mellemen pihent. Hallani véltem a szíve dobogását. Öleltem, öleltem magamhoz. Ajkam odatapadt gyöngé, bársonyos virágarcához, míg ő lehunyt szemmel, némán állotta a csókomat.

Én nem tudtam neki egyebet mondani, csak ezt az egy szót:

- Nárcisz... nárcisz!

Mert olyan is volt ő, mint a nárciszvirág: csupa finomság, csupa fehérség, csupa poézis.

A szomszéd szobában megint hallatszottak Csáth izmos lépései. Szétváltunk. Emőke a haján igazított. A szeme nyugodt volt, mint a tengerszem.

Hát nem láthatatlan az ember?

Mikor lementünk, a pirosra festett sátoros szekér már kifordult az udvarból.

A cselédek ott álltak sorban a ház ajtajától a kapuig.

- Isten hozza vissza! - kiáltoztak Csáthnak.

Kezet csókoltak, vagy akinek a kezéből nem jutott, a köntösét vagy a kardját csókolta meg.

- Isten hozza vissza!

A kapuban Dzsidszia zokogott. Ő is kezet csókolt az úrnak. Aztán nekem meg hirtelen a nyakamba ugrott, és megcsókolt a kis szemtelen, összevissza vizezte a képemet a könnyeivel.

- Isten óvjon meg! Az ég angyalai védjenek!

No iszen, máskor majd meg is legyintettem volna; de akkor csak elnyeltem a bosszúságomat.

Siettem az úr után.

A nap már kétkopjányira állt az égen.

A városon kívül magas füstoszlop kanyargott a fellegek közé. A táltosok szent éneket üvöltve áldozták a fehér lovat.

Az öreg vak Káma a kezében véres kardot tartva állott a máglya előtt, majd Atilla felé terjesztette áldón a kezét, míg világtalan szeme az égre nyílt.

Ezernyi ezer kard csattant elő, s a fegyveres százvezrek a kardot az égnek villantva kiáltották:

- Isten! Isten! Isten!

És megindultak napnyugat felé.

A hadsereg fele átköltözött a Dunán. Elszéledtek, mint az árvíz. És így kétfelé váltan haladtunk északra, azután meg nyugotnak. A Duna déli partján Atilla vitte a had felét, az északi parton Csáth fővezér.

Az én uram Atilla kíséretében utazott. A fővezérrel nem találkoztunk előbb, csak mikor már kitavaszkodott - a Duna forrásánál, vad, erdős vidéken. De még mindig Atilla birodalmában jártunk. A Volgától a Rajnáig terjedt Atilla birodalma: maga sem ismeri földjét, népeit, királyait. De mégis az övé az a rengeteg terület: egy szavára mozdul minden népe és királya, s hozza kardját és vérét: követi, amerre ő megyen.

Egy délelőttön Atilla két ravója között lovagolok. Ména-Ságh az egyik, Csege a másik. Az a két ravó szolgáló létemre is szívesen beszélgetett velem mindig, s én meg az út unalmait szívesen enyhítettem a velük való társalgással. Ména-Ságh negyvenöt éves, szakállas ember, gyulladásszerű és kopasz, a fehér hunok közül való. Csege olyan korú ember, mint én, szintén fehér hun származású, vastag nyakú és széjjel-kancsal fiatalember. Gyermekkorában rabságba került, római rabságba, s ott tanulta meg az írást.

Kérdezgettem őket:

- Nem mondhatnátok-e meg, uraim, hogy miért nem visz bennünket Átilla toronyiránt Rómának?

- Azért - pislogott Ména-Ságh -, mert okos ember.

És elmosolyodott, hogy megütközve néztem rá.

- Nono - mentegetőzött -, hiszen nem kisebbségre mondom. De hát te ezt nem értheted. A nagyvilág ügyei bonyodalmasak.

- Megérteném, ha megmondanád.

- Megmondanám, ha tudnám.

- Hát akkor honnan szedted, hogy azért megyünk nyugotnak, mert Átilla okos ember?

Pislogott. A szemöldökét mozgatta:

- Átilla még eddig soha balgatazul nem cselekedett. Tehát ha olyat cselekszik is, amit mink nem értünk, bizonyos, hogy akkor is okosan cselekszik.

- Istenről mondják ezt a papok.

- Ő is isten: földi isten. Csátát ő soha nem veszít, javakat soha nem ejt ki a markából, és a népet egyben tartja.

- Nem is ember ez - lelkesedett Csege -, halandó isten itt közöttünk!

Vállat vontam:

- Halandó isten? Isteni halandónak mondtad volna inkább.

Csege rám nézett a felőlem való szemével.

- Te tán nem tartod nagynak?

- Átillát? Hogyne. De a legendák aureolája csak a holt hősök fején tündököl.

- Tündököl Átillának máris - szólalt meg ismét Ména-Ságh. - Hát elmondom, amint gondolom, hogy mi lehet a szándéka Átillának.

Darabig csak pislogott, de aztán mégis nyilatkozott:

- Ő most nyugotnak indul, mert a római birodalomnak ott a határa. Európát csupa apró nép lakja. Többnyire vándornépek. Azok ennek a rengeteg hadnak úgylis hívei. Ha nem hívei, rendre meghódnak. Amelyik nem hódol, megsemmisül.

- Ne is mondd tovább, uram, már értelek.

- No, hát megyünk, mint a hógörgeteg. Mikor már annyira megnövekedtünk, hogy jobban nem lehet, le délnek fordulunk: elúzzuk a nagy római birodalmat.

- Az lesz a temetés, minőt a világ még nem látott - lobogott Csege.

- A civilizáció temetése - rebegtem szinte dideregve.

- Megújulása - komolyodott Ména-Ságh. - Nézd a mezőn azokat a kerek sötétzöld foltokat. Pásztortüzek helyei azok. A tűz elhamvadása után kopárság, az új tavaszban új élet.

Elgondolkodva léptetett. Nem is beszélt többet. Helyette Csege szólalt meg:

- Csak az az Aéciusz ne volna a világon. Attól mégis... tartok. Ha szembe mer velünk szállani...

- Átilla ellen az sem állhat meg - feleltem zúgó fejjel.

- Deiszen az fene legény. Átillának gyermekkori barátja. Átilla gyermekkorában volt túszonek. Aéciusz meg suhanc korában volt túszonek a hunoknál. Együtt mulatta át az ifjúságát is Átillával. Ismeri az a hun fortélyokat valamennyit. Hiszen egyszer maga is vezérelte őket egy hadjáratban. Győzött.

Csáth előttünk lovagolt. Hátranézett. Megcsaptam a lovamat, de intett, hogy maradjak. S megvárta bennünket, hozzánk csatlakozott:

- Mit beszélgettek?

Csege röviden elmondta.

- Jól pedzed - felelte Csáth. - Átillának csakugyan az a célja, hogy a germánokat, kvádokat, svábokat, frankokat, burgundokat, meg tudom is én, kiket a sereghez csatolja. De legfőképpen, hogy a vízigótokat nyerje meg. Vagy hogy megtörje a kutyákat, ha nem hajlanak. Nagy nép az és erős. Az alánok másik fele is nagy. A frankok se kutyák. Ha azok hárman nem hozzánk csatlakoznak, hanem a római hadsereghez, Aéciusz szembeszállhat velünk.

- Velünk-e - kiáltottam csodálkozva -, ezzel a néppé vált tengerrel?! Én azt mondanám, uram, hogy ha azok az emberek mind szembejönne nek, akik csak élnek a világon, s utánuk meg azok jönne nek, akik már régen meghaltak, de erre az alkalomra föltámadnának, ezt a hadat akkor se lehetne meggyőzniük.

Csáth tetszéssel nézett rám.

- Ezt elmondom Átillának - nevetett csillogó szemmel. - „Ha azok mind...” Hogy mondtad?

És elnyargalt.

Rusztai csatlakozott hozzánk, a szeplős-szőke főravó.

- Mit hallott itt Csáth? - kérdezte kíváncsian.

Csege elmondta a beszélgetésünket.

Ruszti komolyan hallgatta. S az a fanyar mosolygás játszotta át az arcát, amely a hideg talpú emberek vidámsága.

- Uram - mondtam a mosolygásán megbátorodva -, ha olyan veszedelmes ember az az Aéciusz, nem lehetett volna-e hadüzenet helyett azt írni a rómaiaknak, hogy nem ellenük megyünk, hanem más népek ellen? Akkor Aéciusz otthon maradt volna.

- A gondolatod későn született - felelte Ruszti -, Átilla fejében hamarabb.

- Baj, ha nem idejekorán.

- De idejekorán. Mielőtt indultunk volna, megírtuk Rómának, hogy nem az ő birodalmuk ellen megyünk, hanem a vízigótok ellen. A levelet én írtam, de különben se titok. A vízigótok Átilla alattvalói volnának igazság szerint, de nem akartak adót fizetni: megszöktek. Galliába húzódtak. Azoknak a megbüntetésére megyünk. Így tudják Rómában.

- De hát akkor miért áll elő Aéciusz?

Ruszt mosolygott:

- Miért? Azért, mert azoknak is van eszük. Ha Átilla egyet köhint, akkor is a fejükre rántják a pajzsot, mert azt hiszik, hogy tüzet köp rájuk. A félénk ember, édes barátom, kígyónak nevezi a mákos rétest is.

- És ha megverjük Aéciuszt, mi következik?

- Róma.

- És Róma után?

- Konstantinápoly.

- Aztán mind a világ!

- Nem. Országot alapítunk. A kardunk csak arra való lesz, hogy az adófizető népek lássák.

- Átilla marad-e békén? Ki hiszi el az oroszlánnak, hogy eztán csak füvel él?

- Átilla nem vérengző. Csalódol, ha azt véled. Nem emlékszel-e rá, hogy alig egy éve mért jártak a követeink Theodóziusznál? A Duna melléki kereskedelem végett.

- Csak nem ül tán Átilla örökké a Tisza mellett?

- Sőt éppen. Nem költözik az be egyik császárnak a palotájába se. Ha éppen kívánja a császári márványpalotákat, hát szekerekre rakatja, s elhóztatja a Tisza mellé.

- Nem értem.

- A mi népünk csak füves helyen élhet. A világon nincs annyi jó legelő egyvégtében, mint a Tisza s a Duna körül.

Hargita intett neki, egy ötvenéves hun főúr, aki mindig haragosan nézett mindenkire, de nem haragudott soha senkire, csak a szeme állása volt olyan. Ruszti hozzászöktette a lovát.

Ketten maradtunk Csegével. Hallgatagon léptettünk egymás mellett. Hallom, hogy nagyot sóhajt.

- Kihez szállt ez a sóhajtás? - kérdeztem tréfásan.

Elmosolyodik:

- Megmondom. Neked megmondom, mert ösmered. Egy szép fehér lány az. A legszebb női szem tulajdonosa. Miatta megyek én a hadba, s legalább tíz embert jegyeztetek a ravókkal.

Olyan rossz érzés viszolgott át rajtam, hogy alig bírtam mozdítani a nyelvemet.

- Ki az a leány?

- Ösmered. Hej, ösmered te! Be sokszor néztem rád irigységgel, mikor ott láttalak az ajtaja előtt.

- Dzsidszia!

- Ugyan no! Hiszen az gyerek még. Meg aztán olyan rongy kis pesztráért nem gondolod tán, hogy a halál piacára viszem a bőrömet?

- Emő?

Máig is bámulom magamat: micsoda nyugodt színnel mondtam ki ezt a nevet, pedig az ég is elfeketült fölöttem. Temetővé sötétült a világ.

- Hát ő - mondta melegen.

Nem mertem ránézni. Éreztem, hogy sápadt vagyok. Az a pillanat elég volt arra, hogy meggyűlöljem azt az embert. A markom a törömre szorult: beledöföm! Bele, a disznó kancsalba!

De nem döftem bele. Sőt mosolyogva fordultam hozzá, ahogy mellettem lovagolt, tréfásan rácsaptam a hátára a pálcámmal:

- Ej, ej, gonosz kópé, hát olyan nagy kisasszonyokra kancsalogsz te? Talán már meg is ígérted neki?...

- No, nem egészen - felelte fontoskodón -, tudod, magunkszőrű legény nemigen ugrálhat az olyan kisasszonyok körül. Hanem arra való a háború, hogy ki-ki megmutassa a virtusát, ha van. A hunok nem az apák érdemét nézik, hanem kinek-kinek a magáét. Te is harcolsz?

- Lehet. A gazdámot kísérem.

- Hát csak arra vigyázz, hogy mikor csapatos ütközetben vágsz embert, a szomszédodnak kiáltsd meg: látta-e? Amikor meg szétszóródik a had, s ki-ki megválasztja a maga ellenfelét, csak a fejire dolgozz a kutyának: nyisd le, és akaszd a nyergedre. Nem is szükséges a ravók elé vinned, vidd a gazdádnak: ha a főurak látják, jobb.

Mindezt tudtam már, de csak hadd fecseljen. Összeszedelőzködök addig, s a nyugalom színe alá szoríthatom a lelkem háborgását.

- És a lány is beleegyezett? - kérdeztem a lovam nyakát veregetve, oly unatkozón, mintha azt kérdeztem volna, hogy mennyi a tarhonya a ravók szekeren. - Beleegyezett?

- A lány? Hát hogyne! - felelte vidáman.

Éreztem a hangján, hogy hazudik, de az ilyen ügyekben a hazugság is vért fakaszt.

Nyugodt színnel firtattam tovább:

- De hát hol találkoztatok? Érdekes! Nem is gondoltam rólad, hogy ilyen nagy kópé vagy!

- Hát... mikor hol - felelte kitérően.

- És hogy kezdődött?

- Hogy kezdődött? Voltaképpen sehogy. Más fiataloknál holmi vallomások járnak elől, mink már szerettük egymást, mielőtt beszéltünk volna egymással. Mert a leánynép, hej, okos az ilyesmiben: csak rád néz, és kilátja a szemedből minden titkodat.

- Mégis hát: hol beszéltetek először?

- Először? Écska királynénál. Egy római üvegkereskedő jött hozzánk, s tolmács kellett. Átilla engem küldött át, hogy segítsék a nőnek a vásárlásban. Szép aranyos fiolákat és egyéb efféle apróságokat hozott az az ember. A királyné mind megvette. Van ott pénz, koma, hordószám: ezer hordónyi arany - keveset mondok.

- Tehát ott találkoztatok.

- Ottan. Alkonyat után volt az idő, s én Aladár úrfival kísértem haza Emőt. Aladárt csuklás fogta el az úton. Restellte a leány előtt, visszatért. Akkor aztán a paloták homályában...

- A paloták homályában...

- Hát a paloták homályában megbeszéltük Emőkével.

- Mit?

- A titkunkat.

- A titkotokat? Micsoda titkotokat?

- Hát hogy szeretjük egymást.

- Szeretitek egymást? Hm. De hát ilyen könnyen?

- Hogyne. Ő szólított meg. Azt mondta: „Végre beszélhetek veled, Csege. Én már régen értelek téged. Menj el a legközelebbi hadjáratral, és vitézkedjél. A zsákmányt, tudod, hogyan osztják szét: ki hány embert győzött, annyi a része. Te a palotában hamar úrrá lehatsz. És aztán akkor...”

Köhögtem, hogy az arcomban égő vér el ne áruljon.

- És Aladár úrfi? - kérdeztem köhögve. - Hiszen az udvarolt neki.

Vállat vont.

- Nem tehetek róla, ha én jobban tetszem - felelte vidáman.

- És azóta többször is találkoztatok?

- Sokszor. De mindig csak hazatértem.

Dombra érkeztünk, ahonnan mély ellátás nyílt a völgyi városokra. Minden város füstölt. Csege szinte gyönyörködve nézte. Én mögötte álltam, sötétén, keserűn.

Tudtam, hogy hazudik, mert hiszen Emőke sohasem járt egyedül, s a napnyugta mindig otthon találta őt, de ha csak századrésze is igaz annak, amit mondott, ha csak annyi is igaz, hogy Emőke egyszer melegen pillantott rá, akkor...

Csege nem térhet haza elevenen!

Atillát az úton mindig magam előtt láttam száz-kétszáz lépésnyire.

Két legény fia járt vele: *Aladár* és *Ellák*. Velük tartott a Nekár-parti frankok elűzött királyfia is. Ott volt továbbá *Eudoksziusz* orvos, aki az ősszel menekült hozzánk a római udvarból, *Elemér* gót fejedelem, *Ardarik* király, az alán király, a kazár király - s még egynéhány ilyen távolról csillag, közélről faggyúgyertya. Ott voltak a hun főurakból: Edekon, Csáth, Oresztész, Berki, Upor, Vacsar, Bálán (a többi főúr a hadnak egy-egy külön raját vezeti). Atillával járt Iddár főpap is és Zobogány. Aztán egy selyemernyős, bíborral kárpitozott szekér: Atillának két felesége ült abban. A szekeret mindenféle cselédség rajzotta körül, s azok között lődörgött néha Cerkó is, az udvaribolond.

Következett az urak cselédsége. Azok között is elől a ravók, már akik még nem voltak szabadosok. Aztán a szakácsok, lovászok, egyéb belső rabok. Az én uramnak is két lovásza, egy csatlósa és egy mindenes inasa. Főzni mi nem főztünk. Atilla asztalánál negyven-ötven ember ült mindennap. Az úr mögött ott álldogált a szolgája is. Én Csáth mögött álltam, és szolgáltam ki. Ő aztán hagyogatózott nekem a maga ételéből egy-egy combot, egy-egy halat, sajtot, gyümölcsöt. Nem panaszkodom rá.

A had, mint az özönlő árvíz, úgy haladt nyugatnak. A városokat elégették. Akit megfoghattak, rabszíjra fűzték. A szőnyeg, a ruhaféle a szekerekre került - rabolt szekerekre. Az arany- és ezüstkincsek külön vasládákba, a ravók és kincsőrök ügyelete alá.

Egy napon valami leégett városba érkeztünk. Mindenfelé holttestek heverték. Férfiak, asszonyok, csecsemők. Helyenként még füstölgött az omladék. Égett bórszagok nehezítették a levegőt. A templom előtt oszlophoz kötözött agg férfi halottat láttam: ruha nem volt rajta, feje vértócsában a lába előtt. S ott fehérlett mellette a püspöki süveg is.

Fölfordult gyomorral álltam meg a templom lépcsőjén. A fehér márványkő lapokon széles lábnyomok piroslottak. Talán éppen annak a lába nyomai, aki a püspököt megölte. Miféle vadállat lehetett? Hun nem. A hun csak a csatában vad, a védtelennel nem vitézkedik.

Női sikoltást hallok.

A templom mellett Ardarik királynak az egyik csatlósa egy fiatal nőt vonzol. A haja fonatánál vonszolja a porban.

Százával láttam már efféle jelenetet. Eleinte rázott. Később már oda se néztem.

De akkor, abban az órában megint rázott.

A templom egyik oszlopa mellett állottam. Körülpillantottam, néz-e rám valaki. Százával, ezrével tolongott az emberi farkas az utcákon s a házakban. Mindenki cipel valamit, mindenki zsákmányolt.

A gepida izzadt, vörös arccal hurcolta a sikoltozó nőt. Az szegény kapkodott, kapaszkodott fűbe, fába, kőbe, halottakba.

Fölvontam az íjamat, és céloztam: ellőttem. A nyíl a gepida oldalában állott meg. Megrándult, s elbocsátotta a nőt. Térdre rogyott, aztán elnyúlt a földön.

A nő bámulva nézett. Mikor meglátta, hogy a gepida oldalából nyíl áll ki, körültekintett, s arccal a halottak közé borult.

Ez volt az első gyilkosságom.

Ha valaki látta, agyonvernek érte. Abban a minutumban nem bántam. Semmi rendülést nem éreztem a lelkiismeretemben.

A következő órában elhagytuk a várost. Akkor már a dél elmúlt. Atilla sátora elkészítve várt bennünket. Az étel is készen volt.

Én még mindig azt a fejetlen püspököt láttam: szinte betegen állottam az uram mögött.

Az ebéd szokatlan csöndben kezdődött, mert Atilla kedvetlen volt.

Vaddisznót ettünk, főtt vaddisznót, csak torma volt mellette. Atilla előtt akkor is fatányér, az urak előtt ezüsttányér. Ittak reá vörös bort ezüstkehelyből, Atilla kókuszpohárból.

Végre Atilla megszólalt:

- Kik öldösik a nőket és a gyermekeket?
- A gepidák - szólt egy vélekedő hang.
- A gepidák nem - csattant rá Ardarik.
- A rokszolánok - szólalt meg Csáth -, én magam láttam.
- A gelonok - mondta Hargita.
- Mit tehetünk ellenük? - dörmögte Bálán.

Jólelkű hun úr volt az a Bálán. Érzett a hangján, hogy ő is utálkozik az emberirtáson.

Három hírmondó érkezett.

Az egyik azt újságolta, hogy Galliában megrázkódott a föld, épületek omlottak össze. A lakosság elfutott arról a vidékről.

A másik jelentést egy tulipánszín pirosra festett arcú gelon hozta. A vezetőjük meghalt. Kért másikat.

Atilla Hargitára tekintett:

- Rád bízom őket.

Hargita meghajolt.

Láttam a képén, hogy nem takarékoskodik majd a gelonok vérével.

A harmadik jelentéssel egy lovas frank harcos állott elő. Értesítette a szőke királyfit, hogy a bátyját elűzték, és hogy a koronát küldöttség hozza ünnepiesen.

Már akkor a második fogásnál tartottunk. Nyárson sült tűzok volt az. Hol szereztek annyi tűzokot? A jó ég tudja!

Egy combot vittem belőle Csegének.

De mért éppen Csegének?

Azt akartam, hogy ha csatára kerül a sor, a közelemben lássam.

Az első nagy állomás, ahol egy hétig pihentünk, Augusztai városa volt.

Atilla nagysátorát ott állították föl először. Csak elbámultam azon az aranytól ragyogó pompás alkotmányon. Csupa aranyoszlop és csupa aranylemez. Nem is annyira sátor, mint inkább kárpitokkal falazott emeletes, tornyos fapalota.

Az emeleten lakott a két királyi asszony is, és a két asszonynak a női cselédsége. Földszint a tágas ebédlő, amely egyúttal tanácskozóterem is.

Szép időben csak három fala volt annak az alsó teremnek. A sarkában keskeny falépcső kanyarodott föl az emeletre. Atilla akkor már aranytól és gyémánttól ragyogó ruhában járt-kelt közöttünk.

Meg nem foghattam, mi történt.

A ravók mondták aztán, hogy hadjáratokon mindig a pompa körbeveszi Atillát, különösen mikor népek hódolatát várja.

Már akkor velünk jöttek a markomannok, a kvádok és svábok ezrei is. Azok a fővezérnek a túlsó parton haladó seregéhez csatlakoztak.

Ott a Rajna előtt hozták el a zászlóikat a türingi törzsek, a Rajnán túli burgundok és a Nekárparti frankok, akiktől az elűzött királyfi Atilla szárnyai alá bújt. Elhozták neki a koronát, s jelentették, hogy bátyja meghalt. Gondolom: agyonverték.

Míg ezek a csatlakozások történtek, az ős hercegi erdő fejszecsapásoktól csattogott.

A Rajnán át kellett szállania a seregnek, de hol annyi híd, tutaj és komp a világon, hogy ezt a tengernyi hadat átvigye?

- Vágjátok le az erdőt! - parancsolta Atilla.

Nem telt bele fél óra, mennydörgéshez hasonló morgás keletkezett, s ez a mennydörgés tartott napestig, tartott éjten által.

Amennyi szekerce, balta, fejsze volt a hadban, mind csak hidat és dereglyét faragott.

A következő napon már átkelt az elől járó hadrészt és a vezetők százai. A kémek persze már régelebb.

Ha a nap szemével lehetne nézni ezt a népözönlést, olyan látvány volna ez, aminő nem ismétlődik többé a föld életében.

Milliónyi hangya nyüzsög-bözsög a hegyeken és völgyeken, s összesűrűsödik a Rajna előtt. Napokig, hetekig szüntelenül látni, mint szállnak a csillogó emberi hangyák apró csoportokban keskeny sárga fűzfalevelekre, és vonulnak át a vízen.

Ott ismét elszélednek északnak, délnek, s mint mikor a hajtóvadászaton nagy karéjba nyúlad a hajtók serege, úgy terjeszkednek a népek is ki száz-kétszáz mérföldnyi szélességben.

S előttük vonul, jóval nagy-előttük egy másik népsokaság.

Micsoda sokaság az, amelyet Atilla hada nyom egyre jobban nyugat felé?

A római helyőrségek, melyek elhagyják a városokat, s menekülnek előlünk. Keresik Aécusz hadát, hogy egyesüljenek vele. Aztán a száli frankok, parti frankok, mindazok a népek, amelyek ittak már a római műveltség poharából.

Csak a sátoros népfajok csatlakoznak Atillához. A kőházakban lakók elvonulnak, s mennek-mennek, míg csak a római hadsereget meg nem találják.

De hol az a római hadsereg?

Csak arra, amerre a nap lebocsátkozik az égről.

Mégis van egy burgundi népfaj, örült vakmerőségében nevetséget keltő és tisztelni való egyaránt.

A királyuk, Gondikár megveti a sarkát, és a mellére csap:

- Mi nekem Átilla! Mik nekem a földi istenek! Az én hátamat nem látja Átilla maga előtt!

Valami nyolcvanezer embere van. Mind hős, és mind bolond.

Egy óra múlván vér-sártól piroslik a hun lovak patája, s nyolcvanezer lélek száll a felhőkön át.

Egy szikla tövében sebekkel borított, meztelen karú szürke ember fekszik. Se kard, se sisak mellette. A feje be van horpadva. Ősz szakála véres. Ruhát alig hagytak rajta a fosztogató kezek. Mutatják, hogy az ott Gondikár király.

Levettem a süvegemet.

Továbbutazunk. Atillánál jönnek-mennek a kémek, posták és követek.

- A római hadak délnek húzódnak - mondják a kémek márciusban.

- A vízigótok nem csatlakoznak a római sereghez - mondják áprilisban -, a királyuk, Teodorik nem egyezett meg Aécíusszal.

Aztán megint:

- Aécíusz már az Alpesek alatt jön. Rómából hozza a derékhadat, százezer fegyverest.

- Az alánok királya, Szangibán a rómaiakhoz csatlakozott.

- Teodorik azt izente Aécíusznak, hogy ha a rómaiak magukra idézték a vihart, ám lássák, hogyan hárítják el. Aécíuszt kétség gyötri.

Végeláthatatlan mezőre érkezünk, amelyen mindenféle csontok fehérlenek: lócsontok, emberi koponyák. A mezőn át egy széles medrű, de nem mély patak kígyózik el. Víz csak alig arasznyi folydogál benne. A kékes távolban egy városka falai fehérlenek.

Az a város Katalaun.

Atilla pihenőt parancsol a seregnek, s bejárja a vezérekkel a síkot. Órák hosszat nyargalnak fel-alá. Meg-megállnak. Mikor visszatérnek, Atilla megjelöl egy halmot a maga sátorának. A táborverők tudják a többit, tudják, hol verjék a főurak sátorát, a testőrség sátorát, s hogy melyik nép merre telepedjen.

Nagy karajt lovagolnak, s annak a vonalába állítják a szekereket.

Napokig és hetekig tart, míg a szanaszét szállingózó népek odagyülekeznek.

A városka üres, mint az apró városok mind, amerre vonulunk. Csak egy-egy eb csahint ránk félőn az elhagyott utcákon. Atilla azt a várost jelöli a szekérgör sarkának. A vasas szekereket két körbe vontatják. A főtábor. Oda térünk vissza, ha a római hadsereg megérkezik. A szekeres hadak gyűjtsenek takarmányt és lisztet, szarvasmarhát, juhot, zsírt, szalonnát, főzeléket. A patakra zsilipeket ácsoljanak a szekercések: sok lónak sok víz kell.

Az elhelyezkedés közben napokig tanácskoztak a vezérek, hogy Párizs városát támadjuk-e meg előbb vagy Orleánt.

Közben követek eredtek Szangibán alán királyhoz, hogy Atillához szólítsák. Meg is ígérte, hogy Orleánnál csatlakozik hozzánk, de ki tudná, miért, később mégiscsak Aécíuszhoz pártolt.

S indultunk Orleánnak.

Már akkor tudtuk, hogy Aécíusz Galliában van, és hogy útközben ő is szedett fel népeket. A hada nagy. Egy napon újságolták, hogy a büszke római vezér maga ment el a vízigótokhoz, hogy ne Atillához csatlakozzanak, hanem öhozzá.

- Ötheti idő ez - mondotta Atilla.

S fölállította Orleán körül a faltörő kosokat, a követő katapultákat és a vasas gerendákat lövő ballisztákat.

A vár olyan erős, aminőt nem láttam soha. Ahányszor mozgás mutatkozik a falakon, a hunok nyilai felhőként szállnak föl. A válaszfalhoz igen csekély. De hát a falak!...

Fölállítjuk a gémeskútforma gépparittyákat. Mázsás kövek repülnek át a falakon, s dörögve hullanak bent alá.

A gerendákra csigázott faltörő kosok is megkezdik a munkálkodást. Száz-kétszáz ember vonja visszafelé köteleken a vasakkal fejelt, nehéz fatörzseket. Kürtrikkantásra egyszerre eresztik el, s a hosszú, vastag fatörzsek akkorát duhhannak a falon, hogy a föld is reng belé.

A harci zaj csak este csillapul le. Az éjjeli csöndben kihallatszik a város mélyéből a zsoltárének:

Ut quid Domine recessisti longe, despicias in opportunitatibus in tribulatione!

A férfihangok csak a falak közelében hallatszanak, távolabb csak a női hangok. Ezernyi ezer nő énekel, hátbizsergető fenséggel a csillagos éjszakában:

Kelj föl, uram Isten: emeld föl kezedet!

Tereád van hagyva a szegény! Te légy segítője az árváknak...,

hogy ne kegyetlenkedjék többé a földből való ember!

Az ostrom hajnalban ismét megmorajlik: dörög a kő, duhog a fal, tüzes kőccsomók repülnek a nyilakon a várba egyszerre ezerfelől. A várból pedig parittyák köve sivít közénk, s rézzel hegyezett nyilak brummognak. Egy-egy koppanás, valakinek a bőrpajzsa nyilat fogott.

És a magasban, a füstölgő város felett százezer holló kavarog.

Jönnek közben a hírek:

- A bretonok egyesültek Aécusz táborával!

- A-ffekete csuda egye meg őket! - mondta a gazdám.

- A burgund menekültek a száli frankokkal csatlakoztak, Meroveusz vezérli őket. A rómaiak hadát növelik.

- A-ffekete csuda egye meg őket!

- Velük a lét teutunok, a lét batávok, a manszi svábok, a renni frankok, poatyieí szarmaták és tájfalok, mind-mind a római sasok alá!

- A-ffekete csuda!...

Végre jött a hír:

- A vízigótok királyát Aécusz megnyerte segítségül.

Atila azon a napon komor arccal lépett ki a sátorból.

Beizent a várba, hogy hódoljanak, mert ha nem, erdőt vitet a falak köré, s tűznek tengerébe fojtja bele a várost: nem marad élten a csecsemő se!

A városbelieknek a püspökük volt mindenük: polgármester, generális és egyházfő egy személyben.

Háromtagú küldöttség vonult ki másnap délben a kapun, ajándékokkal és levéllel.

- Mi van ebben a levélben? - kérdezte dühösen Atila.

- Alázatos föltételek! - rebegte a követ.

- Semmi föltétel! - csapja vissza Atila, s a levelet a követ lába elé dobja. - Nem levelezni jöttem én ide, hanem hódítani! Ha meg nem nyitjátok a város kapuit, megnyitja a tűz.

Már akkor ezernyi szekérrel állt az ölfá a város alatt.

Atilla türelmetlenségének más oka is volt: közeledtek a római hadak. Irdatlan sokaság! Atilla kémei mérföldről mérföldre hírelték a jövetelüket. Csak az orleániak nem tudták.

- Uram - könyörgött térden a három követ -, csak három napot engedj, míg az emberek útra készülnek! Elhagyjuk akkor a várost, vagy ha a szavad biztosít, hogy a népeid közé fogadsz, a lábadozóhoz rakjuk a kincseinket.

- Holnap reggelig várok! - felelte Atilla.

Június 14-e volt másnap.

A vár kapui megnyílottak, s a püspök küldöttei bársonyvánkoson hozták Atilla elé a város kulcsait.

- A véretek nem kívánom - mondta Atilla -, de a hadnak élelem kell.

S háromezer üres szekeret eresztett a városba. Az utcákon csakhamar megkezdődött a rablás.

Mi Atilla környezetében egy dombról néztük, mint vonulnak be a szekeres hun csapatok.

A háztetők megteltek emberekkel. A lakosság oda vonult föl, hogy ne lássa, mint fosztják ki a várost. Persze a vadak oda is föltörtek, különösen ahol kincseket szimatoltak a lakás szépségében.

És hát sürgősen intézték el a kérdéseket.

De íme, déltájban futó gepidák érkeznek véresen. Jelentik, hogy a római had előcsapatai szétverték a mi szélső csapatunkat.

Atilla visszavonulót fúvat a városban, s alánokat küld fedezetül a kapuk elé.

A város tornyaitól azonban messze lehetett látni: a lakosság bizonyára látta nyugat felé a nagy porfellegeket s bennük a római légiók előcsillogó sasait.

Már akkor mindenfelé riogtak a kürtök:

- Vissza! Vissza!

De a háztetőkön is megmozdult a nép: a szabadulás örömének dühével szórták az utcán nyüzsgő ellenségre a követ és gerendákat. A foglyok is letépik a kötelüket, szíjukat, bilincseiket, s ki mit foghat!

De künn a város körül is nagy a kavarodás: a seregek rend és parancs nélkül csapnak össze a római haddal. A Loár vizében emberek és lovak veckelődnek a véres hullámokban. S ezernyi kürt rikoltoz:

- Vissza! Vissza!

Hát harcol, aki már rádühödött, de a had dereka oda sem ügyel. Már tegnap megkezdték a vonulást vissza a katalauni síkságra.

A csata csupán csak a vár körül viharzik, míg a hunok a zsákmányt eltakarítják, azután odaengedik a lépeszedett kast a rómaiaknak.

A visszatérés a katalauni mezőre persze napokig tart. Por, piszok, lógó nyelvű ebek, legyek felhőnyi sokasága csapatokon, lovakon. Csengés-bongás, fegyverzörgés, robogás, szekerek nyikorgása. Kiáltozás, kürtölés és utálat lépten-nyomon.

A had minden kerítetlen várost kifoszt, és minden vetést legázol - egy élő fűszál nem marad mögöttünk.

Egy városnak mégis be van zárva a kapuja: Troának. A had eleje megáll. Mi a csuda ez a vaspántos nagy fakapu? A sokaság tóba folyik össze: Atilla parancsát várják, hogy továbbmenjenek-e, vagy hogy nekiállítsák a kapunak a faltörő kost.

Belülről zsoltáréneke. A kapu tetején megjelenik a város püspöke. Aranyvirágokkal díszített fehér selyemkazula van rajta. A fején püspöki süveg. A kezében ezüsfeszület.

- Ki ért közületek latinul? - kiáltják le a papok.

Találkozik olyan. Van a mi táborunkban a világ minden népéből. Még kínai is, mongol is, szerencsen is, hát itáliai hogyne volna.

A püspök azt izeni Atillának, hogy beszélni óhajt vele.

Ismerjük már az ilyen jeleneteket: a püspök kijön a kapun templomi díszben; vezeti a papságot meg a város előkelő polgárait, s könyörög Atillának vagy hát a vezérnek, mint valami istennek. Atilla vagy hát a vezér mindenkor azt feleli, hogy nem bántja a várost, ha illőn meghódol: ami élelem van a falakon belől, kiadja. Szénát, szalmát, zabot is - s a kellő biztosítékot, hogy híve marad a hun népnek.

Mi az a kellő biztosíték? A város három előkelő polgárának családotul való átköltözése Atilla székhelyére.

A püspök visszatér. A kapukat bezárják. A lakosság tanácskozik, imádkozik, siránkozik. Nem akad az előkelők között egy család se, amelyik elfogadja, hogy túsul éljen az oroszlán-barlangban. Kitűzik a vörös zászlót, s védik a várost - ameddig lehet.

Nem sokáig lehet. A hunok betörnek. Mindenki a templomba vonul. A gazdag családok odaviszik az oltárra minden aranyukat, ezüstjüket. S az égre néznek:

- Könyörülj rajtunk, Istenem.

Az ég pedig nem felel. (Mi a földi élet az ember életében? Azt gondoljuk: minden. Pedig bizonyára csak egy kis fogságbüntetés, egy kis tanulmányút, rövid kiutazás az örökkévalóság országából - s boldog visszatérés.)

Troánál azonban másképp történt.

A püspök kivonult a klérusával: valami harminc pappal, polgármesterrel, bíróval, tanácsosokkal s egyéb méltóságokkal. Atilla éppen ott vonult el, hát ő lovagolt a kapuhoz. Mikor a zsoltáréneklést abbahagyták, az öreg csak állva maradt.

Fölemelte a fejét, némán bámult Atillára. Egyszerre, mint valami rémségre, rákiált latinul:

- Ki vagy te, aki trónokat döntesz te, országokat dúlsz el, népeket igazol? Honnan van ez a hatalmad? Ki bízta rád, hogy a világot fölforgassad? Ki vagy?

A lélegzet is elállott bennünk.

S még inkább eldöbbenek, mikor hallom, hogy Atilla latinul felel.

A mellére csap és felel, mintha kürt szólalna meg:

- *Ego sum Atilla, flagellum Dei.* (Átilla vagyok, Isten ostora.)

Csak akkor hallottam, hogy Atilla ért latinul is.

- No, ha így van - feleli síró szemmel az öreg püspök -, ha téged az Isten küldött, akkor nem tehetek ellened semmit. Jer, és végezd el rajtunk is a munkádat.

S a kapu kinyílt.

A fehér szakállú agg megfogta Atilla lovának a kantárszárát, és vezette könnyes szemmel be a kapun.

Látszott Atillán, hogy meghatja az öreg úr fenséges naivsága. Egy szót mondott Kamocsának, s belovagolt a kapun a kíséretével.

Kamocsa a kapu mellett maradt. Néhány zoltánt állított maga mellé, az utánuk özönlő hadnak egyre kiáltozták:

- Ne bántsátok a polgárokat: a király rendelte!

Mikor a város piacára értünk, Atilla lovat adatott az öreg püspöknek.

- Te szent ember vagy - mondta neki -, szerencse van azokkal, akikkel te élsz: velem kell töltened néhány napot. A várost megkímélem, de rendeld meg a papoknak, hogy ami gabona és liszt van a városban, rakassák szekerekre és adják ki a hunoknak. A takarmányfélét is.

S haladtunk tovább.

A had rendben vonult át a városon. Nem hallatszott egyéb, csak a lovak kopogása, fegyverek zörgése. A benn lakó népből csak tél-túl látszott egy-egy agg férfi. A házak némák voltak. A lakosság bizonyosan elbújt mindenfelé a pincékbe, padlásokra. A zoltánok a főutcán állottak, nehogy a király tilalmát valaki felejtse.

Mikor kiérünk a város keleti kapuján, látjuk, hogy a városi nép egy része lovon, szekereken, gyalog menekül az északi erdőség felé. Az asszonyok hátán gyermekek, s a nagyobb gyermekeken batyuk, kosarak. Erdőkbe, nádasokba igyekeznek, mint mindenhol. S leginkább a leánynépet rejtegetik.

Ahogy átmegyünk a hídon, hát ott bukdácsol a mezőn egy elmaradt rongyos asszony is. A két kezén két gyermek. A hátán lepedőben egy csecsemő. Mellette fut még öt mezítlábas kisleány és két serdülő szép szőke leány. Mindenik cipel valamit, rongy, hitvány semmiségeket, még a meszelőt is. A nagy, lihegő sietésben hol az asszony bukik el, hol valamelyik gyermek, és sírnak-rínak valamennyien:

- Jaj, anyám!

- Jaj, édes kicsim!

S hogy vissza-visszapillant, látja: nincs menekvés. Megáll a patakparton. Könnyes arcán sápadt rémület. S néz, mint az őrült.

Atilla megállítja a lovát, és szól Urkonnak, hogy az asszonyt vezessék eléje.

Urkonnal odasietett a püspök is, és biztatja, hogy ne féljen.

Az asszony a gyermekeit vonszolva térdel Atilla elé, és nem tud szólni, csak reszkető két kezével, omló könnyeivel könyörög.

- Mind a te gyermeked ez? - kérdezi Atilla.

- Mind, uram! - sírja az asszony. - Özvegy vagyok. Ha megöltök, tíz árvám marad kenyértelen.

A püspök tolmácsolta a beszédüket.

Atilla intett a kincstartójának, Upornak. Mondott is neki valamit. Upor erszényt vont elő a tarsolyából, s pénzt olvasott belé, aranyakat. Lehetett háromszáz.

- Térj vissza békén a városba - mondotta Atilla az asszonynak -, és nesze ez a pénz, neveld föl rajta a gyermekeidet.

Odarendelte az asszony mellé Botár testőrt, hogy kísérje vissza a városba.

Már Orleán alatt láttam, hogy a hadban sok a beteg. Sápadtan, kék foltos szemmel támolygott némelyik. Leült, és vért hányt. Aztán egyszer csak halott jobbra, halott balra; hullt az ember, mint a legyek ősszel. A sereg szaga már különben is irtóztató.

Eleinte a forróságot okoltam, hogy azért. De haltak borús napokon is. Egyszer csak hallom, hogy Eudoksziusz orvos pestisnek mondja a sok megbetegülést.

Mikorra visszafordultunk, már az út mellékén halottak heverték. Itt egy neur, amott egy herul, sváb, markomann, összevissza minden nemzetből, ki hason, ki oldalt, ki hanyatt. Aki egyszer eldőlt, ott hagyják az útfélen. Ha értékes a fegyvere, elveszik tőle. Bocskorát, ha jó, levonják. Köntöse, ha jó, kifordítják belőle. Mindenét elszedik, őt magát ott hagyják.

Atilla olyan komorrá vált, hogy félelem volt ránézni.

Egy délután, ahogy Csege mellett lovagolok, előttünk tántorodik el egy bőrdolmányos turciling.

Az ember tarajos rézsisakot visel. Bizonyára Orleán alatt ragadta el valamelyik római tisztnek a fejéről, vagy hogy fejestül vette le. A sisak a szemünkbe ötlött már előbb is.

Hogy az az ember eldőlt, a sisak legurult a fejéről.

Csege leugrott a lóról, és fölkapta. A maga fejére tette.

Irigyeltem érte. A sisak taraján gránátkövek piroslottak, s föltozható arcrostélya volt. Megért két aranyat békeidőben is. De hány aranyat ér háborúban! Csak a réztarajt kell beborítani egy darab posztóval vagy bőrral, s egy vagy két toll kell reá, akkor aztán a hunok tudják, hogy a sisak viselője közülük való.

Másnap Csege fejfájásról panaszkodott. Harmadnap eleredt az orra vére.

- Végem - mondta sápadtan.

Ötödnapi daganatok támadtak a hóna alatt meg a torkán. Este már készen volt a halálra. Vízért kért tőlem.

A táborban már mindenki aludt. Elmentem vízért, s innia adtam.

- Köszönöm - pihegett -, otthon van egy kis értékem: néhány rend ruhám és egy könyvem; neked hagyom. - S a kezét nyújtotta.

Megigazítottam a fáklyát, hogy az arcába lássak, s hozzáhajoltam.

- Csege - mondtam reszketve -, nem izensz-e Emőkének semmit?

Még abban a gyászos órában is Emőke volt az eszemben. A másvilágra menő embert a halál kapujában ragadtam meg.

Rám nézett, és bágyadtan felelte:

- Nem.

- De hát miért nem izensz?

- Minek?

- Csege - mondtam a karját megszorítva -, ne menj hazugsággal a másvilágra: mondd meg nekem, hogy amit Emőkéről fecsegtél, hazugság volt. Te nem beszéltél vele soha! Nekem az nem kerülte volna el a figyelmemet. Mondd meg igaz lelkedre, hogy hazudtál.

És a szemébe néztem.

Nem felelt.

A szeme már akkor üvegesedett. Homlokát verejték lepte el. Ujjai görcsösen horgolódtak a föbe. Egyre nehezebben lélegzett... Még egyszer rám nyitotta a szemét: a tekintete kérdő és csodálkozó volt.

De nem szólt többé semmit, csak úgy maradt, reám fagyó halotti nézésben.

Atila sátora nyugatnak állott, hát a többi is arra fordította a sátorát. De lám, Aéciusz nem oda vezette a hadát, ahová vártuk, hanem lejjebb, keletnek nyomakodott. A Vezle-patak, amely a táborunknak mögötte folyt, egyszer csak azt látom, előttünk van.

Csáth is morgadozik:

- Mi az Isten fekete csudája!

Atila az Ob folyónál hagyta Ardarikot, hogy a gyülekező hadakat fedezze, s hogy a római had fölvonulása elibénk történjék: legyen szemben a reggeli nappal az ellenség.

A magyarázat aztán az első római lovasok megjelenésével egy időben érkezett: Aéciusz megrohanta a gepidákat, s áttörte a vonalukat kelet felé. Tizenötezer emberünk veszett el abban az ütközetben.

A megmaradt gepidákat beküldötte Atila Katalaunum falai közé: védjék, ha rákerül a sor.

Akkor, hogy arra kellett fordulnunk, amerre addig háttal állottunk, eszembe ötlött nekem egy halom a mezőn jó távolocskán tőlünk. Az a halom a két had között... Mikorra én erre gondoltam, már a mi seregünk négy csapata vágatott arra. De a római hadból is: egy sebesen száguldó nagy lovasscsapat. Látszott, nagyobb a mienknél. Nagy roppanással csaptak össze. A mieinket visszanyomták.

- Rossz jel - morogta mellettem Bial táltos.

- Miért volna rossz jel? - fordultam rá kedvetlenül. - Ha mi előbb lódulunk és nagyobb lovassággal, a miénk a domb!

- Éppen ez a rossz jel! - csapott el a fülem mellett a táltos.

- Mi?

- Hogy nem lódultunk előbb, és nem nagyobb lovassággal.

A táltosok csúnyán megváltoztak, mióta velünk járnak. A pestistől való félelem volt-e az oka, vagy hogy mindig imádkoztak, nem tudom, de mind elkomorodott. Fekete ruhájukban olyanok voltak, mintha a halál szolgálói volnának.

- Attól tartok - szóltam bosszúsan -, hogy ti, babonás papok, hangosabban számláljátok a rossz jeleket, hogysem kellene. Bocsáss meg: nem okosság.

- Mi a babona? - fufnyázott vállat vonva. - Te keresztény vagy: neked babona a mi hitünk. Mi hun vallásúak vagyunk: nekünk babona a ti hitetek.

S hogy így három ujjával gesztikulálva beszélt, olyan volt nekem, mintha a Szentháromságot gúnyolná.

Én is megbosszankodtam.

- Az Isten egy. Hun isten nincsen, latin isten sincsen, görög isten sincsen. Az isten: Isten; közös atyja és ura minden népnek. Nem harcol dombokért se velünk, sem ellenünk.

- Tudatlan rab, nem disputálok veled.

- Mert tartasz tőlem.

- Tőled?

- A szavaimtól, az igazságtól.

Sötéten nézett porosz szemöldöke alól.

A gazdám szekeren állottunk, a sátorunk oldalában.

- És ha én bebizonyítom neked - mondta halkan -, hogy a hunok istene nem egy a rómaiakéval...

- Azt ugyan meg nem bizonyítod.

- Nem bizonyítom-e avval, ha megmondom előre, ami történik?

- Az csak koholás.

- De ha bebizonyosodik?

- A fejemet neked ajándékozom.

- Köszönöm. Értéktelen ajándékokat nem fogadok el.

- Nekem nem értéktelen.

- Biztosíts, hogy nem mondod el, amit közlök.

- Itt a kezem. De ha nem teljesedik?

- Raboddá tehetsz. Megkeresztelhetsz. Eladhatsz. Mindent tehetsz velem.

- Hallgatlak.

- Hát tudd meg, hogy a jelek ma mit mutatnak: Átilla elveszti a csatát.

Ezt olyan meggyőződéssel mondta, hogy a szava végigborzongatott.

- Lehetetlen! - döbbsentem el. - A népet igaz, hogy dögvész tizedeli, de még mindig leírhatatlan sokaság. Átilla sohase vesztett még csatát. És hát az Isten kardjáról megfeledkezel?

Leült a szekér kerekére, és a markába csavarta deres sárga szakállát. Komoran bámult maga elé.

Az urak napestig ott állongtak Atila sátora tornyán; szemlélték a római sereg letáborozását.

Én csak a mi sátorunkról nézelődtem a nagy hőségben. A síkon messze el lehetett látni. S hallgattam az öreg vitézek megfigyeléseit.

- Ni - mondotta az egyik -, középre az alánokat állítja a római.

S valóban látszott a seregek elhelyezkedésén, hogy azt a mozgó nádist középre illeszti Aécusz. Szangibánnak a hada az. Talán gyanakszik arra az ingadozó emberre, azért hagyja középen? Vagy talán a hosszú dárdának a derékhad védelmében lesz dolga? Ki tudja? S csakugyan dereka-e? Hol a közép az ily rengeteg embersokaságban?

- Ni - mondotta a másik -, a burgundok is ott vannak, a frankok is.

- De mi a macskát akar a római balról?

Mert a csillogó római sisakok valóban balról helyezkedtek el. Eléjük odahúzták a nyíllövő gépeket meg a követőket. A jó szeműek látták.

- Be akarja keríteni Átillát - röhögött egy széles vállú testőr.

Rám pillantott, s meglátta a fejemen Csegének a sisakját. Vigan kiáltott rám:

- Nini? Talán te is harcolsz?

- Nem is főzök.

- Az urad oldalán?

- Nem is temeltetted.

- Jártál már hadban?

- Ilyenben te se.

- Ha nekem adod azt a sisakot, megtanítalak valamire.

- Mire?

- Hogyan kerülhetsz ki élve a csatából.

- Ha a sisakomat neked adom, akkor nem kerülök ki élve. Hát csak tartsd meg magadnak a tanácsodat, én is megtartom magamnak a sisakomat.

Nevettek. A testőr hozzágyeszölte hátát a sátoroszlophoz, mint a disznó.

- Nagy róka ez a görög - mondotta az egyik -, ezt nem ugratod zsákba.

A hunok különben az úton is mindig csak harci fogásokról beszélgettek. Egyik azt mondta, hogy a harcos a lovában bizzék. A másik azt mondta, hogy csakis a lovától féljen: sok ló elbukik vagy megijed, vagy beleugrik a veszedelembé.

Némelyiknek próbált erejű amulettje volt. Másiknak olyan kardja, amely már száz ellenséget küldött a másvilágra. Olyik embervérrel dörzsölte be a lova orrát. Másik meg abban a kiáltásban bízott, hogy: „*Hopp, uram Istenem, ördög az ellenség!*”

Az ilyen tanácsok, bármily ostobák is, mindig érdekesek háborús időben.

Én csak azt tudtam, hogy a lovam Csáthnak a legjobb lovaiból való. A karom ha nem is olyan erős, mint a másoké, az eszem mindig helyén van: ahol azt látom majd, hogy veszedelmes az egészségemre az állapot, a lovamat félreugratom, visszarángatom. Ha netán közibe sodródik a

rómaiaknak, lerántom a sisakom tarajáról a bőrt, a rostélygombról a tollat, s ordítok latinul. Ha meg azt látom, hogy a hátán vagyunk az ellenségnek, én ordítok leghunabbul:

- Huj! huj! a kutyafáját!

S én dolgozok majd legserényebben. A fő a tanú vagy a levágott fej.

Azon a napon mégis, hogy a tengernyi ellenséget láttam, valami hideg sugallat járt a fülem körül:

- Zéta, itt maradsz! Sok ezer ember marad itten, hol a bizonyosságod, hogy élve kerülsz ki a veszedelemből?

Délután még mindig helyezkedett a római hadsereg. Látni lehetett, hogy a bőrpajzsos vízigótok barna vonala kanyarodik elő. Azokat is az első sorokba viszik.

A mi táborunk is egyszerre megcsördül.

- Hirjit! Hirjit! (Ide! Ide!) - hallom a gót tisztek kiáltását.

S megindultak a gótok. Hosszú vonalban kígyóztak elő a sátorok közül. A tisztek egymás után tűnnek elő: a fekete arcú *Akrán*, a kék szemű, hóbortos *Ejszárn*, a szaporán lépő *Filleinsz*, az örökké mosolygó, sodrott bajszú *Fiszkja*, aztán jöttek a többiek is: *Gilta*, *Nikilsz*, *Milit*, *Nuta*, *Roiksz*, *Szavil* s a fiatal *Szkura*, akinek mindig fél fülön a süvege. Táncolt tegnap dudaszó mellett.

Akkor már, hogy a római sereg elhelyezkedett, Atilla a vízigótokkal szembe a maga osztrogótjait állította. Pokoli gondolat: testvért testvér ellen! A vízigótok gyűlölték az osztrogótokat, hogy miért nem tartottak velük, mikor megszöktek Atilától. Az osztrogótok szintén gyűlölték a vízigótokat: azt mondták, hogy meghódolni, azután megszökni gazság!

Ellenség ellenséggel megbékülhet a hadban, de testvér a testvérrel nem. Káin fegyvere a leggonoszabb.

S így harcolhatnak majd egymással az alánok is!

Középen a hunok maradtak: fekete és fehér hunok együtt; Ardarikot a gepidákkal jobbra állította Atilla. Oda kerültek a kazárok, a jászok, kvádok, rugok és szarmaták is. A rómaiak válogathatnak majd a népfajokban.

- A herulokat nem látom - szólalt meg mellettem Szabad-Görög.

- Északnak küldte Átilla őket - felelte a verejtékét törölve a gazdám -, magyariakkal együtt; a hátába kerülnek a rómainak.

Egy dárdalövő gépet vontattak el mellettük nagy zörgéssel. Hat ökör húzta. Már akkor mindenfelé rendezték a gépeket: dárdalövőket, faparittyákat, kőhányókat, gépijakat. A parittyás népfajok a szekerek tetejét szállották meg. A tömött zsákok, hordók és bugyrok tetején vígan dolgozhattak. A szekerek előtt a lándzsás alánok és kaszás gelonok ültek.

Azok majd csak akkor elegyednek az aratásba, ha az ellenség a szekérvonalig hatol.

Azt gondoltam, hogy még azon a napon megkezdjük a harcot, de nem: csak helyezkedtek egymás mögé, egymás elé, ahogyan Atilla rendelte.

Beesteledett. Mintha az eget korommal festették volna be. Az őrtüzek kigyulladtak mind a két sereg előtt. Az őrségek olyan közel álltak egymáshoz, hogy átlóhatték volna egymásra a nyilaikat.

Az utolsó parancs azon az estén az volt, hogy a síposok és kürtösök hallgassanak, s mindenki korán térjen pihenőre.

Csak Atilla sátrának nyílt oldalú termében égtek a fáklyák.

Az asztalon azok a csirkék illatoztak, amelyeket Troa városa küldött ki Atillának. A hun főurak és egyéb királyok szótlanul falatoztak. Ott ült közöttük Lupusz püspök is. Még akkor is a püspöki süveg volt a fején és az aranyos kazula a testén; a nagy ezüsthely előtt. Nemigen evett, csak a szakállát simogatta, s olykor aggódva nézett Atillára. Olykor fölrántotta a szája szélét, és sziszegett. Köszvény bántotta a jóembert. Aztán ott ácsorogtak a sátor előtt a különféle nemzetek vezérei is. Parancsra vártak. Atilla még vacsora közben is oda-odaintett Ména-Sághnak, hogy mutassa a táblát. Fekete deszkalapon színes vászonszeletkéik jegyezték a két tábor csoportjait. Atilla untalan azt nézegette, s evés közben is rendelkezett, hogy melyik hadcsoport hova helyezkedjen; mikor induljanak a lovasok, mikor mozduljanak a gyalogok, ha a római hajnalban kezdené a támadást.

Közbe-közbe kémek érkeztek s előőrségi jelentések. Odaát semmi se készül.

Gondolható volt: sötétségben nem mozoghatnak a hadak. Hold nincs. A csillagok világítását eltakarja a felhő.

A vacsora végén sajtot tálaltak és borban főtt gyümölcsöt.

Lupusz püspök fölkel, és a serleget maga elé tette.

- Hatalmas király! Királyok királya! - kezdte ünnepélyesen. - Engedd meg, hogy szóljon a szolgálknak szolgálja. A hír véres betűkkel írja a te nevedet. Az égen üstökös jelenti megindulásodat. A föld megrendül, ahová árnyékok vetődik, és elsápad a bátraknak arca, ha reájuk nézel. De mondjanak bár világ farkasának, vérivó ördögnek, ha én előbb jutok az Isten színe elé, elmondom neki, hogy városomon át vezetted el világtipró hatalmas népedet, s városom lakói nyugodtan alszanak a mai éjszakán.

És jóságos öreg szemében hála érzése csillogott.

Az urak nem értették őt, legföljebb a Nekár-frankok ifjú királya meg Oresztész meg én, de a hangja ünnepi volt, és s beszéde magasztos, mint a zsoltárének.

Atilla hátradőlt a székén. Kiálló szemöldökcsontja árnyékot vetett a szemére: nem láthattam, hogy tetszik-e neki, amiket a püspök beszél. Mert csak a szeme árult el olykor valamit annak az embernek a lelkéből, az arca mozdulatlan volt, mint a köszobroké.

Az öreg folytatta:

- A világ ez idő szerint nyugtalan, mint a hullámozó tenger. Minden nép egy-egy hullám. A hullámok nyugat felé zajlanak. Isten akarja ezt.

Atilla intett Oresztésznek:

- Tolmácsold a vendégeimnek, amit az öreg mond.

A püspök hallgatott, míg a tolmács elmondta az addigi szavait, aztán átszellemült arccal folytatta:

- Az óvilág népe eljött ellened, s talán már holnap kihúzó a fegyvered, hogy összemérd az övékével. Sok vér folyik majd. De a történelem tanulsága, hogy az emberi faj könnyben és vérben újhodik meg. Minden nagy viharban sok a törés, romlás, pusztulás. Termések sárba verődnek, nyájak szerteszóródnak, fák kiszakadnak tövestől, sziklák leomlanak, és zúznak élőket. Mennyi kár, mennyi siralom az omladékokon! De ha a vihar elzúgott, éltető erővel

teljesedik meg a levegő. A ledőlt fa gyökere háromszorosan hajt, s az emberi lélek munkára buzdulva folytatja életét. Átilla, nagy király, te vagy a vihar, melyet Isten bocsátott az emberi fajra! Híred zúgó szélvész. Kardod villám. Néped dübörgő fergeteg. Isten akarja, hogy így legyen. Mert semmi sem történhetik az ő akarata ellen. De mert jó ember vagy, tisztellek téged, ha rettegvé nézem is óriás dúlásodat. Isten boldogítsa azzal, hogy a vihar után lásd az újraéledést, s ahogy az Isten a te kezeddal verte a világot, a te kezeddal is áldja.

Odalépett Atillához. Atilla a kezét nyújtotta neki. Az öreg meg akarta csókolni azt a kezét. Atilla azonban magához ölelte őt.

- Áldás! - kiáltották a hunok.

- Vivát! - kiáltották az idegenek.

- Hohh! - kiáltották a gót vezérek.

S ittak Atilla egészségére.

A király kissé hunos latin nyelven csak úgy ültében felelt:

- Hiszem, hogy az emberi élet nem ezen a földön kezdődik, és nem ezen a földön végződik. Bolygunk és küzdünk itt, s nem tudjuk, miért. De van, aki tudja. Engem a hunok Istene küldött, aki Istene a világnak is. Kardot adott a kezembe, hát én azt nem is ejtem el. Ki állhat meg énvelem szemben?

A hunok lelkes áldásra csattantak. Atilla szeme is csillogott. Méltóságos mozdulattal emelte a püspök felé a poharát, jelöl, hogy az ő egészségére köszönti, s fölkelt.

A társaság egy része eloszlott. Hargita, Betegh, Urkon, Kamocsa, Madarász, Bálán, Vacsar és Upor is. A többi még ott maradt.

A szolgák elhordták és összehajtogatták a tábori asztalokat. A székeket a sátorterem falához rakták. Sietést dolgoztak.

Már vacsora közben is láttam, hogy valami különös jövés-menés, mozgolódás van a sátor előtt. De annyira lekötötte a figyelmemet az asztalnál folyó beszélgetés, hogy kifelé nem is ügyeltem. Csak vacsora után néztem szét: mi az a különös duhogás, forgolódás a sátor előtt?

Látom, hogy egy lombos-leveles nyírfát ásnak le, s annak a tövéhez bunkózzák be a földet. A nyírfától tízlépésnyire kis máglyát raknak a *jámborok*. A táltosok mind ott tesznek-vesznek a máglya előtt. Györhe egy fehér ürüt meg egy fekete kost tart kötélén. Bucsa egy hétszögletű követ hoz a fején, Sármánd meg kerek fekete követ. Másik két táltos kezében két rézüst csillanik meg.

Tehát istentisztelet. Az urak arra várnak.

A máglya ugyan föllángol, s megvilágítja a körülötte mozgó papokat: Kámát és Iddárt fehérben, Zobogányt, Bogárt és Györhét vörösben, a többi feketében: a *torosztók* és *jámborok* csak a közönséges hadiruhájukban sürgölődnek, csupán a fejükre tették föl a hosszú, hegyes áldozati süveget.

A nyírfá alá három félmeztelen papi zenész kutyorodik. Kettőnél hosszú dob van; a harmadiknál tölcseres aljú, hosszú síp - hun szóval: tárogató.

Az urak Atilla körül alacsony székekre helyezkednek el. Kint a máglya mögött nézők sokasága áll - leginkább a vezető öregek...

A dobosok megbüfögtetik a dobjukat. A tárogatós valami keserves és borzalmas melódiát vonyít.

Egy pap nagy fehér viaszgyertyát gyújt. Másik pap vizet vagy mit loccsant valami magasra emelt tálból az ürü hátára. Az ürü megrezzen.

Zobogány meghajlik előtte, mint valami ember előtt, s egyszer csak töre villan: belemélyeszi. Vitos táltos éppígy cselekszik a fekete kossal. A két állat bégése és hörgése belevegyül a zenébe. A fehér ürü vérét ezüsttálban fogják fel. A feketéét vasedényben.

A papok serényen dolgoznak. Bogár és Györhe felgyúri a köntöse ujját, és széles görbe késsel sebesen megnyúzza a két állatot. Damonogh szekercét érint a tűzhöz, és leválasztja a fekete kos két szarvát. Adja Vitosnak. Vitos a süvege szélébe illeszti a két szarvat a füle fölé.

A zene elhallgat.

Az öreg Iddár felhág a nyírfába vert fogakon, s a lombok között megáll. Szétterjeszti a kezét, és reszkető hangon énekl:

- Csönd! Csönd! Csönd!

Mindenki leveszi a süvegét. Atilla is.

Zobogány kimetszi a fehér ürü nyelvét. Nagy ezüstkanálba teszi, és fölemeli a tűz előtt.

Iddár a fán kelet felé fordul, s a magasba kiált:

- Teremtőnk! Isten urunk! Napnak, holdnak vezetője! Föld ura! Víz ura! Csillagos eget ura! Fordítsd felénk orcádat! Hajlítsd felénk szívedet! Tűzben, lángban néked áldozunk.

Zobogány beleveti a nyelvet a tűzbe. A papok kórusban kiáltják:

- Segíts bennünket, Teremtő Isten urunk! Légy velünk!

Iddár leszáll a fáról. Fogja a szent kanalat, amelyben a fehér ürü szíve piroslik. A magasba tartja.

Imádkozik:

- Föllegek fölött lakó, villámoknak parancsoló, eget dörgető, földet rengető hatalmas Öreg Atya! Mint ez a szív ég a tűzben, a mi szívünk nem különben ég irántad szeretetben. Légy velünk!

- Légy velünk! - zúgják rá a táltosok és velük a nép.

Iddár beleveti a szívet is a tűzbe.

A szent zene ismét megszólalt.

Iddár ismét fölhang a fára. Magával viszi a viaszgyertyát is. A lombok közé rejtőzik.

- Csönd! Csönd! Csönd! - énekli lenn Zobogány.

A zene elhallgat. Egy elfojtott köhögés hallatszik a külső nézők közül.

A főtáltos néhány percig csöndben és mozdulatlanul ül a fán. Azután fölemeli a fejét, és kiált:

- Mennyben lakó hun szellemek! Éjszakákban lengő árnyak! Kössétek föl kardotokat! Vonjátok föl íjatokat! Úzzétek el az idegen szellemeket! földbe! vízbe! örökös sötétbe!

A fehér ürü vérét a tűzbe csorgatják.

A tűz sistereg. Gőzoszlop gomolyog föl. Iddár leszáll. Zobogány kardot nyújt neki. Iddár a karddal elcsap hétszer a lángokban jobbról bal felé, s közben érthetetlen igéket mormog.

Vitos lép elő. A két dob tompán pereg. Vaskanálba veszi a fekete kos nyelvét és szívét. Szól síri hangon a földre nézve:

- Ártó lelkek ura, hatalmas Gonosz! Ördögök ura, rettenetes Gonosz! Búnak, bajnak kavarája, fekete Gonosz! Ne árts nekünk!

- Ne árts nekünk! - mormogják mindnyájan.

Az áldozókó alá veti a nyelvet, a gödörbe. A vastál vérét is oda önti.

A tűz már nem lángol, csak a parázs ég.

Iddár beleveti a parázsba a két követ, s mindenikre lapockacsontokat helyez. Kezét a csontok felé tartva áll a továbbiak folyamán mozdulatlanul.

Vak Káma, aki eddig szótlanul ült a nyírfá tövében, fölkel. Két véres kard van a kezében. A tűzre aszott füvet dobna.

Vörös láng rebben föl. Káma a tűz felé fordul, s magasra tartja a kardokat, keresztbe illeszti.

A zene elhallgat.

- Hajoljatok meg! - énekli Iddár.

Mindenki meghajol.

Káma rezgő, öreges hangon énekel:

- Isten urunk, hívunk a magasból. A te akaratod vezérelte ide a hun népet. A te kardod van Átilla kezében. A te erődöt öntsd belénk a magasból. Könyörgünk: segítsd meg Balambér fiát, a hunok fejét, a te választottadat, Átillát!

- Segítsd Átillát! - mormogja a nép a táltosokkal.

A tűz fénye vörösen csillog a főtáltos süvegén. Mindenféle apróság fityeg azon: aranypénzek, ezüsből vert apró állatfejek, mindenféle fog és gyémánttal kirakott csillagok. De a többi táltos süvege is tele van olyan csillogó aprósággal.

Átillára lestem. Mozdulatlanul ült a székén. Fekete szakállával, árnyékba süllyedt szemeivel, sápadtas arcával olyan volt, mintha az éj szelleme volna.

A táltos folytatja:

- Isten urunk, ki messze napkelettől elhoztál bennünket a Tisza rónáira, Tisza rónáiról a nyugoti népek országába, erősítsd meg a mi kardunkat, hogy acélja acélt vágjon. Sújtása legyen, mint a viharok villámáé.

- Mint a viharok villámáé - mormogja a nép büszke-ájtatosan.

Iddár elveszi a kardokat Kámától, s két nyilat nyom a kezébe.

A tűz ismét föllobog.

Káma énekel:

- Isten urunk, engedd, hogy nyilaink úgy szálljanak, mint a fecskemadár, és oly sűrűn szálljanak, mint a jégeső. Ellenséges bűvölés cél előtt le ne ejtse, cél fölött el ne sodorja, célban el ne kapja, hanem valamennyi az ellenség testében álljon meg. Áldd meg nyilainkat!

A tűzön száraz lóhere lobog föl.

Káma kantárt vesz a kezébe. Tartja a tűz fölé. S énekel:

- Isten urunk, adj erőt a mi lovaink inának. Siketítsd meg fülüket, homályosítsd el szemüket: rohanásuk legyen, mint a dübörgő fergeteg, vasba öltözött hadakat ledöntő, ellenséget vérében tapodó. Szárnyazd meg a lovainkat, acélozd meg inaikat, tedd őket sebezhetetlenekké. Adj erőt a mi lovainknak!

Az utolsó mondatot ismételte a nép is.

A tűzre kis ezüstvederből bort öntenek. Egy percre sötétség lep el mindent.

Azután a megint föllobogó és sistergő tűz magas gőzoszlopot vörösít meg.

Káma a kardot a tűz fényében fölfelé forgatva kiáltja:

- Hunok árnyékai! Jertek elő! Balambér apánk! Megyer vitéz! Tarkány főpap! Decse! Verbóc! Bodor! Csalán! Buda! Rof! Szudár! Zaáp! Madocsa! Makó! Balogh! Géza! Tarcsa! Kalocsa! Magócs! Vitézek vitézei, mi szeretetteink! Tüzből, vízből, égből, földből gyertek elő! Gyertek, mint az alvó lehelete! Gyertek, mint a hegyi fákról foszladozó felhő! Gyertek, mint az éjben lengő árnyék! Gyertek elő, segítsetek minket!

- Segítsetek minket! - mormolja a nép.

Iddár főtáltos beleszúrja a két kardot a nyírfába.

Odaszúrja föléljük a nyilat. A kantárt ágra akasztja. A nyíl fölé odatúzi az égő viaszgyertyát.

Átilla fölkel. A nép eloszlik. A főpapok Átilla sátortermébe vonulnak. Az igricek a sarokban ülnek. A terem közepe üres. Átilla a hátsó falnál trónforma karosszékből ül. Mellette jobbról

alacsony tábori széken a fővezér, balról Ardarik király. Lábánál a szőnyegen Ellák és Aladár. Aztán sorban a fal mellett a különféle fejedelmek és a hun főurak.

A sátorterem oszlopán néhány vastag viaszfáklya serceg. A tábor körös-körül az alvás és a lovak legelésének halk és mély morájában, amely hasonlatos a tenger egyhangú morajlásához. Csak a tábori kutya ugatnak a messzeségben, s a máglya tüze ropog itt előttünk, a papok nyúlógó árnyékait lengetve a sátor falán.

A két dob dühösen bufog. Tenyérrel, ujjal veri a dobos. A sípos az ajkához illeszti a tárogatót, és egy véget soha nem érő melódiát fúj:

A terem közepén Zobogány táltos áll. A fejét az égnek fordítja, karjait széttárja, s megindul a kör tisztáján, és fokozódó gyorsasággal halad. Csakhamar fut, és ugrálva, szökdelve futja a kört, mintha a sátorból akarna menekülni. A dob dörögése egyre szilajabb. A futás egyre lihegőbb. Már a haja is röpköd, már szinte az egész teste zihál. Íme, már meg is lassul, s erőtlen lábbal kereng. A szeme bogara annyira fölfelé fordul, hogy a szeme fehére villog reánk. Az arca szederjes-vörös, azután elsárgul, elsápad. Végre teljesen elszédül, és tajtékozójával rogyik le a terem közepén.

A táltosok körültérdeklik. A zene elhallgat. Az ember görcsökből rángatózva rebeg valami szavakat:

- Mező... virág... rárók... füröd....

Atila a karosszékekben ül. A szemöldökét összevonva figyel.

Káma pap Atilához fordul:

- A mező vérvirágot terem. Rárók és sasok egy porban fürödnek.

Hallgatva bámulunk. Némelyek vállat vonnak, mások maguk elé gondolkodnak. Atila is a szeme sötétjéből néz maga elé.

Az embert fölfogják ketten, s elviszik. Gondolom: valami mérges növény levét itta a szertartás előtt, mert olyan volt, mint az örült.

A zene ismét megszólal.

Talpig gyászfátyolba öltözött alán pap lép a szőnyeg közepére, s fehér posztón különféle színes vesszőket rázogató. Körülötte egy fehérre festett, teljesen meztelen alak zezugos ugrásokkal, kerékhányással hívta a szellemeket, míg a pap az Isten nevét kiáltozva iparkodik a vesszők összeállításából a jóslatokat kifejteni.

Az alán pap jóslata szebben hangzik:

- Látom az ellenséget hétfejű sárkánynak. A legdühösebb feje lefordul, porba hull. A római kard fehér. A hun kard piros.

Atila feje megmozdul. A hun főurak tűnődően susognak:

- Aéciusz...

Jöttek aztán a gót papok. A tenyerüket a fölbontott állatok belsejébe merítve, szemüket égnek forgatva jósoltak ködösen, dodonaiasan. A jelenvalók lélegzetüket is visszatartva figyeltek.

Végül a hun táltosok becipelték vasfogókkal a két izzó követ, s ráhelyezték egy halom parázsra a terem közepén.

Áhítatos csend következett.

Iddár aranyozott végű ezüst csípővassal fölvette a megfeketült csontot a kerek kőről, s a fáklya felé tartotta. Aggodalmas arccal vizsgálta a repedezéseket.

Az arca hol elborult, hol kiderült. Zobogány is fogta a csontot. Nézte figyelmesen.

- Semmi érthető - szólalt meg végre, a vak főpaphoz fordulva. - Csak egy nagy repedés.

- Érthető - felelte a főpap.

S Atillához fordult:

- Az ellenség vezére elesik.

Mindenki megmozdult. Csak Atila maradt mozdulatlan.

- Lássuk a másikat - mondotta.

A másik kövön még füstölgött a csont. A zene ismét megszólalt. A táltosok a testüket a sarkukon ingatva búgták halkán a lélekidéző igéket.

Végre Iddár pap azt a csontot is fölvette. Nagy csend. Iddár pap szótagonként olvassa:

- A hun... lel... kek... ve... le... tek... har... col... nak...

Az urak fölugrottak. Mindenki a csonthoz sietett. Atila legelöl.

A fekete lapocka repedései, amint nekem később Bial lerajzolta, hun betűkkel adták az olvasott mondatot.

Minden arc felderült. Csak az öreg püspök ült a helyén nyugodtan és álmosan.

Atila hozzá fordult:

- Hát te nem jósolsz-e nekem? Nincs-e hatalmad, hogy a keresztény lelkeket megkérdezd?

A püspök fölkel, és alázatosan felelt:

- Nincsen, uram. A mi vallásunk csupán egy jóslatot ismer.

- Mondd.

- Ahogyan Isten akarja.

- Akkor jó - csapott Atila a kardjára -, ha Isten akarata, hogy ez a kard az oldalamba kerüljön, azt is akarja, hogy vágjon!

Bólintással üdvözölte az urakat, és fölment az emeletre.

Meggyújtottam egy fáklyát, s elindultam az uram előtt. A sátrak körül mindenfelé alvó katonák heverték. Csak az ebek ugatása hangzott az éjben.

A gazdám a fővezérrel lépkedett utánam. Nem beszélgettek. Csak mikor a sátorunkhoz értek, s a fővezér fölült a lovára, akkor kérdezte Csáth:

- Hát nem mi kezdjük?

- Már alig - felelte álmos-egykedvűen a fővezér.

- A jelek nem világosak?

- Nem. Átilla bizonyosan végignézi reggel még egyszer az állásokat.

Elámultam a fővezér szaván. Később világosodtam rá, hogy Atilla szándékosan viselkedett úgy az idegen fejedelmek előtt, mintha a jelek kedvezők volnának.

- S ha ők kezdik? - kérdezte Csáth.

- Nem hiszem - rázott a fején a bátyja. - Aludj, amennyit csak lehet. Én még ebben az órában indulok.

- Délnek?

- Arra. Két kémünk vállalkozott, hogy felgyújtja a szénás szekereket, ha szél fúj. Közel állították egymáshoz. Isten ha segít, a hátukba kerülök. Vigyázz majd a pataknál, ahol nádas.

S a két testvér kezét fogott.

Csáth gondolkodva lépett be a sátorba. Megállt, mintha tűnődne valamin, azután akkorát ásított, hogy az álla csontja is megroppant.

Beletűztem a fáklyát az oszlopvasba, és segíteni akartam neki a vetkezésben.

- Ma nem vetkezőnk - hárított el Csáth. - Te is csak ruhástul heverj le. A kardodat se tedd le.

Belenyúlt a ládába, s két kis bőrtömlőt vett ki onnan, akkorákat, mint a kiscsömpec szokott lenni.

- Vidd ki - mondotta -, és akaszd hátul a nyeregre. Takard be vizes ruhával. Egyiket a Villámra tedd, másikat a vezetékek lóra. Megállj - szólt ismét a ládába hajolva -, neked is adok egyet. Harc közben nagy a szomjúság.

Kihúzta belőle a dugót, és megkóstolta.

- Veszekedett teremtetted! Megecetesedett! Ízleld csak. Ecetes!

- Nem csoda - feleltem. - Tudod, uram, hogy pincét nem hoztunk magunkkal.

- Hát a királyé miért nem romlott meg?

- Hordókban hozták vizes bőrök alatt.

Ledőlt a kapcsokon függő ágyba, s legottan elaludt.

A lovak ott álltak szerszámban a sátor mellett. Velük virrasztott Karacs lovász is. A nyergen akkor már ott lógott a rézzel borított somfa buzogány s a puzdra, amely tömve volt félöles nádnyíllal.

- Vess a lovak elé - mondottam -, reggelnek előtte aligha lesz dolgunk.

Karacs ásított.

- Nem látod - felelte -, hogy rajtuk a zabos turba?

S ő is ledőlt a sátor oldalába.

Én a sátor ajtaja elé feküdtem, a bőrereszlet alá. Az ágyam az oszlopokra volt csatolva. Alattam Ladó aludt meg két rabfiú. Még az Alpesek között osztották őket Csáthnak. A lábukon még lánc volt.

Sokáig nem tudtam elaludni.

Arra gondoltam, hogy lesz-e még éjszakám ezen a földi világon, vagy hogy ma látom utoljára a Göncöl szekerét. Milyen más volna ez az éjszakám, ha Emőkével nem találkozom: aludnék most otthon Konstantinápolyban, a tengerillatos csendes nyári éj ölén, s nem hallgatnám az alvó pokol közepén, hogyan ropogtatja a zabot az az állat, amely talán már reggel a Halál világába ragad bele engem a hátán.

Éjfél tájt aztán mégis elnyomott az álom. De meddig alhattam? Nyáron már éjfél után háromkor pirkad az ég. Arra ébredtem, hogy a tábor zörög. Mindenfelé dobog a sok ló. Itatóra viszik őket.

Fölléptem a sátor fogas oszlopára, s az ellenséget szemléltem. Hát ott is nyüzsögnek. A két tábor közt lovak milliói. Mind a patakon. Vajon jut-e víz mindnek? És hát meglesz-e ma a csata?

A gazdám is fölászálódik. Mosdik a tenyeréből. Bajuszát, szakállát törli a markába. Tartom a bőrköntöst. Fölrántja. Siet Atilához.

A hunok már mind lovon ülnek. A fiatalja nyergetlen lovon, csupán a gubáját vagy egy bőrdarabot vagy pokrócot csatolva maga alá. Az öregek is alacsony kápájú nyergen. Atila sátora felé forgatják a fejüket. A távolabbi mezőkről is át-átkiabálnak:

- Mi lesz már? Indulunk-e?

A fiatalságnak viszket a marka. Az idősebbek is jónak vélték volna a száraz, napos időt. S jobb reggel, míg meleg nincsen. S mindig jobb ma, mint holnap.

Magam is türelmetlen voltam. Míg a gazdám Atilánál időzött, még egyszer megvizsgáltam a csatokat a kantáron, kengyelen, harci dolmányomon, hevederen. Törömet, kardomat a sarum talpán csiszolgattam. A két térdemre lószőrrel tömött bőrzacskót kötöttem, mint a többiek.

Egy arab kereskedő befurakodott a hunok közé, és oroszlánzsírt árult. Vettek belőle sokan, és tréfálkoztak vele, hogy nyerített-e az oroszlán, vagy rőfögött. Az arab esküdözött, hogy tulajdon késével szedte ki a zsírt az oroszlánból Afrikában.

Végre Atila leizent, hogy egyen-ígyon mindenki, meg hogy a lovakat abrakoljuk.

Hát előfűstöltek a tábori konyhatüzek. A sátorok utcáin marhákat, borjúkat, bárányokat, juhokat vezettek mindenfelé.

- Hát nem harcolunk ma? - bosszankodott egyik-másik.

- Talán délután.

- Délután? Öregapám se hallotta!

- Nem látod, hogy a nap szembesüt?

De hát miért nem támad a római? Nekik nem süt a nap a szemükbe.

A kémek hírelték, hogy Aéciusz még egy sereget vár. Másnap reggelre készülnek.

- Délután harcolunk - mondta Csáth, amikor a harci köntösét levetette, hogy vigyázzak reá.

Meleg volt. A tüzek fölött öles nyársakon forgott az az erő, amely majd délután csatázik.

A sátorok déli árnyéka rövid még, mikor Kászon kürtös megjelenik a királyi sátor ormán, s belefúj a nagy fehér elefántcsont kürtbe:

Ezernyi ezer kürt rivall meg, és ismétli ezt a három iszonyú üvöltést. S ha csend volna, hallatszana, hogyan száll ez a három hang át a táboron a messzeségbe is, ahova szem már nem láthat, de ahol még a mi népünk sokadozik.

De csörögnek a fegyverek. Kiáltások zűrzavara egyszerre a tábor: nevek, hívások, parancsok hangzanak összevissza.

Mindenki lóra fordul. Mindenki kötözi-igazítja magán a bőrsüveget, sisakot, mellvasat, pajzst, puzdrát, kardot, kelevézt, lován a hevedert, íján az ideget. A szarmaták és rokszolánok fejükre vonják a szarvazott fejbőröket. A gelonok emberi koponyákat tűznek a dárdájukra. A markomannok ökörszarvakat csatolnak föl. A megjelenésük ördögi.

A sereg előtt harminc helyen gomolyodik fel egyszerre az áldozati tűz füstje. Az idegen népek papsága is áldoz. A hun papok lovat áldoznak, fehérét, a szarmaták és gelonok embert.

Egy ismeretlen kűrtikoltás jött a távolból, északról, valami hosszan kígyózó hang, amelyet még nem ismertem.

- Fenn mán kanyarítanak - mondta egy lovász.

Az örök visszahúzódtak a mezőről. A sátorok utcáin mindenfelé a száguldó zoltánok rúgtatják a port. A zászlótartók a kengyelükbe illesztették már a zászlóik nyelvét. A síposok a belső szekerekre álltak. A gépijakba és gépparittyákba lovakat fogtak be.

Minden mozdulat gyors. A szemek csillogók. Mindenki kiabálva beszél.

Talán csak én egymagam vagyok sápadt, hallgatóg.

Mert érzem, hogy hideg vonul át rajtam. Mintha egy láthatatlan dögkutya nyalt volna az arcomra. Egyetlen gondolat áll az agyamban, áll szinte befagyottan, s az a gondolat: a halálodba indulsz.

Akkor még ott álltam Atila sátora előtt. A lovászok között álltam, akik Atila és a főurak lovait tartották. A lovam szügyén bőrkötény, nyergén a buzogányom. Magamon a szürke harci köntös, amely fölé még kacagányt is akasztottam, hogy az urakhoz jobban hasonlítsak. Fejemen a bőrszínre mázolt rézsisak, jobbomon a kard, balomon a puzdra, s benne valami száz szál félöles könnyű nyíl. Hátamon is puzdra. Kezemben az íjam.

A kürtzó másodszor szólott a sátor ormáról:

Ezernyi kürt kapja át, és üvölti át a tábor hosszán.

A szekérláncokat kikapcsolják. A lovas nép csörögve-zörögve özönlik a közökön ki a mezőre.

Fürge paripákon darutollas és struccatollas zoltánok cikáznak a sokaság előtt. Nemzetségek és családok szerint rikoltják csoportokba a lovasokat. A legelső sorba azokat sorakoztatják, akiknek a lova szügye legjobban vértezett. Kipróbált hősök azok. A zsákmány javából kettős rész illeti őket a csata után.

A csapatok közepén hosszú lándzsán a családi jelvényt tartja a legfiatalabbik, néhol alig tizenöt éves kölyök.

A jobb karja valamennyinek meztelen. Némelyiknek a bal is, de ezüstkígyó vagy rézkígyó tekerül a karra, hogy védje az izmokat. Csak a mell van erősen fődve meg a fej. De ércsisakot keveset látni: többnyire bőrsüveget viselnek most is.

A fehér hunok a feketékkel összekeveredve apró csapatokban tarkállnak a belső sorok között. Leghátul állnak a gyalogosok.

Nagy áldás-zúgás Atilla sátora felől. Ő lovagol elő a sátorból. A fején aranyos sisak. A hátán oroszlánbőr kacagány. Előtte fölemelkedik a nagy fehér selyemzászló, amelyen arannyal himzett karvaly ragyog. Vacsar viszi.

Atillát a főtisztek és testőrök rajozzák körül. Csillogó ezüst mellvért, s valamennyinek két kard csörög az oldalán.

Atilla zászlójának megjelenésekor viharzó örömvöltés dörög el a végeláthatatlan táboron.

A király előreszökteti mesébe illő fehér lovát. Két meztelen karján csigatekervényes arany karvédő. De micsoda izmos, barna két kar!

Domború mellét kifeszítve röptet el a sorok előtt, s a mezőre kiindulva megfordul, hogy végignézzon a hadon, aminőt Xerxes óta nem látott az öreg ég napja.

A sereg éljenzése meg-megújuló mennydörgés.

Az oltárnál most szúrják le az áldozatokat.

Atilla megáll annál az oltárnál, amelyiknél a vak Káma áldoz.

A szertartás rövid. A pap kiáltva hívja a hun istent. Karját terjegeti a had minden osztálya felé. Aztán nyírfá seprűt márt vérbe, és beszenteli vele a sereget. Ugyanazt cselekszik a szarmaták és gelonok az embervérrel.

A papok aztán csendesen folytatják az áldozást az oltároknál mindaddig, míg csak a csata zajlik.

Atila sebes vágatást száguld végig a seregek vonala előtt. Néhol megáll, és szót vált a vezérrel. Néhol lelkesítő szavakat kiált a seregnek.

- Hunok vagyunk - kiáltja a mi seregünk előtt -, ma is megmutatjuk!

Micsoda erő van ebben a hangban! Micsoda erő a szeme villanásában, feje vetésében. Micsoda öröm látni egy embert, aki mintha nem is ember volna, hanem valami oroszlán-isten emberi testben.

Lelkesen ordítják vissza:

- Megmutatjuk!

De az én torkomból rekedten jön ki a kiáltás.

Mellettünk Berki serege áll.

Atila odakiált:

- Isten velünk harcol! Csátát még soha nem veszítettünk!

- Most se! - dördül vissza a sereg.

S Atila továbbrepül.

Később már nem halljuk, miket mond, csak a zúgást halljuk, s a lándzsák fölemelését látjuk.

De a harcvonalt olyan hosszú, hogy a két szárny kiterjeszkedése elvész a síkság messzeségében. Atila arrafelé már csak a kardját villantja föl.

De elég szónoklat ez is: *Nézzétek, itt az Isten kardja!*

A távoli moraj, fegyverek megvillanása a válasz, hogy megértették Atila mozdulatát, s az ő lelke áttüzel mindenki lelkén, mint a fölkelő nap a tenger hullámain.

De látni a mező túlsó oldalán át az ellenséges had fölsorakozását is.

Ők odaát aligha akartak ma harcolni, s éppen délután, amikor a nap néhány óra múlván szembesüt nekik. De mit tegyenek: hallják a kürtjeleket, látják a támadásra készülést - el kell a csatát fogadniuk.

Hideg borzongás mászkál rajtam.

- No, ez veszett harc lesz! - fakad szóra mellettem egy vén hun, akinek a pofája olyan barázdás, mint a sárgadinnye.

- Miért? - kapok a szón.

Mert mindent falt a fülem, amit körülöttem mondtak.

- Azért - feleli a hun -, mert ha most kezdjük, éjjel folytatjuk. Nincs cudarabb az éjjeli harcnál.

- Antul jobb - szól rá büszkén Nagyfülű-Szabolcs -, legalább nem izzadunk.

Szemléljük az ellenséges had előrajzását. Kétszer annyira látok, mint máskor, de oly messze van tőlünk az ellenség, hogy csak mozgó sávokban mutatkozik: sárga sáv, vörös sáv, barna sáv, mindenféle színű sávok. De azért tudjuk, hogy az ezüstösen csillogó sáv a patakon túl a római; a sárga, a bőrpajzsos és piros foltos a frank; a fehérrel tarkázott a burgundi; a mozgó nádas az alán; a búzavetésként hullámozó nagy sokaság a vízigót, s a seregek előtt föl-alá

lovagló, ragyogó csoportozat: Aéciusz, Teodorik király a fiával, Szangibán király, Meroveusz frank király, Gondibó burgund király és a vezérek.

Ők is éppúgy elrendezik a maguk hadát, mint Atila. Egy-egy ezüstös lovascsapat folyóvízként vált helyet. Aztán a vezércsoport széteszlik. A távol messzeségben látható most már, hogy a római had mind a balszárnynon áll, szemben a mi gepidáinkkal s festett arcú, állatbőrös, különféle vad népeinkkel.

A vízigótok a másik szárnyon a mi osztrogótjainkkal küzdenek majd. A frankok, armorikok, burgundiak, alánok és más kevert népek a hunokkal állnak szemben a középen.

Atila vezérei már a helyükre oszlottak.

Nagy a hő. Mindenki izzad.

A római tábor mögött nagy füst emelkedik a távolban. A szénás szekerek égnek-e? Megkezdte-e a fővezér a hátulso támadást? Egy golya kereng a két tábor fölött a magasban.

Atila a kengyelben fölállva nézgelődik az ellenség felé: látszik, hogy vizsgálódik még.

A gót királynak int a kardjával.

A gót had megmozdul. A lovasok szétereszkednek, mint a kinyitott legyező. Sebes vágatással haladnak tovább a dombnak, amelyet Thorismund tart elfoglalva. Kiáltások hangzanak egyre sűrűbben, végre viharosan. A repülő fegyverek csillognak a napban.

A por eltakarja a lovasokat. A gót lovasság azontúl csak földön vonuló sárga felhő, minőt a vihar első szele sodor az utakon.

De lám, megindult a római had is balra tőlünk. Mint az áradó Tisza, ömlik csillogón a mi felső hadaink felé. Oly messze vannak tőlünk, hogy csak tompa dübörgésük hallatszik, mint a távoli mennydörgés morgása.

Mindenki hallgat. Mindenki szemlél. Pokoli a hőség.

- A csuda egye meg - bosszankodik Csáth a lovára -, még el se kezdtük, máris izzad a füle.

Azonban nálunk is megdördülnek a dobok, rikoltanak a kürtök, és megszólal a síposok zenéje. Az indulás bösz üvöltése nyom el kürtöket és sípokát.

Csáth hátratekint reám, hogy ott vagyok-e. A szeme máris véres. Az arca úgy fénylik az izzadságtól, mintha belakkozták volna.

Rajtam a halál hideg borzongása fut át. Izmaim, mint a fölvont íj, várják a feszültség fölszabadulását.

Atila fölemelkedik a lován, s visszatekint. Indulót villant a kardjával. Háromszázezer torok üvölti a *haj-rá!* kiáltást. A paripák robogva indulnak a római sereg derekának.

- Isten segíts!

A föld reng. A levegő hangok vihara. Mindenki előrehajolt testtel száguld a csapatvezérek után.

S egymás nyomában szakadoznak elő a csapatok, s mint a sakktábla kockái, egy-egy üres tér marad mögöttük. Az üres teret csakhamar kitölti Berki, Orgovány, Dorog és Mácsa serege.

A mezőn kiszélesedett csoportokban vágatnak tovább. Elöl a jobb erejű lovak, mint a kesztyűből ahogy kinyúlnak az ujjak - alig győzik fékezni az ilyen lovakat. Utánuk, amint futamatnyi tér marad, megindul Upor, Bálán, Madarász és Kamocsa serege; azok után Urkon, Betegh, Aladár és Zsögöd.

Mink következünk.

Mint az elpattanásig feszített íj, úgy álltunk eddig, várva a térszakadást. Mikor már oly messzire voltak az előttünk elmentek, hogy megindulhattunk, Csáth is rikolt egyet, és megrázza az íját:

- Hajrá, Isten uram!

S burr! megindulunk.

Mi indulunk-e csakugyan, vagy hogy a föld alattunk, az fut visszafelé? A lólábak szinte hasig felkapódnak meg szétrugódnak. Ugyancsak kell a két térdemet szorítanom, hogy a rohanó lónak a hátán megmaradjak.

- Huj! Huj!

Nem szabad elmaradnom Csáthtól. Balról mellette Ladó roptat egy nagy, öblös bőrpajzzsal. Neki a harcban csak az urára kell vigyáznia. A nagy pajzzsal minden balsó dárdát és ütést neki kell fölfognia. A nyomában mi ketten Karaccsal, aki fölnyergelt lovat futtat a magáé mellett, hogy ha netán az úrét ellőnék, ledöfnék, azonnal más lóra kaphasson.

- Huj! Huj!

Vágtatunk. Azazhogy visz a ló. Mert bizony az első percekben megint megzsibbadtam. Az a pokoli hujjogás, a lovaknak ijedt prüsszögése, dobogása, az a felkavargó por... apokaliptikus világzavarodás.

- Huj! Huj! Hujrá!

Mintha a szó láng volna a mellekből.

De csak az első percek nyomása volt ez. Aztán egyszer csak valami soha nem érzett erő van bennem. Az az ordítás körülöttem, a harag erejének ordítása, az erősít meg.

A lovasok elszéledve rohannak tovább, mint ahogy az öntözőkannából hulló víz szokott elszéledni. Csakhamar porfelhős tágasság nyílt körülöttem, úgyhogy előreragadhattam az íjamat.

A lovam kantárát a nyereggombra csapom. Rántom-feszítem én is az íjam húrját. De még nem lövünk.

A mező gyepe fölszakadozott a lovak patkójától. A porfellegben alig látom Csáthot is.

- Huj-rá!

Kürtjel:

- Nyilazz!

A világ elhomályosodik előttem: nyilak felhője az, a mi nyilaink felhője.

Én is megszorítom a térdemmel a fakót, hátrahajlok, s fellövöm a nyilamat a magasba.

Micsoda süvöltés, suhogás! Rémült lovak fűjása. Bősz emberek hujjogása.

De amonnan is száll már a nyilak felhője. Pajzsomat fölkapom. Egy nyíl belecsattan a nyeregfába, a másik egy perc múlván a pajzsomon koppan el. Uram Istenem, csak a lovamat ne érje nyíl!

De vágtatunk tovább.

A rohanásban látom már a réseken a pajzsok alá sűrűdött ellenséget. A lovak szügye dörgő ropogással nyomakodik rájuk. Csattog, zuhoz a szöges buzogány. A *huj-rá!* ordítás valami

különös vonyításokra, rikoltásokra változik. Én még csak a mieink lovát látom magam előtt, amint tajtékzó szájjal hánykolódnak, de a lovam már halottakon ugrat. Lándzsát elő! Hiszen ezek az alánok! Tipord, lovam, tipord, tipord a fetrengő férget!

Íme, velem szemben is kihuzakodik egy életben maradt! Nem: leütötte Csáth. Van helyette másik: egy borzas szakállú, páncélos alán. Lándzsája eltörött. Fabuzogányt sújt, jobbra valakire. Ütök jobbra-balra én is, ahol fejet látok. Irtóztató erő van bennem, házat tudnék vele dönteni. Puff, kutya, ne! Az én combomra is zuhan valami. Oda se neki! Csáth! Ahol rántja vissza a lovát, s az arcához kap. Mellettünk üvöltve száguldanak előbbre, akik mögöttünk voltak.

Lihegünk. Legalábbis egy órát küzdöttünk. A lovak is zihálnak. Hátsó lábaik közt csorog az izzadság fehér tajtékja. A kengyelemet rövidebbre kellene csatolnom, hogy feljebb ágaskodhassak, mikor ütök. Csak időm lenne rá! A tudóm szinte szakadoz a lihegésben. Szomjas vagyok.

Nézem Csáthot, hogy mi baja. Vérrel pöki oldalt két-három fogát. Irtóztatosan káromkodik. Kirázza a könnyet a szeméből, s odaordít Ladónak:

- Fokost!

S fokost ragad. Az alán oly sűrűn áll, mint az aratatlan búza. Csak a lovat döfik. Kapálódzó lovak és földön fetrengő emberek halmaza bátyázza el őket. Kanyarodnunk kell, hogy ismét hozzájuk férhessünk. De a portengerben a piros tollas frank lovasság hullámszik elő. S reánk!

A két lovassereg összerobban. Pajzsok duhogása, sisakok csattogása, rikoltozás, kiáltozás, lovak prüsszögése. No, pokoli gabalyodás! Egy vérbe borult frank lovas lükkén reám. A buzogányomat a mellémek sújtom. Lefordul. A lova nekitorlódott az enyémnek. Azt is főbe ütöm. A portól nem látok már. De hallom a visszahívó kürtölést. Eldöbbenek. Rántom a lovam zabláját.

A sűrűség nagy. Megfordulni nem lehet. Az idegen lovasság nyom bennünket visszafelé.

De mögöttem tágul a tér. A lovam ágaskodva fordul meg, és eliramodik a többi után.

- Áldjon meg az Isten, okos állat!

Egy mellettünk visszaroohanó csapat ragadja át tőlünk a harcot, s mi lihegve állunk új hadirendbe.

Hála istennek: élek.

A sereg véres, Csáth kürtje rendbeigazodást fúj. Pihenünk. A frank lovasok sodra olyan erős volt, hogy ezerlépésnyire tolt bennünket, mígnem Orgovány hada segítségünkre érkezett, s oldalba fogta a frankokat.

Pihenünk, lihegünk, törülközünk. A szomjúság éles késként áll a torkomban. Csáth egyre köpköd és káromkodik. De mások is véresek. Forgatják a karjukat, nyújtogatják a lábukat: amíg forog, nincs baj. A vérzés nem baj. Nekem is véres a combom, a mellem - még büszke is vagyok rá. Csak a kengyelemet megigazíthatnám! Csáth káromkodik. Mindenki ágaskodik a nyeregben: Orgoványékat nézik. Orgoványék harcolva vonulnak északra. Érthetetlen, hogy a két küzdő sereg miért halad éppen északra. Mintha apró fehér villámok cikáznának szünös-szüntelen a sokaság fölött. Talán a kezdetben való nyomás indította arra a lovakat. Köztünk és e harcoló sokaság között akkora tér nyílik, mint a Duna szélessége.

- Nyolcat vágtam - lihegi Ladó -, láttátok.

- Ötöt vágtam! - kiáltom én is.

- Láttam - feleli Ladó -, hát te?

- Ezret - dühöng Csáth -, ezret ölök meg egymagam!

Valami nagy zúgás mögöttünk, amely még a harci lármát is elnyomja.

- Átilla - álmélkodik Csáth.

Valóban ő egy nagy fehér lovon, vagy húszezernyi hunnal a ragyogó testőrök között. A kardját magasra villogtatva rázza felénk, mintha mondaná: „Hunok, miért vesztegetek? Van-e, aki nem küzd erejefogytáig, mikor én harcolok elől?”

S elrohan előttünk dörgő nagy zúgással. Előrehajló lovasok, düledt szemű lovak, amint tágult orrlíkokon prüszkölik a port. Átilla zászlója, mint valami fehér szellem a száguldó sereg fölött...

A seregünket új erő szállja meg: nincs, aki ne bízzék a szerencséiben, amikor Átilla vezet.

Ismét megindulunk.

- Csak a közepének! - rikoltja előttem egy strucctollas zoltán. - Átilla parancsolta! Derékon törjük az ellenséges hadat.

Ki az ördög tudja ebben a forgatagban, hol a dereka a hadnak?

Arra kell lennie, amerre Átilla vezet.

S csakhamar ott vagyunk mi is, ahol a por legmagasabbra kavarg. De látni azért a kardok villogását, por fölött a fehér zászló lengedezését. Sűrű sokaság rengeti ott a földet és eget a fogcsikorgató véres-ádáz viaskodásban. S mintha látnám köztük Átilla sárgás csillogó sisakját, kardja villámvillogását. Az ellenség csupa lovas alán már. Öles hosszú dárdáik madarakként röpködnek közöttünk. Mi is benne vagyunk megint a pokolforgatagban.

Az első, aki nekem jut, egy széles szakállú, véres szemű burgund. Csáthnak a buzogánya elzúgta a pajzsát, és Csáth elrobbant mellette a másik elevenre. Amint lehanyatlik megsújtott bal keze, lándzsám ropogva hatol a mellébe. Pillanatnyi irtózás fut át. A lándzsámat visszarántani elfelejtem. A burgund zsákként fordul le a lováról.

Nincs időm, hogy feltekintsek: ki látta a döfést, a lovam tovaragad. Lándzsám nincsen. A kardomhoz kapok. Haj, kutya kengyel, csak feljebb csatolhatnám!

- Huj! Huj!

A lovam már döglovakat ugrik át, s halottakra tapos. *A huj-huj!* kiáltásokat *futnak!* üvöltés váltja fel.

De íme, a lovak egymásba torlódnak. Az alán lándzsások nem bírták meg a hunok iszonyú nyomását, de az erős frank százezernyi tömött lovassága ellenáll. A kard nem fog azokon, csak lándzsa, tör, buzogány.

És összegomolyodik a hun és a frank lovasság, hun és frank üvöltés, hun és frank gyilok. Nem látni mást, csak a dühös-véres gomolygást, fegyverek villogását, lovak hánykódását. Káromkodások vihara, buzogányduhogás, kardok és lándzsák ropogása, csattogása. Egy-egy ló lerogyik, az ember is vele, fölöttük más lovasok csapnak össze, s néhány perc múlva ott, ahol az az egy ló elesett, a lovak és emberek vonagló, mozgó, véres halma marad.

Egy percre én is ilyen pokoli bonyodalomba kerülök. Csáthot már rég elvesztettem a szemem elől. Közrendű fehér hunok forgatják körülöttem hosszú nyelű harci csákányukat. Az egyiket előttem csapja mellbe elsújtott szekercéjével egy véres szakállú frank. A hun hátra hanyatt

fordul le a lováról. Ahogy a csákánya elbillen előttem, elkapom. A következő pillanatban úgy roppantom vele fejbe a frankot, hogy a koponyája recsegve szakad be, s az ember leomlik.

- Ki látta?

A magam szavát se hallom a pokoli gomolygásban.

- Csak a sűrűjének! - rikoltozzák a zoltánok.

S ahogy egy nagyszájú zoltán ordítva áll az összetorlódott lovak hátán, mintha nemcsak a szája ordítana, hanem az egész teste. Emberré változott ordítás! Csak gyötrelmes álomban teremthet ilyen alakot a beteg képzelődés.,

Portól prüsszögnek és zihálnak a lovak. Tajtékjuk fehér rongyokként röpköd fejükön át a lovasokra.

Egy hun sereg oldalt verekedik be a frank seregbe, s eltolja őket előlünk. Akkora szabad tér szakad közénk, hogy szusszanhatunk kissé. Föltaszítom a sisakom rostélyát. A verejték úgy szakad rólam, hogy békeidőben három virágágyat megöntözhethetnék vele. A lovam is csupa hab, véres hab. Soha ennyi piros lovat!...

A verekedőkből hátramarad egynéhány véres vitéz, s a lova orrát a táborunk felé rántva térül el a harcból. Az egyiknek, látom, csak lóg a karja, mint a kitömött bábé. A másik lefordul útközben a lováról, s a ló a földön vonszolja tovább a kengyelbe akadt lábánál fogva.

Az én kengyelem még mindig hosszú. De marja az arcomat a verejték. Előrántom a kendőmet, hogy letöröljem. Amint a kendőt leveszem az arcomról, látom, hogy csupa vér.

- Huj, az apátok gyilkos keservit!...

S hogy a tér egy felénk hátráló csoporttal telik meg, nekisarkantyúzom a paripámat, és a fokosommal egyszerre három franknak rontok.

A dühtől elvakultan csapkodok közéjük. Jóformán nem is nézem, hogy hová ütök. De más hunok is segítenek: két frank a lovak közé fordul, a harmadikat elragadja a szabad térbe a paripája, s leveti.

- Mestervágás volt, Zéta! - kiáltja egy hang mögöttem.

Megfordulok. *Badaló* az, városvégi hun, aki lándzsavetésre tanítja otthon az ifjakat. Neki is véres az arca s melle. Meg nem ismerném, ha a verejtéke nem mosná az arcát. De mintha új lelket teremtett volna belém a dicséretével!

A következő percben az armorik sereg zúdul reánk. Más ordítás, más fegyverek, más emberek. Sokan, mint a sáskák. Nyomnak, mintha hegy dőlné reánk. Egyik hun a másik után omlik le a lóról. A többi, aki hozzájuk nem fért még, rikoltva rázza a kardját és fokosát.

A kürtös hátrálót fúj.

A lovak megfordulnak, rántani se kell őket, értik a jelet: megfordulnak, s visszafelé röpködnek egy futamatnyira.

Az armorikok és frankok nagy rajban hurrognak utánunk.

De a mi futásunk már nem olyan nyomott, mint az előbb. Cselfutás csupán.

Már a száguldás közben hátrakaptunk az íjért, s felvonjuk. Az új kürtjelre megfordulunk, s rájuk zúdítjuk a nyilainkat.

Jaj azoknak, akik elől voltak! Némelyik olyanná válik, mint a sündisznó. Dőlnek le lovastul.

- Csákányt elő!

De rengeteg sokan vannak. Tenger apró hullámaiként hánykódik a sok tajtékzó lófej. Az elhulltak nyomán új meg új élő robban velünk szembe. Az élő paripa átugrálja a holtat. A mezőt az élő ördögök sokasága lepi el ismét.

- Haj-rá!

Egy vállas frank, aki fazékforma fekete sisakot hoz a fején, az előttem nekihuzakodó Badalót úgy vágja nyakba széles pallosával, hogy Badaló feje forogva röpül a lovasok közé.

Érzem, hogy ez a végzetes perc! A halál fekete perce! Badaló gyilkosa nekem tartogatja a második sújtást. De mily kiszámíthatatlan a csaták szerencséje: a lovam elé egy hun lovas roppan oldalról. Üvölt, s dárdáját rázza:

- Haj-rá!

Elnyom onnan, s hátraszorít. Utána másik, harmadik lovas is. Oldalról érkezett új csapat ez, amely még nem is ereszkedett eddig a harcba. Látni a vértelen öltözetükről, meg hogy valamennyinek ott van még a fején a süveg. Én egyre hátrább és hátrább szorulok a Badalóhaddal, s a szemem előtt vörös tűzkarikák játszanak.

Szeretnék visszatérni a táborba, hogy megnézzem, miért ömlik úgy a vér az arcomról. De mögöttem is viharzik a harc: porba burkolt lovasok gomolyognak végeláthatatlan sokaságban a visszafelé nyílható úton. Csak arra van időm, hogy leugorjak egy hosszú nyelű acélfokosért, amely a földön hever. A bal kengyeletem is meg tudom rövidíteni egy hirtelen csomókötéssel.

A következő percben déli irányban robogunk, holttesteken, döglovakon át ugratva minden percben. Utánunk egy verejtéktől szennyes hun csapat száguld, tajtékzó lovakon. Elöl a zoltán piros gyolcsból való zászlós lándzsával. A *hajrá!* kiáltások a rekedt torkokból már inkább csak hangos hörgések. Minden ló csupa tajték, csak úgy röpköd róluk az arcunkba.

Hátulról támadjuk meg a valami ötszáz főnyi burgund csoportot, amely a főtesttől szerencsétlenségére elszakadt. Ezt most mindenfelől szorítják, verik, ölik a hunok. Ők is küzdenek agyargó kétségbeeséssel.

- Kerítsd - kiált a kürt -, kerítsd!

Mögéjük jutok, tehát háttal vannak felém. Mennyit verek le közülük, nem tudom, de a karom elfárad belé. Egy mégis visszavágna, de hogy a lovam fölkapja a fejét, azt találja el a pallosával. A lovam dől, rogyik. Én egy burgund lóra szököm, de látom, hogy az is sebesült. A gazdátlanul maradt ló azonban annyi itten, s úgy össze van szorulva, hogy akár futni lehetne a hátukon. Egy hun ló is van köztük. Annak a sörényébe kapok s fel!

- Kerítsd!

Meddig tartott az emberirtás, nem tudom: talán negyedóraig, talán egy óráig. Csak azt láttam, hogy a burgundok fogyton-fogynak, míg nem az utolsó is lehull, s a hunok összeszorult gyűrűje a halommá nőtt holttestekre fut föl.

A kürtök akkor fordulót rikoltanak.

Új csoportok képződnek. Döglovakon ugrálva vágatunk arrafelé, amerre a csapatfők és a zoltánok vezetnek.

Atilla fehér zászlója lobog a távolban, talán az ellenséges tábor közepén.

Arrafelé visznek.

De nekem már fogyton az erőm. Vérzek is. A jobb oldalomon nincs egy tenyérynnyi tiszta hely. A kantár is oly véres, hogy csúszik a markomban. Szeretnék visszatérni a táborba, vagy legalább pihenni egy negyedórát. És inni sokat, egy vödör vizet. Nem lehet.

Az ellenség szekereihez értünk. Észak felől dühös vijjogással nagy seregben futnak elénk a mi festett pofájú gelonjaink.

A következő pillanatban elborítják a szekereket: láncokat szaggatnak, a szekerek közt nyílást törnek, bontanak.

A levegőt liszt felhőzi be, s a lisztfelhőben a szekerek védelmére szálló gyalog frankok kardjával a gelonok töre villog össze.

Mi csak elrohanunk mellettük, s ismét egy gabalyodásban akadnak meg és vergődnek prüsszögve a lovaink.

Ma már nem bírok irtózás nélkül gondolni arra a sokadalmas embergyilkolásra, a vérre, amelyben meg-megsiklott már a lovunk lába s a holttestekre, amelyek halommal heverték mindenfelé, ló és ember egymáson, összevissza. De akkor, mondom: nem voltam ember. A lélek mintha helyet cserélt volna bennem egy vadállatnak a lelkével - öltem és öltem tigriserővel és gyűlölettel minden ellenfelet. A magam halálára se gondoltam már. Pedig ott, hogy egy erős haddal viaskodtunk, csapás csapásra hullt reám is, mígnem valami csép vagy bárd úgy fejen sújtott, hogy elsötétült előttem a világ, s leszédültem a lóról. A halottak közé.

Ha lesz a maradékaim között, akit vagy a kénytelenség, vagy az enyimhez hasonló elmebeli bomlás csatába visz, tudja meg, hogy a halál nem fájdalmas. A test már a rohanásban elveszti csaknem minden érzékenységet: sem ütés, sem vágás, sem szúrás nem fáj, csak érintésképpen érződik. Ha meg halálos a seb, elkábulunk, mint ahogy mindennap is elkábulunk az elalvásunk előtt.

Aki harcol, se nem érez, se nem gondolkodik. Csak akarata van: ölök! Még a védelmünk mozdulatai is csak gépiesek, olyanok, mint mikor esünk, s a kezünk előremozdul, vagy ha a szemünk előtt suhan el valami, behunyódik magától. De a legcsodálatosabb az, hogy a nagy ütések, nagy szúrások, nagy sebek nem fájnak.

Kérdeztem mást is, akit olyan ütés ért, hogy elájult belé - mind azt mondta: nem fáj.

Mikor felocsúdtam, sötétes volt már. Csak a felhők hamvadó tüze világított még kissé a magasban.

Fáztam.

Hol vagyok?

A mezőn még éppúgy viharzik a harc, mint mikor én abbahagytam, csakhogy távolabb. Mennydörög-e? Vagy lovak dübörögnek? Nem voltak távol, csak az én fülem volt elzsibbadva.

Két döglött ló között feküdtem. Hanyatt. Vérsárban. A két ló háttal volt egymásnak fordulva. Fölöttem holttestek heverték. De a fejem a lovak feje között szabadon volt, s így mintha csak angyal bújtatott volna oda.

A fejemet erőmtől telhetőleg megemelve füleltem a küzdők tombolását, ezernyi ezrek zűrzavaros, dühös ordítását, az acélok csattogását, lovak hörkölését, dübörgést, férfirikoltást. A pokolban nem lehet rútabb zajgás.

Közelednek? Nem: távolodnak. Esmélkedek: hát még mindig nem győztünk? Győzünk-e? Mért szállt le Atilla a küzdők közé? Ő a sátora ormán szokott állani, és ahogy onnan nézi a csapatok küzdelmét, onnan kiáltatja meg a sátor alatt lóháton várakozó zoltánoknak, hogy melyik csapathoz micsoda parancsot vigyenek. A mérföldekre nyúló küzdő hadnak ő az agya, ő igazgatja a tagokat: melyik törjön előre, melyik vonuljon vissza, melyik siessen a másik segítségére, merről-felől. Miért elegyedett ma a csatába?

Már besötétedett. Kürtök riognak visszahívót a távolban. S ha a hun kürt az ellenséges kürtjel közelében hangzik, rá egy percre a sötétségben is összeroppan a két ellenséges csapat, s meg-megújul közelemben a viaskodás.

Istenem, csak össze ne tiporjanak!

A fejemet visszaeresztettem a vértől nyirkos fűbe. Micsoda sebeim lehetnek? Sok ütet éreztem, de talán felfogta a disznóbőr köntös, a sisak, a pajzs. Kimászhatok-e innét? Bágyadt vagyok.

Megint kábulat fogott el. Mikor ismét fölérztem a hidegre, a harci zaj már csak a távolban hangzott, mint nyári estéken a meg-megismétlődő távoli mennydörgés.

Aztán minden elcsendesült,

Csak a csatatér sebesültjei nyögtek, lovak hörögtek körülöttem. A távolban némi fegyvercsörgés hangzott s a tábori ebek ugatása. De mindez csöndesség volt ahhoz a pokoli lármához képest, amelyben órákig forogtam.

Vaksötétség. A harcmezőt mintha gyászlepellet fődte volna be az ég.

Szomjazom.

A csatatéren egyre erősebb hangon hallatszik a sebesültek kiáltozása, nyöszörgése, valami különös zsibongása a fájdalomnak.

Itt egy frank, ott egy hun, amott egy alán hörög, nyög, rikolt. Kínos kiáltások zűrzavara a világ.

Nagy erőfeszítéssel föltápáskodtam félig-meddig. Az egyik holttestet eltoltam a lóról.

Ki akartam mászni. De nyilalló fájdalmat éreztem a jobb térdemben.

Odanyúlok, hogy talán nyíl áll benne. Érzem, hogy a térdem véres, és hogy nagy nedves sebre tapintok.

Erre majdnem még egyszer elájultam.

Talán az tartott mégis eszméletben, hogy mozgó tüzet láttam a harcmezőn. Fel-alá bolygó, apró vörös tüzek voltak. Hol szanaszéjjel jártak, hol összecsoportosultak.

Fáklyás emberek jártak a mezőn.

Az élet reménye visszaszállt belém. Minden erőmet összeszedtem:

- Erre! Erre!

Kiáltani akartam, de csak rekedt hangok törtek elő a torkomból:

- Erre! Erre!

S mindjárt rá megijedtem. Arra gondoltam, hogy talán nem hunok. Ha ellenséges emberek, és hozzám jönnek, lándzsát döfnek belém.

De mellettem is, a balsó ló túlsó oldalán hangzott egy bágyadt kiáltás:

- Erre, hé!

A fáklyások még távol jártak.

- Ki vagy? - kiáltottam át a hunnak.

- Öcsöd - nyögte egy hang fájdalmasan.

Nem ismertem a nevét.

- Hát te? - kérdezte kis idő múlván, oly szomorú hangon, aminőt még soha nem hallottam.

- Zéta vagyok - feleltem -, Csáthnak a szolgája. Hazavisznek-e bennünket?

- Nem tudom. Ó, Istenem... Valami főember esett el. Azt keresik.

- Átilla?

- Az nem.

- De én azt gondolom.

- Azt nem fogja fegyver.

Erre a buta szóra csaknem káromkodtam.

Égető szomjúság kínozott. Tapogattam a nyergeken, hogy van-e rajtuk kulacs, hólyag vagy tömlő.

Csak fegyver volt rajtuk. A nyereg formájáról éreztem, hogy frank ló mind a kettő.

A fáklyások eközben közelebb értek. A sisakjuk csillogásáról láttam, hogy rómaiak és vízigótok.

Tehát nem hunok: itt maradok a holtak között. Elvérzek, vagy szomjan veszek el!

Ez a gondolat elbágyasztott.

De miért is fekszek én itt vérben, döglovak és idegen halottak között, magam is talán reggelre halott? Mi hozott engem ide?

Szenvedni nagy célokért, vallásért, emberi nemzetért, tudományért - valami. De szenvedni egy macskáért, egy nőnemű hun gyermekért, aki oly műveletlen, hogy az ábécét sem ismeri; olyan barbár, hogy szalonnát eszik reggelire, és aki még csak jókedvében sem néz rám szeretőn...

Minek tanultam én filozófiát, logikát és mindenféle *-ikát*, *-riát* és *-tiát*, elég lett volna tanulnom egy *iát*!

Ó, pokoli szomjúság!

Újra fölkepeszkedtem. Megint fáklyák világa mozog, közeledik.

A nyeregben megfogózkodva vizsgálom: kik közelednek? Rablók-e? Vagy hátha van köztük keresztény pap?

Már nem járnak szanaszéjjel. Egy csoportban, hosszú, egyenes vonalba keskenyedve jönnek.

Felénk jönnek. Dárdákból összeillesztett ágyon hoznak egy halottat.

A halott után hajadonfővel egy csüggedt fejű fiatalember lépked. Fekete haja az arcába lóg. Olykor eltakarja a szemét. Sír.

Mellettünk haladnak el. Több síró embert is látok, leginkább vízigótok. A dárdaágyon aranytól csillogó öltözetű, ősz ember fekszik. A szakálla nagy és fehér. A sisakját egy ember lógatja mellette. A sisak koronás.

Ki győzött? Ki vesztett? - ez a kérdés hányódott bennem, amennyire az öldöklő szomjúságban gondolkozhattam. Ha mi győztünk, csak megkerestet tán az uram...

- Öcsöd! - kiáltottam a hunnak. - Ki győzött?

- Még nincs vége - felelte bágyadtan.

- Honnan tudod?

- Csöndes a tábor, mind a kettő.

- Tehát alszanak.

- Nem: vigyáznak. Vagy talán kerítik egymást. Szomjazom.

- Holnap is küzdenénk?

- Egy hétig is. Eltipornak itt engem a lovak...

Elborzadtam.

- Hát minket nem visznek haza?

- Talán reggel.

- Hát nem bizonyos?
- Nem.
- De hát csak összeszedik tán a sebeseket!
- Össze. Ahol nem küzdenek.
- Neked mi bajod?
- Dárda...
- Hol ért?
- Hasban.
- Nagy a seb?
- A hátamon jött ki.

Nem beszéltem vele többet. Ez az ember már halott. Csak a szája mozog még.

Kis idő múlván nyöszörögve szólott:

- Víz adj!

A közelben és a távolban mindenfelé hallottam a nyöszörgést. Olykor egy elkeseredett vagy síró kiáltást is:

- Víz...
- Vater...

Ki ad most vizet? Isten keze se!

Tűz már nem bolygott a mezőn. Csak a fegyverek csörgése hallatszott szüntelen a távolban. A harcosok tehát ébren vannak.

Egyszer csak latinul nyöszörög valaki a közelemben, a fejem fölött:

- Aquam! Aquam!

Arra gondoltam, hogy valaki, aki járni tud, kihúzhatna engem. Lótól lóig másznék, míg csak italt nem tapogatnék ki valahol. Szárító szomjúság égett bennem. Ahhoz hasonló kint nem éreztem soha.

- Aquam! - hangzott ismét, de már a lábam irányában.

A hang csak az, amelyik az előbb, tehát a szomjas római jár, vagy legalábbis mászkál.

- Amice! - kiáltottam reá.
- Aquam! - nyögte vissza. - Da mihi bibere! (Adj innom!)
- Tudsz járni?
- Tudok valamelyest. Csak látni nem látok. Vak vagyok mind a két szememre.
- A látó se lát, olyan a sötétség.
- De az én szememet kilőtték nyíllal. Mind a kettőt egyszerre. Adj vizet, ha van istened!

S hallottam a kardja hüvelyének a zörgedezéséről, hogy felém tapogatózik.

- Erre, erre - biztattam. - Adok innod, ha ki tudsz innen húzni. A lábamon seb van, és két ló közé szorultam. Azt se tudom, megvan-e a lábam alsó része, vagy hogy halott fekszik rajta, vagy hogy a ló alá törött.

- És van vized?

- Nincs, de keresek.

- Hol keresnél? A patak messze van, s már estefelé annyira megáradt, hogy a ló szügyig gázolt benne.

- A lovam ezen a tájon esett el. Azon van borom.

Míg így beszélgettünk, a római hozzám ért és végigtapogatott.

- Te hun vagy! - ijedt el.

Bizonyára a kacagányomra tapintott.

- Ne félj - feleltem -, te is sebesült vagy, én is. És mind a ketten szomjazunk.

- Nem bántasz?

- Keresztény vagyok. Hallgatott.

Néhány minutum telt el.

- Ha keresztény volnál, nem volnál itten - mondta gyanakodva.

- Hát te? - feleltem bosszúsan. - Mondjuk, hogy kereszteltek vagyunk, a fő az, hogy vonj ki innen.

- Nem ölsz meg?

- Krisztusra esküszöm.

Megfogta a két karomat, és húzni próbált. De nem nagy erővel.

- Gyenge vagyok - hagyta abba sírva. - Mikor elestem, a lovak megטיפortak. A combom, a derekam, mindenem töröttnek érzem. A vér csurog a szememből, és én itt meghalok. - És sírva folytatta: - Ó, kedves Juliuszom, kedves egyetlen fiam! De minek is házasodik a katona!

- Ha túlról mennél, talán ki tudnád szabadítani a bal lábamat. Vagy a nyeregben akadt meg, vagy halott van rajta: nem bírom mozdítani.

Átvánszorgott a másik oldalra.

- Ez a te lábad?

- Nem.

- Ez?

- Az sem.

- Akkor nem tudom, melyik.

- Csak jer a hangom iránt.

Kis idő múlva éreztem, hogy a lábam szabadul. Minden erőmet összeszedve kapaszkodtam az egyik lónak a nyergébe, s nagy nehezen föl bírtam annyira emelkedni, hogy a ló tomporára hasalhattam. Jaj, de micsoda kín nyilallt a térdembe!

- Jer hát - szólt a római.

Nem feleltem, csak nehéz nyögésekkel szívogattam a fájdalmamat.

- No - unszolt az ember. - Mozogsz-e már? Megtettem, amit kívántál.

- Nem bírok! - nyögtem végre. - Nem bírok mozdulni se. A térdemen iszonyú seb...

És visszahanyatlottam.

- Mondd meg legalább, merre keressem a lovadat.

- Jaj... Nem tudom. Csak tapogatózz itt minden lovon. Jaj... Hátul a nyeregkapára van akasztva.

Néhány perc múlva utána szóltam:

- Ha megtalálod, hozz nekem is.

Hogy a fájdalom megszűnt, ismét a térdemre tapogattam. Akkor éreztem, hogy amit én nagy sebnek tapogatok, nem egyéb aludt vérnél. A bőrkötés hiányzott. Egyszerre csak valami keménységre is rátapintok a térdemen, s arra végignyilall rajtam a kín megint.

Percek teltek belé, míg ezt a fájdalmat is elszűrösöltem. Azután megint lenyúltam a térdemhez, és akkor már igen óvatosan. Sok szisszel-jajjal kitapogattam végre, hogy a térdem csontjában egy eltörött lándzsahegy áll.

Ha kiránthatnám..., bizonyára elszűnne a kínja. Valami dárdát, fokost vagy buzogánynyelet csak találok, és annak segítségével reggelig elsántikálok a táborba vagy csak a közelébe is a tábornak. Virradatkor legalább nem tipornak agyon, ha a harc megint folytatódik.

De bágyadt voltam, s forróság is nehezített. Nem tudtam, hogyan, de a tyúkom jutott egy percre az eszembe, a sánta kis fekete tyúkom. S láttam is, láttam, ahogy sietten biceg felém, a szárnyával is segítene magán. S megáll előttem:

- Káá-ká...

- Mi kell, pipikém? - rebegtem. - Te kis rongyos ördög! Víz kell? Nekem sincs.

S föl akartam kelni, de megint belegyökemlett a kín a térdembe. Arra föleszméltem.

A fájdalom kissé szünetelt. A könnyeimet is letöröltem. Ki kell jutnom innen akárhogy is! A lábamat mereven tartva húzódtam följebb, föl az élettelen lóra.

Akkor láttam az éji sötétségben, hogy két nyíllövésnyire tőlem nagy, hosszú vonalban igen sok fáklya ég, s mozog föl s alá.

A fáklyák fényénél sasok csillognak. Tehát a római tábornak vagyok a közelében.

Mit akarnak a rómaiak? Fáklyavilágnál kezdenék a harcot?

Megfordultam a hun tábor felé. Ott csak az őrtüzek égtek, apró vörös csillagokként, amennyire a holttesthalmokon át odaláttam.

Mennyi idő lehet? Talán éjfél van. Az égen sűrű fekete felhők vonulnak észak felé, csak olykor-olykor szakad egy-egy tiszta kis rés, amelyen át látni lehet egynéhány csillagot.

- Öcsöd!

Nem felel.

Helyette egy perc múlván halkán nyöszörög valaki:

- Anyám!... Anyám!...

Valami fiatal hun harcos hívja haldoklásában az édesanyját.

A római táborból egyre az az egyhangú csörömpölés hallatszik, amely a mozgó tábor szokott lármája.

Mit akarnak?

Ráindulnak a hunra ebben a pokoli sötétségben? Egyik kézben fegyver, másikban fáklya?

Óvatosan körülmarkoltam a lándzsahegyet:

- Jézus, segíts!

Összeszorítottam szememet, fogamat, s kirántottam.

Ó, áldott napfény áldott hajnala! Csakhogy ismét mossa hűsítő harmatod eltikkadt arcomat!

Álomból ébredek-e vagy ájulásból? Nem tudom. De a szemem szinte issza az ég gyönyörű pirosságát! Élek! A fejem oly nehéz, hogy alig bírom fölemelni. Talán a sisaktól? Csakugyan a fejemben van még. De a kezem is mintha álomból volna. Össze kell szednem minden erőmet, hogy a sisakot levonhassam a fejemről.

A fejem is fáj. S a torkom, gyomrom, mintha zsarátnokot vacsoráztam volna.

Nézem a sisakot. Be van horpadva, szakadva. Nyúlok a fejemre. A hajam össze van tapadva a vértől. A sisak beszakadásán látom, hogy pallossal csaptak reám, mégpedig hátulról. Nem merem megtapogatni a fejemet.

Körülnézek, amennyire a nyakam nagy nehezen fordítható.

Két ló között ülök, s körülöttem frankok, hunok és burgundok hevernek mozdulatlanul. Kettő arccal van fölfelé. Az egyik bozontos szakállú burgund. A másik egy fiatal frank, akinek kicsüng a mája. Tülfelől négy fegyveres hun halott fekszik egymásan, s egy ötödik, mint valami díványon ül rajtuk, s mintha mellére hajló fejjel aludna. Hun az is, és dárda van átütve rajta.

Rákiáltok:

- Öcsöd!

Nem felel. Nem is mozdul.

A csatatér holttesttel van tele. Emberek, paripák, fegyverek rendetlen összevisszaságban. Egy meztelen kar is fekszik itt magányosan. Vállban csapta le valaki. Az ujján aranygyűrű. És véres a gazdátlan kar. Egy vértől fekete római ül a földön, alig ötlépésnyire tőlem. A koponyája úgy el van nyílván, mint mikor a kagylót kettényitják. Ül, mintha kiesett agyvelejét bámulná a tenyerében.

Nem nyöszörög, nem jajgat már senki. A levegő hűvös, noha még mindig olyan a fejem, mintha tüzes kemencében égne.

Végignézek magamon. Megfeketült vér végig a ruhám. A köntösöm, nadrágom megszakadozott. Kivan a meztelen mellem, és az is véres.

Megpróbálok fölhuzakodni. A bal lábam jó, de a jobb láb... Erős fájdalom késztet vigyázatra. Látom, hogy a térdem dagadt.

A bal lábam és kezem segítségével mégis fölhúzódkodok valahogy. Egy frank harcos fekszik fej nélkül, hanyatt a ló mellett, s görcsösen szorítja most is a dárdáját.

A dárda hegye felém áll. Csak a kezemet kell kinyújtanom. De még így is csavarnom kell egyet rajta, hogy kivegyem a kezéből.

A dárda segítségével föl bírok ülni a ló tomporára.

Látom a mezőt nagy messzeségben. Nincs egy négyszögnyi tiszta tér rajta. Csupa döglött ló, s a lovak közt ember emberen összevissza. Egy frank halott négykézláb áll. Érthetetlen.

- Á... - nyöszörög valahol valaki fájdalmasan - ááá...

Amint a reggeli párának az utolsó fátyola is elszáll, ellátok a hun táborig.

A szekerek várfalformán körítik, s előttük lovas örök állnak mindenfelé.

Nézem a római tábort, azazhogy nézném, de nem látom semerre.

- Ááá...

A fejem mázsás. A nyelvem száraz, mint a tapló.

Ha valaki egy pohár vizet adna, odaadnám érte az életem felét.

Tán negyedóra múlik el. A hun tábor felől kürtölést és zúgást hallok. De a kürtölés csak útra hívó, nem hadijel. A zúgás is szokatlan. Lovasok bomlanak elő, és röptetnek szerteoszoltan. Felém is. Nagy szökemlésekkel közelítenek. A ló mindig átugrik a halottakon.

Integetek nekik:

- Erre! Erre!

De csak összevissza száguldoznak. Olykor megállnak, s a messzeséget vizsgálják napkelet felé.

Az egyik mellettem vágat el. Rám se néz. Összevissza iramtatnak, mintha megvesztek volna!

S időnként hallok a kiáltásukat:

- Megszöktek!

S egyre több és több a halottakon happoló lovas a síkon.

A tábor zsibong, mint a méhkas. A síposok vidám visongása hallik mindenfelé. Értem már: a rómaiak elvonultak az éjjel.

Hála a hunok istenének! Végre valami kellemes érzésem is van ebben a gyötrelmes állapotban. Most már bizonyára előjönnek, és fölszedik a sebeseket.

Várok türelmesen, bár a szomjúságom pokoli. Ha a gyümölcs érezni tudna, csak az érezhetné, ahogy én, mikor az aszalókemencében szárítja a hőség.

De hát miért nem mozdulnak már?

Bizonyosan Atila nem engedi őket. Cselet gyanít. Csak egynéhány száz lovas iramlík szét a világ minden tája felé, föl-fölröppenve a holt lovakon át, hogy fölfedezze a netalán lappangó ellenséget.

Fél óra múlván mégis látom, hogy előözönlenek a szekerek közül a papok, a jámborok, a mindenféle nemzeti nők meg a halász ugorok. Úri lovasok is ereszkednek elő.

A csatamezőn kezek és süvegek emelkednek föl, s kiáltozás kezdődik:

- Ide! Ide! Erre! Erre! Hé! Vízet!

- Ááá - hangzik erősebben a nyöszörgés.

Egy bambuszból font pajzs hever a közelemben. Beleszúrom a dárdát, és fölemelem.

- Ide! Ide!

De mikor jutnak el hozzám!

A lovasok csak a főurak, ahogy látom. Szemléletre járják csak a véres mezőt. Csak a gazdám is jönne, vagy a népéből valaki.

Egyszer végre felém is közelednek. Kiáltok:

- Segítsetek!

Szirtos hun főúr megállítja a lovát, s bámul rám, vagy hogy a halottak nagy csoportjára kerülöttem.

- Mindjárt jönnek érted is - biztat jólelkűen.

- A tömlődöt...

Hátratapint:

- Nincs velem.

- Mért nem jön ki mind a tábor - szólok panaszosam -, hiszen sokan vagyunk sebesültek.

- Átilla tiltja - feleli a lovas. - Még meglehet, hogy a római a hátunkba kerül.

S továbbhalad.

Egy másik lovas kiált neki:

- Ki volt az a király, akit az éjjel temettek?

- Teodorik - feleli Szirtos.

S a ló a halottakat kerülgetve vitte tovább.

Aztán sokáig nem közelített felénk senki.

Pedig a táborból nagy csoportokban jöttek már elő szekerekkel is: szedték a halottakon való kincseket s fegyvereket. Más csoportok a betegeket szedték össze. Bent a táborban mindenfelé szólt a síp és a duda.

A kezem már százszor elfáradt az integetésben, s az örökkévalóság órája is lejárt, mikorra hozzám is elérkezett végre a segítő kéz.

Adtak innom, és saroglyára tettek. A patakhoz vittek, ahová a többi sebesülteket is hordták.

A patak még akkor is vörösbor-színű volt. A partján is töméntelen halott, hát még a medrében!

A papok, szarmata asszonyok és az ugorok mostak, kötöztek bennünket, míg a többi a harctéren szedte az értékeket.

Hallottam, hogy csupán lónyeregből szedtek egynéhány száz szekérre valót. De felét se vitték el: máglyákat raktak belőle a mezőn, hogy elégessék rajta azokat a halottakat, akik vagy előkelő urak voltak vagy csapatvezetők vagy zoltánok. Némelyik máglyát csupa törött lándzsanyelekből, fapajzsokból és kocsirészekből rakták össze.

Azokat a holtakat is máglyára hordták, akiknek atyafija volt a táborban.

Nekem csak a fejemen meg a lábamon volt kötözni való seb. Azt mondanám: szörnyűség volt a lábamra ránézni, de vétkeznék a panaszommal, mert hiszen olyan sebesülteket láttam, hogy behunytam a szememet.

Azok a jó pogány papok! Áldja meg az Isten különösen Szodorót közöttük, az kötötte be a lábamat egy belloton halotról szakított vászonnal.

De ezernyi ezer sebesült vár az ápolásra: arra már nem kaptam embert, hogy Csáthnak a sátorába is elszállítsanak.

Hiába kiáltottam hol az ugoroknak, hol az asszonyoknak, Bialra, Bucsára is - otthagytak bennünket a parton. Tettek a fejünk alá vánkoslul nyeret, lófejet, süveget, s azt mondták, tűrjünk, míg ránk is kerül a sor.

Az egészségesek persze vagy vigadtak, vagy zsákmányoltak. Mi meg ott feküdtünk az égető napon, a legyek ellen harcolva. S rettegvé, hogy egyszer csak fölkerekedik a tábor, s elhagynak bennünket, a - hollóknak.

Az öreg Lupusz püspök is ott szorgalmaskodott a sebesültek között. Latinul kiáltottam neki:

- Heus domine!

Hozzám jött. Ígérte, hogy estére, mikor visszatér a táborba, értesíti Csáthot. De nem tért vissza. Ott halt a sebesültek között.

Egy ital vizet ha adna valaki, nem bánnám, ha érte azonnal meg kellene is halnom.

Másnap Atilla végiglovagolt a csatatéren. Elnézett hozzánk is, helyenként vigasztalóan szólott:

- A sebetek dicsőségeitek. Még az úton meggyógyultok, és egészségesen érkeztek haza.

Még a haldoklók is boldogan tekintettek reá.

De a gazdám nem volt a kíséretében. Meghalt-e, vagy sebesülten hever? Nem tudtam.

Már akkor forróság volt rajtam: gyehenna! Fél kézre tápászkodtam, és vért hánytam.

Egy Esztán nevű zoltán ült mellettem lábatörötten. Rám kiáltott:

- Tyű, az apád sarkantyúját, csoma van rajtad!

Akkor már magam is tudtam. A torkom, hónaljам meg volt dagadva. A csatából megmenekültem, a pestisbe beleestem.

Másnap délután összeszedték a sebesülteket, s elhordták a táborba.

Láttam, hogy engem elkerülnek. A csoma növekvő erővel gyulladt belém. A halál a lábamnál fogva húzott már, de én még mindig kapaszkodtam az élet gyökerébe.

- Feleim - könyörögtem síró szemmel a mellettem elmenőknek -, ne hagyjatok itt!

Nem is feleltek.

Azután egyenként szólólgattam őket:

- Taros, könyörülj rajtam! Sukoró, vigyetek már engem is! Cobor, mozduljon meg a szíved!

Cobor meg is állt. A vállát vonogatta:

- Mit használ neked, ha beviszlek is? Csoma van benned, az ebattát!

- Legalább emberek között halok meg, és nem hollók között.

Rázta a fejét. Pökött és továbbment.

Magamra maradtam. Lófej volt a párnám, holttestek a társaságom, szálldosó hollók az eléneklőim.

A mezőkön kigyulladtak a nyergekből és fapajzsokból rakott máglyák. Magas oszlopokban szállt fölfelé a füst. Nyújtott hangokban kezdődött a táltosok gyászéneke. Dobok pergése, bűgő kürtök szava kísérte az éneket. A hunok hite szerint a lángokból fölszálltak a lelkek, s magukkal vitték szolgáljuk azokat, akiket a csatában megöltek.

Hány máglya füstölt ott, és hány embert égettek el? - nem tudom. Bizonyára csak kevesen részesültek ebben a megbecsülésben. Valamennyi holt hunt elégetni - erdő kellett volna.

Aztán az ének is elmúlt. Nem maradt más hang, csak a távoli tábor morajlása s a kerengő hollók károga.

És én ott feküdtem a holtak között étlen-szomjan. Istentől is elhagyottan.

Időnkint elkábultam, időnkint ébredezett az eszméletem.

Mikor leszállt az este, s előtündökölt az égen a nyári csillagok, a halál érzete végtelen gyásszal borult reám.

Csak éjjel ne halnék meg! Csak még egyszer látnám a virradatot, a piros hajnalt, a fölkelő napot! És hát csak még egyszer, csak még egyszer ihatnék ebben a földi életben!

Akármi ronda vizet, csak víz legyen, mert a belsőmben a pokol parazsa ég.

A patak itt folyik előttem alig tízlépésnyire, s én itt gebedezek a szomjúságtól?

S akkor valami mégis történt velem.

Már régen éreztem, hogy valami különös nyomás bántja a derekam. Éjjel a csatatéren is kellemetlenkedett, de akkor annyira elfoglalt a lábam sebe, hogy nem gondoltam vele. Hát ahogy ott fekszek a halálom óráját érezve, gépiesen odanyúlok. Vélem, hogy valami nagy ütéstől támadt daganat van ott a derekam táján vagy hogy valami kő. Ha már meghalok, hát legalább az utolsó perceimben az se nyomjon, ha kő.

Hát lám, mire tapintok: a tömlőre, a boros tömlőre, amit a gazdám adott a csata előtt!

Egyszerre eszembe jutott, hogy akkor, abban a nagy zavarban a nyereg helyett hátra az övembe kötöttem. Mert arra gondoltam, hogy a ló kidőlhet alattam, s akkor elvész a borom is.

Semmi se látszott bizonyosabbnak, mint az, hogy nem érem meg a reggelt, az öröm érzése mégis olyan lobot vetett bennem, mint mikor az elalvó tűz az utolsó lángjában még egyszer fellobog.

A fogammal téptem ki a dugót, s ittam. Ittam mohón, végtelen ivással. És ittam és ittam. Az a savanyú, méregerős bor, vagy inkább ecet, éreztem, hogyan járja át minden eremet, inamat. Ittam, egész testemmel ittam. Minden porcikám, testemnek minden molekulája itta, szívta a bort. Csontomba, velőmbe belement, beleomlott, eloszlott bennem, mint spongyában a víz. Mind megittam az utolsó cseppig.

S nyomban elaludtam.

Meddig tartott az alvásom? - nem tudom; lehet, hogy egy nap, lehet, hogy két nap is. Az arcomat záporosó verte. Dörgött és villámlott. Villámlott és dörgött.

Még mindig hanyatt feküdtem, és a kezemmel védtem az arcomat.

Eközben látom, hogy a világosság nappali. Érzem, hogy az eső átveri a ruhámat. Mintha nem is esne, hanem öntenék az égből a vizet.

Fél óra múlván szűnt a zápor, s a nap kisütött. A lábamat víz mosta csendesen. Ijedten észleltem, hogy a patak megáradt, s annak a vize terjedez. Már látom az áradatot. De sárga, iszapos ár helyett bíborszínű szennyves víz hömpölyög a mederben.

A csatatérről folyó víz!

Fölvonakodok nagy innal-kínnal hátrább a lófejre, hogy a derekamat rátámaszthatom. S látom a rohanó árvizet, látom, mint bukdácsolnak a hullámokban a halottak, mint lejtének a süvegek és fapajzsok, nyergek, fasisakok, nyilak, dárdák, szénacsomók.

A víz egyre nő. Már a derekam alá is becsemcseg. Már emelgeti is a lábamat.

No, a szerencsétlenség sokféle módot küld, hogy meghaljak!

A halottak pedig egyre utaznak előttem. Egyik hanyatt, másik háttal az égnek, a harmadik oldalt. Némelyiknek csak a köntöse látszik ki. De mennek tízével, húszával, utaznak a habos, veres vízben. S bukdácsolnak, integetnek, mintha mondanák:

- Ó, beh jó vízben utazni a másvilágra. Tarts velünk, Zéta!

Egyik-másik megáll és forog. Az újonnan érkezők hozzáütődnek, és vele forognak. Aztán egy nagy társaság jön egyszerre, eloltja a forgókat, s új halottak kerengenek, némán, komolyan. De amilyen gyorsan összegyűlt a társaság, éppoly gyorsan szét is oszlik. Egyik a másik után oldaloz el. Utoljára csak egy marad, egy félig levágott nyakú római, kinek a feje a vállára van billentve. Az magában kereng nagy komolyan, aztán az is továbblejt, mintha táncolna.

Már a mellemet is ellepte a víz. Változatossággéppen egy nagy rossz híd lebeg felém. A híd rövid, s a karfája kérges fából való. Arra gondoltam, hogy az a híd elvihetne engem a táborba.

Minden erőmet kapásra szedem. A híd jöttön-jövőget. Hozzám ér. Belékapaszkodok görcsösen.

A következő percben én is ott lebegek a hús hullámokban, s utazok a híddal, a halottakkal. Utazok hosszan, végtelenül, ringatódzva. A hullámok a nyakamat mossák, az arcomba is felcsapnak.

Mikor arra a helyre érünk, ahol a tábort gondoltam, látom, hogy a térség üres. Sehol egy sátor, sehol egy szekér. Csak a szanaszét feketéllő tűzhelyek vallják, hogy ott volt Atilla tábor. A parton egy farkas ivott a vízből. Sokat ehetett, mert mohón ivott.

Vitt a víz tovább.

Végtevére estefelé embereket láttam a parton. Férfiak, asszonyok, gyermekek álltak a víz szélén. Csáklyákkal és gajmós botokkal húzgálták ki a halottakat, az úszó fasisakokat, dárdákat, fegyvereket, fatalpú sarukat.

Kiáltok:

- Isten nevére!...

Kihúztak. Bámulva álltak körül.

- Könyörüljete - mondtam -, vigyetek házba, adjatok ennem!

Csak néztek, bámultak.

Akkor eszmélkedtem rá, hogy görögül beszélek, holott ők katalaunok: se nem frank, se nem burgundi, se nem gót. Eddig csak holt tanúit látták a csatának, most, hogy egy élő került eléjük a csatából, ugyancsak meresztgették rám a szemüket.

Végre egy papot pillantok meg közöttük.

Annak nyöszörgők latinul:

- Reverendissime domine! Én Lupusz püspöknek a rabja vagyok.

Aztán nem tudom, ami történt velem.

Bolond az, aki kétségbeesik. Íme, énreám hány alakban tört a halál. Hol az üstökömet ragadta meg, hol a lábamat, hol a mellemet, belém is bújtt - s mégis itt vagyok.

De azt máig se tudom, hogyan kerültem ki élve a pestisből. Néha azt gondolom, hogy az a megecetesedett erős vörös bor járta át orvosságként a testemet. Néha meg azt gondolom, hogy a sebláz leforrázta bennem a pestisnek a mérgét, s így maradtam élve. Tűnődjenek rajta az orvosok.

Lupusz püspök bizonyára elámult, mikor hozzá vittek, s mondták, hogy szolgájának vallottam magamat. De szent ember volt: nem dobott ki a házából.

Tiszta fehér ágyban ébredtem föl. A fejemen, lábamon puha kötés. A szoba levegője tömjénnel illatos. A falakon szentek képei. Az ágygal szemben öblös kandalló, előtte bőrökkel takart alacsony karosszék.

- Pater sanctissime - hálálkodtam neki, mikor már megszólalhattam -, van-e az emberi nyelvekben olyan szó, amellyel meg lehetne köszönnöm a jóvoltodat?

- Hozzám vetődtél, tehát bizonyára Isten küldött - felelte az öreg -, a többivel ne gondoldj.

De látszott az arcán, hogy bámul a latinságomon.

- Azt gondoltam, hun vagy! - mosolygott jóságosan. - No de ne beszélgessünk. Túl vagy a bajon, áldassék érte az Úr neve.

- Amen - feleltem könnybe lábadt szemmel.

Az a sült csirke, amelyet hosszú koplalás után először ennem adtak, úgy olvadt belém, mint a vaj. Soha életemben olyan gyönyörűséggel nem ettem. A pecsenye illata nem is az orromba ment, hanem a lelkembe, s a hús, az már a számban erőmmé változott!

Aztán bort ittam rá egy pohárral, s éreztem, hogy elértem az életemnek azt az óráját, amelynél boldogabb órák soha nem lesznek.

Az öreg püspöknek valami húsz papja volt, kanonok és tanuló papok. Együtt laktak az öreggel. A templomi ájtatosság végeztével levetették a ruhájukat: egyik kanonok főzött, a másik söpört, vagy a kertben dolgozott. A harmadik a tehenet gondozta, vagy fát vágott. Egynéhány tanított, egynéhány a híveket gondozta. Kinek-kinek megvolt ott a dolga.

Hogy ím, fölépültem, az öreg nem győzött betelni a tudományom csodálatával. Mert ő bizony a papjaival együtt nem sok könyvet nyúlt el. A világi írók közül csak Ovidius Naptárát ismerte. A papjai meg csak éppen hogy olvasni tudtak.

Mikor az erőm visszatért, úgy ültem közöttük, mint Krisztus tizenkét éves korában a papok és írástudók között. Kérdeztem őket, és ők is kérdeztek engem. Sose tanultam egyházi tudományokat, mégis többet tudtam, mint ők. Az öreg maga volt csak tudós teológus. Az ő jelenvoltában nem is igen bocsátkoztam teologizálásba. De neki nagy gyönyörűsége telt énbennem.

- Fiam - mondotta -, téged csakugyan Isten küldött hozzám. Csak a katalauni nyelvet tanuld meg és a misézés módját, fölszentellek, és te leszel az utódom.

A papok olykor görbe szemmel néztek reám. De én gyakorta ismételtam, hogy nem kívánok más lenni a klérusban, csak alázatos kutya. Eleinte nemigen hitték, de aztán, hogy fölkelhettem, és az apró házi munkákban is buzgólkodtam, megnyugodtak. Ó, tudok én alázatos

lenni: a rabszolgaság nagy tanítómester az alázatosságban! Lassanként meg is szerettek. Azt se bánták már, hogy az öreg fiaként bánik velem: árnyéka vagyok. Én járok vele a halottakhoz is. Én ülök mellette a menyegzőkön s más ünnepeken is.

- Isten adta nékem ezt a fiút - mondogatta az öreg a népnek is -, meglássátok, ebből szent ember lesz.

Hát a szentemberségből annyi meg is volt bennem, hogy nem bántottam soha senkit, s ha valaki kedvetlenül nézett reám, annyi figyelmet tanúsítottam iránta, hogy meg kellett szeretnie. De ez csak játék volt nekem. Megvetettem azokat az embereket, akiknek minden beszéde csak a maga ügyei meg a házi ügyek, pletykák, babonák. Csupán az öreg püspököt szerettem igaz fiúi szeretettel.

Az igazán szent ember volt.

Némelyik ember öltözik bársonyba, selyembe, s rangja, méltósága minden más fölött hordozza, s mégis, mikor vele beszélünk, mindjárt érezzük, hogy őkegyelme csak emberi testben élő állat. Más ember meg öltözik kopott plundrába, jár feslett köntösben és félretaposott saruban, de ha megszólal, mindjárt érezzük, hogy állati testben élő angyal.

Némelyik ember akárhány iskolát jár is, akárhány könyvet olvas is, az értelme homályos. Tud szavakat, könyvcímeket, dátumokat, de ha a véleményét kérdezzük, elámulunk az ostobaságán. Másik ember, ha analfabéta is, világos értelmű, jó érzésű. Áldás azoknak, akik vele, mellette élnek.

Az én püspököm is ilyen kopott öreg angyal volt szegény. Marhaszörből készült fekete csuhában járt. Nyáron hajadonfőtt és mezítláb, télen süvegben és csizmában.

Szobájában nem volt egyéb ékesség, csak Jézus, Mária s Szent Pál képe. (Azok is rossz képek: Jézus meredt szemű, Mária kancsal, és Szent Pál csámpás. De szent embernek jó az ilyen is: a szeretete megjavítja a hibákat még a festett emberen is.) Az ágya gyékényes nyoszolya volt. A székek gyökérből valók. Ágybeli fehérneműje is csak úgy volt, hogy az asszonyok hordtak neki, mikor hallották, hogy már megint nincsen mit mosniuk. Inget nem viselt. Nem is ismerte. Az ing a hunok találmanya.

Az épületben sok szoba volt, de ő csak egyben lakott. A szomszéd szobát két koros kanonok lakta öt árva kisfiúval együtt. Valami öt szoba üresen állt - a városon átvándorló koldusok hálogattak benne.

Az öreg a koldusoknak adta mindenét. A templomi jövedelmeit is. Rongyos ruhájukat újjal cserélte meg, és gondozta őket jó tanáccsal, vigasztalással is.

Mikor a tél első hava leesett, az öreg összegyűjtötte a városi gyermekeket, és valamennyien tanítottunk. Én a legidősebbeket, s különösen azokat, akik papságra készültek. A latin nyelvet tanítottam nekik, s a biblia volt a tankönyvem.

In principio creavit Deus coelum et terram. (Kezdetben teremtette az Isten az eget és a földet.) Ez volt az első lecke. Ajánlom a latin nyelv tanítóinak, hogy ebből a bibliai fejezetből induljanak meg a tanításban. Könnyű mondatok, és szép tartalmúak.

Esténként, mikor már az árvák lefeküdtek, összegyűltünk az öreg szobájába, a nagy kandalló elé, s beszélgettünk.

Néha vendége is érkezett az öregnek: hol a városból, hol vidékről. Olyankor sütöttünk-főztünk erősen. Volt úgy, hogy a novíciusok is el voltak foglalva, s az öreg tisztogatta a répát, vagy vágta a fát, vagy forgatta a nyársat. Vacsora után én a szentek legendáit olvastam nekik, két viaszgyertya illatos világosságában, s utána zsoltárokat énekeltünk. Gád pap magányosan is

egy-két szent éneket, valami csodásan szép bariton bőgedézéssel. Aztán, ha vendégünk is volt, az öreg püspök történeteket mondott el az angolországi élményeiből, vagy pedig a többi anekdotázott.

És én abban a boldog jó módban szomorú voltam.

Mert tél volt, mikorra fölkelhettem az ágyból, s az erőm lassan tért vissza. A térdem begyógyult, de még nem hajolt. Elbocsátottak volna, ha nagyon kívánom, de hát hogyan üljek lóra rossz térdrel? S ha jó volna is a térdem, hogyan lehetne átmerészkednem azon a sok farkascsordán, amely a vidékünket járta.

Mintha farkaskongresszus volna, s a világ minden farkasa odagyűlt volna reá. A levegő ragadozói is soha nem látott sokadozással kóvályogtak a magasban. Sasok, hollók, varjak. Egyebet se hallottunk, csak károgást.

Beszélték, hogy kezdetben a püspök el akart temetni szegényt, minden halottat. A város jámborai ki is mentek valami ötszáz ásóval, kapával, másnap azonban visszatértek.

- Százezernél is több ott a halott - mondták a fejüket rázva.

Áldott az Isten, aki a farkast, hiénát, hollót és szelet teremtette.

De hogyan induljak én ilyen világban útnak!

Bús volt énnekem még a sarum szíja is. Dolgozni is csak azért dolgoztam szívesen, hogy ne gondolkodjak. De este, mikor lefeküdtem, bizony akármilyen fáradt voltam is, nem bírtam elaludni. Mi történik most *otthon*? Hogy éppen én nem mehettem *haza*! Néha olyan erővel rohant meg a hazatérés vágya, hogy kész lettem volna hajadonfővel gyalog nekiindulni a világnak.

A püspök sokszor faggatott, hogy mért búsulok? Mi bajom nála? Ha nem tetszik a szegényes asztal, szívesen főzet többet. Ha ruha kell, szóljak.

Egyszer aztán elmondtam neki az Emőkével való történetemet.

Hallgatta, szótlánul hallgatta. A végén aztán a fejét csóválta reá:

- Különös, hogy ilyen tanult, okos ember, mint te vagy, ennyire rabja egy tanulatlan, oktalan szoknyának. Hiszen én is voltam fiatal, én is cselekedtem bolondságokat: másztam falat, átúsztam folyót, álldogáltam hideg, szeles éjszakán olyan ablak alatt, amelyik mögött a tündér nyugodtan hortyogott, de már az életemet nem tettem volna tányérra, hogy odanyújtsam neki névnapi ajándékul.

- Elhiszem - sóhajtottam -, de az a leány nem Emőke volt, Emőke csak egy van.

- Át kell ezen jutni, fiam, mint a fogzáson - vigasztalt -, az a leány a télen már bizonyára férjhez megy, s mikorra hazajutnál innen, talán már szoptat is.

Csak ezt ne mondta volna! Mintha tigris szakította volna fel a mellemet, és a szívemet cibálná, marcangolná. Ahogy ott ültem a tűznél egy felfordított szakajtókosáron, csak leestem a földre és sírva átkoztam azt az órát, amelyben a halál kieresztett a markából.

Az öreg megijedt. Szenteltvízzel locsolta a halántékomat. A fejemet az ölébe vette és simogatta, mintha anyám volna.

- Szegény fiú - sajnálkolt -, mily nagy a bánatod! és mily nagy az éretlenséged! Lásd, én feleséges ember voltam, és hat évig boldog házasságban éltem. Végtelen volt a mi szeretetünk. Hanem, hogy mindig imádkoztunk, azt mondtam: „Tetszőbb lenne a jó Istennek, ha én pap

lennék, te meg apáca.” És így is történt. Elváltunk egymástól: én püspök vagyok, ő apáca. De azért szeretettel gondolunk egymásra minden napon.

A szomorúság is csak olyan hólyag, hogy ha nagyon feszül, elpukkad: a szent történeten nevetésre fakadtam.

Elment a hó. Jött a csoma. Öt-tíz halott naponként, később húsz-harminc is.

A püspök húsvét napján pappá szentelt, hogy legyen, aki segítsen neki a gyóntatás és a temetés munkájában.

Belenyugodtam, hogy pap leszek. Minek is térnék vissza - gondoltam -, hiába vitézkedtem a csatában, fejet nem vittem a táborba a rovak elé. Tanúm is ki lehetne rá, hogy hogyan viselkedtem? Csáth legföljebb, ha fölszabadít - ha ugyan ott nem eszik a varjak őt is csata mezején - de se vagyont nem kapok, se méltóságot olyat, hogy Emőkét megkérhetném. Ott hányt-vetett ember lennék, itt a kezemet csókolják, úrnak neveznek, csöndes, nyugalmas az életem. Még azt is remélhetem, hogy még fiatalon rám illesztik a püspöki süveget, mert hiszen ezen a vidéken nálamnál képzetesebb embert nem találnak.

Hanem a pestis!...

Mikor már húsznál is többen haltak naponként, nem adtuk rájuk többé az utolsó kenetet. Csak hárman voltunk: nem győztük. A paptársaink csaknem mind meghaltak. Aki meg nem halt meg, kiment a hegyekbe, az odavonult lakosság közé. Mert valami ezren ott maradtak a hegyek között, ahová Atila elől menekültek, s nem mertek hazatérni. A püspök már szakácsot és cselédeket fogadott, hogy a házzal ne legyen dolgunk, de még úgyse győztük.

Májusban már ötven-hatvan-hetven halottunk volt naponként. Volt olyan ház, hogy az egész család kipusztult belőle. Volt olyan utca, hogy nem maradt benne két lakó.

De júniusban mégis csökkent valamelyest a halál ereje.

Már akkor csak ketten éltünk az öreg pappal, a jó zsoldárost is elvitte a csoma. A halottakat a templom elé hordták. Ott adtuk rájuk a generális bűnfeldozást, s onnan temettünk minden második órában.

Egy júliusi napon gazdag polgár halt meg. A püspök örömmel újságolta, hogy a polgár reám hagyta minden vagyonát.

- Reám?

- Tereád. Áldassék az Úr neve: mennyi jót cselekedhetel azzal a vagyonnal.

Másnap este megnéztük a hagyatékot: szép emeletes ház, három paripa, sok szép kép, remek fegyverek, bútorok és hétszáztíz arany.

A pénzt odaadtam a püspöknek, hogy tegye el a szegények ládájába. A házat és a benne való holmit meg rábízta a város bírójára: gondolja, míg a csomát más tájra nem viszi az ördög - azután majd elkótyavetyélik, s az a pénz is a szegényeké lesz.

Hanem mikor a három paripát megnéztük, arra már nem mondtam semmit se. A mellemben megmozdult valami, mint mikor a sírkő megmozdul alulról.

Mikor este a püspök elaludt, kimentem a házból. Mentem egyenesen a város bírójához és megzörgettem az ablakát:

- Kelj föl uram, és hozd a házamnak a kulcsát.

Kijött mezítláb, öltözetlenül, ijedten:

- Mi történt?

- Még az éjjel Párizsba kell mennem. A püspök úr papokat kért: nem jönnek. Hát majd én hozok. Holnap délutánra itthon leszek.

Bementem a szobába, és kiválasztottam a fegyverek közül egy pompás kardot, egy lándzsát és egy íjat. A nyakamba tarsolyt akasztottam. Ruhát is cseréltem: szép bársonyból való meggyszínű ruhát vettem magamra. Egy térdig szíjazható ünnepi saru is volt ott, felvontam. A sarun aranysarkantyú, rajta hagytam. Sarkantyú nélkül nem lehet lovagolni.

A bíró nem csodálkozott az öltözetemen: a vidék tele volt még farkassal.

Kiválasztottam a legjobb paripát, és *co föl, sárga*, napkelet felé!

Sárguló ősz volt, mikor sok hányódás után elérkeztem egy napalkonyattal a Duna partjára.

A kürtömbe fújtam.

Kis idő múltával látom, hogy jön a dereglye. Zömök hun áll benne elől, fehér szakállú.

De még a parthoz sem érnek, felvonja az öreg az íját:

- Ki vagy, és mit akarsz?

- Hun vagyok, mint te - felelém -, hazautazok.

- Miért jöttél haza?

- Az az én ügyem. Kötelességed, hogy átvigy.

- De az apád ragyogóját: nem addig van a! Nem tudod-e, hogy beléd ereszthetem a nyilamat?

- Mér eresztenéd?

- Mert hitvány szökevény vagy!

- Szökevény? Én? Látom, nem értjük egymást. Én a katalaunok földjéről jövök, a tavalyi csatából.

Erre az álla leesett.

- Hát nem a római hadjáratból?

- Nem. Ott a had talán?

- Ott.

Erre meg nekem esett le az állam.

A hun hozzám evezett. Vizsgálódva nézte a ruhámat, arcomat is.

- Átviszlek - mondotta -, de magad lásd a végét.

- Mért?

- Mert be csak bejöhetsz, de ha aztán vissza is szándékozol...

Nem feleltem vele. Tovább mentem volna, de a lovam fáradt volt. Meg kellett hálnom a révészéknél.

A vacsoránál összebarátkoztunk, mert sok mindent beszéltem nekik a csatáról. De persze kérdezősködtem is:

- Mikor indult el Átilla Itáliába?

- Alighogy hazaért. Csak éppen pihent egypár hetet, meg a lovakat abrakoltatta. Amint a tél mérge elmúlt, azonnal megindultunk.

- Csáthról mit tudtok? Él-e?

- Él.

- Hát a családja?

Arról már nem tudtak semmit. A révészek és a határőrök többnyire ugorok. Van köztük rokkant hun is tél-túl. Halászat, vadászat a foglalkozásuk. Minden száz lépésre áll egy nádkunyhó.

A hunok országába kémek nem jutnak be.

Másnap jókor reggel útnak eredtem, s estefelé már elém tündököltek Atilla fapalotáinak tornyai.

Micsoda zavaros érzések hánykolódtak bennem, le nem írhatom. A szívem hol égbeszállón repdesett, hol szárnyaszegetten hullt alá egy aggodalmas gondolatban. Hajadon-e még? Hogy néz rám, ha eléje lépek?

Ha gyalog kellett volna mennem, meg kellett volna gyakorta állanom, a szívem annyira zakatolt.

A Tiszában megittattam a lovamat. Magam is leszálltam, megmosdottam, megfürödtem nagy sietten. A port is levergettem a ruhámról.

S belovagoltam.

Micsoda csendes, néptelen ez a város! Csak asszonyok és gyermekek lézengenek benne.

A királyi palota előtt mégis látok néhány fegyveres lovast. A királyi asszonyok őrsege az: béna harcosok, öreg közhunok, betegen honn maradt testőrök, meg Atilla cselédségének a kétharmada.

Szorongó szívvel lovagolok be a kapun. A cselédek, rabok bámulva néznek reám, de olyan hidegen, mintha idegen volnék.

- Jó estét, Uzura!

Uzura elejti a dárdáját.

- Egeknek ura! - hebegi. - Te vagy, Zéta?

- Persze hogy én vagyok.

Az ember beüvölt a házba:

- Zéta jött meg!

S úgy repes, mintha fia volnék.

A cselédek, rabok is kirobognak. Mikorra leszálllok a lóról, már egy leány a nyakamat öleli, és csókol, csak úgy cuppog:

- Zéta! Zéta!

Nézem, hogy ki az? Hát Dzsidszia. Alig ismerem rá, úgy megnőtt.

De a többi is szívesen ölel meg. Kezemet szorongatják, ruhámat simogatják. Egyszerre hatan is kérdezik, hogy honnan, és hogy igazán nem haltam-e meg.

Tolnak és ragadnak aztán föl az asszonyhoz és az öregúrhoz, Barakonyhoz.

A két gyerek is örömmel fut hozzám, s én engedelmet kérek, hogy megcsókolhassam a kezüket.

Csak egyet nem látok, akit legjobban szeretnék látni. A szívemet annyira veri a rossz sejtélem, hogy csak habogva felelgetek az asszonyomnak meg az öregúrnak.

Végre nagy elfogultan kérdezem:

- Egészségesek-e mindnyájan?

- Mindnyájan, Zéta.

- A ki-kisasszony is?

- Az is, Zéta.

- És nem be-beteg a ki-kisasszony?

- Már hogy volna beteg? Vadászatra ment ki Rika nagyasszonnyal. Holnap bizonyosan elhívat a nagyasszony, mert megsíratott téged. Az uram azzal jött haza, hogy csoma ragadt rád, meghaltál.

Fél teher leesett rólam. Ha Emőke asszony volna már, Csáthné bizonyára nem azzal felelt volna, hogy a kisasszony vadászni van, hanem azzal, hogy: „Nem kisasszony az már, hékás!”

- Hát a nemzetes úrnak nem esett baja a harcban? - kérdeztem szórakozottan - Én azt gondoltam: ő halt meg.

- Dehogyan halt. Nem szokott az meghalni - felelte nevetve az asszony.

- És sokáig odamarad-e? Nem gondolod-e, asszonyom, hogy jó lenne, ha talán utána mennék?

- Még a pokolba, hiszen ősz van. Mikorra odaélnél, jönnek haza.

- És az én vitézségemről szólt-e az uram valamit?

- Nem, Zéta. Azt mondja, hogy mindjárt a harc elején elvesztél a szeme elől.

Ez elszomorított. Tehát rab maradok. Lehettem volna püspök, leszek lóvakaró, sarutisztító, kétlábú kutya. Egy napi pihenőt kértem.

A konyhában azon az estén nagy ünnep volt. A rabok és a cselédek mind egybegyűltek, hogy a szavamat hallgassák.

Rába asszony pecsenyét sütött és bort rakott az asztalra. A maga karosszékébe ültetett és *kedves fiamnak* nevezett. Dzsidsziát mellém ültették. No, az nem tetszett. A bosszúságomat még fokozta, hogy a leány ünnepi ruhába öltözötten ült be, és őszirózsákból való csokrot tett elém bögrében.

Hát én aztán elmondtam nekik mindenféle hányódásomat, a csatát, a megmenekülésemet. Megmutattam nekik a térdem sebét, a fejem sebét is.

Bámultak nagy áhítattal.

- No - azt mondja Gyöngyi cseléd -, nem hiába imádkozott annyit érte Dzsidszia.

Vállat vontam:

- Miért imádkozott? Mije vagyok Dzsidsziának, és mim ő énnem? Ámbátor iszen köszönöm, mégis... nem értelek, Dzsidszia. Hiszen jó, jó, hogy érdeklődöl a sorsom iránt, de az mégis illetlen cselekedet volt tőled, hogy mikor megjöttem, úgy ugrottál a nyakamba, mintha tudj' az Isten... Az ilyesmit kerüld a jövőben, mert félreértéseknek lehetne oka. És te most már nagyleány vagy, vigyázzál a jó híredre is.

Dzsidszia hátradőlt a széken. Az arca elszíntelenült.

Én azonban mintha meg se láttam volna. Az asztalra csaptam:

- A tyúkom, a kis fekete ördög, megvan-e még?

A cselédek elmosolyodtak, és Uzurára néztek.

Uzura elvörösödött. A fejét vakarta.

- No, mi a?

- Hát - mondja végtére Rába asszony -, Uzura föláldozta a te emlékedre. Mikor hallotta, hogy meghaltál, agyoncsapta, s elégettük, hogy a másvilágon is a te tyúkod legyen.

Másnap délelőtt csakugyan hívatott a királyné.

Én már akkorra el is készültem. A jó rabtársak szinte versenyeztek, hogy melyikük dolgozzon többet a katalauni ruhám tisztításán. A szíjakat sárga festékkal kenték be. A bársony porát kikefélték. Az aranygombokat ragyogóra dörzsölték. Szakadás ahol volt, megvarrták. Röviden: mikorra fölébredtem a régi szobámban, már akkor tisztítottan hozták a ruhámat.

Az asszonyom is kitett magáért: szép széles gyolcsgallért adott. Mikor azt is fölkapcsoltam, általános vélemény volt a házban, hogy csakis valami bujdosó királyfinak nézhet, aki nem ösmer.

A szép ruhát mindig szerettem. Ez az egy női vonás kiirthatatlan maradt bennem. Ha magamnak kellett is mosnom, de volt mindig fehér ruhám, s illatszert is mindig szereztem, ha egyebet nem, szagos füveket. De soha olyan rangosan nem raktam a lábamat, mint akkor, amikor hosszú távollét után ismét megjelenhettem Emőke előtt.

Valamicskét mégis aggódtam: a képem megváltozott: szakállam nőtt, fekete és bolyhos. A rabok és cselédek azt mondták ugyan, hogy szakállasan formásabb vagyok, de mit mond Emőke? A bajuszomat hegyesre pödörtem. A hajamat azonban nem csombókoltam hunosan: rab vagyok. De ez nem aggasztott: szépen lesimítva omlott a vállamig.

Hát lépek a palotába. Széles karimájú süveg a kezemben, kard az oldalamon, aransarkantyú a sarumon, cseresznyeszínű nadrág, meggyzínű bársonydolmány, gyolcsgallér, a vállamon ezüstláncon lógó kétaraszos elefántesont kürt. Valóban nem cseréltem volna ruhát sok kócos királyfival.

Mikor a szolga elrántotta az ajtó kárpitját, úgy is léptem be, mint valami királyfi. A pillantásom végigfutott a nőkön. Voltak valami húszan. Emőke is köztük piros virágú fehér ruhában, a haja hátul egy ágba fonottan, mint azelőtt. Csak épp hogy rápillanthattam. De azzal az egy pillantással is láttam, hogy semmit se változott. Egy kenderszín szőke nőre próbáltak fehér-kék új ruhát. Mikor én beléptem, szinte megrándultak a meglepetéstől.

De én már akkor mélyen meghajoltam, s féltérdemre ereszkedve vártam a királyné megszólítását.

- Teremtő Isten - szólt a királyné a kezét összecsapva -, te vagy-e Zéta? Hogy megijesztesz bennünket!

- Bocsánatot kérek, felséges asszonyom, nincs más ruhám, csak ez, amelyben jöttem. Alázatomat és szolgálatra való készségemet méltózzál megismerni ebben az ijesztő ruhámban is.

- Jer közelebb! No, nézzétek lányok, micsoda nyalka legény lett ez a fiú! Zéta, beszélj nekem sokat! Mindent! Az a hír jött, hogy meghaltál. Megkönnyeztelek.

- Köszönöm, Felség - bókkoltam meihatottan. - Ha tudtam volna azokban a nehéz óráimban, megvigasztalódva éreztem volna magamat.

- Beszélj sokat. Mindent, hogy hol jártál, hol éltél. Mért nem jöttél meg a múlt év őszén?

A kerevetre ült, s fél könyekre támaszkodva nézett. De bámult a többi is.

A fehér bőrű, szőke idegen leány a lábához ült, s hidegen vizsgált végig. Emőke hímzett párnát tett maga alá, s háttal a királyné kerevetének támaszkodott. És talán ő is mosolygott. Nem tudom bizonyosan, mert nem mertem ránézni. De éreztem, hogy kedves bámulatuk vagyok.

Nem szoktam elfogódni. Ritka ember az, akinek a tekintete megzavar. De akkor, hogy ismét láthattam Emőkét, s éreztem, hogy a szeme rajtam pihen, alig bírtam megszólalni. Csak álltam előttük: nem tudtam, hol kezdjem.

- Felséges asszonyom - mondtam végre -, nem tudhatom, mi érdekel és mennyi a sok történetből, amelynek tanúja voltam...

- Minden érdekel, minden. Hozzatok neki egy széket, vagy ülj le a szőnyegre. Hiszen ebben a ruhában olyan feszes vagy, mintha újévi köszöntőt akarnál mondani. Dobd a sarokba azt a süveget, és ne ünnepieskedjél.

Én hát leültem közéjük egy alacsony párnaszékre. A süvegemet letettem. Hogy minden szem mosolyogva nézett rám, elmúlt az elfogultságom. Láttam, hogy gyermekek között vagyok - mert a nők, mikor vidámak, mindig gyermekek, tízéves gyermekek. Csak Emőke tekintete nyomott meg édesen.

- Felséges asszonyom - mondtam -, ha rám bízod teljesen az elbeszélést, attól tartok, hogy hosszadalmas leszek és unalmas. Mert a te körödben, felséges asszonyom, úgy érzem magamat, mintha a felhők felett volnék. Parancsold, hol kezdjem.

- Itt a város végén, mikor lóra ültetek. Aztán elmondod az utazást, a csatát és minden hányódásodat.

Egy pajkos szemű hun nő hozzátette:

- És azt a részt mondod el legbővebben, amelyikről hallgatni akarsz.

Nevettek. Csak a fehérbőrű szőke leány maradt komolyan csodálkozó szemű.

Később tudtam meg, hogy a tréfás nő Écska királyné, a szőke leány meg nem ért még hunul: germán nő. A neve Ildikó.

- Hát ott kezdem, ahol parancsolod, felséges asszonyom. Hajnal volt, mikor fölültünk a város szélén, s a főpap megáldott bennünket. Bizony búsak voltunk. Egyikünk se tudta, hogy visszatér-e valaha ebbe a városba vagy pedig, hogy a lelkek országába indul innen. A király is bús volt. Könnyet láttam az ő szemében is.

- Csalódtál - mosolygott Rika asszony -, a király mindig búsnak látszik, és ha sírna is, könny nélkül sírna.

- Lehet - feleltem meghajolva -, lehet, hogy én könnyeztem, s azért láttam mindenkit könnyezőnek.

A tekintetem átfutott Emőke arcán. Nézett reám pillantás nélkül való, gondolkodó nézéssel. Az ő arca is olyan, mint Atilláé: nem tudni mi van belől.

- Nem történt velünk semmi különös az úton. Mentünk a Duna völgyében, míg csak ki nem tavaszodott. A seregek előttünk jártak, és eldúlták a római városokat. Dúltak először Pannóniában, aztán mindenütt a Duna mentén. Az első említésre méltó valami, ami sok gondolatot keltett bennünk, egy posványon való átkelésünkkor történt. Ahogy ott lovagoltunk a lóterdig érő sárban, a nád között, egyszer csak kisuhan a nádasból egy rongyos, sovány vénasszony. A szeme ki van karikásodva. Sovány karjain smaragdszín vizes foszlányok lógnak. Mikorra megkaphatnánk, ott terem a király előtt. Megragadja a lova kantárát, és germánul üvölt:

„Vissza, Atilla! Vissza!”

Elrántják a király elől és ellökdösik. Ő belemerül a mocsáros vízbe és eltűnik a nád között.

A hallgatóságom elsápad. Látom, hogy Emőke is.

- Azután más ilyen baljóslatú jelek is következtek - folytatom. - Egy helyen meg remete ember áll a sziklák között. S mikor a király odaér, fölemeli a két karját és így kiált:

„Tudom, ki vagy. A világ pörölye vagy te! Föld megrendül, ahova lépsz, és a csillagok lehullanak, ahol a kürtödet megfúvod. De tudd meg, hogy ahogyan Isten kibocsátott erre a világra, éppúgy vissza is szólít!”

- Mily ostobák a jószok mindenütt - komolykodott a királyné. - Ég és föld, minden szerencsétlenséget jósolt Átillának, és hát mi lett a vége?

- Én még ma sem tudom, felséges asszonyom. Én ott maradtam a csatatéren.

- Az lett a vége, hogy az ősz utolján hazajött egészségesen, gazdagon. Egy falka királyfit és királyleányt is hozott túsul, hogy a napnyugaton lakó nemzetek hívei maradjanak. Nézd ezt a csodás szép leányt (Ildikóra mutatott). Ezt is napnyugatról hozta. Királyleány és kedves.

S magához ölelte Ildikót, és megcsókolta.

Én aztán elmondtam nekik a csatát. Mikor azt a jelenetet festettem, amint Atilla meztelen karddal a küzdők élére állt, a lélegzetüket is visszafojtva hallgattak, s minden nő szeme ragyogott. De én csak Emőkét bámultam, akinek az arcát addig változatlanul ismertem. Kipirultan, égő szemmel nézett reám. Látszott rajta, hogy az elbeszélésem magával ragadja a lelkét.

Gondoltam, ez a pillanat alkalmas arra, hogy a magam hőstetteiről is beszéljek, de a kárpit megnyílt, és a szolga jelentette, hogy követ érkezett, a királytól.

Mintha villámütés érte volna őket, felszöktek. A királyné is fölkelt.

- Gyászban? - kérdezte aggodalommal.

- Nem, asszonyom, jó hírekkel jött.

- Ereszd be. Hívjátok a tisztartót. - S megkönnyebbülten lélegzett: - No lám, hogy megijedtünk.

A követ, Igar hun vitéz, portól lepetten lépett a szobába, s térden nyújtotta Atilla levelét.

- Mi hírt hoztál? - kérdezte a királyné. - Rómában vagytok-e már?

- Nem, nagyasszonyom - felelte Igar -, Róma maga jött elénk.

- Nem értelek.

- A római pápa, a keresztény világ legnagyobb ura ünnepi ruhában jött elénk. A király lábához borult: könyörgött, hogy kímélje meg a várost.

- És?

- Jövünk visszafelé.

Rika asszony megrándult.

- Miért kímélte meg? Mért nem ült a birodalom trónusára!

A szeme szikrázott. A termete megnyúlt. Ah, hogy megváltozott az az asszony! Igazán királyné volt. Akkor értettem, hogy Atilla nála acélozza a lelkét.

De ez csak egy pillanat volt: villámlobbanásnál felfedett ismeretlen vidék. Azután a nő a földre nézett, és szinte unatkozóan kérdezte:

- Nem állt ellen senki?
- Nem, asszonyom. Ki merne nekünk ellenállni?
- Aéciusz?
- Aéciusz azt híresztelte otthon, hogy a katalauni mezőn ő győzött.
- Ezt már hallottam. De hol van?
- Nem tudjuk. A nagy győző sehol sem látható. Ellenben a legyőzött a világ legnagyobb városát igázza le, és alázza adófizetővé.
- Hát semmi csata nem volt?
- Nem, asszonyom. Amint Akvileját letörtük, az egész Itália mind a lábunkhoz esett. Ezernyi ezer szekér kincset hozunk haza. Megmérhetetlen sok selyem, bársony, edények, képek, arany, ezüst jön, és fiatal raboknak szép nagy serege.
- A csoma?
- Mint tavaly, nagyasszonyom. Vélem, hogy a király azért is nem ment be Rómába.
- De neki nincs baja?
- Nincs, hál' istennek.
- Mondd csak - kérdezte Écska királyné -, milyen ember az a pápa?
- Vén, sovány ember - mosolyodott el a követ -, ráncos orrú, és ijedt képű.

A tisztartó megérkezett. A királyné bevonult vele és Écskával egy belső szobába, hogy elolvastassa a levelet.

Mink a nagyteremben csendesen voltunk addig. A nők susogtak. Nekem nem volt kivel beszélgetnem. Mikor senki se nézett rám, Emőké nyeltem a szememmel. Mikor rám nézett valaki, Igaron szemlélődtem. Emőke szólott Igarnak:

- Apám egészséges?
- Egészséges, kisasszonyom.
- Nekünk is hoztál üzenetet?
- Csak szóban.
- Elmondhatod nekem?
- Csak annyi, hogy egészséges, és hogy az úrfiaknak éretlen gyümölcsöt ne adjanak.

Emőke a kerevetre ült, és Ildikó nyakát átölelte. Az arcát az arcához szorította.

- Ugye szép ez a leány, Zéta? Láttál-e ennél szebb leányt?
- Láttam, kisasszonyom.
- Ugyan hol?
- A Tisza partján, kisasszonyom. Ott láttam egyszer egyet lóháton, vadgalambszínű ruhában, fátyolosan.

A szeme megrebbent, de az arca egykedvű maradt.

- Szép vagy - kedveskedett Ildikónak -, szép vagy. Érted?

Ildikó elmosolyodva bólogatott:

- *Érted: szép vagy.*

S nevettek.

Megint Rába asszonynak a szobájában. Dehogyan is engedett volna másutt laknom. Inkább ő költözött egy kisebb kamrába.

Fáradt voltam már. Megkértem az öreg mindenest, hogy ne osszon rám dolgot még azon a napon. Hát ebéd után befeküdtem a szobámba.

Jó hűvös szobácska volt az. A falát egy hervadt koszorú ékesítette. Emőkéé volt az a koszorú valami nászünnepeken. Mikor kidobták, fölvettem, és fölakasztottam a falra, szemben a nyoszolyámmal.

Az volt az egyetlen dísz a szobának. Másutt mindenütt a szakácsasszony kivasalt szoknyái lógtak, s keményítőillattal telítették a szobát.

Még jóformán el sem aludtam, hallom, hogy a fakilincs halkán megkattan. Az ajtó megnyílik, és Dzsidszia kandít be félénken.

- Alszol?

- Nem. Mit akarsz, Dzsidszia?

Halvány volt és kissé komoly.

Belépett és megállt előttem, mint az iskolásleány a tanítója előtt.

Milyen nagy ez a leány, hogy megnőtt! - gondoltam. - Mikor elmentem, még gyermek volt, most már férjhez érett hajadon. Nyúlánk és kebles. Az arca is megtelt. A cselédek pajkosan kisasszonynak nevezik. Talán, hogy Emőkének a viselt ruháiban jár. Bántotta is a szememet mindig!

- Beszélni szeretnék veled - mondotta aggodalmasan.

S állt az ajtó mellett, ujját az arcára téve - mintha attól tartana, hogy kikergetem.

Egy foszlott szalmaszék volt a szobában. Arra intettem.

- Leülhetsz.

Leült.

- Csak azt kérdezném - rebegett -, csak azt, hogy mit vétettem neked. Miért gyűlölsz engem?

- Én?

- Nem megszégyenítettél-e tegnap húsz ember előtt? Ó, azt hittem: kisül a két szemem! (És a szeme elnedvesült.) Miért?

- Magad szégyenítetted meg magadat, jó leány. Furcsádon-furcsa, hogy kérdőre vonsz engem, mint valami bírót.

- Nem kérdőre vonás ez, Zéta, csak alázatos kérdés. Tudni szeretném, mivel bántottalak meg? Hogy magamat igazoljam, és hogy máskor azt a hibát el ne kövessem.

A leánynak ez az okos beszéde meglepett.

- Örülök - mondtam -, hogy ilyen értelmes vagy. Így legalább könnyen tisztázhatjuk az ügyünket. Szép volt és jólesett nekem, hogy olyan szívesen fogadtál, mikor hazatértem, de ami sok, az sok. Mit szólnál arra, ha Átilla megjön, és örömben a nyakába rohannék, és megcsókolnám.

- Te nem vagy Átilla. És én mindig... testvéremnek... éreztelek.

- Köszönöm. De látod, az emberek nem tudják, mit érzel, s balra magyarázhatnak. Ez se neked nem jó, se nekem.

A kezét az arcára tapasztotta. Láttam, hogy sír.

- Nem volt szándékom, hogy fájdalmat okozzak neked, Dzsidszia. Mit is beszélsz testvéri érzelmekről. Te is rab vagy, én is rab vagyok. A sorsunk szomorú. Beszélj inkább arról: hogyan éltetek a másfél esztendőn, amíg odavoltam. Mit szólt a gazdánk, mikor megjött?

Dzsidszia a kötényébe törölte a könnyeit.

- Azt mondta, hogy akkor látott utoljára, mikor a harc megkezdődött.

- És a vitézségemről nem beszélt?

- Nem. Csak azt mondta, hogy a sebesültek között láttak utoljára, de te nem sebes voltál, hanem csomás.

- És Csáth halottnak vélt?

- Annak.

- Sajnált-e?

- Sajnált.

- Hogyan sajnált? Mit mondott rólam?

- Azt mondta, hogy: „Kár érte, többet ért a szája, mint másnak a keze, és igen ügyes fiú volt: az új pajzsomra vele írtam volna rá az aranycifrát.”

- Hát az asszony, az is sajnált?

- Az is igen.

- Hogyan? Mit mondott?

- Azt mondta, hogy bolondság az ilyen rabot elvinni a házból. Senki se tud ilyen szépen meghajolni, köszönni, beszélni. Az ilyen rab ékessége a háznak, mint a selyemkárpit. Ugyancsak szidta az urát, hogy elvesztett.

- És a kisasszony mit szólt? - kérdeztem ásítva. (Milyen jól sikerült az az ásítás!) - Mit szólt?

- Semmit.

- Hát ő nem sajnált?

- De.

- Sajnált?

- Sajnált.

- De hát hogyan? Mit mondott?

- Mit is? Bizony elfeledtem már. Mit is? Igaz, egyszer azt mondta, hogy aszongya: „Talán jobb neki így.”

Percekig tartó csend következett. Elfelejtettem, hogy Dzsidszia ott van. A szavai forgószeleként kavarogtak a lelkemben.

- Nem kérdezel-e többet? - szólalt meg végre. - Engem nem kérdezel-e?

És szinte hallottam a szíve dobogását.

- Nem - feleltem a szememet lehunyva -, eredj a dolgodra.

Estefelé Emőke hazatért. Egy hervadtlevél-színű lovacskán járt akkor. Kezes kis kedves állat volt az. Ott legelészett mindig a ház körül, s akárki szólította, hozzáfutott. Olyan volt, mint a kutya.

Tudtam, hogy elmondja majd az anyjának: miket beszéltem a királynénál és hogy fölhívatnak vacsora után. De vajon nem azért hívat-e föl, hogy ő maga is szólhasson velem?

Az ajtó előtt két sűrű lombú tamariszka piroslott. (Nem tudom, honnan kerülhetett oda: talán éppen az én hazámból hozta Csáth a feleségének.) Az alatt szoktam ülni, mikor a gazdámat vártam. Akkor este is odaültem, hogy ha hívatnak, ne késsek.

A várakozásomban nem is csalódtam. Még jóformán végén se voltak a vacsorának, kiszólt Dzsidszia az emeleti ablakon:

- Zéta! Nem láttátok Zétát? Mondjátok neki, hogy jöjjön föl.

Az asztalnál ültek.

A két gyermek mellett ott ült egy kisasszonyforma leány is, akit én még nem ismertem. Az öregapó képe már olyan volt, mint a piros posztó, a bortól.

- Zéta - dorgált az asszony -, te csak a királynénál beszélsz?

- Ó, asszonyom - mentegetődztem -, hogyan beszélhesek, ha nem parancsolod? Rabnak a neve: *Hallgass*.

- Te nem vagy olyan rab. A te neved: *Beszélj*.

- Köszönöm. Mindig örömmel, ha szólítasz. De hiszen ha csak a csatát magát beszélném el, az is eltartana egy hétig. És ha csak az én uramnak a cselekedeteit beszélném, arra is kevés lenne egy est.

- Hát láttad az uramat a harcban?

- De láttam ám, asszonyom. A vihar volt ő, emberi alakban.

- De hiszen ő nem látott téged, azt mondja, mindjárt elvesztél a szeme elől.

- A gazdának nem kötelessége látnia a rabját. A rabnak kötelessége látnia a gazdáját. Mindig mellette vagy mögötte harcoltam én.

S míg Csáthnak a tetteit beszéltem, szomorúan gondoltam arra, hogy lám a királynénál leültettek engem, itt meg állva kell beszélnem.

A fél lábamat még akkor is sajoltam, különösen, ha sokat álltam vagy jártam. Még most is, ha időjárás változik, bizony emlegeti a térdem Katalaun síkját.

S azon este mind csak Csáthról beszéltem. Gondoltam, Csáthéknál Csáth az érdekes. Az asszony valóban áttüzesedve hallgatott. A két kisgyermeknek is nyitva maradt a szája. Csak az öreg Barakony pislogott a kancsó mellett, s emelgette bokros ősz szemöldökét.

- No - fakadt ki egyszer -, én negyvenöt csatában forogtam, de a negyvenöt csatáról nem beszéltem ennyit összesen, mint ez a kölyök itt erről az egyről. Már mindenki hős. Ha egy fáradt ellenséget kardra kapott, százat beszél róla.

A gyermekek szeme már ragadt az álmoságtól. Az öreg is laposakat pislantott. Csak az asszony nem akart betelni a beszédemmel, meg Emőke.

- Várj kissé a szóval - mondotta az asszony -, a gyermekeket lefektetjük.

Bevitték a gyermekeket. A harmadik szobából kihangzott, hogy az egyik gyermek, a Dédes, mindenképpen vissza akar térni, de ágyba biztatják:

- Majd Dzsidszia mesél, a vörös medvéről meg a tündérr királyfiról.

Az öreg elszenderült. Magunk voltunk Emőkével. Fél könyéken nézett reám. A három ezüstmécses sercegett olykoron. Megszólaltam:

- Kisasszonyom... Nincs-e valami mondanivalód?

- Ha anyám bejön, beszélj Átilláról. Szép lehetett, mikor megjelent a sereg előtt aranyos sisakban..., beh szép lehetett az az ember! Szép, mint valami földön járó isten!

És maga elé merült a nézése.

Csáthné visszatért. Beszéltem Átilláról. Olyan apróra elmondtam azt a jelenetet, mintha festőnek beszélném.

Emőke felkötökölt az asztaira, és szinte itta szavaimat. Az arcát a mécsfény rózsaszínűre festette. A karja gömbölyű volt, mint a márványmifáké.

A harmadik hétre megérkezett Atilla is.

A város ünnepi színt öltött. A hegyekből száz meg száz szekér fenyőgallyat hoztak, s fölékesítették a sátorokat és utakat.

A királyasszonyok a város széléig kimentek eléje a kíséreteikkel.

A had eleje már délben megérkezett: a jászok és gótok. Büszkén lengették nyilak szaggatta lobogóikat. Hozták a sok rabot. Micsoda bús kép. Fiatal emberek, s fiatal nők, asszony és leány vegyesen. Mind barna, alacsony, s mind rongyos, mind szomorú. Kísérték őket hunok és gepidák.

Estefelé kürtök rivallása hírelte, hogy közeledik Atilla is. A síposok zenéjét már messziről lehetett hallani. A város népe mind künn. A férfiak a süvegüket lengették. A nők fátyolukat. S örömkialtózás vegyült a zenébe.

- Áldás! Áldás!

A király kézintéssel üdvözölte az asszonyokat. Csupán a gyermekeit csókolta meg.

Ott aztán persze elbomlott a rend. Minden hun harcos a feleségére ölelkezett. A gyerekek diadalmasan vitték előre az apjuk íját, lándzsáját, pajzsát. Sátorról sátorra lehetett látni, mint csókolják meg a lovat is, és mint vizsgálják néhol az udvarra állított rabot - már akinek valami okból még az úton odaengedték, hogy szolgálja. A két gyermek mellé én is ki voltam rendelve.

Mi is kimentünk persze Csáth elé. A szolgák közül csak én, hogy a család mögött járjak. S arra az alkalomra föl kellett öltönnöm a katalán ruhámat, csak éppen hogy a süveget kellett otthon hagynom.

Bezzeg elbámult Csáth, hogy engem meglátott. Alig is hitt szemének.

- Hogy mersz elejbém kerülni - kiáltotta aztán tréfás haraggal -, hiszen te halott vagy!

- Óh, jó uram - bókoltam udvariasan -, éppen ez bizonyítja a hozzád való hűségemet, hogy holtan is visszatérek a szolgálatodra.

Volt annyi emberség benne, hogy kezet nyújtott.

A várost azon az estén zajos jövés-menés, csengés-bongás, muzsika szó töltötte be. Az utcákon mindenütt fáklya égett, s a nép a sátorok előtt nagy tűznél süttött-főzött, vigadott. A hegedősök egyenként vagy páronként dalolták a dicsőség dalait. A síposok sípoltak. A kvád zenészek dudáltak. Sarkantyú pengett és csujjogott, danolt, zengett a város.

Éjfél felé Atilla is előjött a palotából, és a fáklyás testőrök között, víg zeneszó mellett végiglovagolt a városon. Meg-megállt egy-egy sátonál, ahol nagy volt a világosság, és ahol sokan vigadtak. Ivott a neki nyújtott kupából. Kezet szorított az öregekkel, s a nép viharos áldásolása között lovagolt tovább.

Másnap megérkezett a derékhad is a zsákmányolt szekerekkel együtt. Reggeltől estig való végtelen hosszú sor: szekerek és szekerek. S még másnapra is maradt.

Csáth este hívatott.

- Itt az óra - gondoltam dobogó szívvel -, Csáth fölment a rabság alól.

Hát szólott is róla.

- Fiam - mondotta -, tudom, hogy harcoltál a katatauni síkon, s egypár nap múlván meg is vizsgáljuk az érdemeidet, de mostan Atillának kellesz: sok a dolog. Neki ajándékoztalak. Hát csak fogd a holmidat, és jelentkezzél Rusztinál vagy Ména-Sághnál.

Mintha villám sújtott volna belém, úgy álltam ott. Mit ér nekem, hogy fölment a szolgaságtól, ha áttesznek a király ravói közé.

- Uram - nyögtem csüggedten -, engedd megvallanom, hogy nehéz megválnom innen...

- Én is sajnállak - felelte -, bizony isten szívesebben fizettem volna, de hiába: a ravók közül elvitt a csoma hármat is, és a zsákmány szétosztásában sok a dolog.

Oly nagy volt a kétségbeesésem, hogy csak álltam ott, mintha gyökeret vert volna a lábam. Könnybe lábadó szemem Emőkére fordult.

A leány a gyertya lángjába nézett, egykedvű, merengő nézéssel.

A zsákmányos szekerek ott álltak, százával, ezrével hosszú sorban a főutcán, a téren s a király udvarán. Az írószoba előtt nagy halmokba volt hányva az a zsákmány, amit lovon, öszvéren és tevén göngyölegekben hoztak el. Többnyire szőnyegek voltak s különféle kelmék.

Azokat kellett megolvasnunk, felrónunk. Hetekig tartó munka s unalmas - már ugyanis annak, akinek semmi része benne.

Szomorú is voltam én végtelenül.

A király udvarán, szanaszét a széles tornácokon tíz csoportban dolgoztunk. A rabok bontogatták a zsákmányt, a becsüsök egy pillantással megbecsülték. Nekünk csak föl kellett írunk s meg kellett számoznunk a tárgyat, s utána jegyeznünk az értékét. Már ugyanis ami kiválóan értékesnek látszott, mint például az egyiptomi eredetű edények, selyemkelmék, arany- és ezüsthímzésű brokátok, templomi kazulák, gyöngyök s egyéb ékszerek. A közönséges holmit a ravók csak pálcákra rótták: szőnyeg ennyi, köpönyeg annyi, saru, fegyverek, gyolcsok, övek, bőrtáskák, tunikák, csuklyák, korallmunkák, sálók, pántlikák, ennyi, annyi. A lovakat valahol kívül becsülik meg, és róják pálcákra.

Római pénzek forogtak leginkább Atilla országában is, hát mindent szolidusban írtunk. A szolidus a legkisebb arany. A hunok nyelvén: *zsoldos*.

Mikor már minden föl van írva, szétosztódik a zsákmány. Kire hány szolidus esik, mi számítjuk meg. A vezéreknek és csapatvezetőknek tíz-tíz rész az osztalék. A zoltánoknak öt rész. Az özvegyeknek is öt rész. A közrendi harcosoknak annyi rész, ahány fejet vágtak - most azonban, hogy csata nem volt, csak egy rész az osztály. Akik az ostromban jeleskedtek, azok majd a rabokban és lovakban válogathatnak.

A rabokat is csakúgy fölírtuk és megszámoztuk, mint az értéktárgyakat. Az úri rabokat persze még a helyszínen maguk mellé szedték a hun előkelők. Egy festő is volt köztük, nápolyi avzon. Az szegény vidáman viselte a sorsát. Volt is alkalmra rá, hogy a művészetét megmutassa. Egy hunt lefestett. De hogy a lova fejét is odafestette, attól fogva nem festhetett egyebet, csak lovat. Minden hun csak a lova képét kívánta tőle.

Soha éltemben nem nevettem annyit, mint abban a szomorú munkámban és szomorú állapotomban. A becsüsök mindent rosszul becsültek meg. Így például egy ládából értékes kameagyűjtemény fordult ki. Csigahéj faragványok voltak, és oly művészi munkák, hogy némelyiken esztendeig is vakult a művésze.

Vizsgálják a becsüsök.

- Mi fene ez?

Aztán Turzó főbecsüs diktálja:

- Bindőnféle fületlen gombok, valabi rúzsaszínű kőből valók, köntösre alkalbasak. Ötvenenkint egy zsódos.

Volt valami négyszáz.

Utána mindjárt színházi álarcokat fordítanak ki egy ládából.

Turzó becsüs fölemel egyet, és diktálja:

- Háborúba való ördögpofo. Ellenség rébítésére való. Értéke tíz zsódos.

Énbelőlem kitör a nevetés. A ravótársaim szintén megértik, mit nevetek, mert hiszen felében római és görög eredetű emberek - ők is lecsapják a szerszámukat, és kacagnak. A vén Turzó dühösen pislog ránk. Egyszer csak kirántja a kardját, és rikolt:

- Azt a fehér pófájú tengőri férög teröbtésit az apátoknak, engöb neveltök-é, kutyák?

Ha a többi becsüs le nem fogja, bizony közénk vág az öreg.

És ebben a dulakodásban lép Atilla a tornácra.

Megáll és kérdőn tekint át a társaságon.

- Urab - mondja Turzó mérgesvörösén -, ezek a hitvány rabok... De föl köllene kötni egyet példaképpen.

Atilla kérdőn néz ránk.

A ravók reszketve hallgatnak.

Vége én szólalok meg latinul:

- Felséges uram, értékes kameák vannak itt, amelyek megérnek egy kis országot, és Turzó főbecsüs úr néminemű fületlen gomboknak értékeli őket. Iratja ötvenével egy szolidusra.

S belemarkolok a kameákba, s tartom a király elé:

- Győződjél meg magad, felséges uram. Íme, csak találomra markoltam bele, s itt van egy Vénusz-kép, amint Vénusz kiemelkedik a tenger habjaiból. Micsoda remek finomságú faragvány ez! Még a hullámok habja is ki van faragva. S a gyönyörű testen csak éppen hogy az erek nem látszanak! Hiszen ez királyi koronába való ékesség!

Atilla a kezébe veszi a kameákat, és szemléli figyelmesen.

- Ezeket a kameákat - szólal meg aztán nyugodtan -. vigyétek az én kincstáramba. Te... hogy is hívnak?

- Zéta, uram.

- Te, Zéta, segíts a becsüs uraknak az ilyen értékek megítélésében. Ami kiváló, magamhoz váltom. Te meg, öreg Turzó, ha valaki akkor nevet, mikor haragszol, tanítsd becsületre akárha karddal is.

- A holló ögye beg - dörmögte az öreg -, iszen közējök vágtab volna, haneb lefogták a karobat!

Az öreget aztán én békítettem meg:

- Lásd Turzó uram - mondtam -, nincs olyan ember a világon, aki mindent érthetne. Te soha efféléket nem láttál, hát akármilyen okos ember vagy is, nem értékelheted.

- Persze hogy úgy van - felelt az öreg -, de azért neb tűröb, hogy rajtab vihogjatok!

Egy esős napon nem dolgoztunk. Délután átmentem Csáthékhoz. Olyankor a rabok és cselédek ott is tétlenkedtek. A sárban nem láttam Emőke lovának a nyomát.

Otthon volt. Meglátott, hogy oda megyek. Fölhívatott.

Atilla helyettem egy asszony rabot ajándékozott Csáthnak. Az asszony egy milánói patrícusnak a felesége. Menekülése közben fogták el. Várhattak érte jó váltságdíjat.

Azért szólítottak föl, hogy írjak levelet a patrícusné családjának.

Szívesen.

A házban nem volt írószer: át kellett futtatnom egy rabot a királyi íróházba. Ott ültem az ajtó mellett addig Csáthéknál, s tűnődtem: szólhatok-e Emőkével?

A gazda nem volt otthon, Csáthné is látogatóban járt valahol a nagyobbik fiával. Csak hárman voltunk a szobában, s olykor Dzsidszia.

Megszólítottam a rabnőt: kérdeztem, hogy mit írjak?

- Száz font aranyat kérnek értem - sírta -, de honnan fizethetne ennyit az uram, hiszen feldúlták mindenünket! Borunkat, gabonánkat is elvitték. A házban meg egy párna nem sok, annyit se hagytak.

Kissé hervadt, füstös arcú hölgy volt. Örökké könnyezett, s épp ezért nem lehetett tudni, hogy szép volt-e valamikor. Dzsidszia tudott vele beszélni, s tolmácsolta a házban az asszony szavát. Nem volt neki rossz sorsa, mert csak ruhát varrattak vele, de azért persze mégiscsak csöpögött a szeme.

- Asszonyom - vigasztaltam -. hálálkodj Istennek, hogy ilyen házba kerültél. Másutt talán tehenek mellé zártak volna, vagy kisgyermeket kellene dajkálnod. Mert tudd meg, hogy minél több váltságot várnak a rabért, annál nehezebb munkával sanyargatják.

- Még pártolod őket! - lobban reám. - Nekem nincs olyan ebtermészetem, hogy akárkit is gazdámnak érezzek. Nekem csak egy uram van: a férjem, annak is én parancsolok.

És gyalázta, átkozta a hunokat. Különösen a gyöngyeit siratta.

- Asszonyom - csillapítottam -, igaztalan vagy. Mert a te kincseid épp olyan szerzemények, mint ezekéi, csak hogy korábbiak. Mikor még nem a hunok voltak a történelem színpadán, hanem a rómaiak és görögök, azok éppen így cselekedtek. Nem végigrabolta-e Nagy Sándor Perzsiát, Egyiptomot? Nem rabolt-e végig Julius Caesar egész Európán? Most a hunoknak áll fenn a csillaguk, aztán megint fordul az idő kereke, s a hunok kezéből más nép ragadja el a kincseket.

- De csak az én gyöngyeimet hagyták volna meg - sírta az asszony -, vagy hogy ástam volna el. Ebből megértettem, hogy a história tanulságai nem asszonynépnek valók.

Megírtam a levelet, és szép betűket írtam, mert Emőke is ott ült, és nézte az írásomat.

Eközben csend volt, csak a tollam percegett.

S a csendben megszólal Emőke halkán, álmatagon:

- Hogy vagy odaát?

- Kérdezheted-e, kisasszonyom? - feleltem hálás tekintettel. - Csak éppen hogy élek. De csak addig élek én, kisasszonyom, ameddig leány vagy.

- Bizonytal sokáig élsz.

Ránéztem. Az arca méléző volt. Isten tudja, mire gondolt.

Kis idő múlva megint kérdezett:

- Látod Átillát gyakran?

- Látom. Tegnap is beszélt velem.

- Beszélt? Mit beszéltek?

S az arca megélénkült. A szeme várakozással tapadt az arcomra. Az a bűbájos szeme, az a csupa titok és csupa zene szeme.

Elmondtam neki a tornácon történeteket.

Aztán azt mondtam a végén:

- Mióta nem láttam Átillát, megvénült. A szakállában fehér szálak vannak. Meglásd, kisasszonyom: három év múlván vén ember lesz.

- Soha! - mosolyodott el. - Ha olyan fehér lesz is, mint a galamb. Átilla mindig fiatal marad. Olyan ő, mint a fűben járó görög istenek. Olyan, mint, nézd ott a faliszőnyegünkön Áresz, aki leszállt a felhőkből és páncélt öltve küzdött a hadakban. Nem látod-e a szemében azt az erőt, amelyhez hasonló más ember szemében nincsen?! Ha haragszik, még a falevelek is remegnek. Ha mosolyog, még a felhők is megnyílnak.

Szerettem volna mondani, hogy ezen az esős napon mosolyoghatna valamelyest, de nem szóltam. Megszoktam, hogy Atillát istenítik. Ma király, holnap por. Ha nem akad egy ilyen magamfajta rab, aki véletlenül följegyezi a nevét, elfújja a századok szele minden dicsőségével együtt.

Attól fogva majdnem minden héten átmentem Csáthékhoz. A patrícusné egyik levelet a másik után eresztette a hazájába. Íratott minden rokonának. A pápának is íratott egyszer. Volt úgy, hogy kifelejtett valamit a levélből, s másnap este ismét át kellett mennem, vagy ha nem mehettem, akkor a következő estén.

A leveleket a jövő-menő követek hordták. Majdnem minden héten jött-ment a követség. Hol az elfogott előkelők váltságát hozták, hol a császártól, hol a pápától hoztak levelet, adót, ajándékokat.

Atilla mindenlátó szeme csakhamar megismerte bennem a használható embert. Ahányszor követ jött, engem is hívatott. Ott álltam Ruszti mellett és Konstantinosz mellett. Tolmácsoltam, még véleményt is mondtam. Néhány hét múlván azt látom, hogy nemcsak a rabok közt vagyok az első, hanem a szabad ravók között is megkülönböztetnek.

Az boldog időszak volt az életemben. A rabok már köszöntek nekem is, mint az uraknak, a szabados ravók, mintha ők volnának a rabok, s én a szabad, úgy viselkedtek. Mindenki azt jósolta, hogy Atilla felszabadít és vagyont ad. Gazdag és hatalmas leszek, mint Oresztész, aki szintén rongyos rabszolga volt, hozzám képest tökkolop, s hogy páválkodik a hun mágánások között!

Csáthékhoz mindig estennen hívtak, mikor már a hivatali munkámtól elszabadultam. Olyankor beszélgettünk is. Miről? Mindig csak Atilláról. Kik jártak nála? Mit mondtak? Mit felelt? Ha tetszetőset beszéltem Atilláról, Emőke szeme csupa öröm volt. Búcsúzáskor a kezét nyújtotta: - Megcsókolhatod.

A patrícusné látva, hogy milyen öröm nekem az a kéznyújtás, egyszer nagylelkűen szintén kezet nyújtott.

- Megcsókolhatod - mondta ő is hunul.

Azon aztán könnyezésig nevettünk.

Azonban négy szemközt nem beszélhettem Emőkével. Mindig ott ült a szobában az anyja is vagy Dzsidszia vagy más nőcseléd. A kölykek is ott csintalankodtak. Meg kellett elégednem azzal, hogy látom, és hallhatom a szava zenéjét.

Elmenetelemtkor többnyire Dzsidszia kísért le a mécsessel a lépcsőn, és ő zárta be az ajtót.

Mindig boldog szívvel váltam meg Emőkétől. Mert mikor jó éjszakát mondtam, sorra kezét csókoltam nekik - már a patríciusnénak is -, s olyankor magammal vittem Emőke finom kis kezének a melegét.

Hát annyira kábult voltam olyankor, hogy már a lépcsőn nem is szóltam Dzsidsziának, csak amikor jó éjszakát mondott, akkor ocsúdtam föl.

Egyszer aztán megszólított:

- Zéta, te mindenkivel kezét szorítasz, mikor elmégy, csak nekem fordítasz hátat.

És ezt oly búsan mondta, hogy elmosolyodtam:

- Bocsáss meg: nem szándékosság, csak szórakozottság.

És akkor kezét nyújtottam neki.

Havonként egyszer, holdtöltekor, olyan vacsora volt Atillánál, amelyre a férfiak elvitték a feleségüket, leányaikat is. Akinek több felesége volt egynél, azt vitte el, aki több fiat szült neki.

Azon a télen engem is beszólítottak az első vacsorára. Na, nem vendégnek, nem: Atillának sok előkelő rabja volt - azok mögé keltem tolmácsnak.

Valami hatszázan voltak jelen azon a vacsorán. A király feleségeit is ott láttam először. Volt neki valami tíz. A király jobb oldalán Rika asszony ült, bal oldalán hű öreg barátja, Ardarik király. Rang szerint következtek a többiek. A nők úgy voltak beosztva, hogy a férjükkal szemben üljenek. A leányok meg a legényemberekkel ültek keverten.

A királyasszonyok mellett a vendég királyok ültek meg azok a rab hercegek, akiket Atilla eleven biztosítékul tartott az udvarában.

A nők abban a fehér hun viseletben voltak, amelyben Atilla nászakor láttam őket; fátyolos fehér selyemruha; a fátyol alatt a fejen, a nyakon és mellen aranyvarrat és aranypaszománt csillog. Piros saru a lábukon.

A férfiak ruhája különféle színű kamuka, atlasz és bársony. A csizmájuk szintén piros.

A termet ezernyi viaszgyertya világította meg. A teríték arany és ezüst. Csupán Atilla előtt van fatányér és fapohár.

Mert ő megvet minden pompát. A ruhája is dísztelen sötétkék vagy hamvas bársonyruha. Gyűrűt se visel.

A vacsora csendben kezdődött. Csak akkor melegedett föl a társaság, mikor Atilla az első tál étel után kezébe vette a fapoharát, és így szólt:

- Köszöntöm a családomat. Az én családom a hun nemzet. Isten szeressen bennünket!

Akkor mindenki fölkelt, és ivott a király egészségére.

A zene szólt a vacsora folyamán, de minduntalan félbeszakadt, mert hol az egyik hun állott föl, hol a másik, és mondott rövid köszöntőt. Hallottam Oresztésztől, hogy azelőtt, Rof király idejében hosszú köszöntőket eresztettek a hunok, de Atilla azzal szoktatta le őket, hogy közbevágott:

- Elég! Másnak is hagyj szót!

Azóta mindenki rövidre fogja a mondókáját.

A harmadik tál étel után elhallgatott a zene. A teremben halk és vidám társalgás zsongott.

Az én szemem persze egyre Emőkén járt. Ott ült ő két idegen királyfi között, és az átellenes szomszédjaival is beszélgetett.

Azután az asztalt elbontották, s addig a terem túlsó felén a fiatal párok kettesével-hármasával sétáltak, míg a zene valami andalító dalt játszott.

Atilla aztán intett a zenészeknek.

Mindig ő kezdte a táncot. Az már nem rang szerint történt, hanem amint eszébe jutott.

Azon az estén Emőkének nyújtotta a kezét.

A vendégek az általános keveredésben szintén úgy cselekedtek, hogy akik legközelebb álltak egymáshoz, azok indultak táncra.

A hun tánc nem olyan, mint más nemzeteké. Csöndes és méltóságos lejtésekkel kezdődik. A táncosok eleinte csak egymás kezét fogják, később szembe állnak egymással, és egymás szemébe nézve ringatódnak.

Láttam Emőkén, hogy boldog. A szeme szinte mámorosan merült a király szemébe. Komoly volt. A király is. Soha életemben nem láttam embereket olyan komolyan táncolni. És ha Emőke soha el nem szédítette volna a lelkemet, amint ott lebegett akkor Atilla karjain, álomalakká vált, akinek földönléte, mint a délibáb.

A táncosok tánc közben párt cseréltek. Mindenki a hozzá legközelebbivel. Emőke Todomér gót vezérnek jutott, Atilla pedig Ildikónak nyújtotta a kezét, annak a szőke germán királyleánynak, akit Rika asszonynál láttam.

Egy szélső oszlophoz támaszkodva néztem őket. A tánc szép volt. Látszott rajtuk, hogy nemcsak a testük táncol, hanem a lelkük is.

Atilla előttem járta a táncot. Ahogy föl-alá léptek andalgón, láttam, hogy Ildikó nagy, kék szeme boldogan nyílik Atillára, s Atilla szeme is visszamosolyog reá.

Másnap híre futott a palotában, hogy Atilla követeket indított reggel a Rajna partjára, Ildikó apjához: megkérte a kezét a leánynak.

Csakugyan utaztak el a főurakból, Csáth, Dorog és Orgovány is köztük. Senki se tudta, hogy hova.

Én nem sokat gondoltam velök: leveleket kellett írnom a sváb, kvád, rug, scir, turciling, herul és más fejedelmeknek, akik az Adria partján teleltek a népükkel, hogy mihelyt enged a tél keménysége, azonnal induljanak az Alsó-Dunára, és várják meg Atillát; a tavaszon Konstantinápolynak indulunk.

Az új császár ugyanis, Marciánusz - egy kemény nyakú, vén katona - még a katalauni hadjárat előtt megtagadta az adót. Azt izente Atillának:

„Aranyat csak a barátaimnak adok. Más csak vasat várhat tőlem.”

Amire Atilla még rövidebben válaszolt:

„Vasra én acéllal felelek.”

Azonban akkor már nyugatnak állott a rudunk. Marciánusz várhatott. Az idő csak most érkezett reá.

- Mához egy évre - mondta Atilla egy este -, ott ebédelünk Marciánusznak a palotájában, s vele hordatom magam elé a tálakat.

Hát mondom, azon a napon is sokat dolgoztam.

Este ismét a patríciusasszony izent át, és én fáradtan is szívesen siettem hozzájuk.

Csáth csakugyan elutazott. Emőke bágyadt volt. Csáthné sem aludott még eleget az éjjeli mulatság után - korán lefeküdt.

Emőke azonban velünk maradt.

A leveleket lassan és sokáig írtam, hogy idő szakadjon, amikor Emökével beszélhetek.

Dicselkedni óhajtottam, hogy nincs olyan nap, amelyen egy-két aranyat ne keresnék, s hogy a társaim nagyszép minden jóval biztatnak. Konstantinápolyban pláne én leszek a vezető. Atilla mellett harcolok. Ezt a mondást: *Attila mellett harcolok*, különösképpen elkészítettem előre, hogyan ejtem ki. Emőke tudja, mit hordoz ez a mondás. A jövő gyönyörű képét: gazdagságot, méltóságot, mennyországot!

Jókedvem volt. Tréfáltam, hogy Emökét földerítsem. A halványságát arra tudtam, hogy nem aludt eleget. Dicsértem a táncát, a ruháját, s közben megírtam a levelet is a patríciusasszony férjének.

No, mulatságos levél volt. Le kellett festenem, hogy mennyit szenved, és hogy ha a váltságdíjat hamar meg nem küldik, elsorvad a sanyarúságban.

- Asszonyom - mosolyodtam el -, amióta itt vagy, meghíztál. A sanyarúságban.

Ásított.

- Nem tudom, hogyan van - felelte -, de magam is tapasztalom, hogy szűkül a ruhám.

Végre a levél elkészült. Pecsétet csöppentettem rá, s a patrícusasszony lenyomtatta a gyűrűjével. Dzsidszia fogta a kisebbik lámpást, és bekísérte a szobájába. Egy percre magunkra maradtunk.

Emőke szeme akkor rám nyílt. Valami különös bús nézéssel, ahogyan talán csak az a nő nézhet, aki vérpadon térdel, s utoljára néz fel, hogy a következő pillanatban lehajtsa a fejét, s várja, hogy a hóhér pallosa rásújtson. Valami ilyen nézés volt az. És szólt is:

- Zéta, mi szomorúbb a halálnál?

Csak bámultam. Mit is szólhassak az ilyen kérdésre? Ő maga felelt. A fejét ingatva bámult maga elé:

- Az élet.

Én csak képedeztem.

A szeme könnyben úszott. Mit akart mondani? - nem tudom. Az ilyen nyilatkozatokra nem lehet válaszolni. Én is csak vártam, hogy kimagyarázza: mi lelte.

Azonban Dzsidszia visszatért. Emőke fölkel, s bement a másik szobába búcsútlanul.

A lépcsőn megszólítottam Dzsidsziát:

- Mi baja a kisasszonyodnak: igen szomorú.

- Az, ami nekem - felelte Dzsidszia.

- Hát neked mi bajod?

- Ki törődik avval?

Megbosszankodtam rá.

- A csuda rázzon meg, hát már te is titkolózol? Mi baja a kisasszonyodnak?!

Gondolkodva nézett rám, és csak a szemöldökét emelgette, vállát vonogatta.

Nem vallathattam. De lógó fejjel ballagtam haza, s mind éjten át Emőke szava bűgött a fejemben:

„Mi szomorúbb a halálnál?”

Nemsokára rá kiváltották a patrícusnét. Az ura maga jött el érte. Megkeresett engem az íróházban, és megkérdezte, hogy mekkora volna a váltságom?

- Nem tudom, uram - vonogattam a vállamat -, nem kérdeztem.

- Hát - azt mondja -, ha nem nagy, kiváltalak. Magam mellé veszek, nemességet szerzek neked. A leveleidet írástudók is megcsodálták. Olyan megható képet festettél a feleségemről, hogy még idegenek is könnyeztek rajta. Kiváltalak.

- Köszönöm - feleltem kevély alázatossággal -, inkább vagyok itt rab, hogysem nálatok, uram, főnemes.

Megütközve nézett rám. Még tán ma is csóválja a fejét, ha eszébe jutok.

A tavasz abban az évben korán érkezett.

Már február végén kéklett a hun leányok hajában az ibolya, és zöld volt a mező. A szövetséges hadaktól napról napra jött az értesítés, hogy megindultak, s hogy az Al-Duna mellett várják Atillát.

Talán még nagyobb népsokaság is jelentkezett, mint a nyugati hadjáratra. Atilla csillaga a magasán ragyogott. A katalauni csata után senki sem kételkedett többé, hogy az övé a világ egészen.

Hallottuk, hogy Marciánusz is szűkül. Ha odaérünk, térden hozza Atilla elé a koronáját. Mit is tehetne mást? Ezen a földi világon csak egy király az, aki uralkodhatik.

Az íróházban már arról is beszélgettünk, hogy Atilla Konstantinápolyba teszi át a székét. Márványpalota illik a világ urának, s tengerparti város a hatalmas hun nép előkelőinek.

Már csak az volt hátra, hogy meglegyen a nászünnap. Atilla talán már másnap indul, s magával viszi az új asszonyt is.

Hát egy tavaszi napon az is megtörtént.

A pap délben áldotta meg őket. A főtéren rengeteg máglya égett. Fehér lovat áldoztak, és zsákszámba öntötték a tűzre a tömjént. A város virággal volt tele. A téreken ökröket és bárányokat sütöttek. Mindenfelé folyt a bor, és szólt a zene, pengett a sarkantyú és daloltak a lantosok.

Atilla palotájába ezer vendég volt hivatalos. A főterem arra az alkalomra új díszet öltött. Terjedelmes szőnyegek takarták a falakat és az oszlopokat. A terem szögleteiben márványból faragott görög-római istenszobrok fehérlettek. Azokat mind a római városokból hozták. De csak a férfiszobrokat. A női szobrokat nem tűrték meg a hun nők. Férfiszobrokban is csak a takartakat. A szobrok fejét hun süveggel díszítették. Nagy arany- és ezüstkandeláberek ragyogtak oldalt. Az asztalon ezer teríték, csupa ezüst és arany. A terem közepén láncon egy faragott hordó függött, a római pápa ajándéka. A legrégibb *Lacrimae Christi* volt annak a tartalma.

Az ebéden persze én nem voltam bent. Künn a hadi gyakorlótéren versenyfuttatást rendeztek a hunok - azokat néztem. Más helyen kötél táncosok, avzon komédiások, alán keshányók, görög csepűragók mulattatták a népet. A palota előtt való téren Cerkó egy seprűn lovagolva utánozta a főurakat: nagyhasú Eszlászt, amint a pocakját feszítve töttyög a paripán; Csáthot, amint a bajuszát húzogatva kevélykedik; bikafejű Mácsát, amint a fejét lógatva részegen lovagol; Urkont, amint nagy macskaszemeit meregetve kiáltja:

- Előre! Vissza! Hők-hők!

Én már ismertem ezeket a tréfákat, maguk a kigúnyoltak is sokszor megnevették. De a nép először röhögte. Az öröm zengett-bongott mindenütt Atilla városában.

Aztán mikor előhomályozott az est, a fáklyák százezre gyulladt ki a földön. A nép odagyűlt Atilla palotája elé, s látni kívánta a királyt.

A király meg is jelent a palota erkélyén a fehérbe öltözött, koszorús fejű új asszonnyal együtt. A nép eget rengető örömkialtással fogadta őket. A férfiak a süvegüket rázták, a nők a kendőjüket lebegtették. A boldogság mámora piroslott minden arcon.

Én, aki nyugodt szemmel tudok nézni minden izgalmat, azon az estén nem bírtam föléje emelkedni a sokaság érzésének. Magam is lobogtattam egy szurokfáklyát, és üvöltöttem a hunokkal:

- Éljen Átilla! Áldás!

Már nem a barbár vezér ő az én szememnek, hanem a szerencsém tartója, éltető napom, örökös királyom!

A nép aztán, hogy Atilla visszavonult, csoportokra oszladozva vigadott tovább. Én Csáthék elé mentem, ahol itáliai énekesek és kvád táncosok zörgették a tányérdobot.

Amint ott állok, megpillantom a csoportban Csáthék cselédségét s köztük Dzsidsziát. A leány az első sorban állt Gyöngyi mellett, és a fáklyák fénye megvilágította.

Meglepett annak a leánynak a szépsége.

Mi volt ő, mikor először láttam: füstös, éretlen gyerkőc. Most az arca fehér és gyöngéden piros. Fekete két szeme, mint két fekete pillangó. A haja dús. Keze, lába formás. Csak beleütődött a szemem, és elámult rajta.

Uzura megpillant. Int, hogy csatlakozzak hozzájuk. Szívesen.

A kvád táncos akkor kezdte a fáklyatáncot. Fiatal ember volt, könnyen forgó, könnyen ugró, hajlékony derekú. Azzal ügyeskedett, hogy a fáklyákat szüntelen kígyóztatta a teste körül. De tán az ünnep öröme több zsírt kent a fejére a kelleténél, a láng belekapott a hajába, s a táncnak a hunok nagy derűtségére vége szakadt.

- Gyerünk másfelé! - kiáltotta Uzura.

S karon kapta Rába asszonyt. Ragadta magával. - Gyerünk!

Ladó is karon fogta Gyöngyit.

Nekem Dzsidszia maradt. Beleöltekezett a karomba, és kószáltunk a zajgó városban.

Ők, szegények ritkán szabadulhattak hazulról. Akkor, hogy a ház teljesen rájuk volt bízva, valamennyien otthagyták.

Sétáltunk a fényben, vigalomban. Meg-megállottunk egy-egy mulató csoportnál. Néztük, mint pörgetik a telt képű hun menyecskéket a fiatalok.

- Tyuhaj!

Vagy dalt hallgattunk az itáliai hadjáratról. Egyik dal ma is az eszemben van. Arról szólt, hogy az itáliai síkságon Atilla sátorának kerestek helyet. Valami domb kellett volna, de nincs.

„Hát legyen - mondta a fővezér -, hozzon mindőtök egy süvegnyi földet.”

Aznap estére hegy keletkezett ottan.

Tovább sétálunk.

Egyszer azt érzem, hogy Dzsidszia karja remeg.

- Fázol talán? - kérdelem gyöngédeden.

Mert tavasz elején voltunk még akkor.

- Nem - felelte.

S boldogan nézett reám.

- Mily szép vagy, Dzsidszia! - bámultam reá. - Tudod-e, hogy az imént csodálkozva néztelek?

Elpirosodva, mosolyogva vont vállat:

- Mi haszna vagyok szép - rebegte -, nem ér az nekem semmit.

- Nono, sose hallottam még, hogy valakit azért sajnáltak volna, mert szép. Te már hallottál effélét? Nos, hát akkor nagy sajnálatot érdemelsz te is.

És ahogy a karja a karomban pihent, láttam, hogy a keze is formás.

Hallgattunk.

Ha Emőke nem volna a világon - gondoltam -, ez a leány éppen jó lenne énnekem.

De ez csak átszálló gondolat volt. Mikorra hazaérkeztünk, szórakozottan búcsúztam el tőlük. A következő nap reménysugarai villogtak már a lelkemben; holnap! Nekem is érkezik végre ünnepem! Ragyogó, nagy, szép ünnepem!

Későn keltem. De a ravótársaim se siettek. Négyünknek volt egy szobánk, Konstantinosznak a szobája mellett. Az valamivel különb volt Rába asszonynak a szobájánál. A keményítőszag helyett gubacsszag uralkodott benne, de a falakat templomi képek díszítették: mindenféle olajfestmények, merev arcú szentek és telt képű, komoly angyalok. Nem is tudom, minek hozták el a hunok: nem kellett még takarmánytartó ponyvának se senkinek.

- Gyenge a vásznuk - mondták megvetően.

Én azonban sokáig nem tudtam elaludni. A reménység száz alakban játszotta elém a találós kérdéseit, hogy mit várhatok Atillától?

Csak egy a bizonyos, hogy felszabadít. Minden násza után felszabadítja Atilla az úri rabjait, hogy emlékeztükben tartsák azt a napot. A felszabadult rabok haza is mehetnek, ha akarnak. Ritka az, aki hazamegy. Az a kézszorítás, amellyel a fölszabadulás történik, ott marasztalja a rabot Atilla mellett.

No, hát nekem is idenyújtja a kezét. Királyok is szerencsájuknek érzik. De hát azontúl?

Hátha nem kapok tőle egyebet, csak egy díszes kardot és süveget. Nem, ez semmiképpen nem történhetik. Szép sátort és nagy vagyont: sok lovat, tehenet, szolgát kapok tőle. Tán arra is szólít, hogy mielőtt indulnánk, házasodjak meg? Nem, erre most nem szólít, majd csak a hadjárat után. Akkor már én is tíz embert számítok, mikor a zsákmányt megosztják.

Hát ez forgatott az ágyban. Reggel, mikor fölébredtem, a boldogság és kétség vegyes borzongása futott rajtam végig. Olyan remegő szívvel öltözködtem, mint a menyasszony, aki az esküvője napjára virrad. A sarumra az aransarkantyút csatoltam. A hajamat illatos vízzel locsoltam meg, és fűrtökbe rendeztem.

Az ég kissé felhős volt. A levegő hűvös, szinte fájlaló. A városban még helyenkint szólt a zene.

A palota széles tornácán már egybegyűltek a főurak, és halkan beszélgettek. Ott állt a fővezér kék bársonysüvegben, a kardját a hátán átfűzve. Ott állt a gazdám: araszos bajuszát sodorgatta. Ott állt a Szabad-Görög: kis csikóbőrös kulacsból kínálta az öreg Barczának a borharmatot. Ott állt Oresztész, néhány főtiszt, Ardarik király, Berki, Orgovány, Dorog, Mácsa, Kászon, Upor: valami ötven főember, apró csoportokban. Várták a házi kürt szavát, hogy beléphessenek a terembe.

S az udvaron tehenek bögtek, és birkák bégtek. Az ajándék állatok voltak azok: hét fehér tehen, valamennyi aranyozott szarvú, hét fehér paripa, valamennyi aranyozott körmű; hét bárány; hét fehér kecske, azok szarva is aranyozott; hét fehér tyúk, hét fehér páva, hét fehér galamb, hét fehér daru - no, sok mindenféle hét fehér.

A folyosóajtó már nyitva volt, s ott állt négy álmos testőr. Beljebb a folyosó homályában Edekon kapitány köntöse piroslott. Bizonyára mind éjten át ott őrködött, s tisztségéhez illően első akart lenni, aki szerencsés jó reggelt, erőt, egészséget kíván Atillának.

Szabad-Görög megszólított:

- No, fiú, mennyiért adod el a mai napodat?

- Hát, ha azt megkaphatnám vele, amit a király nem adhat, de amihez a király adománya nélkül nem juthatok, akkor nem adnám oda a római birodalomért. Ha pedig azt nem kaphatom meg, amit remélek, akkor a szabadságomat, a király minden ajándékát s ráadásul a fejemet is odaadom az ördögnek ingyen.

Szabad-Görög nevetett:

- Szeretem a találós kérdéseket, de erre nem vállalkozom. Hát mégis mi a?

- Ha a király nekem adja minden aranyát, s ráadásul a napot, a holdat, és zsákokban az ég minden csillagát, az mind semmi ahhoz a kincshez képest, amit ettől a naptól várok.

Nevetett:

- Ezt mégúgy sem értem.

A csoporthoz Kászón főkürtös lépegetett szokatlan díszben, álmos vörös szemmel. Kérdezte, hogy a király fölébredt-e már? Kezet fogott egynéhány úrral, s ivott Kamocsának a csutorájából.

- Miért hoztad el a kürtödet? - kérdezte Vacsar. Csak nem gondolod tán, hogy máma indulunk?

- Atillától kitelik - felelte Kászón -, az idő korán kinyílt.

A beszélgetésünket dübörgés szakítja meg. A folyosón Edekon rohan felénk. A sisak nincs a fején. Kikelt arccal hörög a testőröknek:

- A fővezér!... - S fuldoklik, rázza a kezét: - A fővezér!... Fussatok a fővezérhez!... A főpaphoz!... Az orvosokhoz!...

Mi csak eldermedtünk.

A fővezér ott áll előtte a csoportban, de Edekon annyira meg van zavarodva, hogy nem látja.

- Mi baj? - képedeznek az urak.

Edekon a falhoz dől, mint a részeg. A szeméből könnyek omlanak. Az öklét a homlokára csapja:

- Jaj, jaj nekünk! - kiáltja, hogy szinte megfagyunk a szavától.

A fővezér vállon ragadja:

- Itt vagyok: mi történt?

- Meghalt! - szakadt ki a szó az emberből, de valami oly iszonyú hangon, mintha a szíve szakadt volna ki a száján.

Mintha villámütés ért volna mindenkit. A gondolkodás megállt az emberekben. Hogy ki az, aki meghalt? - senki se merte kérdezni. Oly elképzelhetetlen szörnyűség volt, hogy nem hittünk a fülünknek.

Végre a fővezér ajka mozdult meg, mintha lélekfojtó álomban rebegné:

- Megölték...

- Nem tudok semmit - hörögte Edekon -, az asszony sikoltott, és én berohantam. Átilla... ott fekszik... hanyatt... Kiáltok neki: Uram!... Rázom..., nem felel...

S az ember a falnak dőlve zokog.

Megindultunk, mint az alvajárók: szótlantul, szinte tolongva, be az ajtón, végig a homályos folyosón, föl az emeleti lépcsőn, ahol Atilla hálósobája van. De ez olyan gépiesen, némán történt, mintha mindenki egy rettenetes álom kénytelenségében mozogna.

Ajtó nincs a szobán, csak egy kék selyemkárpit, vastag, földig omló.

Az urak sápadtan tolongnak be. Engem is sodornak magukkal. A kettős szárnyú ajtó kitárul. Valami nehéz szag, meleg pince dohához hasonló. A szoba homályos sarkában térdel zilált hajjal, fátyolba burkoltan, reszketve és sírva Ildikó. A nagy diófa ágyon pedig ott fekszik Atilla hanyatt, mellig takartan, mozdulatlanul, iszapszín sárgán. Félig nyílt szája mintha véres volna.

- Uram! - rebegi reszkető hangon Mácsa.

- Uram! - kiáltja a fővezér is, megrázva Atilla vállát. - Uram! - kiáltja, mint ahogy Krisztus kiálthatta Lázárt a sír előtt.

S lerogyik az ágy mellett a kerevetre.

- Meghalt! Meghalt! - susogják eldermedten körülöttem.

- Megölték! Megmérgezték! - ordítja az öreg Barcza.

S megragadják Ildikót a hajánál, mint valami állatot.

- Te ölted meg!

A nő sikoltva taszítja el a kezét s a tenyerébe rejtekezik. A szavakat nem érti, de a vad hangra összerázkódott. Az arca mint az örülté.

Barcza is rázza a királyt:

- Átilla! - sírja öregesen, apásan - Átilla!

A király keze a takarón van.

Megragadja azt is, de elbocsátja megint, lerogyik a térdére, és fuldokolva sír:

- Meghalt.

Minden arc könnytől nedves már. A fővezér a falhoz borulva zokog:

- Ó, jó uram! Én jó királyom!

- Végünk! - zokogja egy hang.

Ki térdre esik, ki az ágyra borult, de mind jajgatott, mind sírt csukladozó zokogással.

- Jaj már neked, szegény hun nemzet! - kiáltotta az öreg Barcza.

Magam is fulladozva mentem ki a szobából. A folyosón sápadt és jajgató emberek tolongtak befelé, kifelé.

A toronylépcsőhöz szorultam. Fölmentem, hogy levegőhöz jussak.

A palota körül csend van még. A távolban valami három helyen szól a zene. A napfény a felhőkből kisütött, és megvilágította a város felét, a sátorok aranyos csúcsait, a paloták réztetőit.

A palotából látom, lovasok vágtatnak szerteszét. A zene elhalkul a távolban. Valami fojtó csend ül a város fölé.

Látom aztán, hogyan sietnek elő mindenfelől. Férfiak lóháton, asszonyok, gyermekek a lovak mellett futva. Egyre többen-többen, a palotáknál már özönlő sokaság - halk zúgás a hangja. A tér megtelik emberekkel, asszonyokkal, gyermekekkel. Úr és szolga, nő és férfi vegyesen tolong be a palota minden ajtaján, s a levegőt zúgás és morajlás remegteti.

Úgy érzem, mintha összeszakadt volna föld és ég. A levegő fojtó, mint zivatar előtt. Valami készletet, hogy lóra üljek és kimenjek a mezőre, ne lássak, ne halljak semmit!

Amint leérek, a testőrökbe ütközök. A folyosót elállták. Csak most rohan még Rika királyasszony, sikoltozva a haját tépve, Atilla szobája felé.

- Megölték! Megölték! - sikoltozza.

A nyomában előrehajló fejjel siet Aladár királyfi. A süvegét a kezében tartja. Sápadt mint a fal.

Aztán a többi asszony jön és a többi gyerek.

- Nem bírom hallgatni ezt a borzasztó sírást - mondom Balassa testőrnek -, eressz ki.

- Ki ölte volna meg? - szól a testőr könnyes szemmel. - Nem járt itt kívülünk senki.

Aztán a papok jöttek és az orvosok. Mindenki azt beszélte, hogy megölték Atillát, s hogy megint a görög udvar a bűnös. A népet düh és kétségbeesés szállotta meg. Az orvosok negyedóra múlva kijöttek, s azt mondták, hogy seb nincs a királyon, hanem ugyanúgy halt meg, mint Buda.

Kikiáltó ismétli ezt a palota előtt, s a népnek bús morajlása rá a felelet.

A tornácon a főurak sírnak. Csáth előrántja a törét, és a ruháját hasogatja vele. Az arcába is beledöfi. Jajgat. A földre ül s eldől.

- Vége itt mindennek! Még az Istennek is!

Kászon megmozdul, hogy fölemeli, de akkor hozzák a gyászposztóval bekötött dárdát, Atilla aranyos dárdáját, hogy kitűzzék a palota ormára.

Kászon elfordul. Leoldja a nagy szép elefántcsont kürtöt a nyakából, és csapja az oszlophoz olyan erővel, hogy ezer darabra törik széjjel.

Délután már ott feküdt Atilla a főtéren, magas ravatalon, ezüst csillagokkal ékített fekete selyemsátor alatt. A sátor oldalait fölkapcsolták, hogy a nép láthassa.

A főpapok a ravatal mögött fekete lovat áldoztak, s a világtalan Káma megkérdezte az elköltözött hun szellemeket, hogy miképpen temessék el Atillát.

- Tegyétek őt hármas koporsóba - ez volt a felelet. Az első koporsó legyen arany, mint a napfény, mert ő a hunok napja volt. A második koporsó legyen ezüst, mint amilyen az üstökös csillag szárnya, mert ő a világnak üstökös csillaga volt. A harmadik koporsó legyen acélozott vas, mert ő erős volt, mint az acélozott vas.

Míg a koporsók készültek, a hun főurak minden éjten át azon tanácskoztak, hogy hova temessék el Atillát? Mert vándornemzet a hun, s lehet, hogy valamelyik király fölkerekedik, s más országba viszi a népét, mint ahogy a méhek is elrajjanak. Vagy lehet, hogy a sok szövetséges nép közül tolvajhad kívánja meg az aranyat. Vagy az is lehet, hogy századok múlva megint egy erős népfaj áll elő, s akkor az aranykoporsót kifordítják a földből.

Az öreg Káma válaszolt az égi sugallat szerint:

- A Tisza tele van apró szigettel. Egyik helyen, a keskenyebbik mederből térítsétek el a vizet. Ott ássátok meg a sírt mélyen, és szélesítsétek meg a medret, hogy az legyen a nagyobbik. Azután ha el van temetve a király, bocsássátok vissza a vizet. Idő múltával gyöngül az emlékezet, az iszap is belepí a koporsót: senki se tudja majd, hol van Atilla eltemetve.

Százezer ásó és kapa fogott aznap reggel munkába. Földdel tömött zsákokat rakva rekesztették el a Tisza-ágot, ahol gyűrűt folyik a Tisza egy kis sziget körül. Estére már meg volt ásva a sír, olyan mélyen, hogy azt ember ott többé meg nem találhatja.

Beszórták az alját virággal, falombbal.

Harmadnapra készen volt a hármas koporsó. Atillát még egyszer fölemelték, hogy mindenki lássa utoljára. Aztán a nép jajgatása között helyezték az aranykoporsóba. Melléje tették a kardját, íját, aranyos lándzsáját. A fejére tették tündöklő sisakját, amelyet a csatákban viselt.

Énvelem a temetés előtt való éjjelen különös valami történt. Amint ott állok a virrasztók között, s hallgatom fásultan, butultan a táltosok imádságát, valaki megérinti a vállamat. Hátratekintek: Dzsidszia.

- Mit akarsz?

- Jer.

Véltem, hogy Emőke izent valamit. Mentem bágyadtan, érzéstelenül, mint valami ónember.

Megyünk a sokaságon át, odaérkezünk az udvarba. Ott már nincs senki.

Félrevon a fal mellé, a sötétségbe.

És sugdos rejtelmesen:

- Arra kérlek: ne menj el a temetésre.

Emőke szokott illatvize szaglott rajta, s ez szinte felbőszített.

- Miért?

- Csak. Kérlek, esedezek. Ezt az egyet tedd meg!

- De miért? Az okát mondd.

- Az éjjel borzasztó álmom volt. Azt álmodtam, hogy Átilla lóháton száll a felhők között egy kis csapat emberrel: véres lovak és véres emberek... Te is köztük voltál.

- Ugyan, eredj a pokolba! - förmedtem rá.

Letérdelt, és átkarolta a lábamat:

- Ne menj el, Zéta! Ne menj el! Ezt az egyet kérem csak tőled. Valamikor azt gondoltam, kérhetek többet is. Nyájas voltál hozzám és kedves, és egyszer én egy rózsát dobtam le neked az ablakból. Fölvetted a rózsát és megcsókoltad. Azt gondoltam: az én szívem az a rózsza...

A vér a fejembe futott:

- Te adtad azt a rózsát?

- Haragszol érte? Rosszat tettem vele? Nem akartam. Bocsáss meg. Utadban többé nem leszek. De ne menj el a temetésre.

Az első gondolatom az volt, hogy felrúgom, meggázolom, vagy nem tudom, mit csinálok vele. De míg a meglepődés elnehezített, lefogta a kezemet egy csillapító gondolat is. Ostoba leány! Mit tudja ez, hogy mit cselekedett?

- Nyugodj meg - feleltem -, én is álmodtam valamit. Az én álmom jobb a tiednél és bizonyára okosabb is.

S otthagytam.

Délben rovást hozott egy komor testőr, hogy akinek a neve azon van, ne hagyják el szobájukat a temetésig. Valami negyven név volt a vesszőn. Az enyém is. A három velem lakó rab ravóé is.

Egy órával később Ména-Ságh lépett be a szobánkba. Két táltos-szolga jött utána. Az egyik ruhafélét hozott, a másik fáklyákat.

- Emberek - rendelkezett zordonan -, a temetésre majd öltöztök föl ezt a gyászzsákot. A lovak mellett mentek majd sorjában. Zéta, te vezeted őket. Mikor a koporsót levisszük a szekérről a Tisza fenekére, az én kürtöm szavára valamennyien köréje borultok, akik ebbe a ruhába vagytok öltözve. S úgy maradtok, míg csak a gyásznének el nem végződik.

- Amint parancsolod, uram.

Elmegy.

Nézzük a ruhát: vékony fekete posztóból varrott zsák, kinek sarkáig érő, kinek felszárig. De bő. Csupán a két karnak és a két szemnek van rajta lyuk.

Alig lép el Ména-Ságh, egy gyászruhába öltözött nő jelenik meg az ajtóban. Fölveti a fekete fátyolt: Emőke.

Ránéz a szolgatársaimra, és parancsolóan szól:

- Menjete ki!

A rabok kimennek. Én csak ámuldozok. Mintha egy gyászba öltözött márványszobor állana előttem. Az arcán hideg nyugalom, a nézése valami dermesztő.

- Zéta - mondja rekedten, halkán -, látom, már megvan a gyászruhád.

- Éppen most hozták.

- Kéréssel jöttem. Tudom, hogy mindent megteszel, amire kérlek. Amikor útnak indítanak, öltözz föl, de maradj vissza kissé. Várd meg, míg a társaid kimennek. Várj, míg ide nem jövök.
- S fölemelte az ujját. Még halkabban susogta: - Míg ide nem jövök.

Elkísértem a kijáratig, de csak utána mentem - szólni nem mertem.

Már akkor a paloták népe mind feketébe öltözötten járt-kelt. A lovak közül is kiválogatták a feketéket. A többi a ménesben maradt.

Gondolkodva tértem vissza. Nem értettem, mit akar? Talán Dzsidszia beszélt neki is? De milyen kísértetiesen fehér volt az arca. A mozdulatai is milyen gépiesek. A szeme mindenkinek vörös. Az övé nem. Kék árnyék környezte a szemét. Ezért volt a nézése olyan beteges.

Délután négy óra tájt felbúgott a gyászkürt. A palotának a fala is reszketett belé. Magunkra öltöttük a különös gyászruhát, és megindultunk.

Mikor a kijárhoz érkeztünk, megszólalok a hátulsó társaimnak:

- Az övem bent maradt. Csak menjetek.

Öt minutumig se várokotam: megnyílt az ajtó és belebbent a leány.

Megállt. Nézett.

- Te vagy?

- Én vagyok. Parancsolj.

- Vesd le azt a gyászruhát, és add reám! Gyorsan!

Leszakította a fátyolát, s a földre dobta. Kivonta a tűt a hajából, s a sarokba dobta. A haja leomlott. Az arca, mint a fehér viasz. Az ajka szinte kék.

- Kisasszonyom - rebegtem aggódva.

- Csitt, egy szót se!

- Kisasszonyom...

Már akkor levetettem a zsákruhát, s a karomon tartottam, de elijesztett a szemének ónos nézése.

- Add rám - susogta.

- De kérlek...

- Szeretsz engem?

- Ó, istenem...

- Hát akkor add rám... Nem: várj előbb... Csókolj meg... Megérdemled... Tudom mit szenvedtél... Tudom, én tudom mi az a...

És vértelen ajkát nyújtotta. Üdvösségem lett volna az a perc. De akkor... Hideg volt a szája, mintha halottat csókoltam volna meg.

- Ne kérdezz semmit - susogta -, ne szólj semmit.

Hát én nem is szóltam semmit, de valami fázós fásultsággal adtam rá a ruhát.

Még egy mozdulata volt. Megpillantotta, hogy a karján fekete csipkék vannak. Azokat is letépte és eldobta.

S kilibbent, mint az árnyék.

Én ott maradtam. Amit tettem, meg kellett tennem. Ő kért rá. Ha azt kívánta volna, hogy ugorjak a kútba, beugrottam volna, mert ő kívánta. Mégis furcsálltam, hogy a fáklyások közé áll. Nem értettem.

Künn megzendült a gyásznének, s belévegyült a nép fel-felzúgó sírása. Aztán egy-egy kiáltása a papnak a hun istenhez.

És én még mindig a szobában ültem. Fekete gondolatok kerengtek a fejemben.

Mégis hát miért öltözött az a leány a ruhámba? A nők sokszor fontoskodók, és kis füstből nagy felleget fújnak. Bizonyosan megsértette valaki Emőkét: talán az anyja, talán valamelyik királyné? Talán nem jelöltek neki rangjához illő helyet a szertartásnál, s benne a nemzeti érzés fellázadt: azt cselekszi, hogy így fejezi ki a gyászát a király iránt.

Az, hogy engem föl is akaszthatnak a parancs megszegéséért, csak átfutó gondolatom volt. Amit Emőke kíván, az nekem parancs.

Összeszedtem a fátyol foszlányait, s a ládámba rejtettem. Odatettem a tűt is. Majd holnap visszaviszem.

Mikor kimentem a palotából, a koporsó mellett Györhe táltos állt. Vérrel behintett gyolcs lepedő volt rajta; a feje meztelenre borotvált, s véresre hasogatott. A többi pap is úgy volt öltözve. Az öreg vak Káma is, aki a koporsó fejénél állott, s egyre az égre nézett. A bús embererdő fojtott csendben hallgatta Györhe táltos mély hangú énekét, amint Atilla nevében a nép felé fordulva búcsúzott:

- Nem volt e világnak még olyan királya, akit úgy szerettek volna, mint engemet, s én mégis elhagyom az én hű népemet!

A visszafojtott sírás halk morajlása következett. A szemekből patakozott a könny.

A táltos folytatta:

*Ki mindig a halál birodalmát jártam,
szembe őt magammal soha nem találtam,
orvul vont rám íjat, amikor aludtam,
s fejemet szép mátkám szívére hajtottam.
Az Isten áldjon meg, Rika feleségem,
hadak ölén álmodom, itthon üdvösségem,
két aranyalmámnak gyümölcstermő fája,
királyi palotám szomorú virága.*

Szívet tépő sikoltással emelkedett föl a királyi hölgy, és odavetette magát a koporsóra. És hangos sírással borult oda a két gyászba öltözött királyfi is: Csaba és Aladár.

A táltos így folytatta:

*Utoljára szólok kis Csaba virágom,
te legkedvesebbem ezen a világon,
nem nézel mosolygó szemmel többé reám:
nem mondhatod többé ezt az egy szót: atyám.
De ahányszor baj ér, nézz föl az egekre:
villám lobog ottan - a te atyád lelke.*

A nép együtt sírt a királyi családdal. A táltos egyenként búcsúztatta el Atillát a többi fiaitól is. Aladárt a hun nép fényének és büszkeségének nevezte, Irnákot a hadak csillagának, Ellákot kedves oroszlánjának, Dengezicset a hunok ragyogó eszének mondotta. Azután a vezérek kerültek sorra, s a főméltóságok, a szövetséges királyok, végül maga a nép, amelynek az egyetértést ajánlotta. S a búcsúzó így végződött:

*Isten veled szép föld: Tisza, Maros tája,
legvitézebb népem örökös hazája.
Testem már földanyánk kebelébe megyen,
lelkem csillagok közt száguld ez éjjelen!*

Aztán az öreg Iddár állt a koporsó mellé, és messze harsogó, éneklő hangon sírta:

- Ó, jaj nekünk! A mi napunk leesett az égről! Déli magasságban ragyogó szép napunk leesett!

- Leesett a mi napunk! - zúgta a nép sírva.

Iddár a fejét himbálva terjesztette a kezét a koporsó felé:

- Miért hagytál el bennünket, Átilla? Van-e olyan hely ezen a világon, ahol jobban szeretnek, mint mi szeretnénk? Ó, nincs olyan hely a teremtet világban sehol! Miért hagytál el bennünket, Átilla?

A nép zokogva ismételte a táltos végszavait. A férfiak e viharzó sírásban törrel hasogatták az arcukat, hogy véres könnyel sirathassák őt, akit siratni a köznap sírás könnyei nem méltók.

Iddár folytatta:

- Ha föltűnni láttuk királyi arcodat, örömtől repesett a szívünk. Minden kard megmozdult a hüvelyében. Láng lövellt az erekre. Az anyák fölemelték a csecsemőiket, és azt mondták: „Nézd, itt megy Átilla!”

És a folytonos zokogás közt folytatta:

- Átilla! Átilla! te voltál a mi örömünk, aminő örömünk nem volt soha, te vagy most a mi fájdalmunk, aminő fájdalmunk nem volt soha! A te neved volt a mi büszkeségünk, a mi messze tündöklő fényes tornyunk, most a te neved a mi alázatunk, gyászba leomlásunk!

Elcsuklott, s küzdött a sírással, mígnem folytathatta:

- Voltak királyok ezen a világon híresek, nevesek, hatalmasak, de olyan király egy se volt, mint te, Átilla!

- Ilyen király nem volt! - ismételte az ezernyi ezer ember zokogása.

- És lesznek királyok, de olyan király nem lesz többé, mint te voltál.

- Nem lesz ilyen több! - ismételte a nép.

- A te neved úgy ragyogott elő, mint a fölkelő nap az éjszakából. Miért térsz vissza, Átilla, a fekete éjbe? A lenyugvó nap magával viszi sugarait: te elviszed magaddal a hunok dicsőségét!

- Vége a hun népnek! - bődült el a fővezér.

A nép viharzó sírással ismételte a fővezér szavát, és a táltos csak jó idő múltával folytathatta:

- Hogy bírod elhagyni a hadat, amelynél erősebb nem volt e földi világon! Hogy bírod elhagyni aransátorodat, pompás palotádat, világgá sugárzó dicsőségedet! Ó, hogy kiesett a kezedből az Isten kardja! Ó, hogy árván hagytad ezt a nemzetet!

Nem lehetett tovább beszélnie. Az embereket olyan őrjöngés fogta el, hogy a vér patakzott az arcukból. A karjukat és mellüket is hasogatták már.

A fővezér beleszúrta a törét a bal karjába. A nők elájultak. Az öreg Ardarik király is elszédült, és elesett a koporsó mellett.

A táltosok föltették a koporsót a gyászszekérre, s a tizenkét fekete ló megindult a Tisza felé.

Elöl vezették Villámot, Atilla legkedvesebb lovát, fölnyergelten, fekete fátyollal sarkig borítottan. A ló után tizennégy koronás király gyalog, gyászfátyolosan. Utánuk következtek a papok, ki fehérben, ki feketében, valami százan. A sok énekes fiú a papok előtt a papokkal énekelte a hunok halotti zsoltárát. Előttük lépegettek az összes zenészek egy bandává alakultan. S valami velőkbe ható bús melódiát sípoltak, aminőt a hunok földjén kívül nem hallottam.

A koporsót a család gyalog követte. Gyalog a királynék s Atilla fiai, a főurak, a főtisztek, a hun mágnások mind hajadonfőtt, megtépett ruhában.

A koporsó mellett kétoldalt a testőrök ballagtak. A fejükön rajta volt a sisak, de gyászfátyollal volt bevonva. A ruhájuk összehasogatottan fityegett le róluk, s az arcukat nem lehetett megismerni a vértől.

Időnként dobok dörögtek, s időnként egy-egy kiáltás hangzott:

- Átilla! jó királyom!

Olyankor végigzúgott a népen a kiáltás, amint a sok ajak ismételte.

Irtózat volt látni ezt a tengernyi népet. A férfiak mind véres arccal, véres köntösben. A hunok egybekeverten özönlöttek a jászokkal, akik az ismert pikkelyes páncélban jöttek el. Gepidák, szarmaták, ugorok, háromnap lójárásnyiról minden nép odasereglett. Azok már lóháton kísérték végeláthatatlan nagy sokaságban a koporsót. A zászlókat mind elhozták, mint mikor háborúba mennek. De fekete fátyol, fekete pántlika vagy fekete szövet sötétítette a színüket.

Tekintetem a posztózsákba öltözött csapatot kereste. Megtaláltam a testőrök mellett. Gondoltam: odafurakodok, s megkeresem Emőkét. A közelében leszek, nehogy valami baj érje a tolongásban. De hiába fürkésztem. Még oly közel voltak, hogy megismerhettem volna az arcokat, de abban a fekete zsákban mindenki ismeretlenné vált: Emőke elveszett közöttük.

Ha közéjük megyek - gondoltam -, megismerem őt: senkinek nincs olyan finom fehér keze, mint öneki. Száz kéz között is megismerném egy pillantással.

Vissza kellett fordulnom: fáklyáért, mert az est egy óra múlva leszáll, s mindenki fáklyát viszen. Azért is temetik este, hogy a sír helye megtalálhatatlan maradjon.

Hát visszamentem. A palota néptelen volt. Az udvaron láttam előtte való nap a kazalnyi fáklyát. De egyet se találtam, egy csutakot se találtam.

Eközben a temetési menet előrehaladt, s én már csak a nép közé jutottam. Hiába furakodtam előbbre és előbbre: a főurak mögött már annyira megsűrűsödött a nép, hogy lehetetlen volt áthatolnom rajta.

Eközben leszállt a nap, s bíbor-arannyal borította be a felhőket.

Már akkor túl voltunk a városon. A Tisza sárga vize hullámozott előttünk.

Elfáradtam a tolakodásban. Egy vén nyárfá mellett megálltam.

Gondoltam, megvárom, míg a sűrűje elhalad. Azután meg arra gondoltam, hogy nem megyek tovább: minek töресsem-tiprassam magamat. Ha már elkéstem attól, hogy a testőrök közelében menjek, úgy se láthatom, hogyan helyezik Atillát a sírba.

Fölhágtem a fa egyik kiálló ágára, s onnan néztem a menet továbbvonulását.

Azután még följebb másztam. Senki se ügyelt rám. A fáról láttam a szigetet s a Tisza egyik medrét üresen. A másiktól túlra kiömlött az összeszorult víz a mezőre.

Eközben lemerült a nap, s a fáklyák világa mind jobban csillogott az esti sötétségben. Mindenki vitt fáklyát. Mennyi fáklya volt ott? Talán millió, talán több millió is. Az égen nem látszott se hold, se csillag, de a földön volt csillag töméntelen. Mintha egy táborba szállott volna le az égnek minden csillaga is, hogy elkísérje Atillát a sírjába.

A menet elfogyott alólam, s összefolyt a Tisza partján. A távolból hallottam a gyászénekeket, a tompa dobpergést. Aztán kis időre csend következett: talán a táltosok imádkoztak.

Leszálltam a fáról, és a lovasokhoz csatlakoztam, akik a gyalog ment főurak és királynék lovát vitték.

Mikor odaértem, már a kürtök szóltak. Valamennyi kürt mind azt a jelet búgta, amivel a táborban alvásra szólították a sereget.

Aludj, Átilla! Jó éjszakát!

Aztán egyszerre zúgás hangzott, mint mikor sebes záporosó suhog a távolból. A zsák-gátat bontották meg: ráeresztették a vizet a sírra.

A fáklyák fölropültek, s nagy ívet írva aludtak el: mindenki beledobta a Tiszába.

S a nép megindult némán visszafelé.

Én még vártam. Gondoltam, hadd menjenek el mellettem: megvárom Emőkét. De mégis vissza kellett térnem a fához, s ott várakoznom, mert a sok ló és sok ember minduntalan belém ütközött.

A hangjáról ismertem meg Balassa testőrt.

Ő is megállt a fa alatt, és beszélgetett néhány társával.

- A lovat - mondja - nem kellett volna úgy hagyni.

- Nem is hagyták - felelt egy másik hang.

- De úgy hagyták.

Nem értettem, mi az az *úgy hagyták*, csak annyit értettem, hogy Atilla lovát leszúrták a sírnál, s a koporsó mellé fektették.

Rendjén valónak tudtam. Minden hunt így temetnek el: fejjel nyugatnak, lábbal keletnek, a lovat melléje balról. A lónak is van lelke. Éjfélkor mind a két lélek megmozdul, fölkel. A hun fölül a lovára és fől száll a csillagok közé.

De most már itt kellene lenniük a szolgálknak is. Nézem, erőltetem a szememet: nem látok egyet se. Már a királynék és királyfiak jödögélnak vissza: a nők lóháton ülnek, s vezeti a lovukat egy-egy csatlós.

A főurakat is megismerem.

S hallok erősebb hangokat, mint amilyenek eddig hallatszottak: veszekednek, disputálnak.

- A kard Aladárt illeti!

- Csabát jelölte ki még életében!

- Csaba gyerök még! A hun népet gyerökre bízni nem lehet!

- Ott a fővezér!

S a szóváltás egyre ingerültebb. Százan és ezren csak ezt beszélnek.

Órák óta jön már a sokaság, de hol késnek a gyászi zsákba öltözött társak? Bizonyosan hátramaradtak, leghátra, mert ők rakták a falombot, virágot, koszorúkat a koporsóra. De akkor is itt kellene már lenniük.

Várok. Már le is szálltam a fáról. A hold most búvik ki a felhők közül, de csak vékony sarló, alig sugároz világosságot. Egy-egy kard, egy-egy íjcsúcs elcsillan mellettem. Némelyik arcot megismerem. Asszonyok is jönnek. Egyiknek a gyermeke sír.

- Tenyejet...

Aztán egyszer csak vége ritkul a népnek.

Már eléje megyek mindenkinek, aki gyalog jön, s egyez valamennyire Emőkével.

Hiába: nem jön. Bizonyosan levetették a zsákruhát, rádobták a sírra a koszorúk és fáklyák közé, s Emőke a királynékhoz csatlakozott.

Talán éjfél is volt, mikorra beérkeztem a városba. A nép künn sokadozott. Egy-egy fáklya körül nagy lovas csoportokban beszélgettek. Néhol lármásan is.

Egy helyen lantosokat láttam, amint lóháton állva dalolták Atilla vitézségét. Sokszor elmondott és hallott énekek voltak azok, de azon az éjen más érzéssel hallgatta a nép.

Rakott tűz is lobogott néhol: jóspapok beszéltek a jövődőről nagy figyelmes csendességben.

A paloták környékén még több a lovas, még hangosabb a nép. Fáklya csak tél-túl világítja meg a vérpiszkos arcokat. A paloták máskor ki voltak világítva. Fáklya égett minden bejáratnál, és rőzsetűz a kút mellett, hogy a teret megvilágítsa.

A tér most sötét és sötétek a paloták is.

Miért sötétek a paloták? Máskor, ha főúr halt meg, nagy tor következett a temetés után. Azok, akik szerették a halottat, ott ültek a gyászoló családdal egy asztal körül, és csendes vacsoránál beszélgették az elhunyt érdemeit. Az asztalfőn egy szék üres volt és egy tányér elfoglalatlan. Az elhunyt lelke ült ott: az övé volt az a teríték.

Véltem, hogy Atilla tiszteletére még nagyobb tort látok. Miért maradt el? Talán nem tudták: ki adja a tort? A nemzet adja? Atillának nem volt se helytartója, se kormánya. Ő maga volt minden. A család adja? A család talán zavargástól tartott.

De nem is gondolt talán senki a torra. A csapás oly iszonyú volt, hogy mindenki elkábult belé. Atilla trónja tátongó üresség. Ki elég nagy arra, hogy Atilla kardját fölvegye? Ez a kérdés foglalta el mindenki lelkét, nem a tor.

Oly fáradt voltam, alig álltam a lábamon; bementem a palota mögé a szállásomra.

A szobánkban nincs mécses. Hallgatózok: semmi hortyogás. No, senki. Bizonyára kint vannak a társaim is a beszélgető csoportokban.

Hát csak lefeküdtem. Szenderegtem valamelyest, de a folyosón jártak-keltek, dobogtak, beszéltek. Kívülről behangzott egy-egy kiáltás vagy lantosének.

No, nem lehet aludnom. Felöltöztem és kimentem.

A téren az öreg Almád lantos énekelt. A kútkáván állva kiáltotta a verseit. Nagy sokaság hallgatta búsan.

Amint kilépek a palotából, Mácsába ütközök.

Rám mereszti a szemét, mint a kísértetlátó, s ahogy így rám mered, én is rábámulok, hogy mi lelte?

- Hát te? - böffen rám végre. - Itt vagy?

- Itt - felelem csodálkozva a kérdésem.

Valamit hebegett aztán nagy pislogva, mintha mentegetőzne, de más főurak érkeztek oda: magukkal vonták.

- Csaba a király! - hangzott egy csoport ordítása a távolból.

Hátramegyek az istállóba: megtalálom a lovamat. Ülök rá csak úgy szőrén, s kiléptetek a nép közé.

Álmod énekel:

*Tetemeit tettük hármas koporsóba.
Így vittük föld alá, föld alá, víz alá.
Íjak húrja pendül; nyílveszők suhognak:
hű szolgálid ottan körüléd borulnak.*

Erre a mondatra megáll bennem a szívverés. Megáll, mintha kövé vált volna. Irgalom Istene, mi történt?

A lantos a jobbát terjengetve folytatja:

*Tisza árja indul lassú zuhogással.
Elborítja a sírt csillogó hullámmal.
Fáklyák elalusznak, csillagok lehullnak.
Kedves hű szolgálid körüléd borulnak.
Fekete sötétség hun nemzetre támad,
feketébb sötétség szíviünkben a bánat.*

Széttekintek. Szabolcs áll mellettem. Karon ragadom.

- Mit beszél ez a szolgálkról? - hörgöm szinte fuldokolva.

Meghökken. A szemét mereszti rám.

- Nem voltál ott?

- Nem.

- Hogyan lehet az?

- Parancsolatra. Mit beszél ez a lantos? Nem értem.

- A szolgálkat énekli. Hát nem tudod, hogy lenyilazták minden kedves szolgálját? De hát te...

- Akik a gyászi zsákban voltak?!

- Azokat is.

Csak eltántorodtam, mint akit ölmos fütykössel sújtanak fejbe.

Nem tudom, mikor szálltam le a lovamról. Ki mit beszélt hozzám? Ki ment el mellettem? Ki szólított meg, vagy ki lökött meg? Volt úgy, hogy leültem, és Emőkét jajgattam, aztán megint tovább-bódoorogtam. A hajnal derengő világosságában ott eszmélkedek a Tisza partján, ahova Atilát eltemették. Ülök és bámulok a megőrülés butaságával a sárgán hullámozó vízre.

S amint ott révedezek, egy kéz érint vállon, és szól egy szelíd-bús női hang:

- Zéta!

Fölemelem a fejemet: Dzsidszia áll mellettem. Sápadt és szomorú.

- Menekülj - rebegi -, menekülj! A városban irtózatoss a vérengzés.

Akkor eszmélkedek csak, hogy a távolból régóta hallatszós morajlás olyan harci zaj, aminőt a katalauni mezőn hallottam.

- A nép két pártra szakadt! - rebegi tovább Dzsidszia. - Egymást öli a hun. A paloták körül. Menekülj! Ebből a pokolból!...

S ahogy ezt mondta, nézett könnyes szemmel, aggódalmasan.

(Te áldott lélek, te női testben járó égi angyal! Mindig mellettem lengett a te szárnyad, s mégis csak akkor, abban a pillanatban nyílt reád a szemem. Nem te voltál-e mindenkor az engem szerető, a hű, a miattam szenvedő, a nekem rendelt? És én mégsem láttalak. Az én szemem arra tapadt szüntelenül, aki ott fekszik már titkolt bálványa mellett, átnyilazott szívvel, a Tisza fenekén. Most látom csak őt, most, amikor már nem látom.)

Fölkeltem, mint az alvajáró, és megfogtam a leány kezét:

- Dzsidszia.

- Menekülj, Zéta! Menekülj!

- Velem jössz-e?

A feje aláztatosan lekókadtt:

- Ha megengeded.

Csak egy tekintettel néztem vissza. A város égett. A királyi palota tornya sárgán izzott a bíborszín lángtengerben. Mintha nyugat felől is hajnalodna.

És elindultunk.

Vége